

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MUSTAFA KEMAL PAŞA ÖNDERLİĞİNDE
MİLLİ MÜCADELE KADROSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aşir Kayhan KIYCI

KARABÜK - 2013

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MUSTAFA KEMAL PAŞA ÖNDERLİĞİNDE
MİLLİ MÜCADELE KADROSU**

Aşir Kayhan KIYCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOÇ**

KARABÜK – 2013

Aşir Kayhan Kıycı	Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Milli Mücadele Kadrosu	Yüksek Lisans Tezi
----------------------	---	-----------------------

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı'nda
.....Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOC..... danışmanlığında,
.....Asst. Kayhan K. Y. C. I..... tarafından hazırlanan bu
çalışma ..8...../..6...../..2021..... tarihinde jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir

Jüri Başkanı
Doç. Dr. Recep KARACAKAYA
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖKSÜZ
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Jüri Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Nurgün KOC
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../.....
tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü
(Unvanı- Adı Soyadı - İmza)
Doç. Dr. Abdullah KARAKAYA
MÜDÜR

Tez Bildirim Sayfası

Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Mustafa Kemal Paşa Önderliğinde Milli Mücadele Kadrosu**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğu, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmaların yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmada kullanılan doğrudan kendime ait olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

08. 04.2013

Aşir Kayhan KIYCI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	V
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI.....	11
1.1. Savaşın Nedenleri.....	11
1.2. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi.....	12
1.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Cepheler.....	18
1.4. Savaşın Sonuçları.....	28
2. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ.....	33
2.1. İzmir'in İşgali.....	33
2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı.....	35
2.3. Genelgeler ve Kongreler Dönemi.....	37
2.4. TBMM'nin Açılışı.....	48
2.5. Cephelelerin Oluşturulması.....	54
2.6. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması.....	66
3. MİLLİ MÜCADELE ÖNDERİ OLARAK MUSTAFA KEMAL PAŞA.....	68
3.1. Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Hayatı.....	68
3.2. Kişiliği.....	84
3.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Önderi Olma Süreci.....	87
4. MİLLİ MÜCADELE KADROSU.....	92
4.1. Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa.....	92
4.1.1 Hayatı.....	92
4.1.2. Kişiliği.....	99
4.2. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa.....	101
4.2.1. Hayatı.....	101
4.2.2. Kişiliği.....	106
4.3. Musa Kâzım (Karabekir) Paşa.....	107
4.3.1. Hayatı.....	107
4.3.2. Kişiliği.....	116
4.4. İbrahim Refet (Bele) Paşa.....	128

II

4.4.1. Hayatı.....	128
4.4.2. Kişiliği.....	131
4.5. Rıdvan Hüsrev (Gerede) Bey.....	132
4.5.1. Hayatı.....	132
4.5.2. Kişiliği.....	136
4.6. Bekir Sami (Günsav) Bey.....	137
4.6.1. Hayatı.....	137
4.6.2. Kişiliği.....	142
4.7. Kâzım (Özalp) Paşa.....	143
4.7.1. Hayatı.....	143
4.7.2. Kişiliği.....	150
4.8. Hüseyin Rauf (Orbay) Bey.....	150
4.8.1. Hayatı.....	150
4.8.2. Kişiliği.....	162
4.9. Bekir Sami (Kunduh) Bey.....	164
4.9.1. Hayatı.....	164
4.9.2. Kişiliği.....	169
4.10. Mustafa İsmet (İnönü) Paşa.....	170
4.10.1. Hayatı.....	170
4.10.2. Kişiliği.....	183
4.11. Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa.....	184
4.11.1. Hayatı.....	184
4.11.2. Kişiliği.....	188
4.12. İzzettin (Çalışlar) Bey.....	190
4.12.1. Hayatı.....	190
4.12.2. Kişiliği.....	191
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA.....	193
ÖZGEÇMİŞ.....	204

III

ÖNSÖZ

Araştırmanın amacı, Türk Milleti'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlattığı Milli Mücadele'nin Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Milli Mücadele'de görev yapan komutanların yaşam öykülerine ışık tutmaktır. Çalışmada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Milli Mücadele'nin ön saflarında yer alan bu kişilerin, siyasi ve askeri faaliyetlerini araştırmak amaçlanmıştır.

Günümüz Cumhuriyet Tarihi araştırmalarına bakıldığında, Milli Mücadele'de görev yapmış yüksek rütbeli askerlerin biyografilerinde eksik ve hatalı yönler olduğu görülmektedir. Çalışmanın öncelikli amacı, bu eksiklikleri gidermek olmakla beraber, bir diğer amacı da ön plana çıkmış komutanların bilinmeyen ve eksik yönlerini vurgulamaktır. Bir diğeri ise daha çok ikinci planda kalmış olan komutanların ve askerlerin ise hayat hikâyelerini ön plana çıkarmaktır. Böylelikle arka planda kalan konular aydınlanacaktır. Söz konusu isimlerin sıralanmasında Milli Mücadele döneminde Anadolu'ya geçiş tarihleri temel alınmıştır.

Öncelikle, gerek konu seçiminde, gerekse konu için yararlanılması gereken kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında edindiğim bilgi birikimini büyük ölçüde kendisine borçlu olduğum, yakın tarihimize farklı perspektiflerden bakmamı sağlayan tez danışmanım, değerli hocam Sayın Yrd. Doç Dr. Nurgün Koç'a teşekkür ederim.

Aynı zamanda Ankara'daki Emekli Sandığı Arşivi çalışanlarına söz konusu arşivden yararlanıp, araştırmam için gerekli olan belgeleri sağladıkları için teşekkür ederim.

Hepsinden ayrı olarak, tez çalışmam sırasında hem yardımlarıyla hem de görüş ve önerileriyle tezimin zenginleşmesini sağlayan arkadaşlarım, Şebnem ARDA, Armağan ARDA, Nilgün DEMİRCİ, Yalçın KULAÇ ve Kadir KEKLİK'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Aşir Kayhan KIYCI

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
E.S.A.	Emekli Sandığı Arşivi
Haz.	Hazırlayan
Vb.	Ve Benzeri
Vd.	Ve Diğerleri
Yay.	Yayınları

ÖZET:**MUSTAFA KEMAL PAŞA ÖNDERLİĞİNDE
MİLLİ MÜCADELE KADROSU**

Kıyıcı, Aşir Kayhan

Yüksek Lisans Tezi: Tarih A.B.D.

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Nurgün Koç

08.04.2013, 204 Sayfa.

Fransız Devrimi'nin yaymış olduğu milliyetçilik akımı ile Endüstri Devrimi'nin ortaya çıkardığı hammadde ve pazar ihtiyacı Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu savaş insanlığın o döneme kadar gördüğü en büyük savaş olmakla beraber çok uluslu imparatorlukların yıkılıp yerine ulus- devlet sürecinin başlamasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılıp yerine bir ulus-devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması bu süreçte gerçekleşmiştir.

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş kişilerin katılımı ile Türk Milleti'nin gösterdiği büyük özveri sonucu başarıya ulaşan Türk Milli Mücadelesi'ni ve bu mücadeleye katılan kişilerin biyografilerini içermektedir. Bu kişiler; Cafer Tayyar Eğilmez, Ali Fuat Cebesoy, Musa Kâzım Karabekir, İbrahim Refet Bele, Rıdvan Hüsrev Gerede, Bekir Sami Günsav, Kâzım Özalp, Hüseyin Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh, Mustafa İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve İzzettin Çalışlar'dır. Bunun dışında Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele lideri olmasına giden yol da çalışmada yer almaktadır.

Çalışma, Milli Mücadele'nin çeşitli saflarında yer alan isimlerin hayatları, görev yaptıkları cepheler, siyasi yaşamları ve kişilikleri üzerine odaklanmıştır. Çalışmanın hazırlanmasında birinci el kaynak konumunda olması nedeniyle kendilerinin anılarından ve hatıratlarından yararlanılmıştır. Bunun dışında Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nin arka planı da çeşitli kaynak eserler, araştırma eserler ve arşivlerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Milli Mücadele'nin kazanılmasında bu isimlerin oynadıkları rol unutulmamalıdır. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Kurtuluş Savaşı'nda görev yapan bu isimler Türk Milleti tarafından her zaman hatırlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Milli Mücadele, Biyografi, Komutan, Türkiye Cumhuriyeti.

ABSTRACT

THE STAFF OF THE NATIONAL STRUGGLE IN THE
LEADERSHIP OF MUSTAFA KEMAL PASHA

Kıyıcı, Aşir Kayhan

Master Thesis, Department Of History

Advisor: Yrd. Doç. Dr. Nurgün Koç

08.04.2013, Pages: 204.

Nationalism which was spreaded by French Revulation and the need of raw material and market which was revealed by Industrial Revulation caused the First World War. Not only was that the biggest war humanbeing had seen but also it provided the process of the nation-state instead of the multinational empires. The foundation of Turkish Rebulpic which is the nation-state in place of the demolished Ottoman Empire was in the same process.

This thesis, includes the Turkish national struggle which was started in the leadership of Mustafa Kemal Pasha, just after First World War and also achieved as a result of the great devotion shown by society and the commanders who were educated in the last breath of the Ottoman Empire, and the biographies of those men. Those men were, Cafer Tayyar Eğilmez, Ali Fuat Cebesoy, Musa Kâzım Karabekir, İbrahim Refet Bele, Rıdvan Hüsrev Gerede, Bekir Sami Günsav, Kâzım Özalp, Hüseyin Rauf Orbay, Bekir Sami Kunduh, Mustafa İsmet İnönü, Fevzi Çakmak and İzettin Çalışlar. In addition, it includes the route which made Mustafa Kemal Pasha, the chief of the National Struggle, as a leader of the Independence War.

The thesis is focused on the lives, fronts, political lives and personalities of those men who took part in several ranks of the National Struggle. In the preparation of this, their own memories have been used as they are in the situation of the primary source. Besides, the background of the First World War and The Independence War has been formed by being benefited from several works, surveys and archives.

It should not be forgotten the role of those men in the trophy of the National Struggle. Those men who were on duty in The Independence War in company with Mustafa Kemal Pasha are always remembered.

Key Words: The First World War, Ottoman Empire, The National Empire,Biography,Commander and Turkish Republic.

GİRİŞ

Kösedağ Savaşı'nın 1243 yılında Anadolu'da yarattığı merkezi otorite boşluğunda batıda küçük bir uc beyliği olarak kendini gösteren Osmanlı Devleti, gaza anlayışı ile sınırlarını genişletme politikası güdüyordu. Bizans sınırında kurulan bir beylik olmanın verdiği avantajla Bizans topraklarını kendi sınırlarına katıyor; Anadolu'da da Türk siyasi birliğini sağlamak amacıyla faaliyetlerde bulunuyordu. 1517'de ise Arap topraklarının fethiyle birlikte İslam dünyasının en güçlü devleti oldu.¹

Kuruluşundan XVI. yüzyıla dek yaşadığı coğrafyada güçlü bir devletin bulunmayışı (1402'de yaşanan Timur tehlikesini saymazsak) Osmanlı Devleti'nin topraklarını sistematik bir şekilde genişletmesini sağlamıştı. 46 yıllık iktidarıyla Osmanlı tarihinin en güçlü padişahı olan I. Süleyman'ın saltanatı sırasında (1520-1566) Osmanlı Devleti bir dünya gücü haline gelmişti.² Devlet, bu dönemde hem Avrupa siyasetinin baş aktörü haline gelmiş hem de Hint Müslümanlarını Portekizli korsanlardan kurtarmaya çalışacak kadar geniş bir vizyona sahip olmuştu. Fakat kırılma noktası da hiç şüphesiz I. Süleyman sonrası dönem oldu: XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarında büyük bir bunalım baş gösterdi. Avrupa'da savaş sanayisinin gelişmesi, Osmanlı Devleti'nin klasik askerî ve mâlî düzeninin sarsılması, Safavîler ve Kutsal Roma- Germen İmparatorluğu ile uzun savaş dönemleri ve bunun beraberinde gelen ekonomik sıkıntılar bu bunalımın sebepleri arasındadır.³ Buna ek sebep olarak XVI. yüzyılda Avrupa'nın kabuğunu kırarak başardığı Coğrafi Keşifler de gösterilebilir.

XVII. ve XVIII. yüzyılda ise Osmanlı Devleti, yolun sonuna gelmenin verdiği şaşkınlığı yaşıyordu. Klasik bir İslam devleti olan ve kuruluşundan bu yana sınırlarını genişletmeye, cihâd ve gaza anlayışını devam ettirmeye çalışan Osmanlı Devleti olağan sınırlara ulaşmasıyla duraklama dönemine girmişti. Duraklama sadece devletin yüzölçümüyle sınırlı değildi. XIII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Osmanlı devlet yapısını ayakta tutan klasik devlet kurumları artık ihtiyaçlara cevap veremiyordu. Durumun fark edilmesi gecikmemişti. Bu dönemde imparatorluk müesseselerinin

¹ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, 2006, 9.

² İncalcık, *a. g. e.*, 9.

³ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar- Klasik Dönem (1302-1306) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul, 2009, 91.

çökmekte olduğu Koçi Bey tarafından objektif bir şekilde dönemin padişahı IV. Murat'a bir risale halinde sunulmuştur.⁴

Klasik dönem kurumları XVIII. yüzyılda artık devletin ihtiyaçlarına cevap veremese de Osmanlılar bunu önce tespit edememişler ve Batı karşısında üstünlüğün ancak eski kurumlara sıkı sıkıya bağlanmakla sağlanacağını düşünmüşlerdi. Avrupa'nın bu dönemde nasıl bir ilerleme sağladığı ise az çok merak edilmeye başlanmıştır. Fakat XVIII. yüzyıl Osmanlı zihniyeti Avrupa tarzında yapılacak birtakım yeniliklere kesinlikle olumlu yaklaşmıyordu. Bunun temelinde dini olgu yatmaktadır. Nitekim Avrupa'dan gelen herhangi bir fikre Hristiyan kökenli olması sebebiyle karşı çıkılıyordu. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, Hristiyan Avrupa'da neler yaşandığı karşısında kayıtsız kalamamıştır: 1719'da Yirmisekiz Çelebi Mehmet "*Uygarlık ve eğitimin vasıtalarını baştan aşağıya inceleme ve Türkiye'de uygulanabilir olanlarını rapor etme*" talimatıyla büyükelçi olarak Paris'e gönderilmiştir.⁵ Çelebi Mehmet, seyahatnamesinde gördüklerini büyük bir hayranlıkla ve yeni bir dünya keşfetmiş gibi anlatmaktadır.⁶ İbrahim Müteferrika tarafından tanıtılan matbaa ise –her ne kadar kullanımı sınırlı bir alanla kalsa da- XIX. yüzyıla damgasını vuracak modern Osmanlı fikir yaşamının tohumlarının atılmasına yardımcı olacaktır.

Sonrasında gelen Lale Devri Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu rehabetin en güzel örneğini teşkil etmektedir. Uzun yıllar ömürlerini savaş meydanlarında harcayanlar bu dönemde güzel sanatlara, şiire ve edebiyata ayıracak zaman bulmuşlardı. XVIII. yüzyıl sonlarında kısa bir zaman dilimini kapsayan bu Lale Devri'nde yaşanan bu '*zevk-ü sefa*' ile Osmanlılar hiç kuşkusuz Karlofça Antlaşması'nın 1699'da ve Pasarofça Antlaşması'nın 1718'de getirdiği yenilgileri de unutmak istemişlerdi. Çünkü bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nde ilk toprak kayıplarını beraberinde getirmiş ve imparatorluğun silkelenmesine sebep olmuştu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bir köklere dönüş hareketinin başladığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın sonlarında Avrupa'yı anlamaya çalışırken Fransa büyük sosyal, ekonomik ve siyasi krizlerle sarsılıyordu. XVI. Louis'in egemenliği altında yaşamak istemeyen Fransız halkı ayaklanıyor, büyük bir halk devrimi ile kralı deviriyordu. Eşitlik, özgürlük, milliyetçilik gibi kelimeler ağızdan

⁴ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batının Etkisi", *Türk Ansiklopedisi*, XV, Ankara, 2006, 689.

⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2009, 65.

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1976, 57.

ağıza yayılıyor; Fransa yepyeni bir çağın temellerini atıyordu. Fakat Fransa’da gerçekleştirilen devrim Avrupa devletleri tarafından Fransa’nın kendi iç meselesi olarak algılanıyor ve ciddiye alınmıyordu. Hatta ilk etapta onlar bunu bir iç savaş olarak görmüşler ve Fransa’yı zayıf düşüreceğini düşünüp memnun olmuşlardır.⁷ 1789 yılı sadece Fransa için bir dönüm noktası değildi; aynı zamanda Osmanlı Devleti için de bir dönüm noktasıydı: Aynı yıl Osmanlı Devleti’nde tahta Avrupa’yı anlamaya çalışan, şehzadeyken XIV. Louis ile mektuplaşan III. Selim geçmişti. III. Selim’i o zamana kadar geçen padişahlardan ayıran en önemli özelliği Avrupa’nın geldiği noktayı gerçekten kavramış olması ve reformları yapmayı kafasına koymasındaydı. Her ne kadar yeniçeri baskısı onu kısıtlasa da III. Selim, “*Nizam-ı Cedid*” düzenlemelerini yapmıştı. Bu düzenlemelerin gerektirdiği finansal kaynakların halka yeni mali zorluklar getirmesi ve buna rağmen yapılan düzenlemelerden sonuç alınamaması halkın tepkisini çekmiştir.⁸ Fakat halefi II. Mahmut, daha köklü reformları döneminde yapmaya çalıştı. II. Mahmut’un yaptığı en büyük faaliyetlerden biri Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmak olmuştur.

II. Mahmut dönemi, Fransız Devrimi’nin yaydığı milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarında yoğun olarak hissedildiği dönemdir. Enver Ziya Karal, Fransız Devrimi’nin neden olduğu milliyetçilik akımının Nizam-ı Cedid döneminde Osmanlı Devleti’nde yayılmaya başladığını söylemektedir.⁹ Karal’a göre milliyetçilik öncelikle yabancı propagandası ve siyasi maksatlarla imparatorluğun Hristiyan halkına aşılandı.¹⁰ Burada bahsedilen Hristiyan halk azınlık cemaatlerinin eğitim düzeyi yüksek entelektüel bir birikime sahip kişileridir. Böylece devrim fikirleri onların aracılığı ile bütün cemaate yayılacaktı. Erik Jan Zürcher de bu fikrin üzerinde durmaktadır: Ona göre devrim fikirlerinden ilk etkilenenler belli başlı bütün Avrupa limanlarıyla olan ticari bağlantıları sayesinde Rumlar ve Avusturya’ya olan ihracatları yoluyla Orta Avrupa ile devamlı temasta bulunan Sırlardır.¹¹ Böylece ilk ayaklanan Sırlar olmuştur. Onları ise isyanları sonucu bağımsızlıklarını kazanan Yunanlılar takip etmiştir.

1816’da Sırlar Osmanlı Devleti’nden edindikleri geniş haklarla ayrıcalıklı bir konuma geldiler. Fakat Sırp isyanının hemen sonrasında görülen Yunan isyanı Osmanlı Devleti’nin çok daha fazlasını sindirmesine zorlayacaktı. Avrupa medeniyetinin

⁷ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1992, IV-65.

⁸ Tuncer Baykara, *Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, 2009, 21.

⁹ Karal, *a. g. e.*, I-101.

¹⁰ Karal, *a. g. e.*, I-101.

¹¹ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul, 1995, 47.

temelini oluşturan Yunanlılar, Avrupalıların sempatisini fazlasıyla çekiyordu; “*Avrupa medeniyetinin beşiği olan Yunan ulusunun Osmanlı Devleti sınırları içerisinde köle olarak yaşamasi*” Avrupa için büyük bir teessüf nedeniydi.¹² Avrupalı Voltaire, Cheiner, Lord Byron gibi yazar ve şairler -Hristiyanlığın da etkisiyle –Rumların lehine Türklerin aleyhine eserler hazırlayarak Avrupa kamuoyunun Rumların geleceğiyle ilgilenmesini sağladılar.¹³ Böylelikle Yunan isyanına Avrupalılardan tam destek geldi. 1829 yılında ise bağımsız bir Yunanistan devleti kurularak Fransız Devrimi fikirleri Osmanlı Devleti’nde ilk büyük zaferini elde etti. Burada Avrupa devletlerinin tutumuna ayrıca değinmek gerekir. Çünkü isyandan sadece 6 yıl önce 1815’te Viyana’da bir kongre toplayarak Fransız Devrimi fikirlerini Avrupa’dan kazımaya yemin eden mutlak monarşiler, söz konusu Osmanlı Devleti olduğunda kongre kararlarını hiçe saymışlardır.

Yunan isyanından sonra baş gösteren Mehmet Ali Paşa isyanı, II. Mahmut iktidarını iyice zayıflatmış, *Question d’Orient (Şark Meselesi)* ile Osmanlı Devleti’nin topraklarına açıkça kastedilmişti. İç ve dış politikadaki kargaşaya rağmen II. Mahmut devletin gereken her alanında reform yapmaktan geri durmadı: Avrupa karşısındaki gerilemeye Avrupa tarzında bir ordu kurulmasıyla engel olacağını düşündü ve “*Muhammed’in Askerleri*” anlamına gelen “*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye*” ordusunu kurdu. Bu ordu tümen, tabur, bölük gibi bölümlere ayrıldı. Erlere ve erbaşlara Avrupa’da olduğu gibi tüfek, kılıç verildi. Üniforma olarak ise vücudu sıkıca saran bir ceket, topuklara kadar inen pantolon, potin ve fes kabul edildi.¹⁴ Nüfus sayımı yapıldı. Bilinçli bir kamuoyu oluşturulması amacıyla Takvim-i Vakayi gazetesi çıkarıldı. İlköğretim zorunlu hale getirildi ve Harbiye ile Tıbbiye gibi Avrupa tarzı okullar açıldı. II. Mahmut bürokraside yapılan reformlara nispeten daha zor olan sosyal alanda reformlar yapmaktan da geri durmadı. Fes ve pantolon giyme şartı devlet memurlarına zorunlu hale geldi. Hepsinden de önemlisi II. Mahmut Avrupa’ya öğrenci göndererek Osmanlı Devleti’ni yakın gelecekte bekleyen büyük değişimlerin tohumlarını attı.

Bu döneme kadar yapılan reformların değerlendirmesini yapacak olursak, bu reformların başarısız olmasına neden olan en önemli unsur reformların ne yazık ki halk tabanına yayılamaması ve halkın reformlara çoğu zaman yabancı kalmasıdır. Zira reformlar halk için yapılmamıştır, önemli olan devletin otoritesidir.

¹² Murat Hatipoğlu, *Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 yılı (1821-1922)*, Ankara, 1988, 12.

¹³ Hatipoğlu, *a. g. e.*, 12.

¹⁴ Karal, *a. g. e.*, I-151.

Padişah Abdülmecit döneminde ise Osmanlı Devleti'nin güçlenmesini sağlayacak yeni bir düzen arayışı içerisine girildi ve Mustafa Reşit Paşa'yla birlikte devlet yapısında bazı düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelerin yapılma sebebi Nizip Savaşı'nda Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya yenilen Osmanlı Devleti'ni güçlendirmektir. Bir diğer sebep ise Avrupa devletleri arasındaki denge politikasından yararlanmanın gerekliliğiydi. Bu düzenlemeler bir Hatt-ı Hümayun şeklinde 3 Kasım 1839 günü padişahın, devlet ve din adamlarının, asker ve sivil bürokrasinin önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu.¹⁵ “*Tanzimat Fermanı*” ya da ‘*Gülhane Hatt-ı Hümayunu*’ olarak tarihe geçen ve beş bölümden oluşan Hatt-ı Hümayun’da vergilendirme sisteminden hukuka kadar bir dizi düzenleme yapılmıştı. Hatt-ı Hümayun’da, imparatorluğun bütün tebaaları eşit bir konuma getiriliyor, herkesin mal ve can güvenliği sağlanıyor; kimsenin malına sebepsiz yere el konulmuyordu. Hiç kuşkusuz Hatt-ı Hümayun’un şekillenmesinde o döneme kadar yapılan düzenlemelerin getirdiği bilgi birikimi en önemli rolü oynamıştır. Yani diğer bir deyişle Tanzimat Fermanı XVIII. yüzyılda başlayan değişimlerin sistematikleştirilmesinden ibarettir. Nitekim Kemal Karpat, Tanzimat Fermanı için “*Geçmişte düşünülmüş ve uygulanmış olan fikir politikalarının geliştirilmiş şekillerinden başka bir şey değildir.*” demektedir.¹⁶ Fakat her ne kadar geçmişten beslense de Tanzimat Fermanı’yla Osmanlı Devleti’nde birtakım radikal değişiklikler yapılmıştı: Bunların en önemlisi hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlikti.¹⁷ Osmanlı Devleti gibi şer’i hükümlerle yönetilen bir devlette bu atılan büyük bir adımdı. Diğerleri ise herkesin canını, malını ve ırzını koruma güvenliğiydi. İlan edilme sırasında Tanzimat Fermanı coşkuyla ve sevinçle kutlansa da iş yazılanları pratiğe dökmeye geldiğinde çatlak sesler yükselmeye başladı.¹⁸ Cahil kesim, özellikle Müslüman tebaanın gayrimüslim tebaayla eşitlenmesine tepki gösteriyordu. Yine Hristiyanlar da tıpkı Müslümanlar gibi Tanzimat Fermanı’nın getirdiklerinden hoşnutsuzlardı. Hatt-ı Hümayun okunduktan sonra çıkarıldığı atlastan yapılmış keseye geri konulunca Rum Patriği, “*İnşallah bir daha o keseden geri çıkmaz.*” diyerek tepkisini açıkça belirtmişti.¹⁹ Tanzimat Fermanı’nın getirdiği eşitliğin toplumun belli kesimlerini memnun etmediği ortadadır. Rum Patriği muhtemelen kendisine tanınan ayrıcalıkları yitirmekten endişe duymaktadır.

¹⁵ Karal, *a. g. e.*, I-70.

¹⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı’da Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma*, Ankara, 2006, 32.

¹⁷ Zürcher, *a. g. e.*, 79.

¹⁸ Karal, *a. g. e.*, I-185.

¹⁹ Karal, *a. g. e.*, I-185.

Tanzimat Fermanı'nın bir diğer getirdiği yenilik de vefat eden, idam edilen ya da haksız kazanç elde edenlerin mallarına el koymak anlamına gelen müsaderenin kaldırılması olmuştur. Müsadere usulüyle zenginleşenlerin de buna karşı koymaları kaçınılmazdır. Mustafa Reşit Paşa ise, Tanzimat Fermanı ile yapmayı amaçladığı reformların bedelini birkaç kez görevden alınarak ödedi.²⁰

Peki, Batı dünyası Tanzimat Fermanı'na nasıl bir tepki gösterdi? Batılı gözlemciler düzenlemeleri bir aldatmaca ve göz boyama olarak nitelendirdi.²¹ Fakat buna rağmen Avrupa basını Tanzimat Fermanı'nı alkışladı. Fransız gazeteleri "*Bu vesika (Gülhane Hatt-ı Hümayunu) Türkiye'nin muasır medeniyet yoluna girmesini mümkün kılacak müesseselerin temelini atmaktadır.*" "*Gerçek bir anayasadır.*" yorumunu yapıyorlardı.²²

Tanzimat Fermanı'nın Avrupa ülkelerinin özellikle İngiltere'nin desteğini almak için ilan edildiği bugün tarihçiler tarafından kabul edilmektedir. Bunun en önemli göstergesini 1853-1856 yılları arasında Rusya ile yapılan Kırım Savaşı'nda görmekteyiz. Avrupalı devletlerin yardımıyla savaşı kazanan Osmanlı Devleti savaşın hemen sonrasında imzalanan 1856 Paris Anlaşması'yla Hristiyan tebaaya verilen hakları genişleten Islahat Fermanı'nı kabul etmek zorunda kalmıştır. Islahat Fermanı'nda tebaayı kaynaştırmayı amaç tutan maddelerin yanında devlet idaresini denkleştirmek için birtakım maddeler de vardır.²³

1839 Tanzimat Fermanı ile 1856 Islahat Fermanı'nın yayınlandığı dönem sadece devlet yönetiminde yapılan yeniliklerle sınırlı kalmamıştır. Bu dönem artık yavaş yavaş aydın bir sınıfın gelişmesine, etkili bir kamuoyunun oluşmasına da tanıklık etmiştir. İlk başta edebi bir hareket olarak başlayan "*Jön Türk*" hareketi kısa sürede milliyetçi, dinamik, eleştirel ve hepsinden önemlisi muhalif bir siyasi harekete dönüşmüştür. Abdülaziz döneminde dergiler ve gazeteler yayınlayarak dikkat çekmeye başlayan hareket kısa sürede geniş çapta bir alanı etkisi altına almıştır.²⁴ Jön Türk hareketinin öncüleri ise Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi önemli isimlerdir. Bu dönemde ilk defa duyulan "*anayasa*", "*meclis*", "*hürriyet*" gibi kelimeler dilden dile dolaşmış ve yüksek sesle dile getirilir olmuştur. Muhalif Jön Türk hareketi, Osmanlı Devleti'ni çöküşten ancak meşrutiyet rejiminin kurtaracağını düşünmüşler ve II. Abdülhamit'e

²⁰ Lewis, *a. g. e.*, 151.

²¹ Lewis, *a. g. e.*, 152.

²² Karal, *a. g. e.*, I-688.

²³ Lewis, *a. g. e.*, 252.

²⁴ Ernest E.Ramsaur, *Jön Türkler- 1908 İhtilalının Doğuşu*, (çev. Muhsin Önal), İstanbul, 2004, 20.

1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan ettirerek amaçlarına ulaşmışlardır. Fakat daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ni bahane eden padişah II. Abdülhamit meclisi kapatarak anayasayı tatil etmiştir. Bundan sonra ülkeyi sıkı bir istibdat yönetimiyle yönetmeye başlamış ve her türlü özgürlüğü kısıtlamaya başlamıştır. Fakat bu durum İttihat ve Terakki hareketinin doğmasını engelleyememiştir.

“*İttihad-i Osmani Cemiyeti*” adıyla da bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889'da İstanbul Demirkapı'da Askerî Tıbbiye (*Tıbbiye-i Şahâne*) mektebinde kuruldu. Ohrili İbrahim Temo, Arapkırlı Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşid, Bakülü Hüseyinzade Ali cemiyetin ilk kurucuları arasındadır.²⁵ İttihat ve Terakki Cemiyetinin üzerinde İtalyan Carbonari hareketi etkili olmuştur. Bunu özellikle içerisindeki her üniteyi numaralandırmasından anlayabiliriz.²⁶

Temel olarak İttihatçıların iki amacı vardı: II. Abdülhamit'in istibdat yönetimini yıkmak ve Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak.²⁷ Fakat bu bağlamda daha ziyade jakobence bir tutum takınan üyeler II. Abdülhamit'i bir ihtilal ya da askerî müdahale ile devirmeyi tasarlamışlardır. Makedonya'da gelişen hareket daha sonra Anadolu'da da örgütlenmelere gitmiş ve hızla imparatorluk sınırları içerisinde taraftar bulmuştur. 1907 yılında Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti böylece gücüne güç katmış olacaktı. Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetinin tek bir amacı vardı o da yeniden 1876 Anayasası'nı yeniden ilan ettirmektir. Bunu gerçekleştirmek isteyen cemiyet hızlıca Anadolu'da da örgütlenmeye başladı. Tarihte kozunu İttihat ve Terakki Cemiyetinin yanında oynuyordu: 1908'de Reval'de bir araya gelen Rus çarı ve İngiltere kralı Osmanlı topraklarını paylaşmaya karar verdiler. Özellikle İngiltere'nin Rusya'yı boğazlardaki tarihi emelleri üzerinde serbest bırakması onun Osmanlı topraklarını korumayı bıraktığının apaçık göstergesidir. Bundan hariç Rusya'da ve İran'da 1905 yılında meşrutiyete geçilmişti, bu bağlamda Osmanlı Devleti yurtdışındaki anayasal gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde artık meyvelerini veren bilinçli kamuoyu sınırlı da olsa yurtdışındaki gelişmeleri takip edebiliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyetinin de etkisiyle Ağustos 1908'de Kanun-i Esasi yeniden ilan edildi ve II. Meşrutiyet dönemi başladı. II. Meşrutiyet'in ilanı Girit'in ve Bosna Hersek'in kaybedilmesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığı gibi olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Halkın bir kısmının bu

²⁵ Ahmet Eyicil, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türk Ansiklopedisi*, XIV, Ankara, 2006, 435.

²⁶ Ramsaur, *a. g. e.*, 35.

²⁷ Eyicil, *a. g. e.*, 436.

kayıplara tepkisi Osmanlı Devleti'nde rejim aleyhtarı ilk isyan olan 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasına neden oldu: Selanik'ten gelen Hareket Ordusu'nun Meşrutiyet rejimine karşı çıkarılan bu isyanı bastırması II. Abdülhamit'in tahtından olmasına neden oldu. Peşinden gelen V. Mehmet saltanatında artık mecliste bir parti konumunda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti daha da güçlenmeye başladı ve Osmanlı tarihinin en trajik savaşı olan Birinci Balkan Savaşı sırasında yaptığı Bab-ı Âli darbesi ile hükümeti ele geçirdi. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyetinin ülke kontrolünü ele geçirmesine ve Osmanlı Devleti için sonun başlangıcına neden olacaktı.

Cumhuriyeti kuran kadro da işte tam Osmanlı Devleti'nin bu buhranlı döneminde dünyaya geldi. 1881'de Balkanların kaynayan kazanı Selanik'te doğan ve Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Atatürk, istibdat döneminin en baskıcı zamanlarında dünyaya gözlerini açtı. Onun yakın silah arkadaşları Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak da tıpkı onun gibi II. Abdülhamit'in baskıcı rejiminde dünyaya geldiler. Bu durum hiç kuşkusuz ilk gençliklerinden itibaren onları Osmanlı Devleti'nin karanlık durumundan çıkarmak için kafa yormaya sevk etmiştir. Onların yaşadığı dönem Osmanlı halkının 1876'da kısa bir deneyimle tattığı fakat gerisi gelmeyen "hürriyet" için mücadele verilen bir dönemdir. Onlar ise harekete geçebilmek, milletleri için bir şeyler yapabilmek duygusuyla asker olmuşlardır. Mustafa Kemal Atatürk hakkında şimdiye kadar yazılan en kapsamlı biyografilerden biri olan "*Atatürk: Rebirth of a Nation*"²⁸ adlı kitabında Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Memlekette gelişmekte olan bir özgürlük hareketinin zorbalığın tepkisiyle bastırıldığı bir devirde*" doğduğunu söylemektedir.²⁹ Hiç kuşkusuz burada "hürriyet"ten kasıt II. Abdülhamit döneminin baskıcı istibdat yönetimine son verilmek istenmesidir. Çökmüş bir devlet sistemi, artık hiçbir ihtiyacı karşılayamayan çürümüş bir ordu, kısıtlanan haklar Mustafa Kemal Paşa ve diğerlerinin isyan etmesine sebep olmuştur. Ali Fuat Cebesoy, "*Mustafa Kemal'i özgürlük sorunu kadar başka hiçbir şeyin uğraştırmadığını*" kaydetmektedir.³⁰ II. Abdülhamit döneminin karanlık ortamındaki "hürriyet" kavramına duyulan ihtiyaç, Mustafa Kemal Paşa'ya yapacakları bağlamında itici bir güç olmuştur. Ona göre hürriyetten sonra her türlü sorunun çözümü olacaktır.

Cumhuriyeti kuran kadronun gençlik yıllarına baktığımızda birçoğunun yenilik yanlısı olduğunu görürüz. Daha batıcı bir anlayışla onlar Osmanlı Devleti'nin

²⁸ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (çev: Necdet Saner), İstanbul, 1998.

²⁹ Kinross, *a. g. e.*, 213.

³⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Anıları*, İstanbul, 2003, 46.

kurtuluşunda klasik deyimle “batının tekniğinin alınmasının” etkili olacağını düşünmektedirler. Tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi ülkenin içinde bulunduğu durum ve baskı yönetimi Kâzım (Karabekir) Paşa’yı da de rahatsız etmektedir. Hayatını kaleme aldığı eserinde Kâzım Karabekir, padişahın başına bir şey gelecek korkusuyla hiçbir yeniliği ülkeye sokturmadığını bunun sonucunda da ülkenin birçok bakımdan geri kaldığını yazmaktadır.³¹

Cumhuriyeti kuran kadronun entelektüel birikimlerine baktığımızda onların okumaya, sorgulamaya ne kadar yatkın kişiler olduğunu gözlemleriz. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları Harp Okulu yıllarında özellikle yasak olan “hürriyet”, “eşitlik”, “milliyetçilik” içeren eserleri okumuşlar, okumaya ve öğrenmeye hevesli olmuşlardır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, 1902 yılında Kurmay Okulu’na teğmen olarak geçtiği zaman okumaya oldukça fazla zaman ayırmıştır. Bütün gazeteleri takip etmiş, Napolyon üzerine bulabildiği bütün yapıtları okumuştur.³² Özellikle Namık Kemal’in “*Vatan Kasidesi*” gibi milliyetperver şiirleri genç subayların üzerinde ziyadesiyle etkili olmuştur. Nitekim bu entelektüel birikim, daha sonraları bu askerlerin anılarını kâğıda dökmelerini sağlamıştır.

Askerî öğrenimlerini II. Abdülhamit’in istibdat yönetimi altında yapan ve cumhuriyetin kuruluşunda rol oynayan komutanlara baktığımızda bunların birçoğunun askerlik hayatlarının bir döneminde Balkanlarda görev yaptığını görmekteyiz. Peki, Balkanlarda görev yapmak bu subayların düşünce hayatlarına nasıl tesir etmiştir? XX. yüzyıl başlarında Makedonya bölgesinin Balkanların kaynayan kazanı olduğu su götürmez bir gerçektir: Gevşek Osmanlı yönetimi altında yaşayan Bulgarlar, bir kısım Rumlar, Türkler ve diğer etnik gruplar arasında çatışmalar çıkmış ve bu bölgede görev yapması için birçok Osmanlı subayı görevlendirilmiştir. Örneğin, İsmet İnönü Edirne’deki 2.Ordu’da görev yapmış, Kâzım Karabekir de Manastır’da Kurmay Yüzbaşı olarak bulunmuştur, Ali Fuat Cebesoy Selanik’te topçu subaylığı yapmıştır. Fevzi Çakmak ise 3.Ordu’ya bağlı olarak Kosova’da Metroviça’da görev yapmıştır. XX. yüzyılda Osmanlı’nın Balkanlar’daki acizliği onlara yeni bir düzen konusunda fikir vermiş olmalıdır. Birçoğunun aksine, Osmanlı Devleti’nin kötü gidişatına bizzat tanık olan bu milliyetçi askerler, Osmanlı devlet sistemindeki kokuşmuşluğun tasfiyesi için ellerinden geleni yapmıştır. Memleketi, içinde bulunduğu durumdan kurtarma isteği

³¹ Kâzım Karabekir, *Hayatım*, İstanbul, 2008, 179.

³² Kinross, *a. g. e.*, 36.

onları anayasal düzene yeniden geçiş için faaliyetlerde bulunan ve çığ gibi büyüyen bir oluşumun içine çekmiştir: İttihat ve Terakki Cemiyeti. Vatanın içinde bulunduğu durumdan kurtulması üzerine kafa yoran bu genç askerlerin yolu mutlaka Balkanlarda kurulan bu oluşum içinde kesişmiştir. Kâzım Karabekir, İttihat Terakki Cemiyetinin kuruluş nedeni olarak memleketin asıl sahibinin padişah değil, onu kanı pahasına kazanan ve korumaya çalışan millet olduğunu göstermek amacını gösterir.³³ Gerçekten de bu genç subaylar ülkelerini baskıcı yönetimden kurtarmak gibi ulvi bir amaç edinen bu cemiyette toplanmışlardır. Şevket Süreyya Aydemir İsmet İnönü'nün politikaya girişinin başlangıcı olarak cemiyete girişini göstermektedir.³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, kapsamlı bir İsmet İnönü biyografisini yazdığı "*İkinci Adam*" adlı eserde İsmet İnönü'nün İttihat ve Terakki Cemiyetine girişi üzerinde önemle durulması gerektiğini kaydetmektedir. İsmet İnönü o dönemde kendilerini devletin içinde bulunduğu durumdan mesulmüş gibi hissettiklerini ve bir şeyler yapma ihtiyacı duyduklarını kaydetmektedir.³⁵ Gerçekten de onların böyle duygularla dolmaları kendilerini devrim yapacak bir kadronun içinde bulmalarını sağlamış olmalıdır. Tarihin bir cilvesi olarak o dönem henüz yüzbaşı olan İsmet ve Mustafa Kemal Bey'lerin 1907'de Selanik'te tekrar karşılaşmasına ve kaynaşmasına da İttihat ve Terakki Cemiyeti vesile olmuştur.³⁶ Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilan edilmesinden sonra ona karşı çıkan 31 Mart Ayaklanması'nda bu milliyetçi genç subayların yer aldığını görmekteyiz. Meşrutiyet yönetimini istemeyen gerici ve yobaz kitlenin "*Din elden gidiyor*" yaygarasıyla Derviş Vahdeti önderliğinde çıkardığı 31 Mart Ayaklanması'na Avcı Taburları'nın isyanı da eklenince hareket çığ gibi büyümüş ve İstanbul'da bir anarşi ortamı oluşmuştu.³⁷ Mahmut Şevket komutasındaki Hareket Ordusu'nun kurmay başkanlığını ise o dönemde yüzbaşı olan Mustafa Kemal Bey yapmıştır.³⁸ Böylece o, kendisini Milli Mücadele'nin önderliğine götüreceğ sürecin ilk adımını atmıştır.

³³ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul, 2005, 33.

³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul, 2011, I-43.

³⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, I-44.

³⁶ Aydemir, *İkinci Adam*, I-44.

³⁷ Cebesoy, *a. g. e.*, 174.

³⁸ Kinross, *a. g. e.*, 190.

1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

1.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Nedenleri

1789'da kralların keyfi idaresi altında ezilen Fransız halkının monarşiye başkaldırmasıyla fitili ateşlenen Fransız Devrimi, kısa sürede o topluma mal olmaktan çıkarak, orta vadede Avrupa'nın ve dünyanın sınırlarını yeniden çizdirecek kudrette bir evrensel olaya dönüştü. Devrimden yayılan milliyetçilik prensibi, Avrupa'da hanedana dayalı devlet sistemi mutlak monarşi yerine ulus haklarına dayalı sistem için savaşlar yapılmasını ve uzun yıllar boyunca imparatorların idaresiyle yönetilmiş halkların özgürlüklerini kazanmalarını sağladı.³⁹ Fransız Devrimi ile birlikte artık halklar, imparatorlukları ayakta tutan birer harç olma konumundan çıktı; sosyal devlet kavramının tohumları atıldı ve ülkenin hanedanların malı olma yolundaki düşünce yavaş yavaş tasfiye edilmeye başlandı. Böylece Fransız Devrimi Avrupa'nın çok uluslu imparatorluklarına büyük bir darbe vurmamakla kalmamış, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan beslendiği için de insan hakları, özgürlük ve eşitlik gibi ilkelerle önce Avrupa'yı sonra da bütün dünyayı etkisi altına almıştır. Sonuç olarak da XIX. yüzyılda başlayan bu kıvılcımlar etkisini gittikçe arttırdı ve çok geçmeden Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Çarlık Rusyası gibi çok uluslu devletleri yıkan Birinci Dünya Savaşı adlı yangını beraberinde getirdi.

Milliyetçilik prensibinin Avrupa için kısa vadedeki sonucu Almanya ile İtalya'nın, ulus-devlet olma sürecini tamamlamış olmasıdır. İtalyan milli birliğinin kuruluşu ve Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkması, Avrupa dengesine yepyeni bir biçim vermekle kalmayıp Balkanlardaki milli duyguları da kamçılamıştır. Nitekim 1870'ten sonra Balkanlar, Avrupa diplomasisinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlardan biri haline geldi.⁴⁰ Bir yandan Almanya'nın bölgede gösterdiği pancermenist politikalar, bir yanda da Rusya'nın izlediği geleneksel panislawist politika, iki ülke çıkarlarının bu bölgede çatışmasına neden oldu. Bu durum milliyetçilik akımını Balkanlara yerleştirerek XIX. yüzyılda günden güne bölgedeki otoritesini yitiren Osmanlı Devleti'nde yaşayan Balkan ulusları arasında anlaşmazlığa yol açmış ve bugün dahi çözülemeyen etnik sorunların temelleri o dönemde atılmıştır. Diğer bir deyişle, Fransız Devrimi yaşlı kıtanın batısında medeniyeti, özgürlüğü ve insan haklarını sağlamlaştırırken, zehrini doğusuna akıtmıştı.

³⁹ Karal, *a. g. e.*, I-355.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *20.yy Siyasi Tarihi*, İstanbul, 2010, 127.

Birinci Dünya Savaşı'nı yalnızca imparatorluktan ulus devlete geçişteki kanlı sürecin tamamlanması olarak görmek eksik ve yanlış olur. XIX. yüzyıl ulusların mücadelesinden başka devletlerarası sömürgecilik yarışlarına da sahne olmuştur: XV. ve XVI. yüzyıllarda Coğrafi Keşifler ile başlayan Avrupa kıtasının dünyayı yönetme girişimi XVIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Endüstri Devrimi ile doruk noktasına çıktı. Sanayi üretiminin geniş ölçüde büyümesi, sanayiye beslemek için hammadde gereksiniminin artması, Avrupalı ülkelerin gözünü dışarıya çevirmesine neden oldu.⁴¹ Buna müteakip Avrupa devletleri arasında dünyanın çeşitli yerlerinde sömürge ele geçirmek için bir yarış başlamış, bu durum ise kendi aralarındaki rekabeti kızıştırmıştır. Bu dönemde İngiltere, Fransa ve Rusya sömürgecilik faaliyetlerinde başı çekiyordu. Almanya ve İtalya ise siyasi birliklerini geç tamamladıkları için bu yarışa daha sonra katıldılar.⁴²

Savaşın tarihsel altyapısının tamamlanmasıyla artık cephelerdeki mücadeleyi başlatacak bahaneler gerekiyordu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Avrupa'nın doğusunda milliyetçiliğin getirdiği etnik gerginlik o denli büyüktü ki, ihtiyaç duyulan bahane çok geçmeden Sırlı Gavriilo Princip'in namlusunun ucunda bulundu. 1914 yılında Avusturya-Macaristan veliahdı Ferdinand'ın Bosna'da bu kişi tarafından öldürülmesi ve bunun üzerine 28 Temmuz 1914'de Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması bundan hemen sonra Sırbistan'ı korumak isteyen Rusya'nın da Avusturya'ya karşılık vermesi Birinci Dünya Savaşı'nı ateşledi.⁴³ Rusya'nın seferberliğe geçmesi de Almanya, Fransa ve İngiltere'nin de savaşa girmesine neden oldu. Böylece savaş Doğu Avrupa'da Germen ve Slav ırklarının birbirlerine karşı yürüttükleri bir gövde gösterisi olmaktan kısa sürede çıktı ve büyük Batılı devletlerin emperyalist hesaplarının görüldüğü bir dünya savaşına dönüştü.

1.2.Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi

Avrupa Devletleri arasında meydana gelen emperyalist rekabet, XIX. yüzyıldan taşarak XX. yüzyılda da devam etmiştir. Bu aynı zamanda Osmanlı Devleti için XIX. yüzyılda baş gösteren buhranların XX. yüzyılda da süreceği anlamına gelmekteydi. Yüzyılın ilk dönemlerinde de toprak kayıpları kendini gösterdi: 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı sonucu 1912'de Ouchy Antlaşması ile Trablusgarp'ın İtalyanlara

⁴¹ Karal, *a. g. e.*, I- 359.

⁴² Karal, *a. g. e.*, I-358.

⁴³ Baykara, *a. g. e.*, 74.

verilmesinin ardından gelen Balkan Savaşları'ndaki trajik ve ağır yenilgi, Osmanlı Devleti'ni askerî alanda birtakım düzenlemeler yapmaya mecbur etti.⁴⁴

Balkan Savaşları'ndaki ağır yenilginin bağışlanamayacak lojistik hatalarından kaynaklandığını anlayan İttihatçılar, Osmanlı kara kuvvetlerinin eğitimini 1913 Ekiminde Mareşal Otto Liman von Sanders⁴⁵ başkanlığındaki Alman Askerî Misyonu'na teslim ederken, Birinci Dünya Savaşı'nda gerçekleşecek olan Alman Osmanlı ittifakına da zemin hazırlamış oluyorlardı.⁴⁶ Osmanlı Devleti'nin, topraklarında gözü olan İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinden herhangi birisiyle müttefik olması beklenemezdi. Çünkü Osmanlı Devleti uzun yılların getirdiği deneyimle bu ülkelerin kendi topraklarını istediğini biliyordu. Osmanlı Devleti hangi devletlerle bir araya geleceğini düşünedursun, hâlihazırda Avusturya-Macaristan ve İtalya, Almanya'nın; Rusya da İngiltere ve Fransa'nın yanında yer aldı.⁴⁷ Bu durumda XX. yüzyıl başlarında da hala kendisi için en hayırlı ittifak, dostluklarının temeli XIX. yüzyılda atıldığı Almanya ile kurulabilirdi. Bunun sonucunda Osmanlı Ordusu'nu ıslah etmesi için Alman Askerî Misyonu Osmanlı Devleti'ne geldi. Kâzım (Karabekir) Paşa da o dönemde eğer kendisine sorulacak olsaydı, Almanlar ile ittifakın yapılacak en iyi şeyin olacağını ifade etmektedir.⁴⁸ Çünkü ona göre meydandaki tehlikeye -büyük devletlerin boğazlar üzerindeki tutumundan bahsediyor- bakılırsa boğazların savunulması en iyi bu şekilde olurdu.⁴⁹ Kâzım Paşa, doğru tahminde bulunmuş olmalıdır ki, Liman von Sanders ve Alman Askerî Misyonu'nun İstanbul'a gelmesi karşısında Ruslar büyük bir endişeye kapıldı ve Almanya'nın boğazlarda üstünlük

⁴⁴ Bu yenilgilerde Avrupalı devletlerin izlediği emperyalist politikaların rolü büyüktür. Siyasi birliğini 1870 yılında tamamlayan İtalya, gelişmekte olan ekonomisine kaynak sağlamak için sömürge siyaseti izlemiş ve 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp'ı ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalyanlar ile savaşmasını fırsat bilen Balkan devletleri ise Rusya'nın desteğini alarak onu Balkanlardan atmak için harekete geçmişlerdir. Bu savaşta büyük bir yenilgi alan Osmanlı ordusu, aynı hataları tekrarlamamak için orduyu ıslah etme yoluna gitmiştir. (Ayrıca Balkan Savaşları'nın teferruatlı anlatımı için bkz: Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?- Garbi Rumeli'nin Süret-i Ziya-ı ve Balkan Harbinde Garp Cephesi*, İstanbul, 2011; Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Ankara,1991.)

⁴⁵ Alman Askerî Misyon Şefi Korgeneral Otto Liman von Sanders'in Türk ordusundaki rütbesi, imzalanan Türk- Alman protokolüne göre mareşal idi. Çünkü bu protokole göre bir Alman subayı Türk ordusunda göreve başlatıldığı zaman bir üst rütbeye yükseltiliyordu. O dönemde Osmanlı Ordusu'nda orgenerallik rütbesi olmadığı için ve Sanders Almanya'dan korgeneral olarak geldiği için rütbesi bir üst rütbe olan mareşalliğe yükseltılmıştir. (bkz: Ergin Ayan, "Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal," *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi- The Journal of International Social Research*, 2010, 94.)

⁴⁶ Yuluğ Tekin Kurat, "1878- 1919 yılları arasında Osmanlı- Rus ilişkileri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVI, Ankara,1992, 136.

⁴⁷ Kurat, *a. g. m.*,136.

⁴⁸ Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı'na Neden Girdik?*, İstanbul, 1993, 78.

⁴⁹ Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı'na Neden Girdik?*, 79.

sağladıklarını düşünmelerine neden oldu.⁵⁰ Liman von Sanders'in anılarından öğrendiğimize göre, Rusya sefiri Von Giers, İngiliz ve Fransız sefirlerinin de desteğini alarak, Sadrazam Sait Halim'e İstanbul'da yüksek rütbeli bir Alman askerinin bulunmasının doğru olmadığını iletmiş; buna karşılık Sadrazam Sait Halim'de ona bunun devletin bileceği bir iş olduğunu söylemiştir.⁵¹ Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girdi. Fakat hemen savaşın başlangıcında bir oldubittiye getirilerek kurulan bu müttefikliğin temelleri de XIX. yüzyılda atılmıştı.

Almanya ve Osmanlı Devleti yakınlığı henüz Almanya siyasi birliğini tamamlamadan Prusya döneminde başlamış, İmparator Otto von Bismark döneminde gelişme göstererek, halefi II. Giyom döneminde ise Almanya'nın Osmanlı üzerindeki dikkati oldukça artmıştı.⁵² Alman askerî otoriteleri Anadolu'nun önemini askerî yönden dikkate almaktaydılar. Bu yakınlık Osmanlı Devleti'nin işine gelmiştir. XIX. yüzyıl boyunca varlığını, Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarına bağlı olarak sürdüren Osmanlı Devleti de Almanya'ya yakınlaşmakta gecikmedi. Bunun nedeni olarak ise XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni saran geleneksel Rus tehdidi karşısında Almanya'nın yardımına ihtiyaç duyulması olmalıdır. Almanya gerek kendisine bir hayat sahası inşa etmek, gerekse hem Anadolu ve Mezopotamya'nın kaynaklarını ele geçirmek için, Berlin-Bağdat Demiryolu'nu inşa etti.⁵³ Bu demiryolunda her iki tarafında ekonomik, siyasi ve askerî beklentileri vardı. Osmanlı Devleti ekonominin canlanması, orduya lojistik desteğin sağlanması gibi sebeplerden ötürü demiryolu yapımını desteklerken, Almanlar da Osmanlı Devleti'nin maddi kaynaklarından yararlanmayı düşünüyordu. İşte bu gibi sebepler, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasını sağladı. Bu yakınlaşma padişah II. Abdülhamit döneminde özellikle askerî alanda artmıştır. Padişahın 1880 yılının Temmuz ayında Berlin'e gönderdiği bir liste sonucunda istenen askerî ve sivil memurlar özel bir anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdi.⁵⁴ Böylece Osmanlı Ordusu'nda Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan

⁵⁰ Kurat, *a. g. e.*, 71.

⁵¹ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul, 2011, 12.

⁵² Karal, *a. g. e.*, II-170.

⁵³ Ayla Efe, "Almanya'ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, XVIII, Ankara, 1973, 95.

⁵⁴ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu*, Ankara, 1981, 58.

Alman etkisi başladı. Her ne kadar Almanlar, II. Abdülhamit rejiminin destekçisi olsalar da II. Meşrutiyet'in ilanını takiben İttihat ve Terakki Partisini de desteklediler ve Jön Türklerin önde gelen devlet adamları arasında etkili olmaya başladılar.⁵⁵ Trablusgarp ve Balkan Savaşları, bunun yanı sıra yaptıkları Bab-ı Ali baskını ile İttihat ve Terakki Partisinin yönetimi ele geçirmesi süreci imparatorluktaki Alman etkisi yine giderek artmasını da beraberinde getirdi.⁵⁶

Balkan Savaşları'ndan sonra Liman von Sanders başkanlığındaki Askerî Misyon İstanbul'a geldi.⁵⁷ Böylece Almanlar ile beraber geniş ölçüde çalışma başladı.⁵⁸ Başlangıçta, 5 yıl süreyle görev yapmak üzere 42 kişiden oluşturulan Alman Askerî Misyonu'nun sayısı zaman içinde giderek artmıştır. Bu sayı, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında 71'e, 1914-1918 yılları arasında ise (subay, astsubay ve er toplamı olarak) 15.000'e ulaşacaktır. Savaş boyunca 2 Alman zırhlısı Osmanlı donanmasına katılmış, ayrıca 100.000 vagon savaş malzemesi de İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁹

1914'te çıkan savaş, Osmanlı Devleti gibi stratejik ve jeopolitik önemi olan bir devleti girdabına çekmek için pusuda bekliyordu fakat Osmanlı Devleti için henüz Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nın ardından toparlanmadan bu savaşa girmek demek dibi görünmeyen bir kuyuya önlem almadan inmek demektir. Fakat bu risk İttihat ve Terakki Partisinin Osmanlı Devleti'nin kaybettiği toprakları geri almayı kafasına koyan lideri Enver Paşa için bir anlam ifade etmiyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte her ne kadar hükümet tarafsız kalma kararını verdiyse de Enver Paşa 2 Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir antlaşma imzaladı. Antlaşma, temel metinden hariç üç siyasi bir de askerî içerikli metinlerden oluşmaktadır.⁶⁰ Bu antlaşmaya göre Rusya ile Avusturya arasındaki bir savaşta Almanya, Avusturya'ya yardım için savaşa girerse, Osmanlı Devleti de savaşa girecek ve Almanya, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı silahla koruyacaktı.⁶¹ Enver Ziya Karal yapılan bu antlaşma için '*lastikli bir ifade ile yazılan antlaşma*' ifadesini kullanmıştır.⁶² Yani maddeler öyle diplomatik ustalıklarla

⁵⁵ Ortaylı, *a. g. e.*, 117.

⁵⁶ Ortaylı, *a. g. e.*, 118.

⁵⁷ İsmet İnönü, *Hatıralar*, (haz: Sabahattin Selek), İstanbul, 2009, 148.

⁵⁸ İnönü, *a. g. e.*, 118.

⁵⁹ Yavuz Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusu'nda Alman Askerî Heyetleri", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, III, Ankara, 305.

⁶⁰ Veli Yılmaz, "I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk- Alman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III, Ankara, 1992, 122.

⁶¹ Mevlüt Çelebi, *Türk İnkılâp Tarihi*, İzmir, 2007, 27.

⁶² Karal, *a. g. e.*, V-381.

yazılmıştır ki Almanya, Osmanlı Devleti’ni her halükarda savaşa sokacaktır. Almanya ile imzalanan bu antlaşmayla beraber Osmanlı Ordusu -Balkan Savaşları’nda aldığı dersin de etkisi ile - daha güçlü bir seferberlik ilan etti ve dış borç ödemesini durdurdu. Bunun yanı sıra meclisi de kasım ayına kadar tatil ederek bu politikanın tartışılmasını önledi.⁶³ Bundan sonra ise Osmanlı Devleti tam bir tarafsızlık siyaseti gütmüştür. Bunun sebebi Osmanlı Devleti’nin boğazları Rus tehdidi karşısında koruyacak gücü olmayışıdır.⁶⁴ Fakat bu tarafsızlık siyaseti İngiltere tarafından gerçekçi bulunmamış ve İngilizler Osmanlılara teslim hazırlanan Sultan Osman ve Reşadiye gemilerini teslim etmemiştir.

Osmanlı gemilerine el konulmasından sonra, boğazların yapılacak bir Rus saldırısına açık hale geleceği ve Karadeniz’deki Rus egemenliğinin Balkan devletleri üzerinde olumsuz etki yapacağını düşünen Almanya, ittifak antlaşması gereği Akdeniz’de İtilaf donanmaları kısıncında kalan Goeben ve Breslau gemilerini İstanbul’a gönderme kararı aldı.⁶⁵ Gemilerin Osmanlı Devleti’ne gelişi dönemin basını tarafından coşkuyla karşılandı.⁶⁶ 17 Ağustos 1914 günü gazeteler tarafından ‘Yavuz’ ve ‘Midilli’nin İstanbul’a geldiği büyük harflerle duyuruldu.⁶⁷ Daha sonra Osmanlı Devleti’nin Almanya’dan aldığı bu gemiler bir askerî tatbikat için Karadeniz’e açıldı.⁶⁸ Bu tatbikat Rus limanlarının bombalanması ile devam edince Osmanlı Devleti fiilen 28-29 Ekim 1914’te savaşa girmiş oldu.⁶⁹ Bugün Goben ve Breslau’nun Rus limanlarını kimin direktifiyle bombaladığı hala bir tartışma konusudur.⁷⁰ Şevket Süreyya Aydemir

⁶³ Andrew Mango, *Atatürk, Modern Türkiye’nin Kurucusu*, (çev. Füsün Doruker), İstanbul, 2007, 165.

⁶⁴ Karal, *a. g. e.*, V-382.

⁶⁵ Mücahit Özçelik, “Türk Basımına Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Tarafsızlığı”, *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2009, 22.

⁶⁶ Özçelik, *a. g. m.*, 22.

⁶⁷ Özçelik, *a. g. m.*, 22; Yavuz”ve Midilli, Goben ve Breslau gemilerine verilen Türkçe isimlerdir.

⁶⁸ Baykara, *a. g. e.*, 148.

⁶⁹ Baykara, *a. g. e.*, 148.; Liman von Sanders’in anılarında naklettiğine göre Rusya Karadeniz’de bu Türk - Alman gemileriyle yaptığı muhabereden sonra bile, Alman Askerî Misyonu ve subayları ile Goeben ve Breslau’nun mürettebatı, hemen Almanya’ya geri gönderilirler ise Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığını kabul etmek istiyormuş. Fakat bu Osmanlı Hükümeti tarafından reddedilmiş. Von Sanders’in verdiği bu bilgi başka bir kaynakla doğrulanmamakla beraber komutanın kendisi de eserinde bu bilginin doğruluğuna kefil olamayacağını açıkça belirtmiştir. (bkz: Sanders, *a. g. e.*, 53.)

⁷⁰ Bugün resmi tarihteki genel kanı Yavuz ve Midilli gemilerinin hükümetin haberi olmadan Karadeniz’e açılıp Rus limanlarını bombaladığı ve bunun sonucunda Osmanlı Devleti’nin kendisini Birinci Dünya Savaşı içerisinde bulduğudur. Fakat Yusuf Hikmet Bayur, 22 Ekim 1914’de Enver Paşa’nın Goben ve Breslau gemilerinin komutanı Amiral Wilhelm Souchon’a verdiği gizli bir emirde ‘*Türk donanması Karadeniz’de bahri hâkimiyeti temin edecektir. Rus donanmasını arayınız ve onu nerede bulursanız ilan-ı harpsiz, hücum ediniz.*’ dediğini kaydetmektedir. Karal’da bu cümleyi eserinde referans olarak kullanmaktadır. (Karal *a. g. e.*, V-393.) Fakat Bayur, ‘*Atatürk’ün Hayatı ve Eseri*’ adlı çalışmasının 66. sayfasında bu söz konusu emrin yer aldığı mektubun orijinalinin kayıp olduğunu bildiriyor. (Mango, *a. g.*

Tek Adam'da bu konuyu oldukça ağır bir biçimde eleştirir. Ona göre savaşa giren ve savaşı yürüten İttihat ve Terakki liderlerinden hiç kimse savaşa nasıl girildiği hakkında bilgi ve harbe girmek yolunda sorumluluk kabul etmemiştir.⁷¹ Yine Askerî Misyon şefi Liman von Sanders'te hatıratında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin kendisi için şaşırtıcı olduğunu belirtmektedir.⁷² Yarbay Mustafa Kemal Bey ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine kesin olarak karşı çıkmıştır. O, Enver Paşa'nın aksine sadece Almanları sevmemekle ve onlara güvenmemekle kalmıyor, onların savaşı kazanacak yetenekte olduklarına da inanmıyordu.⁷³ Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi konusunda aceleci davranmaması gerektiğini de savunuyordu, 17 Eylül 1914'de Tevfik Rüştü (Aras) Bey'e yazdığı bir mektupta acele kararlardan kaçınmak gerektiğini vurgulamıştı.⁷⁴ Yine bir diğer arkadaşı Salih (Bozok) Bey'e yazdığı mektupta da '*Biz hedefimizi belirlemeden seferberlik ilan ettik*' diye söylemişti.⁷⁵ Falih Rıfkı Atay, "*Enver Paşa yerine Mustafa Kemal Harbiye Nazırı olsaydı, Birinci Dünya Savaşı'na girmezdik. Batmazdık. Büyük bir devlet olarak kalırdık.*" yorumunu yapmıştır.⁷⁶ Bununla birlikte Afet İnan'a göre Birinci Dünya Savaşı Mustafa Kemal Atatürk'ün hayatında iki yönden etkili olmuştur: Birincisi bu sayede çeşitli savaşlarda yer almış ve askeri alanda tecrübe kazanmış olması, ikincisi ise devlet idaresi için tecrübe kazanmış olmasıdır.⁷⁷ Tıpkı Yarbay Mustafa Kemal Bey gibi, Yarbay Kâzım Bey de Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine kesinlikle karşı çıkan askerlerin başında gelmektedir.⁷⁸ Fakat her ne kadar Paşa'nın kendisi Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine karşı çıksa da, tarafsızlık politikasının uzun süre etkili bir biçimde sürdürülebileceğine inanmıyordu.⁷⁹ Bunun dışında yine o, Boğazlara gelecek bir tehdit

e., 663; Kinross, *a. g. e.*, 91; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa, II, 1908-1914*, İstanbul, 1993, 555-556.)

⁷¹ Aydemir, *Tek Adam*, I-194. Yine Aydemir'in naklettiğine göre Sadrazam Said Halim Paşa gemilere yalnız manevra için izin verildiğini, onların saldırısından haberi olmadığını belirtmiştir. Yine Talat, Cemal ve Enver Paşa'lar da, habersiz olduklarını söylemektedir.

⁷² Sanders, *a. g. e.*, 52. Sanders hatıratında Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin kendisini çok şaşırttığını söylese de Kâzım Karabekir, Goben ve Breslau'nun saldırılarından bir gün sonra Liman Paşa'yı ziyarete gittiğini ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden oldukça mutlu olduğunu ve bu durumdan fazlasıyla memnun kaldığını belirtiyor. (bkz: Kâzım Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?*, İstanbul, 1995, 360.)

⁷³ Kinross, *a. g. e.*, 90.

⁷⁴ Mango, *a. g. e.*, 168.

⁷⁵ Mango, *a. g. e.*, 168; Kinross *a. g. e.*, 90.

⁷⁶ Falih Rıfkı Atay, *Mustafa Kemal'in Mübareke Defteri*, İstanbul 2010, 6.

⁷⁷ Afet İnan, *Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*, Ankara, 1991, 8.

⁷⁸ Yaşar Semiz, "Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa- Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, IV, Konya, 1997, 192.

⁷⁹ Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?* İstanbul, 1996. 88.

karşısında İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kuvvetlendirilmesini ve desteklenmesini savundu.⁸⁰ Bunun için de Almanlarla ittifak yapılmasını destekliyordu.⁸¹ Hamidiye Kahramanı Rauf (Orbay) Bey, Birinci Dünya Savaşı'na girme konusundaki görüşlerini Ocak 1922'de Ahmet Emin Yalman ile yaptığı mülakatta bildirmiştir. Ona göre Yavuz ve Midilli Osmanlı subay ve efradıyla teçhiz edilmeli, bu olmazsa da silahtan arındırılarak tarafsız hale getirilmelilerdi.⁸² Yine Rauf Bey, Almanlarla o günkü koşullarda yapılacak olan bir iş birliğinin kendisini tatmin etmediğini ve bunun ülke için yararlı olmayacağını belirtmektedir.⁸³ İsmet İnönü hatıratında, harbe girmemenin de mümkün olduğunu savunmaktadır. Ancak savaşın sonuna doğru girebilmenin mümkün olduğunun altını çizmektedir.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi iki bakımdan önem arz etmektedir. Bunlardan birincisi savaşın sonunda 600 yıllık Osmanlı Devleti'nin tasfiye olması, ikincisi ise savaş sonrası sürecin Türk Milli Mücadelesi'ni doğurmasıdır. Bunlardan başka Birinci Dünya Savaşı Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yarım yüzyılında etkili olan kişilerini ortaya çıkarmıştır. İsmet İnönü'de Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan ordunun cumhuriyeti kuran kadroyu yetiştirdiğini ve bu kişilerinde Milli Mücadele'nin belkemiğini oluşturduğunu anılarında kaydetmektedir.⁸⁵

1.3. Birinci Dünya Savaşı'nda Cepheler

Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte savaş Afrika ve Asya'ya da bulaştı. Savaşın başladığı dönem sırasında Osmanlı Devleti'nin yüz ölçümü 2.410.000 kilometre karedir.⁸⁶ Osmanlı toprakları, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanların yaşadığı topraklara eşittir fakat bu genişlik sınırların uzunluğu ve çarpışılacak cephelerin çokluğu anlamına gelmektedir.⁸⁷

Ağustos 1914'te imzalanan Türk-Alman İttifak Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti savaşa girmeye karar vermiş, Kasım 1914'te ise Goben ve Breslau gemilerinin Rus limanlarını bombalamasıyla savaşa resmen girmişti. Almanya hiç kuşkusuz hem kendi üzerindeki yükü hafifletmek hem de halifelik makamının siyasi gücünden yararlanmak istiyordu. Bunun için Almanya ve Osmanlı Devleti arasında bir savaş planı

⁸⁰ Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?*, 89.

⁸¹ Karabekir, *Birinci Cihan Harbine Neden Girdik?*, 89.

⁸² Sabahattin Özel- Işıl Çakan Hacıbrahimoğlu, *Türk Devrimi Mülakatları*, İstanbul, 2011, 55.

⁸³ Özel-vd, *a. g. e.*, 55.

⁸⁴ İnönü, *a. g. e.*, 137.

⁸⁵ İnönü, *a. g. e.*, 139.

⁸⁶ Karal, *a. g. e.*, V-403.

⁸⁷ Karal, *a. g. e.*, V-403.

hazırlandı. Osmanlı Devleti'nin Almanlarla birlikte yaptığı savaş planının esasları şöyleydi:⁸⁸ “Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerinden Rusya 'ya bir darbe vurmak”. Cihad-ı Mukaddes⁸⁹ sebebiyle bu cephede Kafkasya ve Orta Asya Türklerinin ayaklanmasına güvenilmiştir. Yine aynı şekilde bir taarruz hazırlığı da Mısır'da İngilizlerin üzerine yapıldı. Bu cephede de Trablusgarp ve Sudanlı Müslümanlara güvenilmekteydi.

Türk-Alman planına karşılık, İngiltere de Osmanlı Devleti'ni hassas noktalarından vurmak için ilk önce Güney Irak'ta ve ondan sonra da Çanakkale'de iki cephe açınca, Osmanlı Devleti daha savaşın başında dört cephede savaşmak zorunda kaldı. Daha sonraları cephelerin sayısı artacaktır.⁹⁰

Kafkasya'da yapılan savaşlar tanım olarak 1914-1918 yılları arasında Kafkas Dağları zincirinin güneyi ile Anadolu'nun doğu bölgesi içinde yer alan topraklarda gerçekleştirilen askerî harekâtlardır.⁹¹ Bu harekâtlar Karadeniz'den Hemedan'a kadar yaklaşık 1000 kilometrelik cephe üzerinde gerçekleşmiştir.⁹²

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla genel seferberliğe başlansa da 1914 yılında Osmanlı Devleti daha henüz Balkan Savaşları'nın yarasını kapatmakla uğraşıyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti için hazırlıkları tamamlamak kolay olmadı. Özellikle Kafkasya'da Ruslarla çatışma başlatmaktan özellikle kaçınılıyordu. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda görevini Kafkas Cephesi'nde Kurmay Yarbey olarak yapan Köprülülü Şerif (İlden) Bey, seferberliğin ilan edildiği ilk günlerde Erzurum Valisi Reşit Paşa'ya İstanbul'dan Dâhiliye Nazırı Talat Bey imzasıyla gelen bir telgraftan söz etmektedir.⁹³ Bu telgrafta “*Ordumuzun Rusya ile savaşa tutuşması Rusya devletinin müttefiki olan Fransa ve İngiltere'nin de savaş ilan etmesine, bunun sonucu olarak başkentimizin tehlikeye düşmesine neden olabilir. Buna göre Kafkasya sınırı üzerinde çok ihtiyatlı davranılarak savaş ilanına neden olacak çatışmalardan kesinlikle*

⁸⁸ Armaoğlu, a. g. e., 182.

⁸⁹ *Cihad-ı Mukaddes*, (Cihad-ı Ekber): Osmanlı padişahının bütün dünya Müslümanlarının halifesi olarak, onları din adına kutsal savaşa çağırması. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı padişahı, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinde yaşayan Müslümanları bu devletlere karşı cihada çağırmıştır. Halifenin buyruğu olan bu savaşa bütün Müslümanların can, mal ve moral varlıklarıyla koşmaları ve Müslümanların yüce ülküsü uğrunda savaşmaları dinlerinin emrettiği kutsal bir görevdir. (bkz: Karal, a. g. e., V-400.)

⁹⁰ Armaoğlu, a. g. e., 182.

⁹¹ Maurice Larcher, *Kafkas Harekâtı*, (çev: Can Kapyalı), İstanbul, 2010, 45.

⁹² Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı, Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da, İran'da*, (haz. Ahmet Tetik), İstanbul, 2011, 4.

⁹³ İlden, Şerif Köprülülü, *Birinci Dünya Savaşı'nda 3. Ordu, Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı*, (haz: Sami Önal), İstanbul, 2011, 26.

kaçınılması” önerilmiştir.⁹⁴ Peki, Osmanlı hükümeti Ruslarla savaşılmaması konusunda bu kadar hassasken, nasıl birden bire Ruslara karşı taarruza geçmeye karar vermişti? İsmet İnönü anılarında Enver Paşa’nın Alman sevk ve idaresine yardım etmek amacıyla bu seferi yaptığını tahmin ettiğini söylemektedir.⁹⁵ Hazırlıkların tamamlanmasıyla birlikte milliyetçi düşüncelerle de hareket eden Enver Paşa, bir Kafkas cephesi için hazırlıklara başladı. Kafkasya Cephesi’nin açılmasında Pantürkist (Turancı)⁹⁶ düşünceler hâkimdir. Rus egemenliği altında yaşayan Kafkas halkını ve Hazarlı Müslümanları Rus boyunduruğundan kurtarmak bu Pantürkist politikanın amacıdır.⁹⁷

Turancılık ülküsünü gerçekleştirmek amacıyla başka Rusları durdurmak ve savaş dışı bırakmak isteyen Başkomutan Vekili Enver Paşa Kafkas Cephesi’nde idareyi ele alarak 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarıyla Rusya’ya verilen Kars, Ardahan ve Batum’u Ruslardan kurtaracağını düşündü.⁹⁸ Bölgede bulunan 3.Ordu’nun başına geçecek olan Enver Paşa, 11. Kolordu ile Rusları oyalayacak; 9. ve 10.Kolordu ise Rusları arkadan kuşatacak ve 3.Ordu Sarıkamış’ı geri alacaktı.⁹⁹ Liman von Sanders, harekâtın tamamen imkânsız olmasa da çok zor olacağı yorumunu yapmaktadır.¹⁰⁰ Liman von Sanders bu yorumu yaparken bölgenin coğrafi şartlarını, ordunun lojistik durumunu göz önünde bulundurmuştu. Bölgedeki kuvvetler, Rus birliklerini oyalamakla yükümlü 3.Ordu, 8. 9. 10. ve 11. Kolordu’lar ile Nizamiye ve Yedek Süvari Tümenleri ve sınır birlikleri ile kale birliklerini kapsamakta idi.¹⁰¹ Kafkasya’da bulunan asker sayısı ile ilgiliyse çeşitli

⁹⁴ Yazar, telgrafın tarihini hatırlamamaktadır.

⁹⁵ İnönü, *a. g. e.*, 99.- Aynı tarihte Almanlar ve Ruslar ile Doğu Avrupa’da savaşmaktaydı. Böylece Kafkas Cephesi’nin açılması ile birlikte Ruslar Almanlar ve Türklerin kısılcasına alınmış olacaktı.

⁹⁶ *Pantürkizm (Turancılık)*: “*Turan*” kelimesi Farsça kökenli olup, İranlıların, İran’ın kuzeydoğusundaki verdikleri isimdir. Turancılık kavramı ise ilk defa Macaristan’da 1830’lu yıllardan itibaren kullanılmaya başlanmış ve “*uzak anayurt ideali*” anlamında kullanılmıştır. “*Turan*” kelimesi önceleri daha çok bir bölge mefhumu yani coğrafi bir terim olarak kullanılmış ve Hazar Denizi, İran Yaylası, Orta Asya olarak tasavvur edilmiştir. “*Turancılık*” kavramı ise en dar anlamıyla, bu belirtilen bölgeler arasında yaşayan Türk halklarını bir araya getirmek veya en azından birbirine yakınlılaştırmak olarak anlaşılmıştır. (bkz: Reha Yılmaz, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti’nin Kafkasya Siyaseti,” *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, III, 2008,6-140. ; Mustafa Çolak, *Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları 1913-1918*, Fakülte Yayınevi, Isparta, 2006, 38.) Pantürkizm politikalarını gerçekleştirmek ve Kafkasya’da yaşayan Türkleri bu uğur etrafında toplamak için Enver Paşa Teşkilat-ı Mahsusa örgütünü kurmuştur. (Bkz: Karal *a. g. e.*, 414)

⁹⁷ Karal, *a. g. e.*, 414.

⁹⁸ Çelebi, *a. g. e.*, 29.

⁹⁹ Sanders, *a. g. e.*, 60.

¹⁰⁰ Liman von Sanders, Enver Paşa’nın Kafkas Harekâtı ile ilgili planlarını dinledikten sonra ona plan ile ilgili kuşkularını dile getirmiş; fakat Enver Paşa ona asıl niyetinin Afganistan üzerinden Hindistan’a yürümek olduğunu dile getirmiştir. (bkz: Sanders, *a. g. e.*, 60.)

¹⁰¹ Karal, *a. g. e.*, V-415.

görüşler mevcuttur.¹⁰² Buna karşılık Rus Ordusu, Kars Bölgesi, Tiflis Bölgesi, Vladikafkas Bölgesi olmak üzere üç Kolordu, Kafkas Düzenli Süvari Tugayı, Sınır birlikleri, Kuban ve Tere Kazak göçmen kuvvetleri ve İran Azerbaycanı'nda 2.Avcı Tugayı ve Kazak Tümeni'nden oluşmaktaydı¹⁰³ ve asker sayısı 160.000 idi.¹⁰⁴

Kasım 1914'te yapılan ilk akınlar başarılı olsa bile daha sonra Ruslar karşısında mağlubiyetler yaşanmaya başladı.¹⁰⁵ 22 Aralık 1914'te kış şartlarında Sarıkamış'ta Allahuekber Dağları'nda başlayan genel Türk taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı. Bir bakıma Napolyonvâri düşüncelerle hareket eden Enver Paşa'nın kaderi de Napolyon'a benzedi. Pek tabii bu başarısızlığın birden fazla nedeni vardır: Teçhizat eksikliği, cephane ikmalinin yetersiz kalışı, nakil araçlarının işleyemez hali gelmesi ve hepsinden önemlisi ağır kış şartları Sarıkamış Harekâtı'nın başarısızlığa uğramasının ilk nedenleri arasında gösterilebilir.¹⁰⁶ 90.000 kişinin katıldığı harekâttan resmî beyanlara göre 12.000 kişi geri dönebilmişti.¹⁰⁷ Üç haftalık harekât büyük bir hezimetle ve büyük kayıplarla sonuçlandı.¹⁰⁸ Bu savaştan sonra Ruslar üzerine yapılacak herhangi bir taarruz söz konusu olamayacağı gibi ertesinde Doğu Anadolu'nun savunmasına geçildi. Bunun için orduda yeni bir yapılanmaya gidilse de 16 Şubat 1916'da Erzurum, Muş ve Bitlis'in; 19 Mart 1916'da İsfahan, 19 Nisan 1916'da Trabzon'un 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ın, Ruslar tarafından işgali önlenememiştir.¹⁰⁹

Kafkas Cephesi'nde Ruslarla yapılan savaşların yanında bu bölgede yaşayan Ermenilerin faaliyetlerinden bahsetmek gerekmektedir. Rusların Doğu Anadolu içlerine kadar gelmesiyle birlikte bu bölgede yaşayan Ermeniler, Ruslarla iş birliği yaparak Türk Ordusu'na ve sivillere saldırmaya başladı.¹¹⁰ Bunun sonucunda bölgede yaşayan halk,

¹⁰² Genelde bugün Kafkasya Cephesi'nde 90.000 ila 190.000 arasında asker bulunduğu çeşitli kaynaklar tarafından iddia edilmektedir. Enver Ziya Karal Kafkas Cephesi'ndeki asker sayısını 190.000, (Karal *a. g. e.*, V- 416.) Liman von Sanders 90.000 (Sanders, *a. g. e.*, 64.); Larcher ise 190.000 (Larcher *a. g. e.*, 67.) olarak vermiştir.

¹⁰³ Larcher, *a. g. e.*, 60.

¹⁰⁴ Lurcher, *a. g. e.*, 64.

¹⁰⁵ 10 Kasım 1914'te Kars'ın güneyindeki Köprüköy'de Rusları mağlup eden Osmanlı ordusu ilk taarruzlarda Artvin, Çoruh, Ardahan ve Oltu'yu kurtardı.(Kurat, *a. g. e.*, 420; Sanders, *a. g. e.*, 61) Fakat daha sonra Ruslar tarafından yapılan saldırıyı takiben 3. Ordu geri çekilmek zorunda kaldı.(Karal, *a. g. e.*, 419.)

¹⁰⁶ İnönü, *a. g. e.*, 99.

¹⁰⁷ Sanders, *a. g. e.*, 62.

¹⁰⁸ Fevzi Çakmak'ın naklettiğine göre Aralık 1915'de hastanelere giriş yapan 15.951 askerın 3453'ü hayatını kaybetmiştir. Ocak 1915'te 9.484 kişi hastaneye giriş yapmış bunlardan 2755'i hayatını kaybetmiştir. (bkz: Çakmak, *a. g. e.*, 624.)

¹⁰⁹ Kurat, *a. g. e.*, 421.

¹¹⁰ Çelebi, *a. g. e.*, 29.

Ermenilerin ve Rusların kötü muamelesinden kaçarak göç etmeye başladı.¹¹¹ Bunu önlemek isteyen hükümet ise çıkardığı Tehcir Kanunu¹¹² ile Ermenileri Suriye ve Lübnan'a göndermişlerdir.

1917 yılı ise Rusya için oldukça çalkantılı, devrimin eşiğine gelinen, zor bir yıl oldu. 1904- 1905 Rus- Japon Savaşı ile otoritesi iyiden iyiye sallanan Romanovlar, ülkeyi savaşa sokunca Rus halkının tepkisini üzerine çekti: Savaşa girilmesiyle birlikte Rusya'da 14 milyon kişi silâh altına çağrıldı.¹¹³ Bunun yanı sıra savaş sırasında meydana gelen yokluklar halkın hanedana daha da çok tepki göstermesine neden oldu. Vladimir İlyiç Lenin önderliğindeki Rus halkı 9 Mart 1917'de Petrograd'da Bolşevik Devrimi'ni gerçekleştirdiler.¹¹⁴ Devrimden sonra başa yeni geçen Yudenîç Hükümeti savaşa devam kararı alsa da¹¹⁵ 7 Kasım'da 1917'de ise başa geçen Bolşevikler, hiçbir savaşa katılmayacaklarını bildirdiler.¹¹⁶ Bu bildirimden sonra cephelerdeki Rus birlikleri çözülmeye başlamıştır.¹¹⁷ 3 Mart 1918'de ise yeni kurulan Rus Hükümeti ve İttifak Devletleri arasında Brest- Litovsk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum Osmanlı Devleti'ne Rusya tarafından geri verilmesiyle Kafkas Cephesi kapanmıştır.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda katıldığı bir diğer cephede Çanakkale Cephesi'dir. Savaşın kaderini büyük ölçüde değiştiren bu cephe aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı içerisinde başarılı olduğu tek cephe'dir.

¹¹¹ Karal, *a. g. e.*, V-423.

¹¹² Tehcir Kanunu' (yada *Sevk ve İskân Yasası*) : Nisan 1915'de Ruslar ilk olarak Van'ı işgal edip geçici bir Ermeni Hükümeti kurmuşlar ve 15 bin Ermeni'yi gönüllü olarak Rus Ordusu'na kaydetmişlerdir. (bkz: Çelebi, *a. g. e.*, 37.) Bundan sonrada bölgede yaşayan Türklere Ermeniler tarafından katliamlarda bulunmuş bunun üzerine hükümet Tehcir Kanunu'nu çıkarmıştır. Askerî tarihçiler, 27 Mayıs 1915 tarihli tehcir kararının askerî zorunluluk kapsamında alındığını ve Osmanlı Hükümeti'nin, Doğu Cephesi'nde karşılaştığı ayrılıkçı tehdit nedeniyle bir anlamda böyle bir tedbir almaya mecbur kaldığını ifade etmektedirler. (bkz: <http://www.mfa.gov.tr/1915-te-ne-yasanmistir-.tr.mfa> Erişim Tarihi: 02.12.2011.) 1915'den itibaren tehcir edilen Ermeni Sayısı T.C. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre 600.000'dir. (bkz: <http://www.mfa.gov.tr/tehcire-tabi-tutulan-ermeni-sayisi-kactir-.tr.mfa> Erişim Tarihi: 02.12.2011) Fakat söz konusu Ermenilerin Doğu illerinden Suriye ve Lübnan'a göç ederken yaşadıkları zorluklar ve yapılan lojistik hatalar Ermeni kayıplarının yaşanmasına neden olmuş ve bu kayıplar bugünkü Ermeni Soykırımı iddialarının temelini oluşturmuştur. Ermeni tarihçiler İttihat ve Terakki Partisinin merkezi kadrolarının bir imha programı başlattığını, bu amaçla da Anadolu'daki Ermeni nüfusunu “ölüm yürüyüşü” için Mezopotamya çöllerine gönderdiğini iddia etmektedir. (bkz: Kemal Çiçek, “Osmanlı Ermenilerinin 1915 Tehciri: Bir Değerlendirme,” *Akademik Bakış*, III, 2010,6.)

¹¹³ Kurat, *a. g. e.*, 423.

¹¹⁴ Larcher, *a. g. e.*, 120.

¹¹⁵ İnönü, *a. g. e.*, 106. ; Lurcher, *a. g. e.*, 120.

¹¹⁶ Larcher, *a. g. e.*, 121.

¹¹⁷ Baykara, *a. g. e.*, 76.

¹¹⁸ Armaoğlu, *a. g. e.*, 348.

Çanakkale Cephesi'nin açılmasının çeşitli nedenlerini sıralayacak olursak en başta Boğazların önemi gelmektedir. Osmanlı Devleti için büyük bir öneme sahip olan Boğazlar İtilaf Devletleri tarafından ele geçirilirse, İstanbul düşebilir ve böylece Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu toprakları arasındaki bağlantı kesilerek Türkler barışa zorlanabilirdi.¹¹⁹ İngiltere ve Fransa arasında ve her iki ülkenin kendi içinde yapılan tartışmalar sonrasında, deniz egemenliği kullanılarak Balkanlara gidip Avusturya ve Osmanlı Devleti'ni çökertmeye çalışmayı veya Boğazlar yolunu açarak Rusya'yı ablukadan kurtarmaya çalışmaya karar verdiler.¹²⁰ Bundan başka olarak 1915 yılına gelindiğinde henüz savaşa katılmamış Balkan devletlerinin durumu İtilaf Devletleri'nin canını sıkmaktaydı. Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya ile yapılan görüşmelerden bir sonuç alamayan İtilaf Devletleri bu cephede kazanacakları başarılar ile o ülkelerin gözlerini boyamak istiyordu. Çünkü Balkan devletlerinin savaşa girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri'nin üzerindeki cephe yükü hem azalmış olacak hem de bu devletlerin insan gücünden yararlanılmış olacaktı.¹²¹ Hepsinden de önemlisi İtilaf Devletleri'nin amacı, artık geri dönülmez bir yola giren Rusya ile bağlantı kurulmasını sağlamaktı.¹²² Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla hem önemli bir müttefiklerini kaybedecek olan İtilaf Devletleri için bu durum aynı zamanda Almanların doğudaki birliklerini batıya kaydırması anlamına geliyordu.¹²³ Yani 1915 yılına gelindiğinde savaş Avrupa'da yani Batı Cephesi'nde kilitlenmişti. Bunu önlemek içinse Rusya'ya askerî malzeme yardımı göndermek gerekiyordu.¹²⁴ Rusya ablukadan kurtarıldığı gibi Almanya abluka içine düşecekti.¹²⁵ Kafkas Cephesi'nde gerçekleştirilen Türk taarruzları da Çanakkale'de açılacak cephe ile hafifleyecekti. O dönemde henüz Birleşik Krallığın Donanma Bakanı olan Churchill'in ifadesiyle; “Çanakkale harekâtıyla, cihan tarihi değiştirilecek, Türk imparatorluğu ikiye bölünecek, başkenti felce uğratılacak, düşmanlarına karşı Balkan devletleri birleştirilecek, Sırbistan kurtarılacak, Ruslara savaşta yardım edilecek ve savaşın müddeti kısaltılarak sonsuz insan hayatı kurtarılacaktı.”¹²⁶ İşte bu sebeplerden ötürü saldırıya müsait Çanakkale Boğazı üzerine

¹¹⁹ Hasan Mert, *18 Mart Şehitler Günü ve Çanakkale Zaferi*, İzmir, 2006, 6.

¹²⁰ Rahmi Doğanay, “Çanakkale Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III, 1993, 12-364.

¹²¹ Doğanay, *a. g. m.*, 364.

¹²² Mert, *a. g. e.*, 6.

¹²³ Mert, *a. g. e.*, 6.

¹²⁴ Çelebi, *a. g. e.*, 31.

¹²⁵ Doğanay, *a. g. m.*, 364.

¹²⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, 1992, 55.

bir çıkarma yapmayı düşünen İtilaf Devletleri, 28 gemiden oluşan donanmalarıyla 3 Kasım 1914'te Çanakkale üzerine ilk taarruzu gerçekleştirdiler ve boğazın giriş tahkimatını bombaladılar.¹²⁷ Bunu 19 Şubat 1915'te bölgedeki tabyaları bombalanması takip etti. İki Fransız dördü İngiliz toplam altı zırhlının görevi boğazın Anadolu ve Rumeli yakalarındaki tabyaları yok etmektir.¹²⁸ Bu saldırılar 17 Mart 1915'e kadar devam etti. 18 Mart 1915'te ise İngiliz-Fransız ortak filosunun boğazı denizden geçme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.¹²⁹ Nusret mayın gemisinin daha önceden boğaza döşediği mayınları fark etmeyen İtilaf Donanması ağır bir kayıp vererek geri çekildi.

18 Mart zaferi Türk halkının moralini yükseltse de İngilizlerden yeni bir saldırı beklenmiyor da değildi. Yarbay Mustafa Kemal Bey, İngilizlerin ve Fransızların boğazı donanmalarıyla zorlamakla bir şeyler elde edemeyeceklerini inandıkları hükmüne varmış ve mutlaka karaya asker çıkaracaklarına ihtimal vermiştir.¹³⁰ Mustafa Kemal Bey yanılmadı ve 25 Nisan 1915'te Çanakkale Cephesi'nde kara savaşları başladı.¹³¹ Çıkarmaya katılan İngiliz ve Hintli¹³² birliklerin amacı güneydeki Alçıtepe'yi ele geçirip Kilitbahir'e ilerlemek daha sonra ise aradaki merkez tabyalarını susturduktan sonra boğazın giriş bölgesini gele geçirmektir.¹³³ Kuzeyden güneye doğru, Arıburnu noktasına, yarımadanın güney ucundaki Seddülbahir'e ve Kumkale yakınlarına, Türklerin yoğun direnişine rağmen çıkarma yaptılar.¹³⁴ Çanakkale Kara Savaşları'nın Milli Mücadele kadrosu açısından oldukça önemli bir yeri vardır. Çünkü daha sonra Milli Mücadele'de de büyük görevlerde bulunacak olan tümen ve tugay komutanlarından Kemaleddin Sami Paşa, İzzettin (Çalışlar) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Fevzi (Çakmak) Paşa ve Anafartalar Kahramanı olarak tarihe geçecek olan Mustafa

¹²⁷ Mert, *a. g. e.*, 10.

¹²⁸ Karal, *a. g. e.*, V-434.

¹²⁹ Fransızların *Bouevet* ile İngilizlerin *Irresistible* ve *Ocean* adlı savaş gemileri batırılıp birkaç tanesi de hasara uğratıldı. (Mango, *a. g. e.*, 76.) 18 Mart günü yapılan çarpışmalarda Türk tarafının kaybı 58 şehit, 74 yaralı iken İtilaf Devletleri'nin kayıpları 900 civarındadır. (bkz: Mert *a. g. e.*, 11.)

¹³⁰ Ruşen Eşref, *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor*, İstanbul 2010, 21.

¹³¹ Çanakkale Kara Savaşları'nda İtilaf Devletleri'nin komutanı General Hamilton'dur. Toplam İtilaf kuvvetlerinin sayısı 80.000 civarındadır. (bkz: Karal, *a. g. e.*, 458.)

¹³² Çanakkale Savaşları aynı zamanda birçok milletten insanı buluşturan bir savaştı. İngilizler ve Fransızlar Çanakkale Savaşları'nda savaşmak üzere bölgeye dünyanın çeşitli yerlerindeki sömürgelerinden asker sevk etmiştir. Bu askerî yapı içerisinde İngiliz, İskoç, İrlandalı askerlerin yanı sıra yabancı lejyonerler, Hindistan'dan gelen Gurkhalar, Sirkhler, doğulu Yahudi ve Rumlardan oluşan amele taburları, Kuzey Afrikalı Cezayirli piyadeler, Anadolu'dan göç etmiş Rumlar ve Filistin'den göç etmiş Yahudiler. Bunların yanında Yeni Zelandalı ve Avustralyalı askerler (ANZAC) de Çanakkale Savaşları'nda çarpışmıştır. (Burhan Sayılır, "Çanakkale Savaşlarında Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini, Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı", *OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, XVIII, Ankara, 2006,320.)

¹³³ Mert, *a. g. e.*, 13.

¹³⁴ Mango, *a. g. e.*, 179.

Kemal Bey burada görev yaptılar.¹³⁵ Mustafa Kemal Bey'in bu cephede kazandığı başarılar onun Türk milletince tanınmasına vesile olacak ve Milli Mücadele'nin önderi olarak benimsenmesine yardımcı olacaktır. Bu savaş Yarbay Mustafa Kemal Bey'in ilk önemli askerî başarısıdır.¹³⁶

25 Nisan günü devam eden çarpışmalarda Mustafa Kemal Bey, Conkbayırı ve Arıburnu'nu elde tutmayı başardı.¹³⁷ Fakat düşmanı temizlemek için Türk kuvvetlerince yapılan 27 Nisan, 1 Mayıs, 19 Mayıs taarruzları başarılı olamadı.¹³⁸ 9 Ağustos ve 21 Ağustos'ta tekrar taarruza geçen İtilaf Devletleri Anafartalar bölgesinden Kocaçimen, Conkbayırı bölgesini ele geçirmek için tekrar saldırı başlattılsa da Mustafa Kemal Bey sayesinde bu amaçlarına ulaşamadılar.¹³⁹ 25 Nisan 1915'te başlayan Çanakkale kara savaşları 9 Ocak 1916'ya dek sürdü.¹⁴⁰ 9 Ocak 1916'da İtilaf Devletleri'nin Seddülbahir Cephesi'nde kalan 17.000 kişinin tahliye edilmesiyle birlikte Çanakkale Cephesi kapanmıştır.¹⁴¹

İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Cephesi'nde başarısız olmaları savaşın kaderini de hiç şüphesiz etkilemiştir. Bunun en önemli sonucu savaşın süresinin uzamasıdır.

Boğazlar ve Karadeniz de Türkler tarafından kapatılınca Çarlık Rusyası yıkılmış, savaşın ömrü de kısaltılamamıştı. Yaygın ifadeyle savaş iki yıl uzamış, Rusya'da Bolşevik Devrimi ortaya çıkmıştı.¹⁴² Böylece yıllar boyunca sürecektir Soğuk Savaş'ın temelleri ilk burada atılmıştır.¹⁴³

Yunanistan, İtalya ve Romanya'nın kısa süre de olsa savaşa girmesini engellenmiş, Bulgaristan da İttifak Devletleri yanında savaşa katılmıştır. Balkan devletlerini yanına almak isteyen İtilaf Devletleri'nin aksine bir netice ile karşılaşmıştır.¹⁴⁴

¹³⁵ Karal, *a. g. e.*, V-456.

¹³⁶ Baykara, *a. g. e.*, 77.

¹³⁷ Mango, *a. g. e.*, 180.

¹³⁸ Mert, *a. g. e.*, 14.

¹³⁹ *a. g. e.*

¹⁴⁰ Çelebi, *a. g. e.*, 32.

¹⁴¹ Çanakkale Cephesi'nde iki tarafta ağır kayıplara uğramıştır. İngilizler savaş alanında 459.000 insan getirip götürmüşler ve bundan 119.000 ölü ve yaralı vermişlerdir. Fransızların ise savaş meydanlarında kullandıkları insan sayısı 80.000'i aşmıştır. Kayıpları ise 26.000'i bulmuştur. Türklerin verdikleri kayıplara gelince kaybolan asker sayısı 280.000 dolayındadır. Bunların 66.000'i ölü 152.000'i ise yaralı idi. Yaralılarından 42.000'inin tekrar savaşa katılmış olduğu gösterildiğine göre 110.000 kişinin ağır yaralı ve güçsüz duruma düştüğü görülmektedir. (bkz: Mert, *a. g. e.*, 14.)

¹⁴² Doğanay, *a. g. m.*, 365.

¹⁴³ Mert, *a. g. e.*, 19.

¹⁴⁴ Doğanay, *a. g. m.*, 366.

Hepsinden ayrı olarak Çanakkale Cephesi'nin en önemli sonucu Mustafa Kemal Bey'in başarılarını ortaya koyması ve onun ileride Milli Mücadele'nin lideri olarak benimsenmesini sağlamasıdır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yer aldığı cephelerden bir tanesi de Kanal Cephesi'dir. Kanal Cephesi'nin açılma nedeni, İngilizlerin sömürgelerine giden ikmal yollarını kesmektir.¹⁴⁵ Zira İngilizler Uzakdoğu'daki sömürgelerinden asker ve hammaddeyi Süveyş Kanalı yoluyla taşıyordu. Bu yüzden Süveyş Kanalı'na bir saldırı düzenleme isteği savaşın en başından beri vardı ve Kanal'ı ele geçirmek demek İngiltere'yi Birinci Dünya Savaşı'ndan men etmek demektir.

Fakat İngilizler için böylesine büyük öneme sahip bir bölgeyi ele geçirmek için büyük bir harekât gerçekleştirilmeliydi. Enver Paşa'ya göre olaylara daha soğukkanlı bir bakış açısıyla yaklaşan Liman von Sanders bu harekât için “ *Ben daha o zaman bile, Türklerin sınırlı imkânları ve ulaşımın elverişsizliği nedeniyle Mısır'ı fethetmenin nasıl mümkün olacağını düşünemiyordum. Denizlere İngilizler hâkim olduğu, daima kısa sürede Hindistan'dan sömürgelerden ve anavatanlarından Mısır'a kuvvetli birlikler getirebilecek durumdaydılar. Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz mevzileri en modern savaş aletleri ile teçhiz edilmişlerdi.*”¹⁴⁶ yorumunu yapmıştı. 2 Şubat 1915'te ilk Cemal Paşa komutasında ilk çarpışmalar yaşandı fakat başarısız olundu. Fakat Türk saldırısı başlar başlamaz ön müfrezelerde bulunan Arap askerler panik yapınca, İngilizler karşı taarruza geçti ve böylece Süveyş Kanalı aşılamadı.¹⁴⁷ Bunu 16 Temmuz 1916'da ikinci saldırı takip etti. Fakat o da başarılı olamadı. Bu yenilgiden sonra ise İngilizler Ortadoğu'yu ele geçirmek için taarruza geçtiler. Irak Cephesi'nin açılmasında hiç kuşkusuz o dönemde artık dünyanın yeni enerji kaynağı olarak tanımlanan petrol oldukça etkili oldu. Bundan önce ise İngilizler Irak'ı Hindistan'ın güvenliği için önemli gördüler.¹⁴⁸ 15 Ekim 1914'te başlatılan İngiliz saldırıları 8 Aralık'a kadar devam etti.¹⁴⁹ Kutü'l Amere'de yapılan savaşları İngilizler kazandı. İngiliz generali Townshend, kazandığı bu başarıyla birlikte yeniden taarruza geçmişse de Nurettin Paşa'nın bulunduğu kuvvetler tarafından durduruldu ve 5 aylık kuşatmadan sonra ise İngiliz general ve askerleri teslim oldu.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Baykara, *a. g. e.*, 77.

¹⁴⁶ Sanders, *a. g. e.*, 41.

¹⁴⁷ Aydemir, *Tek Adam*, I- 213; Karal, *a. g. e.*, V-427.

¹⁴⁸ Karal, *a. g. e.*, V-485.

¹⁴⁹ Karal, *a. g. e.*, V-485.

¹⁵⁰ Karal, *a. g. e.*, V-485.

Filistin Cephesi ise 1917 yılından itibaren önemli savaş alanlarından bir tanesi olmuştur. Uzun zamandır hazırlanan İngilizlerin Mart ve Nisan aylarında başlattıkları taarruz Gazze Savaşları'nda durdurulsa da 7 Kasım'da Gazze 9 Aralık'ta Kudüs İngilizlerin eline geçmişti.¹⁵¹ Hiç kuşkusuz İngilizlerin bu başarılarında onlarla anlaşan Arapların büyük rolü vardır. Zira İngilizler Mekke şerifi Emir Hüseyin ile anlaşarak onlara Suriye, Irak, Hicaz'ı içine alan bir Arap devleti, Siyonistlere ise Filistin'de bir devlet kurma sözü vermişlerdi.¹⁵² Böylece Şerif Hüseyin 1916 Haziran ayında Mekke'de isyan ederek buraya hâkim oldu.¹⁵³ İsyân 1917 yılında da devam etti.¹⁵⁴ 1918'de ise Filistin'deki Türk kuvvetleri üçe bölündü: Cemal (Mersinli) Paşa tarafından 4.Ordu, Mustafa Kemal Paşa tarafından 6.Ordu ve Cevat (Çobanlı) Paşa tarafından yönetilen 8.Ordu.¹⁵⁵

İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini sadece savaş esnasında açtıkları cephelerle gerçekleştirmeye çalışmamış, bunun yanı sıra kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalar ile de hayata geçirmek istemişlerdir. Bunda İtilaf Devletleri'nin savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma konusunda kendi aralarında bir çıkar çatışması yaşamak istememeleri de aşikârdır. Fakat Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişliği onların bu isteklerini kolaylaştırıyordu.¹⁵⁶ Askerler cephelerde zafer sağlamak için uğraşırken, diplomatlar da masa başında zafer sağlamak için şu beş antlaşmayı hazırlamıştı:¹⁵⁷ “*İstanbul Antlaşması (Mart 1915), Londra Antlaşması (Nisan 1915), Sykes- Picot Antlaşması (1916), St Jean de Maurienne Antlaşması (1917)* ve bunların yanı sıra *Arap ve Anadolu Memleketlerinin Paylaşımı. (1916 İlkbaharı)*”

Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin paylaşımlarını kendi aralarında tamamlayan Avrupalı Devletler böylece Şark Meselesi'ni de etraflı bir biçimde çözmüş oluyorlardı. İngiltere Osmanlı Devleti'nin Anadolu dışındaki topraklarının büyük kısmına sahip olacak, Rusya İstanbul'a yerleşecek, Doğu Anadolu ve Kafkasya'nın bir bölümüne sahip olacaktı. Fransa ise Suriye, Güney Doğu Anadolu ile Orta Anadolu'yu İzmir On iki Ada, İzmir ve Antalya'yı alacaktı.¹⁵⁸ Fakat Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin

¹⁵¹ Karal, a. g. e., V-485.

¹⁵² Çelebi, a. g. e., 30. ; Karal a. g. e., V-494.

¹⁵³ Baykara, a. g. e., 80.

¹⁵⁴ Karal, a. g. e., V-513.

¹⁵⁵ Baykara, a. g. e., 80.

¹⁵⁶ Baykara, a. g. e., 38.

¹⁵⁷ Baykara, a. g. e., 538.

¹⁵⁸ Karal, a. g. e., V-546.

çıkması sadece gizli antlaşmalarda değişikliklerin yapılmasına neden olmadı; Rusya'nın savaştan çekilerek İtilaf Devletleri'nin planlarının alt üst olmasına da yol açtı.

1.4. Savaşın Sonuçları

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi demek İtilaf Devletleri için önemli bir müttefikin kaybı demektir. Onun bu boşluğu hemen doldurulmazsa İtilaf Devletleri, İttifak Devletleri karşısında güç duruma düşebilirlerdi. Bunun için Amerika Birleşik Devletleri'nin kapısını çalan İtilaf Devletleri böylece Rusya'nın boşluğunu doldurmuş olacaktı.¹⁵⁹ Bu sırada Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini batırması üzerine 2 Nisan 1917'de ABD, Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşı'na girmiş oldu. Yine Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Yunanistan da İtilaf Devletleri safında savaşa katıldı.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, savaşa katıldıktan sonra savaş sonrası düzeni sağlamak ve savaşan devletler arasında barışı tesis etmek için kendi adıyla anılan “*Wilson İlkeleri*”ni yayınladı.¹⁶⁰ Wilson İlkeleri Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde onlara kendi devletlerini devam ettirme hakkı verdiğinden dolayı, halk tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁶¹ Aynı hak, Osmanlı Devleti'nde yaşayan diğer halklara da veriliyordu ancak Türkler kendilerinin her yerde çoğunlukta olduğunu düşünerek bu ihtimalin üzerinde durmadı. Nitekim Wilson İlkeleri, Osmanlı Devleti'nin barış istemesinde önemli bir rol oynadı.¹⁶² 1918 yılında savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılacağı kesinleşmiş ve gerek Osmanlı Devleti gerekse diğer İttifak Devletleri için savaşı kazanma umudu küçük bir ihtimal haline gelmişti. 29 Eylül 1918'de ilk olarak Bulgaristan İtilaf Devletleri'ne mütareke teklifinde bulundu. Bu Osmanlı Devleti için oldukça kötü sonuçlar doğuran bir gelişmedir çünkü Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti ile Almanya'nın arasındaki toprak bütünlüğü bozulmuştur. Bu da Osmanlı Devleti'ne gelen Alman yardımlarının kesilmesi demektir. Aynı zamanda Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle birlikte

¹⁵⁹ Armaoğlu, *a. g. e.*, 521.

¹⁶⁰ Wilson İlkeleri ya da *Wilson Prensipleri*, Birinci Dünya Savaşı devam ederken savaşa katılan ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından ortaya konmuştur. 8 Ocak 1918'de ilan edilen ilkelerin başlıca maddeleri şunlardır: Savaşı kazanan devletler, yenilen devletlerden savaş tazminatı ve toprak almayacaktır. Her millet çoğunlukta olduğu topraklarda kendi devletini kurma hakkına sahiptir. Boğazlar tüm dünya devletlerine açık olacak ve Boğazların yönetimi uluslar arası bir komisyon tarafından yürütülecektir. Devletlerarası gizli diplomasi yapılmayacaktır. Dünya barışını korumak için bir örgüt kurulacaktır. (Milletler Cemiyeti, *Cemiyet-i Akvam*) Ermeniler, çoğunlukta olduğu Doğu Anadolu bölgesinde bir Ermeni Devleti kurabilecektir.

¹⁶¹ Deniz Bilgen, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyu'nun tepkisi ve bunun Amerikan Basınına Yansıması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, V, Ankara, 1998, 125.

¹⁶² İnönü, *a. g. e.*, 167.

İstanbul, Trakya yönünden yapılan bir saldırıya karşı korumasız kaldı.¹⁶³ Özellikle 1918 yılında Osmanlı Ordusu'nun daha çok Arap yarımadasında çarpıştığını göz önünde bulundurursak bu ihtimalin gerçekleşme payı vardır. Fakat Filistin Cephesi'nde bulunan Osmanlı Ordusu'nun 1918 sonlarına doğru İngilizler karşısında geri çekilmeleri de Osmanlı Devleti'nin mütareke istemesinde etkili oldu.¹⁶⁴ Mondros Mütarekesi ya da diğer adıyla “*Mondros Ateşkes Antlaşması*” 30 Ekim 1918'de Limni Adasının Mondros Limanı'nda İngiliz Amirali Calthrope ile Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey arasında imzalanmıştır. Mütarekenin karşılıklı alınan kararları şunlardır:¹⁶⁵

1. Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılması ve Karadeniz'e geçişin sağlanması; Çanakkale ve İstanbul Boğazları kalelerinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi.
2. Türk sularındaki tüm mayın tarlalarının, torpido kovanlarının ve öteki engellerin yerlerinin gösterilmesi ve bunların taranması ya da kaldırılması için, istemde bulunulunca, yardım edilmesi.
3. Karadeniz'deki mayınlara ilişkin eldeki tüm bilgilerin verilmesi.
4. İtilaf savaş tutsakları ve gözaltında bulundurulmuş ya da tutsak olan Ermenilerin tümünün İstanbul'da toplanarak, hiç bir koşula bağlı olmaksızın, İtilaf Devletleri'ne teslim edilmesi.
5. Sınırların denetlenmesi ve iç güvenliğin sağlanması için gerekli olan askerî birlikler dışında, Türk Ordusu'nun gecikmeksizin terhis edilmesi. (Birliklerin insan gücü ve konusu, daha sonra, İtilaf Devletleri tarafından Türk Hükümeti'ne danışılarak, saptanacaktır).
6. Türk karasularında ya da Osmanlı Devleti'nin işgalindeki sularda bulunan tüm savaş gemilerinin teslim edilmesi; Türk karasularında kolluk ya da benzeri amaçlar için gerekli görülebilecek belirli küçük gemiler dışında, anılan gemilerin gösterilecek Türk limanında ya da limanlarında gözaltına alınması.
7. İtilaf Devletleri'nin, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı bulunması.

¹⁶³ Baykara, *a. g. e.*, 83.

¹⁶⁴ Zekeriya Türkmen, “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na Göre Türk Ordusu'nun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, XI, Ankara, 2000, 615.

¹⁶⁵ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983,14.

8. Şu sırada Türk işgali altında olan tüm limanların ve barınakların İtilaf gemilerince özgürce kullanılması ve düşman tarafından kullanılmasının önlenmesi, özdeş koşullar, ticaret ve ordunun terhisi amaçları için Türk sularında bulunan Türk ticaret gemilerine de uygulanacaktır.
9. Tüm Türk limanlarında ve tersanelerinde her türlü gemi onarımı kolaylıklarından yararlanılması.
10. Toros tünel sisteminin İtilaf Devletleri tarafından işgali.
11. Kuzeybatı İran'daki Türk Birlikleri'nin gecikmeksizin savaş öncesi sınırların gerisine çekilmeleri için daha önce verilmiş bulunan buyruk yerine getirilecektir. Kafkasların (Trans-Caucasia, Mavera-i Kafkas) bir bölgesinin Türk Birlikleri tarafından boşaltılması daha önce buyrulmuş bulunmaktadır; bu bölgenin geri kalan bölümünün boşaltılmasına, oradaki durum İtilaf Devletleri tarafından incelendikten sonra, gerek görülürse, girişilecektir.
12. Türk makamlarının haberleşmeleri dışında, tüm telsiz telgraf ve kablo istasyonlarının İtilaf Devletleri tarafından denetim altına alınması.
13. Denizciliğe, askerliğe ve ticarete ilişkin her türlü gereçlerin yok edilmesinin önlenmesi.
14. Ülkenin gereksinimleri karşılandıktan sonra, İtilaf Devletleri'ne Türk kaynaklarından kömür, akaryakıt ve deniz gereçleri satın alma kolaylıkları gösterilmesi.
15. Kafkasya demiryollarının şu sırada Türk denetimi altında bulunan bölümlerini de kapsamak üzere, tüm demiryollarında, halkın gereksinimleri gereği gibi göz önünde tutulmak koşuluyla, İtilaf makamlarının bunları tümüyle diledikleri gibi kullanabilmeleri amacıyla, İtilaf Denetleme Görevlileri'nin yerleştirilmesi. (Bu hüküm Batum'un İtilaf Devletleri tarafından işgalini de kapsar. Türkiye, Bakü'nün İtilaf Devletleri tarafından işgaline hiçbir biçimde karşı çıkmayacaktır.)
16. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta tüm garnizonların en yakın İtilaf komutanına teslim olmaları ve beşinci maddede öngörülen düzenin korunması için gerekenler dışında, tüm birliklerin Kilikya'dan çekilmesi.
17. Trablus ve Bingazi'deki tüm Türk subaylarının en yakın İtalyan garnizonuna teslim olmaları. Bunlar teslim olma buyruğuna uymazlarsa, Osmanlı Devleti bu

subaylara ikmal gönderilmesini ve kendileriyle haberleşmenin kesilmesini sağlamayı yükümlenir.

18. Mısırata'yı da kapsamak üzere, Trablus ve Bingazi'de işgal edilen tüm limanların en yakın İtilaf garnizonuna teslimi.
19. Denizci, asker ve sivil tüm Almanların ve Avusturyalıların bir ay içinde Türk ülkelerinden çıkartılması; uzak bölgelerdekilerin de olanaklı en erken bir tarihte çıkartılması.
20. Beşinci Madde uyarınca terhis edilecek Osmanlı Ordusu'nun, taşıtlarıyla birlikte araç ve gereçlerinin, silâhlarının ve cephanesinin kullanılış biçimi konusunda verilebilecek buyrukların yerine getirilmesi.
21. İtilaf Devletleri'nin çıkarlarını korumak için Türk Donatım Bakanlığına bir İtilaf temsilcinin atanması.
22. Türk tutsaklarının İtilaf Devletleri'nin buyruğunda tutulması. Askerlik çağı dışındaki Türk sivil tutsakların salıverilmesi konusu göz önünde tutulacaktır.
23. Osmanlı Devletleri bakımından İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya) ile tüm ilişkilerin kesilmesi zorunluluğu.
24. Altı Doğu ilinde (Vilâyat-ı Sitte) karışıklık çıkarsa, İtilaf Devletleri bu illerin herhangi bir bölümünü işgal etme hakkını ellerinde tutarlar.
25. İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında düşmanca eylemler 31 Ekim 1918 Perşembe günü, yerel saatle öğleden başlamak üzere, duracaktır.

Mütarekenin değerlendirmesini yapacak olursak her şeyden önce antlaşmanın bir mütareke özelliğinde değil, barış antlaşması özelliğinde olduğunu görürüz. Toprak paylaşımına açık maddeler Mondros Mütarekesi'nin genelini oluşturmaktır. (Örneğin 7. ve 24. Maddeler) 7. Madde'deki "*Herhangi bir yerde karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri burayı işgal edecektir.*" hükmü Anadolu'nun her yerinin İtilaf Devletleri işgaline açık hale geleceğini göstermektedir. Yine 24. madde de aynı şekilde 6 vilayette bir karışıklık çıkarsa buraların işgal edilebileceğinin altı çizilmiştir. Yani bu maddeler yeterince açık değildir. Buna rağmen mütarekeyi imzalayan Osmanlı Heyeti, Boğazlar hariç olmak üzere hiçbir Osmanlı toprağının işgal edilmeyeceğine inanıyordu.¹⁶⁶ Hatta bu inanç mütarekeyi imzalayan Rauf (Orbay) Bey'e oldukça iyi bir antlaşmanın altına imza attıklarına dair ümit vermişti. Rauf Bey antlaşmanın imzalanmasını müteakip İstanbul'da verdiği demeçte şunları söylemiştir: "*Mütarekeyi imzaya giderken bugünkü*

¹⁶⁶ Türkmen, *a. g. m.*, 618.

gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. Bu mütarekeyle, devletimizin İstiklâli, saltanatımızın hukuku, tamamıyla kurtarılmıştır. Bu mütareke yenen ile yenilen arasında yapılmış bir mütareke değil savaş halinden çıkmak isteyen denk iki kuvvetin aralarında düşmanlığı durdurmaları hali gibi bir şeydir.¹⁶⁷” İsmet İnönü ise anılarında halkın nazarında mütarekenin korkulan, elverişsiz ve tehlikeli bir mahiyetten uzak ve oldukça müsait şartlar taşıdığını söylemektedir.¹⁶⁸ Bunun dışında bazı maddeler apaçık bir şekilde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin mali kaynaklarından yararlanacağını göstermektedir. Diğer maddelerde ise Türk halkının organize bir şekilde toplu direnişe geçmesini engelleme amacı güdülmektedir. Bunun dışında Türk Ordusu'nu minimum düzeye getirerek – tıpkı diğer yenilen İttifak Devletleri'ne yaptıkları gibi – savunmasını azaltmakta amaçları arasında yer almaktadır.

¹⁶⁷ Çelebi, *a. g. e.*, 55.

¹⁶⁸ İnönü, *a. g. e.*, 158.

II. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ

2.1. İzmir'in İşgali- 15 Mayıs 1919

Her ne kadar Yunanistan İzmir'i işgal etmek hakkını Paris Barış Konferansı'nda elde etse de İzmir'in yer aldığı Batı Anadolu bölgesinin Yunanistan'ın ilgi alanına girmesi çok daha öncelere dayanmaktadır. Batı Anadolu meselesi ilk olarak “*Megali İdea*” denilen ve “*XIX. yüzyılın ilk yarısından XX. yüzyılın ilk otuz yılına dek süren politika*” kapsamında ele alınmıştır.¹⁶⁹ Bu dönemin en büyük özelliği Megali İdea sonucu Yunanistan topraklarının sürekli genişlemesiydi. Özellikle XX. yüzyılın başında Yunan siyasetine damgasını vuran devlet adamı Eleftherios Venizelos döneminde Megali İdea politikası sonucunda Yunanistan topraklarının önce Balkan Savaşları'nda sonra da Birinci Dünya Savaşı'nda genişlediğini görmekteyiz.¹⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri'nin yanında giren Yunanistan¹⁷¹ önce Anadolu'daki toprak taleplerini 30 Aralık 1918'de yazılı olarak “*Greece at the Peace Conference*” başlığı altında kaleme almıştı. Bu plana göre Kuzey Epir, Trakya, Oniki Ada, İmroz, İzmir ve Ayvalık Yunanistan tarafından istenmişti.¹⁷² Özellikle yapılan propaganda çalışmalarında Venizelos Batı Anadolu'nun “*Coğrafyası ve tarihiyle Anadolu'nun bütününden ayrı bir kısım teşkil ettiğini*” söylemekteydi.¹⁷³ Daha sonra Venizelos oynama yaptığı nüfus istatistikleriyle Anadolu'da Rum nüfusunun fazla olduğuna kanaat getirmiştir.¹⁷⁴ Yunanistan'ın İzmir'i istemesi özellikle İngiltere tarafından desteklenmişti, bunun nedeni ise İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de güçlü bir

¹⁶⁹ Türk tarih yazımında çoğunlukla “*Megalo İdea*” olarak yanlış yazılan ve doğrusu “*Megali İdea*” olan (Yunanca Μεγάλη Ιδέα) ifadeyi Türkçeye “*Büyük Mefkûre*” ya da “*Büyük Ülkü*” olarak çevirmek mümkündür. Yeorgios Babiniyotis tarafından hazırlanan *Çağdaş Yunanca Sözlük*'te Megali İdea teriminin karşısında şu açıklamayı buluyoruz: “*Megali İdea Yunan dünyasının üzerinde XIX yüzyılın yarısından XX.yüzyılın ilk 30 yılına kadar etkili olmuştur. Fikir (idea) 'köle' durumda olan bütün Yunanlıları kurtarmak ve başkenti İstanbul olan büyük bir Yunan devleti yaratmaktır.*” (bkz: Damla Demiröz, “*Megali İdea'dan Ankara Antlaşması'na (1930) Eleftherios Venizelos*” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, 2005 36-212.)

¹⁷⁰ Balkan Savaşları ve hemen sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan nüfus ve toprağını sürekli genişletmiştir: 1889'da 2.187.208 olan Yunanistan'ın nüfusu 1920'de 5.016.889'a yükselmiş, Balkan Savaşları'ndan sonra ise yüz ölçümü 432.000 hektarı bulmuştur. (bkz: Nikos Svoronos *Çağdaş Helen Tarihine Bir Bakış*, İstanbul, 1988, 92.)

¹⁷¹ Aslında Venizelos'un demek daha doğru olur. Zira Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Yunanistan'da savaşa girme konusu büyük tartışmalar yaşanmıştır. Kral Konstantinos savaşa girme hususunda Alman yanlısı bir siyaset gütmüştür. Fakat Venizelos Megali İdea'yı gerçekleştirmek adına İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girme taraftarıdır. Kral ve Venizelos arasındaki bu siyasi çekişme halk arasında da yankı bulur ve böylece savaş öncesi başlayan kamplaşma bir “*Milli Bölünme*” (*Ethinikos Dihasmos*)'ye kadar gider. (Damla Demiröz, *Savaşın Barışa Giden Yol*, İstanbul, 2003, 24.)

¹⁷² Hatipoğlu, a. g. e., 80.

¹⁷³ Dimitris Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul, 1964, 34.

¹⁷⁴ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)*, İstanbul, 2010, 146.

İtalya yerine nispeten güçsüz bir Yunanistan'ı tercih etmesidir. Zaten hemen konferans sonrasında Ege kıyılarının Yunanistan'a verilmesinin altyapısını oluşturmak için İngilizler gazetelerinde Rumları katletmeye hazırlanan 'barbar Türk' temalı yazılar yazmaya başladılar.¹⁷⁵ Amaçları Yunanistan'ın İzmir'i işgaline haklılık payı kazandırmaktı. Ancak böyle yapmakla İngilizler müttefikleri İtalyanları büsbütün kızdırdılar. İzmir ve çevresinin Yunanlılara verilmesiyle aslan payını kaçırmak üzere olduklarını anlayan İtalyanlar hemen itirazlara başladılar.¹⁷⁶ Hatta öyle ki isteklerini diğer İtilaf Devletleri'ne kabul ettiremeyen İtalyanlar İzmir'de Rumlara karşı çalışacak çeteler bile kurmak istemişler ancak başarıya ulaşamamışlardır.¹⁷⁷

Türlere ise İzmir'in işgal edileceği yalnızca bir gün önce haber verildi.¹⁷⁸ İzmirli Türkler, Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurup 14 Mayıs gecesi bir araya gelip mücadele kararı verdiler.¹⁷⁹ 15 Mayıs 1919'da ise sabah saat 08.00'den itibaren Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan savaş gemilerinden oluşan İtilaf Donanması'na bağlı 1.Yunan Kolordusu'na bağlı 1.Larissa Tümeni birlikleri İzmir'i işgale başladı.¹⁸⁰ Konağa doğru yürüyen Yunan Ordusu'na bu sırada Hasan Tahsin tarafından ilk kurşun sıkıldı ve büyük bir kargaşa ortamı oluştu.¹⁸¹ Hemen sonrasında

¹⁷⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)*, İstanbul, 2011, 231.

¹⁷⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, İstanbul, 2010, 115.

¹⁷⁷ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, İstanbul, 1974, 48.

¹⁷⁸ Baykara, a. g. e., 109.

¹⁷⁹ Baykara, a. g. e., 101., Red-i İlhak Cemiyeti'nin işgalin bir gece öncesinde halka dağıttığı bildiriye şunlar yazıyordu: "Ey Bedbaht Türk! Wilson Prensipleri unvan-ı insaniyetkârânesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türklerin Yunan'a iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan'a verildi. Şimdi sana soruyoruz, Rum senden daha mı çoktur? Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin Maşatlıktadır. Oraya yüz binlerce toplan. Ve kahir ekseriyetini büyük dünyaya göster. İlan ve ispat et... Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok. Fakat Yunan işgalini istemeyen mir kitle-i kaahire vardır. Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve nekbet fayda vermez. Binlerle, yüz binlerle Maşatlık'a koş ve Heyet-i Milleye'nin emrine itaat et." (bkz: Celal Bayar, *Bende Yazdım*, İstanbul, 1997, VI-41.)

¹⁸⁰ Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, 109.

¹⁸¹ Bugün Milli Mücadele'nin sembolik olarak başlangıcı olması bakımından Hasan Tahsin'in (ya da gerçek adıyla Osman Nevres) attığı ilk kurşun üzerine geniş bir parantez açılması gerekmektedir. Zira olay sonrasında İzmir'de Yunanlılara karşı kimin ilk kurşunu sıktığı zaman zaman tartışmalara sebep olmuştur. 15 Mayıs 1919 Perşembe günü İzmir'de ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından sıkıldığı bugün Türk resmi tarih anlayışınca kabul edilmektedir. Nail Moralı "Mütareke'de İzmir- Önceleri ve Sonraları" adlı eserinin 146.sayfasında Hasan Tahsin için şunları söylemektedir: "Mütareke'de bizim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çalışmalarına pek katılmadı. Gazetesinde Milli Dava'yı savunan kendi halinde bir yazardı. İlk kurşunu Tahsin attı dediler. Tahsin bunu yapabiliirdi. Biz Yunanlıları silahla karşılamamızın aleyhinde idik. Mukavemetin şehir dışında yapılmasını telkin ediyorduk." Hasan Tahsin, oldukça milliyetperver bir insandı. Zira Avrupa'da bulunduğu yıllarda bir sinemada Trablusgarp Savaşı hakkında Türkleri barbar gösteren bir film sahnesi üzerine sinema perdesini bile kurşuna tutmuştu. İlk kurşunu kimin attığı konusunda iddialar Bilge Umar'ın "İzmir'de Yunanlıların Son Günleri" adlı eserinde geniş bir biçimde ele alınmıştır. Umar'ın eserinden, bu konuda farklı görüşlerin ortaya atıldığını görüyoruz. Örneğin Hasan Tahsin, 15 Mayıs 1919'da Konak Meydanı olayları sırasında olay yerinde bile değildi;

ise Yunanlılar Türk halkına yönelik katliamlara başladılar. İzmir'in 15 Mayıs 1919'da, Yunanlılar tarafından işgali, Türk halkı tarafından nefret ile karşılanmış, her yerde milli cemiyetler ve Kuvâ-yı Milliye teşkilatları kurulmuş, Anadolu'nun çeşitli yerlerinden İstanbul Hükümeti'ne işgalin kaldırılması yolunda girişimlerde bulunulması için çok sayıda telgraflar çekilmişti. Ancak İstanbul Hükümeti İzmir'in işgaline karşı, protesto dışında hiçbir tepkide bulunmamıştır. İşgal günü olanlar çok kısa zaman içinde bütün yurttan ve dünyada duyulmuştur.

İşgalin en önemli sonucu artık Türk milletinin gerçekleri yüzüne bir tokat gibi çarpmasıdır. İsmet İnönü, İzmir'in işgali ile birlikte artık herkesin ayağının suya erdiğini kaydetmektedir.¹⁸² Kâzım Karabekir, İzmir'in işgalinin silahlı mücadeleye geçmeye karşı olanlara ders olduğunu yazmaktadır.¹⁸³

2.2. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

9.Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919 günü Bandırma gemisiyle zorlu ve zahmetli bir yolculuktan sonra Samsun'a gelen Mustafa Kemal Paşa, Mıntıka Palas oteline yerleşti.¹⁸⁴ 9.Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın görevi Harbiye Nazırlığı'nın kendisine verdiği talimatın 1. maddesinde yer aldığı gibi "*Mıntıka'da asayiş dâhilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hüduşunun tespiti*" idi.¹⁸⁵

olay çıkıp büyüdüktan sonra, yerli Rumların şehirde giriştiği şiddet hareketleri sırasında kendi evinde öldürülmüştür diyenler çıkmıştır. Bunun dışında Umar'ın eserinde işgal günü ilk kurşunun kimin tarafından atıldığı yönündeki iddialar tek tek incelenmiştir. Umar ilk kurşunun Hasan Tahsin tarafından sıkıldığı kendi kanıtlarıyla ispatlamaya çalışmıştır. Bunun dışında Celal Bayar'da ilk kurşunun kim tarafından sıkıldığı "*Bende Yazdım*" adlı eserinde etraflıca incelemiştir. Celal Bayar, *Ahenk* gazetesi başyazarı Şevki Bey'in kendisine anlattığına göre ilk kurşunu atanın Aziz Bey adında bir İzmirli vatandaş olduğunu söylemektedir. (Bayar, *a. g. e.*, VI-50.) Umar ise bu iddiayı Bayar'ın eserine atıfta bulunarak görgü tanığının olmaması sebebiyle gerçekçi bulmamaktadır. (Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, 135.) Yunan kaynaklarına baktığımızda da ilk kurşun olayı için çeşitli yorumlar yapılmaktadır. Panoyatis Dimitrakis'in "*Mistikos Epiphisisis Stin Mikra Asia*" (Anadolu'daki Gizli Harekâtlar) eserinde Hasan Tahsin tarafından atılan ilk kurşun geniş olarak incelenmektedir. (bkz: Erdem, *a. g. e.* 89.) "*Küçük Asya-Kurtarma Savaşı- 1919-1922*" adlı eserin yazarı Kostas Khatzeantoniou ise atılan ilk kurşunun ve daha sonraki direnişin İtalyanların işi olduğunu söylemektedir. (Bilge Umar, *Yunan ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı*, İstanbul,2002,30) Yunan kaynakları şahıs ismi vermekten çok genelde "*hükümet konağı tarafından atılan kurşun*" tabirini kullanmaktadırlar. (Bayar, *a. g. e.*, VI-50.)

¹⁸² İnönü, *a. g. e.*, 198.

¹⁸³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 231.

¹⁸⁴ Mango, *a. g. e.*, 265.- 19 Mayıs 1919 Pazartesi günü sabah saat 6'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan 9.Ordu Heyeti'nde görev alan 18 subayın adları ile görev ve rütbeleri tam olarak şöyledir: "*Kurmay Albay Refet Bey (Bele), Kurmay Albay Manastırlı Kâzım Bey (Dirik), Dr. Albah İbrahim Tali Bey (Öngören), Kurmay Yarbey Mehmed Ârif Bey (Ayıcı), Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey (Gerede), Topçu Binbaşı Kemal Bey (Doğan), Dr .Binbaşı Refik Saydam, Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer), Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Üsteğmen Hayati (?), Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), Üsteğmen Abdullah (?), Teğmen Muzaffer (Kılıç), Birinci Sınıf Katip Faik (Aybars), Dördüncü Sınıf Katip, Memduh (Atasev)*" (Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkan kişiler hakkında geniş bilgi için bkz: Fethi Tevetoğlu, "*Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*" İstanbul, 1971.)

¹⁸⁵ Hatipoğlu, *a. g. e.*, 96.

Pek tabii ki asıl amacı Milli Mücadele’yi başlatmaktı. Yani, Lord Kinross’unda dediği gibi “Yunanlıların Ege kıyılarında işgal bayrağını dikmelerinden birkaç gün sonra, Mustafa Kemal Paşa da kurtuluş sancağını Karadeniz’e dikmişti.”¹⁸⁶ Samsun’daki ilk dört gün, İzmir’in işgali, hükümetin istifası, ulusal öfke gibi haberler ile geçti.¹⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, bu günler için “Rahat ve ehemmiyetli günler değildi.” tanımını yapmaktadır.¹⁸⁸

Mustafa Kemal Paşa ise Nutuk’ta Samsun’a çıkışını şöyle tasvir etmektedir: “1919 yılı Mayısının 19’uncu günü Samsun’a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir: Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı’nda yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes anlaşması imzalanmış. Büyük Savaş’ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı’na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memlekette kaçmışlar. Saltanat ve hilâfet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başkanlığındaki hükümet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı. Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... İtilaf Devletleri, ateşkes anlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul’da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap (Gaziantep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya’da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun’da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919’da, İtilâf Devletleri’nin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir’e çıkartılıyor. Bundan başka, memleketin her tarafında Hristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar. Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgelerle iyice anlaşılmuştur ki, İstanbul Rum Patrikhanesi’nde kurulan Mavri Mira Hey’eti) illerde çeteler kurmak ve idare etmek, gösteri toplantıları ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaç’ı ve Resmî Göçmenler Komisyonu, Mavri Mira Hey’eti’nin çalışmalarını kolaylaştırmakla görevli. Mavri Mira Hey’eti tarafından yönetilen Rum okullarının izci

¹⁸⁶ Kinross, a. g. e., 197.

¹⁸⁷ Hüsrev Gereade, *Hüsrev Gereade’nin Anıları*, (haz: Sami Önal), İstanbul, 2002,26.

¹⁸⁸ Aydemir, *Tek Adam*, I-212.

*teşkilâtları, yirmi yaşından yukarı gençleri de içine almak üzere her yerde kuruluşunu tamamlıyor. Ermeni Patriği Zaven Efendi de, Mavri Mira Hey'eti ile birlikte çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibi ilerliyor. Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz sahillerinde örgütlenmiş olan ve İstanbul'daki merkeze bağlı bulunan Pontus Cemiyeti hiç bir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.”*¹⁸⁹ Özellikle Yunanistan'ın İzmir'i işgali Samsun bölgesinde yaşayan Rumların da kıpırdamasına sebep olmuştu, Yunan gemileri Karadeniz'de dolaşüyor; Pontus eşkıyaları Samsun çevresini tutuyordu.¹⁹⁰ Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun nispeten daha güvenli olan iç kısımlarına geçmesine neden oldu.

2.3. Genelgeler ve Kongreler Dönemi:

21 Mayıs'ta ise Mustafa Kemal Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa ile irtibata geçerek kendisiyle buluşmak istediğini belirten bir telgraf yolladı.¹⁹¹ Bunu İzmir'in işgalinin protesto edilmesi gerektiğini belirten 23 Mayıs tarihli ikinci bir telgraf takip etti. Aynı gün Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile de irtibat kuruldu. Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'dan İzmir ve çevresindeki yeni gelişmeler hakkında bilgi istedi.¹⁹² Ali Fuat Paşa ise onlara Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgal edildiğini, Kayseri ve Kastamonu'da ise bir sessizlik olduğunu bildirdi.¹⁹³ Gerek Kâzım Paşa gerekse de Ali Fuat Paşa Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesinden çok memnun oldular.¹⁹⁴ Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs sabahı Samsun'dan ayrıldı. Yanında Kâzım (Dirik) Bey, Albay Dr. İbrahim (Tali) Bey, Dr. Binbaşı Refik (Saydam) Bey ve Kurmay Binbaşı Hüsrev (Gerede) Bey bulunmaktaydı.¹⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa yanındaki mahiyetle birlikte Havza'ya gelmişti. Havza'nın en önemli özelliği Yunan çetecilerinin fazlasıyla faaliyet gösterdiği bir bölge olmasıydı.¹⁹⁶ Havza'ya geçen Mustafa Kemal Paşa burada bir genelge hazırladı. 29 Mayıs 1919 tarihli genelgede Türk halkından şunları istemişti: *“İzmir'in ve maalesef bunun arkasından da Manisa ve Aydın'ın işgali, gelecekteki tehlikeyi daha açık olarak sezdirmiştir. Yurt bütünlüğümüzün korunması için, milletçe gösterilen tepkinin daha canlı ve sürekli olması gerekir. Yaşayışımızda ve millî bağımsızlığımızda gedikler açan işgal ve ilhak gibi olaylar, bütün millete kan*

¹⁸⁹Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (haz: Zeynep Korkmaz), 1990, 21.

¹⁹⁰ Aydemir, *Tek Adam*, II-24.

¹⁹¹ Karabekir, *a. g. e.*, 34.

¹⁹² Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları.*, 103.

¹⁹³ Önal, *a. g. e.*, 28.

¹⁹⁴ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 124, Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 33.

¹⁹⁵ Aydemir, *Tek Adam*, II-27.

¹⁹⁶ Kinross, *a. g. e.*, 206.

ağlatmaktadır. Izdıraplar dindirilemiyor. Sindirilmesi ve katlanması mümkün olmayan bu duruma derhal son verilmesinin bütün medenî milletlerle büyük devletlerin adalet ve nüfuzundan sabırsızlıkla beklendiğini göstermek maksadıyla, önümüzdeki hafta içinde ve çeşitli illere göre, pazartesi başlayıp çarşamba günü müracaatın arkası alınmak üzere, büyük ve heyecanlı mitingler yapılarak millî gösterilerde bulunulması, bunun bütün kasaba ve köylere kadar yaygınlaştırılması, bütün büyük devletlerin temsilcileriyle Bâbîâli'ye etkileyici telgraflar çekilmesi, yabancıların bulunduğu yerlerde yabancılar da etki altına alınmakla birlikte, düzenlenen millî gösterilerde terbiye ve ağırbaşlılığın titizlikle korunması, Hristiyan halka karşı saldırı, gösteri ve düşmanlık gibi tavır ve davranışlardan sakınılması zarurîdir. Yüksek şahsiyetinizin bu konularda duyarlı ve etkili bulunmaları dolayısıyla işin iyi idare edileceğine ve başarıya ulaşacağına bendenizin tam bir güveni vardır. Sonuçtan haberdar buyrulmamı rica ederim."¹⁹⁷

Havza Genelgesi böylece valilere; müstakil mutasarrıflıklara, Erzurum'daki 15.Kolordu'ya, Ankara'daki 20.Kolordu'ya, Diyarbakır'daki 13.Kolordu'ya ve Konya'daki Ordu Müfettişliklerine gönderildi.¹⁹⁸ Böylece Milli Mücadele'nin ilk adımı atılmış oldu. Türk halkını Milli Mücadele'ye çekmek ve milli bilinci uyandırmak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu genelge ile halkı tehlikeler karşısında uyarmak istemişti. Ancak bu durum İngilizleri kuşkulandırmıştı. Kendisine verilen görevden tam tersi bir harekete geçmesi İngilizlerin İstanbul Hükümeti'ne baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağırılmasını istemişlerdi. İngilizlerin haklı oldukları kadar da vardı zira Havza Genelgesi Türk halkının silkinmesine yardımcı olmuştu. Halk, Mustafa Kemal Paşa'nın dediğine uyarak her tarafa protesto telgrafları çekmiş; mitingler düzenlemişti. Genelge'nin halk üzerindeki etkisini o tarihte Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte bulunan Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey'in Havza Camii' de İzmir şehitleri adına düzenlenen mevlitten sonra defterine düştüğü şu not oldukça güzel tasvir etmektedir: *"Duada halkın can ve yürekten âmin deyişleri, İzmir olaylarını, şehit arkadaşlarımızı, ulusça düştüğümüz ölümcül günleri gözler önünde canlandırdı. Savaştaki kahramanlıkların, akıtılan kanların boşa gidişi, bağımsızlığımızın tehlikede bulunuşu, duyan her yürekten ulusun kurtuluşu için iç parçalayıcı seslerle 'âmin!' nidaları çıkarttı. Kalplerdeki üzüntünün dışa vurmuş yansıması olan sıcak gözyaşları*

¹⁹⁷ Atatürk, a. g. e., 23.

¹⁹⁸ Hatipoğlu, a. g. e., 97.

matem yüklü gözlerle iki sıra halinde akıyordu. Yarabbi, şanlı peygamberinin kutsal ruhu hürmetine sen bu zavallı milleti kurtar, tutsak eyleme!”¹⁹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki faaliyetleri devam ederken de diğer yüksek rütbeli komutanlarda Anadolu'ya geçmenin ve teşkilatlanmanın yollarını arıyordu. O yüzden Havza Genelgesi'nin yayınlandığı dönem üzerinde biraz daha durmak gereklidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktıktan hemen sonra Kâzım Paşa ile irtibata geçtiğinden daha önce bahsetmiştik. Zira Kâzım Paşa, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Doğu Anadolu'da bulunduğu için teşkilatlanma adına birkaç önemli adımı atmış bulunmaktaydı. Kâzım Paşa'ya çektiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa, en kısa zamanda yanına gelmek istediğini ama bazı düzen sağlama sorunları nedeniyle Samsun'da kalması gerektiğini bildirmişti.²⁰⁰

İlk olarak Haziran ayı başlarında Rauf (Orbay) Bey ve üç arkadaşı Afyonkarahisar'a gelmiş ardından Ankara'ya geçmişlerdi.²⁰¹ Ali Fuat Cebesoy'un anılarından öğrendiğimize göre Rauf Bey Anadolu'ya geçmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve takip edeceği yol hakkında bilgi almıştı.²⁰² Aynı zamanda Batı Anadolu'yu gezerek oradaki vaziyeti yakından görecekti, bilgi toplayacak, milli teşkilatlarla da ilgilenecekti.²⁰³ Ali Fuat Paşa, Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı

¹⁹⁹ Önal, a. g. e., 31.

²⁰⁰ Mango, a. g. e., 269.

²⁰¹ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 124.

²⁰² Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 124. Mustafa Kemal Nutuk'ta böyle bir durumdan söz etmemektedir. Tam tersine Ali Fuat Cebesoy'dan şifreli bir telgraf aldığını söylemekte olup, Rauf Orbay'ın adının zikredilmemesine şaşırıldığını belirtmektedir: “*Daha, Havza'da bulunduğum sırada Ankara'da bulunan 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan bir şifreli telgraf aldım. Bu telgraf, aşağı yukarı «tanıdığımız bir zat bazı arkadaşlarla birlikte İstanbul'dan buraya gelmiştir. Nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda ne emir buyuruyorsunuz?» şeklinde idi. Adeta bir bilmeceyi andıran bu telgraf, bende büyük bir merak ve hayret uyandırdı. Söz konusu edilen zatı tanıyorum, benden nasıl hareket edeceğini soruyor; Ankara'da arkadaşım olan güvenilir bir komutanın yanında, telgraf da şifrelidir. O halde neden adını şifreli olarak bile yazdırmaktan çekiniyor? Bir hayli düşündüm, kavrar gibi oldum; tahmin buyrulur ki, bilmece çözmekle uğraşacak zamanım yoktu. Fakat Fuat Paşa'yı yakından görmek, bölgeleri, çevreleri, düşünceleri üzerinde kendisiyle konuşmak, bence pek istenilir bir şeydi. Bu bilmeceli telgraftan ilham alarak kendisine şu ricada bulundum: “Ankara'dan ayrıldığınızı belli etmeyecek tedbirleri aldıktan sonra, ad ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz. İstanbul'dan gelen arkadaşları da birlikte getiriniz.” (Atatürk, a. g. e., 234.)*

²⁰³ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 124; Mustafa Kemal ise Nutuk'ta bu durumdan şu şekilde söz etmektedir: “*Ben İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa, batıp boğulmayı tercih ettim ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim. Rauf Bey, gerçekten de İstanbul'dan çıkmak gereğini duymuş ve çıkmış... Ancak, benim yanıma gelmedi. Arkadaşı olan 56'ncı Tümen Komutanı Albay Bekir Sami Bey'in yanına gitmek ve İzmir cephesine daha yakın bir yerde olmakla, daha etkili ve daha yararlı olacağını zannederek Bandırma - Akhisar yoluyla Manisa bölgesine gitmiş. Gittiği yerde halkın maneviyatını bozuk, durumu tehlikeli ve korkunç bulmuş. Derhal ad değiştirerek oradan Ödemiş Nazilli, Afyonkarahisar üzerinden Aziziye (Sivrihisar) yoluyla ve*

Ankara'ya davet etse de benzin yokluğuna dem vuran Mustafa Kemal Paşa onların Havza'ya gelmesini istedi²⁰⁴ Daha sonra da Nutuk'ta da belirttiği gibi bazı zorlayıcı sebepler dolayısıyla Amasya'ya gitmeye mecbur oldu.²⁰⁵ Amasya'da Mustafa Kemal Paşa'yı Rum çetecilere karşı bir hoca etrafında toplanan Türk gönüllüler karşıladı.²⁰⁶ Burada ise Ali Fuat Paşa ve beraberindeki Rauf Bey'le buluştular. Daha sonra ise Refet (Bele) Bey onlara katıldı. Bu paşalar ile Konya'da bulunan Cemal (Mersinli) Paşa ve Erzurum'da bulunan Kâzım (Karabekir) Paşa'nın da onaylamasıyla 21-22 Haziran 1919 tarihinde Amasya Genelgesi yayınlandı.²⁰⁷ Amasya Genelgesi'nin başlıca maddeleri şu şekildedir:

1. Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir.
2. İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi gösteriyor.
3. Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
4. Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle cihana duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zarurîdir.
5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.
6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.
7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, gereğinde yolculuklarını kendilerini tanıtmadan yapmalıdırlar.
8. Doğu illeri adına, 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. O tarihe kadar öteki illerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum Kongresi'nin üyeleri de Sivas genel kongresine katılmak üzere hareket ederler.²⁰⁸

*arabayla Ankara'ya, Fuat Paşa'nın yanına gelmiş ve bana haber göndermiş; pek güzel ama adını saklamak suretiyle beni üzmenin anlamı var mıydı?" Kılıç Ali, Rauf Bey'in adını saklamasını onun cesaretsizliğinden kaynaklandığını söyler. Kılıç Ali'de anılarında Mondros Mütarekesi'nden sonra Rauf Bey'in İstanbul'da tutunamayacağını uzaklaşmak zorunda kalacağını kaydetmiştir. Ona göre Rauf Bey'in amacı Mustafa Kemal'le işbirliği yapmak değildir. Bu nedenle Manisa yakınlarındaki Çerkezler çevresine gitmeyi tercih etmiştir. (bkz: Hulusi Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul, 2010, 234.)*

²⁰⁴ Mango, *a. g. e.*, 273; Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 126.

²⁰⁵ Atatürk, *a. g. e.*, 24.

²⁰⁶ Kinross, *a. g. e.*, 209.

²⁰⁷ Çelebi, *a. g. e.*, 69.

²⁰⁸ Atatürk, *a. g. e.*, 123.

Amasya Genelgesi, Milli Mücadele'nin ihtilal bildirisi olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin izleyeceği yolu Amasya Genelgesi ile çizmektedir. Yine bu genelgede yer alan “*Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.*” maddesi ileride cumhuriyet rejimine geçileceğinin ilk sinyallerini vermektedir. Amasya Genelgesi, ülkenin ve milletin bir tehlike karşısında bulunduğu teşhisi, bu durum karşısında ne yapılması gerektiğini özetle ama kesin hatlarla ilk adımının belirlenmesi, bu yolda alınacak kararların kongreler vasıtasıyla bağlanması böylece “*milli irade*” kavramına işlerlik kapısı açması bakımından önem taşıyacaktır.²⁰⁹ Tabii böylesine önemli kararlar içeren bir genelgenin Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanması İstanbul Hükümeti'nin de dikkatini çekmişti. Durumun ciddiyetinin farkında olan İngilizlerin baskısıyla Dâhiliye Nazırı Ali Kemal, vilayetlere bir genelge göndererek, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a dönme emrine uymadığı için artık kendisiyle bütün resmi ilişkilerin kesilmesi gerektiğini ve emirlerinin dinlenmemesi gerektiğini belirtti.²¹⁰ Bu Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti ile artık bağları koparttığı anlamına geliyordu. Mustafa Kemal Paşa, 8 Temmuz'da çok sevdiği askerlik görevinden istifa edecektir. Hiç kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa'ya askerlikten istifa ettiği günlerde en büyük desteği Erzurum'da bulunan Kâzım Paşa ile Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa yapmıştır.²¹¹ Özellikle Kâzım Paşa'nın Erzurum ve Doğu halkı üzerindeki büyük nüfusu ile Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinin kabulünde büyük bir payı olacaktır.²¹²

Mustafa Kemal Paşa, Amasya Genelgesi'nde belirttiği gibi Erzurum'a giderken uğramaya niyetli olduğu Sivas'ta birtakım güçlüklerle karşılaşabileceği haberini aldı ve Amasya'dan yanına Rauf Bey ile yaverlerini alarak ayrıldı.²¹³ Burada kastedilen güçlük Elazığ valisi Ali Galip'in İstanbul Hükümeti'nin desteği ile tutuklamak istemesidir. Ali Galip Olayı hakkında Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şunları söylemektedir: “*Ali Kemal Bey'in daha Amasya'da iken haberim olmadığını arz ettiğim genelgesi, memurların ve halkın kafasını gerçekten de bulandırmış. Her yerde eksik olmayan menfi ruhlu kimseler derhal aleyhimde propagandaya ve faaliyete geçmişler... Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in, bu genelge ile verdiği emrin tarihi olan 23 Haziran günü, Sivas'ta Ali Galip Bey adında biri, on kadar adamıyla hazır bulunuyormuş. Bu kimse İstanbul'dan Elâzığ valisi*

²⁰⁹ Hatipoğlu, *a. g. e.*, 93.

²¹⁰ Kinross, *a. g. e.*, 231.

²¹¹ Baykara, *a. g. e.*, 113.

²¹² *a. g. e.*

²¹³ Kinross, *a. g. e.*, 211.

olarak gönderilmiş olan Kurmay Albay Ali Galip'tir. Sözde o ilin ikinci derecede memurları olmak üzere, birtakım insanları da İstanbul'dan seçmiş, birlikte götürüyor. Ali Galip, yol üzerinde bulunan Sivas'ta kalmış. Özel bir görevi olduğuna şüphe etmemek gereken Ali Galip, orada derhal kuvvetli taraftarlar bulmuş. Görevini hakkıyla yerine getirebilmek için tertip ve tedbirler almaya başlamış. Dâhiliye Nezaretinin, aleyhimdeki emri gelir gelmez, faaliyet başlamış. Sivas sokaklarında benim «hain, asi, zararlı bir adam olduğuma dair» duvarlara yaftalar yapıştırılmış.²¹⁴ Ancak Mustafa Kemal Paşa, Sivas'tan geçerken, Dâhiliye Nezaretinin verdiği emri yerine getirip, kendisini görevinden alıkoymak isteyen Elazığ Valisi Ali Galip ile görüştü. Daha sonra ise Erzurum'a doğru yola çıktı.

Amasya Genelgesi'nde öngörülen Erzurum Kongresi, 23 Temmuz 1919'da toplandı. Başkanlığına ise Mustafa Kemal Paşa getirildi. Kongre tam 14 gün sürdü ve sonuçta şu kararlar alındı:

1. Millî sınırlar içinde bulunan vatan parçaları bir bütündür. Birbirinden ayrılamaz.
2. Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve İstanbul Hükümetinin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir.
3. İstanbul Hükümeti vatani koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükümet kurulacaktır. Bu hükümet üyeleri millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır.
4. Kuvâ-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.
5. Hristiyan azınlıklara siyasî hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak imtiyazlar verilemez .
6. Manda ve Himaye kabul olunamaz.
7. Millî Meclisin derhal toplanmasını ve hükümetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır.²¹⁵

Amasya Genelgesi'nde de yer aldığı gibi söz edilen Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da toplandı. Bu kongrenin en büyük özelliği milli cemiyetlerin “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında toplanması olmuştur. Sivas Kongresi, bu

²¹⁴ Atatürk, *a. g. e.*, 226.

²¹⁵ Atatürk, *a. g. e.*, 226.

kongreye esas teşkil eden Erzurum Kongresi kararları üzerinde önemli değişiklikler yapmamış, sadece alınan kararları kapsayarak, Milli Mücadele'ye milli boyutlar kazandırmıştır.²¹⁶ Sivas Kongresi, Milli Mücadele hareketinin bir dönüm noktası olmuştur. Kongre Türk milli birliğini sağlamada dayanak noktası olmuştur. Milli cemiyetlerin birleştirilmesi ve Heyet-i Temsiliye, yeni Türk devletinin müjdecisi olmuştur. Milli Mücadele hareketini yürütenler seslerini bu kongre ile daha etkili biçimde duyurabilmişlerdir. Ayrıca bu kongre Damat Ferit Paşa Hükümetinin düşmesine yol açarken, yeni seçimlere gidilerek "*Misak-ı Milli*" kararının alınmasını sağlayacak Meclis-i Mebusan'ın açılması sonucunu da getirecektir.²¹⁷ Damat Ferit Paşa Hükümetinin istifası onun yerine Milli Mücadele'ye daha ılımlı bakan Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulmasına yol açmıştı. Ali Rıza Paşa Hükümeti, Heyet-i Temsiliye ile buluşabilmek için Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı görevlendirmişti. Amasya'da Salih Paşa ile Heyet-i Temsiliye arasındaki görüşmeleri 20-22 Ekim 1919'da gerçekleşti. Bu görüşmelerin en önemli kısmı meclisin nerede toplanacağıydı.²¹⁸ Seçimlere herhangi bir şekilde karışılmayacaktı, toplanacak Meclis-i Mebusan tarafından da kabul edilmek şartıyla Sivas Kongresi'nin kararları, hükümet tarafından da benimsenecekti.²¹⁹ Mustafa Kemal Paşa, Meclis-i Mebusan'ın İtilaf Devletleri'nin herhangi bir müdahalesinin olabileceği nedeniyle İstanbul'da toplanmasına izin vermemişti. Ama hükümet ise meclisin İstanbul dışında toplanmasını uygun görmedi.²²⁰ Amasya Görüşmeleri Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul Hükümeti tarafından tanınması nedeniyle önemlidir. Zira Sabahattin Selek, Amasya Görüşmeleri için şu yorumu yapmaktadır: "*... Tam üç ay önce Amasya Genelgesi imzalanmıştı. İhtilâl bildirisi olarak kabulü gereken kararların imzalanıp tamim olduğu şehirdi. Hükümet adına bir nazırın ihtilâl liderleri ile anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi: 'Ben, size, Amasya'dan, 'milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır', demiştim. 'Milletin sesini dünyaya işittirmek için, her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına' lüzum göstermiştim. Bu*

²¹⁶ Emine Kısıklı, "Sivas Kongresi'nin Milli Mücadele'de Kamuoyu Oluşturması Açısından Önemi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XVI, Ankara, 1988, 1.

²¹⁷ Kadir Kasalak, "Sivas Kongresi Öncesinde 'Manda ve Himaye'nin' Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasındaki Yazışmalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III, Ankara, 1992, 188.

²¹⁸ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 319.

²¹⁹ Baykara, *a.g. e.*, 119.

²²⁰ Baykara, *a.g. e.*, 119.

heyeti seçmeniz için ‘Sivas’ta toplanacak Millî Kongre’ye delege göndermenizi’ istemiştim. Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya’dayım. Üç ay önce toplantıya davet ettiğim kongrenin tesiri ile Hükümet dize geldi. İşte, bir nazırı, milletle anlaşmak üzere, Amasya’ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz.”²²¹

Bu yorum Amasya Görüşmeleri’nin öneminin belirtilmesi açısından önemlidir. Çünkü Heyet-i Temsiliye’nin ilk resmi başarısı kesinlikle kendisini İstanbul Hükümetine karşı kabul ettirmesiydi.

Meclis-i Mebusan 12 Ocak 1920 tarihinde 72 kişi ile toplanarak ilk oturumunu gerçekleştirdi. Burada müdafaa-i hukukçular çoğunlukta idi. Sultanın rahatsızlığı nedeniyle katılmadığı oturumda onun adına açış nutkunu İçişleri Bakanı Damat Şerif Paşa okudu. Son gelişmelerin ele alındığı konuşmada işgalci devletler kınanıyor ve meclise başarılar dileniyordu. Ancak hükümet çalışmalarını istenilen beklentileri verememiş İngiliz baskılarıyla sık sık görüşmeler kesilmekle beraber Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilememiş yerine Reşat Hikmet Bey Meclis Başkanı seçilmişti. Mustafa Kemal Paşa meclis içerisinde Müdafaa-i Hukuk Grubu adında bir grup oluşturulmasını istemiş, ancak Mustafa Kemal Paşa’nın istediği bu grup meclis içerisinde oluşturulamamıştır. Bunun yerine ‘*Felah-ı Vatan Grubu*’ oluşturulmuştur. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen, Misak-ı Milli adı verilen ulusal sınırlar üzerinde kesin görüş birliğine varılmıştır. Misâk-ı Milli metni, 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Meclis-i Mebusan’da, çeşitli gayri resmî ve gizli toplantılarda görüşülerek tartışılmaya başlanmıştır. Bu oturumlardan biri olan 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda söz alan Antalya milletvekili Hamdullah Suphi Bey konuşmasına: “*Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bize gönderdikleri Misâk-ı Millî metnini Hüsrev (Gerede) Bey’efendi okudular*” şeklinde başlayarak metnin Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlandığını ifade etmiştir.²²² Misak-ı Milli’de alınan kararlar şöyledir:

²²¹ Cemal Enginsoy, “Amasya Protokolü Üzerine” *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, XIX, 1992, Ankara, 31.

²²² Hüsrev Bey konuşmasına şu şekilde devam etmiştir: *Arkadaşlar, Her şeyden evvel kabul edilmesi zarurî olan bir karar vardır. Onu size teklif ediyorum. Anadolu’da, vatan müdafaası için ortaya çıkmış olan Kuvâ-yı Milliye’yi tanıdığımızı, millî hareketi tasvip ettiğimizi ve bu harekete istinat etmekte olduğumuzu dünyaya karşı ilân etmeliyiz. Dağınık sürüye yol gösterecek çoban yıldızı, millî bir ümit halinde Anadolu topraklarının üzerinde doğup yükselmiştir. Bugünkü vazifesi vatan müdafaasından ibaret olan Millet Meclisi, bu müdafaada yalnız olmadığını, son vazife için yeni bir mücadelenin lüzum gösterdiği bütün fedakârlıklara razı olarak, mücadele ve istiklâl bayrağını çeken Anadolu hareketiyle, bizim aramızdaki iştirak ve vahdeti kayıt ve ilân etmelidir. Ancak bundan sonra söz söylemek, müzakere*

1. Osmanlı Devleti'nin yalnız Arap çoğunluğunun yaşadığı ve 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin yapılması sırasında düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceği, halkının serbestçe bildirecekleri oylara göre belirlenmek gerekeceğinden adı geçen antlaşmanın içinde din, anlayış ve amaç bakımından birleşmiş ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu ırkî ve sosyal haklarıyla çevre şartlarına bütünüyle saygılı Osmanlı-İslâm çoğunluğunun oturduğu kısımların hepsi gerçekten veya hükme bağlı olarak hiçbir sebeple parçalanamaz bir bütündür.
1. Halkı ilk serbest kaldıkları zamanda halkın oylarıyla anayurda katılmış olan üç sancak (Kars, Ardahan, Batum) için gerektiğinde tekrar serbestçe halkın oylarına başvurulmasını kabul ederiz.
2. Türkiye barışına ertelenen Batı Trakya'nın hukuki durumunun tespiti de oturanların tam bir hürriyetle bildirecekleri oylara bağlı kalarak yapılmalıdır.
3. İslam Halifeliğinin, Osmanlı saltanat ve hükümetinin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü zarardan korunmuş olmalıdır. Bu esas saklı kalmak şartıyla boğazların dünya ticaret ve ulaştırmasına açılması hakkında bizimle öteki bütün ilgili devletlerin ortaklaşa verecekleri karar geçerlidir.
4. İtilaf Devletleri ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esaslarına göre azınlıkların hakları komşu ülkelerdeki Müslüman halkın aynı kaynaklardan faydalanmaları ümidiyle tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.
5. Millî ve ekonomik gelişmelerimizi sağlamak devlet işlerini günün kaidelerine uygun yönetimle çevirmeyi başarabilmek için her devlet gibi tam bağımsızlığa ve hürriyete sahip olmamız, yaşama ve varlığımızın temelidir. Bu yüzden siyaset, adalet, maliye alanları ile öteki alanlarda gelişmemize engel olan bağların karşındayız. Ortaya çıkacak devlet borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır”²²³

Böyle bir belgenin yayınlanmasından oldukça rahatsız olan İtilaf Devletleri ise resmen İstanbul'u işgal ettiler.²²⁴ Aslında İstanbul'da zaten işgal kuvvetleri mevcuttu:

etmek, karar vermek hakkını haiz oluruz.” (bkz: Hamdullah Suphi Tanrıöver, Dağ Yolu, Ankara 2000, 171.)

²²³ Serdar Sakin, “Misak-ı Millî'nin Hazırlanışı ve Uygulanışı İle İlgili Görüşler”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII, 2002, 313.

²²⁴ İşgal üzerine İtilaf Devletleri bir tebliğ yayınladı: *Beş buçuk yıl önce, Osmanlı Devleti'nin mukadderatını her nasılsa elde etmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderleri, Alman telkinlerine*

Donanması ve ordusuyla, askerî polisiyle, siyasi komiserleri ile İtilaf Devletleri 1919 Kasımından beri İstanbul'da bulunuyorlardı.²²⁵ Ancak Osmanlı yönetimine dokunulmamıştı. Misak-ı Milli kararlarını kendileri için tehlikeli bulan İtilaf Devletleri Mütareke'nin 7. maddesine dayanarak İstanbul'u işgal etmeye karar vermişlerdi. Bu işgal sonrasında milliyetçiler derhal gizli yollardan Anadolu'ya geçmeye başladılar. Bunun yanı sıra örneğin, Rauf Bey yakalanarak Malta'ya sürüldü.²²⁶ İstanbul'un işgali mücadelede artık yeni bir idari kadro gerektiğini açıkça ortaya koydu ki Meclis-i Mebusan işgal altındaki şehirde çalışmaların yapılamayacağından dem vurarak faaliyetlerini durdurma kararı aldı.²²⁷ Mustafa Kemal Paşa ise işgalin bir gün sonrasında bir beyanname yayınladı:

“Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına,

kapılarak Osmanlı Devleti ve Milleti'ni Birinci Dünya Savaşı'na soktular. Bu haksız ve uğursuz siyasetin sonucu bilinmektedir. Osmanlı Devlet ve milleti, bir türlü felâket geçirdikten sonra, öyle bir yenilgiye uğradı ki, İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderleri bile, bir Ateşkes Anlaşması yaparak kaçmaktan başka çare bulamadılar. Anlaşma'nın yapılmasından sonra, İtilâf Devletleri'ne bir görev düştü. Bu görev eski Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün halkının, ırk ve mezhep ayrılığı gözetilmeksizin gelecekteki mutluluklarını, gelişmelerini, sosyal ve ekonomik hayatlarını güven altına alan bir barışın temellerini atmaktan ibaretti. Barış Konferansı, bu görevi yerine getirmekle uğraşırken, kaçmış olan İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin taraftan olan bazı kimseler, "Millî Teşkilat" takma adı ile bir teşkilat kurarak ve Padişah ile İstanbul Hükümetinin emirlerini hiçe sayarak, savaşın acı sonuçlarıyla büsbütün tükenmiş olan halkı askerlik için toplamak, çeşitli unsurlar aralarında nifak çıkarmak, millî yardım bahanesiyle halkı soymak gibi işleri yapmaya yeltendiler ve böylece barış değil, sanki yeni bir savaş devrini açmaya çalıştılar. Bu teşebbüs ve kışkırtmalara rağmen, Barış Konferansı görevine devam etti ve nihayet İstanbul'un Türk idaresinde kalmasına karar verdi. Bu karar Osmanlıların kalplerini ferahlatacaktır. Ancak, bu kararlarını Bâbiâlî'ye bildirdikleri zaman, uygulamanın ne gibi şartlara bağlı olduğunu da hatırlattılar. Bu şartlar, Osmanlı vilâyetlerinde bulunan Hristiyanların hayatlarını tehlikeye sokmamak, bugün İtilâf Devletleri ile müttefiklerinin askerî kuvvetleri aleyhinde yapılmakta olan sürekli hücumlara son vermektir. İstanbul Hükümeti, bu uyarıya karşı bir dereceye kadar iyi niyet göstermiş ise de, "Millî Teşkilat" takma adı ile hareket eden kimseler, ne yazık ki, teşvik ve tahriklerinden vazgeçmek istemediler. Aksine, hükümetin kendileri ile işbirliği yapmasını sağlamaya çalıştılar. Herkesin sonsuz bir hasretle beklediği barış için büyük bir tehlike demek olan bu duruma karşı, İtilâf Devletleri, yakında karara bağlanacak barış hükümlerinin uygulanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirleri düşünmeye mecbur oldular. Bunun için bir tek çare buldular. Bu da, İstanbul'u geçici olarak işgal etmektir. Bu karar bugün yürürlüğe girmiş olduğundan, kamuoyunu aydınlatmak için aşağıdaki noktaların açıklanması gerekir: 1- İşgal geçicidir. 2- İtilâf Devletleri'nin niyeti, saltanat makamının nüfuzunu kırmak değil, aksine, Osmanlı idaresinde kalacak olan memleketlerde o nüfuzu güçlendirmek ve sağlamlaştırmaktır. 3- İtilâf Devletleri'nin niyeti, yine Türkleri İstanbul'dan mahrum etmemektir. Fakat Allah korusun, taşrada genel bir karışıklık veya katliam gibi olaylar ortaya çıkarsa, bu karar değiştirilebilir. 4- Bu nazik dönemde, ister Müslüman ister gayrimüslim olsun, herkesin görevi, kendi işine gücüne bakmak, güvenliğin sağlanmasına yardımcı olmak, Osmanlı Devleti'nin yıkıntısından yeni bir Türkiye'nin kurulması için var olan son bir ümidi, çılgınlıklarıyla mahvetmek isteyenlerin aldatıcı sözlerine kapılmamak ve hâlâ saltanat merkezi olarak kalan İstanbul'dan verilecek emirlere uymaktır. Yukarıda sayılan kışkırtmalara katılan şahısların bazıları İstanbul'da yakalanmışlardır. Onlar elbette kendi yaptıklarından ve sonra da, o yaptıklarının sonucu olarak ortaya çıkabilecek olaylardan sorumlu tutulacaklardır. (Atatürk, a.g. e., 245)

²²⁵ İnönü, a.g. e., 178.

²²⁶ Baykara, a.g. e., 122.

²²⁷ Baykara, a.g. e., 122.

İtilaf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükümete resmen bildirerek. Meclis-i Mebusan dağılmıştır.

Şu halde devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir:

- 1. Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağan üstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır.*
- 2. Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar.*
- 3. Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır.*
- 4. Her sancaktan beş üye seçilecektir.*
- 5. Seçim her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez kurullarıyla, il yönetim kurullarından, il merkezindeki belediye meclisinden il merkezi ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır.*
- 6. Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi, her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır.*
- 7. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır.*
- 8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacaktır; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır.*
- 9. Seçim sonunda, bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde*

alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir.

10. *Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis tarafından kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zarurî masraflar olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır.*

11. *Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir.*

12. *Telgrafın alındığı saat bildirilecektir.*

Dağıtım: Kolordu komutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Hey'et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal²²⁸

Bu beyannâme sonrasında Anadolu'ya büyük bir akın başladı. Bir yandan askerler, idareciler İstanbul'dan Ankara'ya geliyordu. Böylece Ankara'da yeni bir askerî ve idari kadro birikiyordu. İsmet (İnönü) ve Fevzi (Çakmak) Paşa'lar, Ankara'ya geldi. Artık, Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya Genelgesi'nde de belirttiği gibi kendi geleceğine kendisi karar verecekti.

2.4. TBMM'nin Açılması:

Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta TBMM'nin açılmasını şöyle anlatmaktadır:

“Nihayet, gelebilmiş olan milletvekilleriyle yetinerek, Meclisin, Nisanın 23'üncü Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine, 21 Nisan 1920 tarihinde bütün memlekete yaptığım tebligat metnini, o günün duygu ve düşüncelerine ne kadar uymak zorunda kaldığımı gösteren bir belge olmak bakımından aynen bilgilerinize sunmayı yerinde buluyorum.

Kolordulara (14'üncü Kolordu Komutan Vekilliğine), 61'inci Tümen Komutanlığına, Refet Bey'efendiye, Bütün Valiliklere, Bağımsız Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine, Belediye Başkanlıklarına,

1. *Tanrının lûtfuyla Nisanın 23'üncü Cuma günü, cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.*
2. *Vatanın istiklâli, yüce Hilâfet ve Saltanat makamının kurtarılması gibi en önemli ve hayati görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisinin açılış*

²²⁸ Atatürk, a. g. e., 346.

gününi cumaya rastlatmakla, o günün kutsallığından yararlanılacak ve bütün sayın milletvekilleriyle Hacı Bayram Velî Câmi-i Şerifinde cuma namazı kılınarak Kuran'ın ve namazın nurlarından da feyz alınacaktır. Namazdan sonra, Sakal-ı Şerif ve Sancâk-ı Şerif alınarak Meclisin toplanacağı yere gidilecektir.

3. *Meclise girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde Câmi-i Şeriften başlayarak Meclis binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.*
4. *Açılış gününün kutsallığını belirtmek için bu günden başlayarak vilâyet merkezinde, Vali Bey'efendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde, hatim indirilmeye ve Buhari-i Şerif okunmaya başlanacak ve Hatm-i Şerifin son kısımları uğur getirsin diye cuma günü namazdan sonra Meclisin toplanacağı yerin önünde tamamlanacaktır.*
5. *Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde bu günden itibaren aynı şekilde Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek, hutbe okunurken, Halîfemiz, Padişahımız Efendimiz Hazretleri'nin mübarek adları anılırken, Padişah Efendimiz'in yüce varlıklarının, şanlı ülkesinin ve bütün tebaasının bir an önce kurtulmaları ve saadete kavuşmaları için ayrıca dua okunacak ve cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak yüce Hilâfet ve Saltanat makamı ile bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin önemini ve kutsallığını, milletin her bir ferdinin, kendi vekillerinden meydana gelmiş olan bu Büyük Millet Meclisinin vereceği vatani görevleri yapmaya mecbur olduğunu anlatan vaazlar verilecektir. Daha sonra, Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatanî merasim yapıldıktan ve camilerden çıkıldıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafında, hükûmet konağına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmî tebrikler yapılacaktır. Her tarafta cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.*
6. *Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa ulaştırılabilmesi için her vasıtaya başvurulacak, sür'atle en ücra köylere, en küçük askerî birliklere,*

memleketin bütün teşkilât ve kuruluşlarına ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca, büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde bastırılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

7. *Yüce Tanrı'dan tam bir başarıya ulaştırması niyaz olunur.*

*Hey'et-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal"²²⁹*

Böylece TBMM dini törenle 23 Nisan 1920'de açılmış oldu.²³⁰ Bu TBMM'nin kaç mebusan olduğu sorunu tartışmalar yaratmıştır.²³¹ Meclis'te bulunanlar, orada olan milletvekili nüfusuyla ilgili farklı sayılar söylemektedirler. Bu da Meclis'te ne kadar kişinin olduğu konusundaki belirsizliği beraberinde getirmektedir. Meclis üyelerinden Ali Fuat Cebesoy bu sayının 337 olduğunu öne sürerken, Mazhar Müfit Kansu, 399 mebusun meclise katıldığını; meclise katılmayan 38 mebusla birlikte bu sayının 437'ye ulaştığını söylemiştir.²³² O dönemde İstanbul mebusu olarak görev yapan Ahmet Şükrü Oğuz bu sayının 338 olduğunu meclise katılmayan 199 kişiyle birlikte sayının 537'ye çıktığını belirtmiş, o sırada Adana mebusu olan Damar Arakoğlu'da 381 kişi olduğunu söylemiştir.²³³ TBMM'yi o günün en yaşlı üyesi olarak Sinop mebusu Şerif Bey açmıştır.²³⁴ Mustafa Kemal Paşa ise ilk Meclis Başkanı seçildi. 23 Nisan günü açılan meclis hemen bir gün sonra 24 Nisan tarihli bir kanun çıkararak yasama görevine başlamıştı.²³⁵ Ancak bu yasama faaliyetleri beraberinde bir yürütmenin de gelmesini, yani hükümetin kurulmasını zorunlu kılmıştı. Böylece

²²⁹ Atatürk, *a. g. e.*, 316.

²³⁰ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* adlı eserinde tarihimizde daha önce bu kadar taassuplu bir törenle meclisin açılmadığını vurgulamaktadır. (bkz: Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 735.)

²³¹ Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, 1994, 86.

²³² Demirel, *a. g. e.*, 86.

²³³ Demirel, *a. g. e.*, 86.

²³⁴ Şerif Bey Meclis açılışında şu konuşmayı yapmıştır: “*Huzzarı kiram! İstanbul'un muvakkat kaydıyla kuva-yi ecnebiye tarafından işgal olunduğu ve bütün esasatıyla makamı hilâfet ve merkezi Hükümetin istiklâli iptal edildiği malûmunuzdur. Bu vaziyete serfuru etmek, milletimizin teklif olunan ecnebi esaretini kabul etmesi demektir. Ancak istiklâli tam ile yaşamak azmi katisinden olan minelezel hür ve seraza da milletimiz esaret vaziyetini kemali şiddet ve katiyetle reddetmiş ve derhal vekillerini toplamaya bağlayarak Meclisi Âlinizi vücuda getirmiştir. Bu Meclisi Âlinin Eeisi Sini'si atıyle ve tevfiki ilâhi ile milletimizin dâhilî ve harici istiklâli tam dâhilinde mukadderatını bizzat deruhte ve idare etmeye başladığını bütün cihana ilân ederek Büyük Millet Meclisini küşadeyliyorum. Mebusu akdesimiz olan bütün Müslümanların halifesi ve Osmanlıların Padişahı Sultan Mehmed Ham Sâdis Hazretlerinin kuyudu ecnebiyeden tahl isine ve ebedî payitahtı saltanatı sehiyc olan istanbul'umuz ile işgal altında ve envai mezalim ve fecayi içinde maddeten ve manen bilâinsaf imha edilmekte bulunan bilcümle vilâyati mazlumemizin istihlâsma muvaffakiyet ihsan buyurmasını Cenabı Allaktan niyaz eylerim.*”

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001001.pdf> (Erişilme Tarihi: 03.08.2012)

²³⁵ Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Türkiye Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, 51.

Mustafa Kemal Paşa, 24 Nisan'da bir hükümetin kurulmasına yönelik bir takım esaslar ortaya koydu. Bu durum TBMM'de meclis hükümeti sistemini zorunlu hale getirdi: “Devletin bütün fonksiyonları yasama organı olan parlamentoda toplanır. Devletin adeta parlamentodan başka organı yok gibidir. Yürütme tamamıyla parlamentoya bağlanmıştır. Parlamento yasama, yürütme ve ²³⁶yargı fonksiyonunu yapar. Bu tip devlet idaresi rejimine, ‘Meclis Hükümeti Sistemi’ denir.” Bu hükümet “İcra Vekilleri Heyeti” adıyla 2 Mayıs 1920’de göreve başladı. Meclis Başkanı aynı zamanda İcra Vekilleri Heyeti’nin de başkanıydı. Burada dikkat çeken en önemli husus TBMM’nin padişah ve saltanata son derece hürmetkâr bir tavır takınmasıdır. Ancak Damat Ferit Paşa hükümetine karşı sert politikalar devam ettiriliyordu. Burada Mustafa Kemal Paşa’nın aynı zamanda ne kadar usta bir siyasetçi olduğu ortaya çıkmaktadır. Halkın nabzını ölçerek, bilhassa gelecek için planlarından açıkça söz etmiyor, ortam için gerekli şartların oluşmasını bekliyordu. Neticede henüz bu aşamada önemli olan ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasıydı. 29 Nisan’da “Hiyanet-i Vataniye” kanunu kabul edilmişti.²³⁷ Stanford j Shaw bunu, yeni kurulan meclisin “demir yumruk kontrolü” olarak değerlendirmektedir.²³⁸ Yine bu yasaya karşı gelenler meclis içerisinde üyelerinin seçilmiş olduğu İstiklâl Mahkemeleri’nde yargılanıyordu. Buradaki amaç hiç kuşkusuz asker kaçaklarını önlemektir. Zira TBMM’nin kurulduğu zamanlarda, Milli Mücadele oluşumu Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkan isyanlarla da uğraşmaktaydı.²³⁹

²³⁶ Kemal Dal, *Anayasa Hukuku Temel Kuralları*, Ankara, 1973, 119.

²³⁷ Baykara, a. g. e., 98.

²³⁸ Stanford j. Shaw, “*Türk İstiklâl Harbi*”, Türk Ansiklopedisi, XIV, Ankara, 2006, 849.

²³⁹ İç isyanların nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: “Uzun savaş yılları ve yenilgilerin halkta yarattığı bıkkınlık, yorgunluk, yokluk ve ümitsizlik. Bunun sonucu asker kaçağı sayısının artması. Milli Mücadele’nin yoksul, yorgun ve ümitsiz halka yüklediği ağır fedakârlık ve halkın bu yükten kaçma eğilimi. Padişah-Halife’ye olan dini ve geleneksel bağlılığın neden olduğu gerici akımlar. Bu bağlılıktan kişisel çıkar sağlayanların Milli Mücadele’ye karşı kışkırtıcılık yapması. İtilaf ve Hürriyet Partisinin, Milli Mücadele taraftarlarının ‘İtihatçı’ oldukları ve Bolşeviklik getirecekleri propagandasının yarattığı korku. Padişah iradesi olmadan asker toplanması. Buna karşılık; Osmanlı Devleti’nin vergileri affettiği ve askerliği kaldırdığı propagandası ile Milli Mücadele’yi yozlaştırma çalışmaları. Meclis-i Mebusan’ın kapatılmasını takiben, Ankara’da kurulacak meclis için seçimlere gidilmesi ve TBMM’nin açılması. Padişah’ın, kadim dost diye nitelediği İngilizler tarafından, İstanbul’un kendi yönetimine bırakılacağı ve geçmişte küçük bir beylik iken nasıl koca bir imparatorluk haline gelindiye; ileride yine büyük bir imparatorluk oluşturacağı hayaliyle, işgal güçlerinin her isteğine baş eğme politikası gütmesi. Boğazlara egemen olmak isteyen İngilizlerin Doğu’dan gelebilecek tehditlere karşı Biga, Gönen, Bolu çevresinde, Saray ve İstanbul Hükümetiyle, rütbeler verip altınlar dağıtarak, zayıf iradeli kimseleri amaçlarına alet etme, Boğazları elde tutma isteği. Bazı il ve ilçelerin ileri gelenleri arasındaki çekememezlik ve uyuşmazlıkların yol açtığı bölgesel olaylar. Çete veya Kuvâ-yı Milliye olarak da adlandırılan Milli Kuvvetlerin, yiyecek, giyecek, para ve ihtiyaç duydukları diğer maddeleri sağlamanın halka verdiği yük ve bazı yerlerde bu maddelerin halktan zorla alınması. Bazı Milli Mücadele komutanlarının bu ihtiyaç maddelerini toplarken takındığı keyfi ve sert tutum ile Milli Mücadele’ye karşı olduğu bildirilen şahısları yargılamadan cezalandırmalarının yarattığı olumsuz hava. Bazı Milli Kuvvetler Komutanları’nın düzenli ordu denetimine girmeye karşı çıkararak isyan etmesi. İşgalci güçler ve özellikle İngilizler tarafından,

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu isyanlar için şu bilgileri vermektedir: “21 Eylül 1919 tarihinde Balıkesir'in kuzey bölgesinde başlayan birinci Aznavur isyanı, 16 Şubat 1920'de yine aynı bölgede ikinci defa baş gösterdi. Bu iki isyan, askerî birliklerimiz ve milli müfrezelerimizle bastırıldı. 13 Nisan 1920 tarihlerinde Bolu, Düzce dolaylarında da isyan çıktı. Bu isyan, 19 Nisan 1920 tarihinde Beypazarı'nda yayıldı. Bu sırada Aznavur, 11 Mayıs 1920'de top ve makineli tüfeklerle donatılmış 500 kişilik bir kuvvetle üçüncü olarak Adapazarı ve Geyve dolaylarında, zayıf bir milli müfrezemize saldırmak suretiyle yine ortaya çıktı. Aznavur, gönderdiğimiz milli müfrezemize, düzenli ordu birliklerimize durmadan saldırdı. 20 Mayıs 1920 tarihinde Geyve Boğazı yakınlarında yenildi ve kaçmak zorunda kaldı.” Bu isyanların çıkmasında İtilaf Devletleri'nin rolü unutulmamalıdır çünkü onlar Mustafa Kemal Paşa, meclisi açtıktan sonra büyük bir korkuya kapılmışlardı. Bu isyanların isimleri tam olarak şöyledir:

1. Anzavur Ayaklanması.
2. Kuva-i İnzibatiye Ayaklanması (Hilafet Ordusu)
3. Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı Ayaklanmaları.
4. Yozgat Ayaklanması, Çapanoğulları Ayaklanması.
5. Konya Ayaklanması.
6. Şeyh Eşref ve Koçgiri İsyanı.
7. Milli Aşiret Ayaklanması.
8. Çerkes Ethem ve Demirci Mehmet Efe Ayaklanmaları.
9. Ermeni İntikam Alayları(*Adana ve Doğu Anadolu*).
10. Doğu Karadeniz'de Rumlar tarafından çıkarılan Pontus Ayaklanması.

Bu isyanlara katılan suçlular ise yakalanarak Hıyanet-i Vataniye kanunu kapsamında İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanıyorlardı. TBMM, 1920 yazında iç isyanlarla uğraşırken İstanbul Hükümeti de İtilaf Devletleri ile yapılacak barış antlaşmasını imzalamak üzere İsviçre'nin Sevrés kasabasına doğru yola çıkıyordu. Paris'in 9,9 kilometre uzağındaki bu yer Avrupa burjuvasının sofralarını süsleyen porselenleri ile ünlüydü. 10 Ağustos 1920'de ise bu kentin eski bir porselen fabrikasında 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun onuru artık bir Avrupalının sofrasına konulmaktan eskimiş zarif bir porselen tabak misali yere atılarak tuzla buz

Anadolu halkının, etnik ve mezhep farklarını ön plâna çıkaran propagandaların yarattığı olumsuzluklar. İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve ABD'nin Anadolu'daki örgütlü misyonlarının yardım, teşvik ve kışkırtmaları ile ayaklanan bazı Rumlar ve Ermenilerin Milli Mücadele'yi engelleme faaliyetleri.” (Kemal Çelik, “Milli Mücadele'de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, Kasım 2007, 17.)

edildi. Lord Kinross, Sevr Antlaşması için “*Versailles Antlaşması’nın imzasından sonra ardi arası kesilmemiş eğlenceler içinde geçen müttefiklerarası konferanslar ‘turne’sinin erken doğmuş bir çocuğuydu.*” yorumunu yapmaktadır.²⁴⁰ Sevr Antlaşması’nın bir örneği aslında 18 Nisan 1920’de San Remo Konferansı’nda Osmanlı Devleti’ne sunulmuştu. Ancak öyle şartlar sunulmuştu ki, konferansa katılan Osmanlı Heyeti, hatta saltanatından başka bir şeyi düşünemeyen padişah bile bunları kabul edemedi. İtilaf Devletleri, barış görüşmelerinde ısrar edince Sevr Antlaşması’na giden yolun önü açıldı.

Sevr Antlaşması’nın özelliği Osmanlı Devleti’nin imzaladığı son resmi antlaşma olmasıdır. Uzun zamandır “*Hasta Adam*” olarak nitelenen Osmanlı Devleti’nin cenaze törenidir. 433 maddeden oluşan bu belge, Osmanlı temsilcileriyle hiçbir şekilde görüşme yapılmadan, tamamen İtilaf Devletleri’nin çıkarlarına uygun olarak hazırlanan bir antlaşmadır. Giriş bölümündeki maddeler, o zaman yeni kurulmuş olan Cemiyet-i Akvam’a aittir. Devletin doğal sınırlarına gelince, Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti’nin kaybettiği Irak, Suriye, Arabistan tamamen terk edilmiş olunuyordu.²⁴¹ Aslında devletin sınırları öyle küçülmüştü ki Osmanlı Devleti’ne ileride herhangi bir yaşam alanı ileride tanınmayacaktı. Boğazlardan Osmanlı egemenliği tamamen kaldırılacak, onun hiçbir etkisinin bulunmadığı uluslar arası bir komisyona bırakılacak, azınlıklar ise tam teşekküllü haklardan yararlanacaktı. Osmanlı Ordusu ise sınırlandırılarak İtilaf Devletleri’nin gözetiminde olacaktı. Bunun haricinde İzmir Yunanistan’a, Güneydoğu Anadolu bölgesi müstakil bir Kürt Devleti’ne, Doğu Anadolu ise Ermenistan’a verilecekti. Yani Avrupa’nın soylu diplomatlarının masalarında başlayan Şark Meselesi artık sorun olmaktan çıkıp, yine bu masalarda sonuna gelinen bir amaca dönüşecekti. Ancak bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi. Antlaşmanın kamuoyu üzerinde oldukça olumsuz etkilerde bulunması sonucu Damat Ferit Paşa Hükümeti 17 Ekim 1920’de istifa etti.²⁴² Bu sebeple Sevr Antlaşması onaylanmadı. Fakat antlaşmanın onaylanması mümkün olsa bile Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk milleti, o antlaşmanın yürürlüğe girmesine asla izin vermeyecekti. Çünkü TBMM, iç isyanları bastırdıktan sonra artık halkın mukadderatını belirleyecek topyekûn mücadeleye girişti.

²⁴⁰ Kinross, *a. g. e.*, 277.

²⁴¹ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Ankara, 1998, 70.

²⁴² Baykara, *a. g. e.*, 131.

2.5. Cephelerin Oluşturulması

Türk Ordusu'nun durumu 19 Mayıs 1919'da şu şekilde idi.²⁴³

Harbiye Nazırı: M. Şakir Paşa

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: Cevat Paşa (Çobanlı)

1.Ordu: İstanbul

25. Kolordu: İstanbul: A. Fevzi Paşa

10. Kafkas Tümeni (İstanbul), (K.Sami Bey)

1. Tümen (İzmir)

1. Kolordu: Edirne

49. Tümen

60. Tümen

14. Kolordu: Tekirdağ-Bandırma: Yusuf İzzet Paşa

56. Tümen: Bursa: Bekir Sami Bey

61. Tümen: Balıkesir Kâzım (Özalp) Bey

II. Ordu (Yıldırım G.K.) Konya

Nihat (Atılmış) Paşa

Mersinli Cemal Paşa

12.Kolordu: Konya

Selehâddin Bey (Fahrettin Altay)

41. Tümen: Konya:- Karaman

23. Tümen: Afyon

20.Kolordu: Ankara

Ali Fuat Paşa

24. Tümen : Ankara

11. Tümen: Niğde

17. Kolordu: İzmir

Ali Nadir Paşa

56. Tümen: İzmir (dağıldı)

57. Tümen: Aydın- Denizli (12. Kolorduya bağlandı.)

III. Ordu Samsun

Mustafa Kemal Paşa

3. Kolordu: Sivas, Refet Bey.

²⁴³Baykara, *a. g. e.*, 141.

5. Kafkas Tümeni: Amasya- Sivas: C. Cahit Bey.

15. Tümen: Samsun

15. Kolordu: Erzurum:

Kâzım Karabekir Paşa

8. Kafkas Tümeni: Erzurum: Rüştü Bey

9. Kafkas Tümeni: Tortum: Halit Bey

11. Kafkas Tümeni: Van

12. Kafkas Tümeni: Horasan

13. Kolordu (Eski 6. Ordu) Diyarbakir

A. Cevdet Bey

2. Tümen: Siirt, Silvan.

5. Tümen: Mardin

Görüldüğü üzere Türk Ordusu'nun emir-komuta zinciri yurt çapında devam ediyordu. Dolayısıyla çözülmüş bir durum yoktu ancak emir alınan yer İstanbul olduğundan, bazen problem yaşanabiliyordu.²⁴⁴

Ancak Mondros Mütarekesi, Türk Ordusu'nu pasifize eden hükümler içerdiğinden, ister istemez ordu bu durumdan etkileniyordu. Özellikle, daha önce de bahsettiğimiz gibi, mütarekenin ağır hükümleri, bazı komutanları rahatsız ediyor, bu durum onlara onur kırıcı olarak geliyordu. İşte halk, böyle bir ortamda kendi imkânlarıyla mücadele verme yolunu seçti. İstanbul'dan gelen emirleri uygulamak istemeyen vatansever komutanlar da onlara katıldı. Böylece Kuvâ-yı Milliye doğdu.²⁴⁵

Kuvâ-yı Milliye ilk olarak Batı Anadolu'da Yunanlılara, Güney Anadolu'da ise Fransızlara karşı ortaya çıktı.²⁴⁶ Yunanlılara karşı Kuvâ-yı Milliye birliklerinin kurulmasında İzmir'in işgalinin rolü büyüktür. Çünkü o zamana dek İtilaf Devletleri'nin işgalleri geçici bir hareketmiş gibi göstermesine karşın, İzmir'in işgaliyle halkın ayakları suya inmiş böylece işgallerin geçici değil kalıcı olduğu anlaşılmıştır. Buna cevap olarak da silahlı Kuvâ-yı Milliye birliklerini kurmuştur. Batı Anadolu'da Manisa, Aydın, Salihli, Ayvalık, Bergama, Soma, Menemen, Ödemiş'e kadar uzanan Yunan işgaline karşı koymak amacıyla silahlı askerî direniş olarak Kuvâ-yı Milliye birlikleri

²⁴⁴ Baykara, *a. g. e.*, 141.

²⁴⁵ Genel olarak Kuvâ-yı Milliye'nin kuruluşu Milli Mücadele dönemi olarak gösterilse de aslında ilk Kuvâ-yı Milliye birlikleri 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı'nda kurulmuştur. (bkz: Çelebi, *a. g. e.*, 91.)

²⁴⁶ Baykara, *a. g. e.*, 141.

kuruldu.²⁴⁷ Batı Anadolu'daki bu Kuvâ-yı Milliye hareketinde Çerkez Ethem, Demirci Mehmet Efe gibi isimler ön plana çıktı. Bu arada Yörük Ali Efe gibi bazı küçük çete reisleri de buradaki mücadelede etkili oldular.²⁴⁸

Güney Anadolu'da da halk, işgaller karşısında çaresiz kaldığı için Kuvâ-yı Milliye hareketine yöneldi. Bölgede meydana gelen önce İngiliz sonra da Fransız işgali bölge halkı nezdinde büyük bir üzüntüye neden oluyordu. Bu üzüntüye oradaki Ermenilerin işgal kuvvetleriyle anlaşarak yaptığı zulümlerin tepkisi de ekleniyordu. Bölge halkı önce Çukurova bölgesindeki Ermeni ve Fransız faaliyetlerine tepki gösterdiler. Ancak Ermeni taşkınlığı ortaya çıkınca bölge halkını onlardan koruma zarureti ortaya çıktı. Böylece halk yavaş yavaş silahlı teşkilatlanmalar kurmaya başladı. Bu teşkilatlar daha sonra bölge çapında giderek genişledi ve etkili olmaya başladı. Yüzbaşı Osman (Tufan) Bey ve Halep Türklerinden Şefik (Özdemir) Bey bölgede mücadeleye katılan önemli isimler arasındadır.²⁴⁹

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması, pek tabii ki düzensiz durumda olan bu Kuvâ-yı Milliye birliklerini bir düzen ve disiplin içerisine oturtmayı zorunlu hale getirdi. Bunun içinse ilk olarak Meclis'e bağlı yeni bir ordu teşkilatının kurulması idi. Ankara'daki askerî birliklerin yararlı bir şekilde kullanılmalarını sağlamak için yeni bir cephe teşkilatı kuruldu ve Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye'ye bağlı olarak şu dört cephe kuruldu.²⁵⁰

Şark / Doğu Cephesi:	14. 06. 1920:	Kâzım (Karabekir) Paşa
Garp / Batı Cephesi:	18. 06. 1920:	Ali Fuat (Cebesoy) Paşa
Adana/ Güney Cephesi:	27. 06. 1920:	Selahaddin Adil Bey
Elcezire / Irak Cephesi:	26. 06. 1920:	Nihat (Anılmış) Paşa

Ancak Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçişte bir takım zorluklar meydana geldi. Bunun en önemli nedeni bazı Kuvâ-yı Milliye reislerinin TBMM'nin emri altına girmek istememesidir. Bunların bazı davranışları, halk nezdinde TBMM'nin otoritesinin sarsılmasına neden olmuştur. Düzenli orduya geçişteki en büyük engeli Çerkez Ethem çıkarmıştır. Çerkez Ethem'in TBMM ile mücadelesine daha sonra değinilecektir. Tıpkı Çerkez Ethem gibi Demirci Mehmet Efe'de isyana teşebbüs etmiştir. Ancak ona bağlı birliklerin çoğunun düzenli orduya bağlanmasıyla 30 Aralık 1920'de teslim olmak

²⁴⁷ Çelebi, *a.g. e.*, 91

²⁴⁸ Baykara, *a. g. e.*, 141.

²⁴⁹ Baykara, *a. g. e.*, 147.

²⁵⁰ Baykara, *a. g. e.*, 147.

zorunda kalmıştır.²⁵¹ Ancak her ne kadar düzenli orduya geçişte bu sorunlar yaşansa da, bu geçiş başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Mondros Mütarekesi gereğince doğu illerinden Osmanlı askeri çekilmiş ve bu bölgeler Ermeniler tarafından işgal edilmişti.²⁵² Doğu illerini işgal eden Ermeniler, Taşnak Hükümeti'nin idaresindeydi. 23 Nisan 1920'de TBMM kurulunca Doğu illerinin Ermenilerden alınması gerektiği iyice su yüzüne çıkmıştı. Kâzım (Karabekir) Paşa, haziran ayında harekât için seferberlik ilan etse de gerekli izin çıkması ancak sonbaharı bulmuştur. Yusuf Hikmet Bayur bu durumu şu askerî sebebe bağlıyor: *"Haziran başında Ermenistan'a saldırılsaydı, şu olacaktı: Yunan saldırısını nerede ve ne vakit, aynı zamanda bir sürü iç ayaklanmaları da nasıl ve yine ne vakit durduracağımız belli değilken, kaşılaştığımız binbir yıkım içinde, son dayanağımız olacak olan Şark Ordusu'nu Ermenistan içlerine göndermiş olacaktık."*²⁵³ Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa, askerî bir harekât için hemen gerekli iznin çıkmasını istemişse de bu harekâta siyasi şartların olgunlaştığı ve kışın da yaklaştığı 20 Eylül tarihinde müsaade edilmiştir.²⁵⁴ Bu harekâta özellikle Sovyet Rusya'nın tutumu değerlendirilmişti. Zira Sovyet Rusya böyle bir harekâta sıcak bakmayabilirdi.²⁵⁵ Ancak gerekli şartların oluşmasıyla 29 Eylül'de Doğu Cephesi'nde ileri harekât başladı.²⁵⁶ 29 Eylül'de ordu Sarıkamış'a girdi. 30 Ekim'de Kars alındı. Bu savaş sürerken Ermeniler iki taraflı siyasi girişimlerde bulunuyorlardı. Girişimlerden biri İtilaf Devletleri nezdinde olmuş ve onlardan Yunan Ordusu'nun Anadolu içlerine yürüyerek üzerlerindeki baskıyı hafifletmelerini istemişlerdi.²⁵⁷ Ermeniler 6 Kasım'da mütareke için başvurular. Doğu Cephesi Kumandanlığının ileri sürdüğü şartlar Ermenilerce kabul edilince ertesi gün mütareke ilan edildi. Doğu Cephesi Kumandanlığının Ermenilerce kabul edilen şartları şöyleydi: Ermeni Ordusu Gümrü'yü boşaltacak Arpaçay ırmağının 15 km. doğusuna çekilecek, barış görüşmeleri sırasında Türk Ordusu, Gümrü Kalesi'ni, demiryolunu ve kentin 10 km. derinliğindeki çevresini işgal

²⁵¹ Çelebi, *a. g. e.*, 94.

²⁵² İnönü, *a. g. e.*, 210.

²⁵³ Yusuf Hikmet Bayur, "Kuvâ-yı Milliye Devrinde Atatürk'ün Dış Siyasa ile İlgili Bazı Görüş ve Davranışları", *Bellekten*, XX, Ankara, 1956, 670.

²⁵⁴ Baykara, *a. g. e.*, 153.

²⁵⁵ İnönü, *a. g. e.*, 212.

²⁵⁶ İnönü, *a. g. e.*, 213.

²⁵⁷ Cemal Avcı, "Millî Mücadele Döneminde Türk- Ermeni ve Gürcü İlişkileri", *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, IV, Ankara 1996,4.

edecek, genel düzeni ve halkın güvenliğini sağlayacaktır.²⁵⁸ 7 Kasım tarihli bu mütarekeden sonra 8 Kasım'da TBMM'nin barış şartları Ermenilere iletildi. Bu barış şartları özet olarak şöyleydi²⁵⁹:

- 1- Türk-Ermeni sınırının saptanması: Halk, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri ilkesi gereğince kendi istikbalini bizzat tayin etmeye çağırılacaktır.
- 2- Türkiye komşu soyun özgür olarak güvenlik içinde gelişmesi için her türlü yardımda bulunacak.
- 3- Yanlar, yurttaşlarının ve mallarının bir yerden diğer bir yere taşımalarına izin verilecek.
- 4- Türkiye harb-i umumi sırasında kendi topraklarından göç eden Ermenilerin yurtlarına dönerek yerleşmelerini ve uygar ülkelerdeki azınlıklara tanınan haklardan yararlanmalarını taahhüt eder.²⁶⁰

Ermenilere güvenmeyen ve Erivan'ı da işgal ederek Ermeni sorununa kökten çözüm bulmak isteyen Türk Ordusu, 11 Kasım'da yeniden yürüyüşe geçti. Agin ve Ani işgal edildikten sonra, daha önce kendilerine bildirilen şartları kabul ederek tekrar barış isteyen Ermenilerle 17 Kasım'da yeni bir mütareke imzalandı. Bu bırakışma ile her iki taraf da Gümrü'deki Barış Konferansı'na katılmayı kabul ediyordu.²⁶¹ Böylece Gümrü Antlaşması imzalandı. Mustafa Kemal'in Nutuk'ta da dediği gibi "*Gümrü Antlaşması, Millî Hükümet'in yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile düşmanlarımızın hayallerinde Harşit vadisine kadar uzanan Türk ülkelerini kendisine bağışlamış oldukları Ermenistan, Osmanlı Devleti'nin 1877 seferiyle kaybetmiş olduğu yerleri, bize, Millî Hükümet'e terk ederek aradan çıkarılmıştır.*"²⁶² 3 Aralık 1920'de Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması ile bu cephedeki çarpışmalar sonlanmıştır. Böylece Milli Mücadele'nin ilk cephesi Türklerin kesin zaferiyle kapandı.

Bu zaferle Ermeniler Sevr Antlaşması ile elde ettikleri "*Büyük Ermenistan*" hakkından da vazgeçmiş oldular. Hiç kuşkusuz Doğu Cephesi'nde Kâzım Karabekir Paşa'nın ve Türk Ordusu'nun elde ettiği bu başarı Milli Mücadele'nin diğer cephelerindeki güce büyük bir ivme kazandırmıştır. Örneğin Kâzım Paşa, bu zaferin ardından Güney Cephesi'ne çektiği telgrafta büyük zaferi bildirmiş ve orada savaşan

²⁵⁸ Avcı, a. g. m., 5.

²⁵⁹ Avcı, a. g. m., 5.

²⁶⁰ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz.*, 844.

²⁶¹ Avcı, a. g. e., 5.

²⁶² Atatürk, a. g. e., 334.

askerlere büyük moral kaynağı olmuştur.²⁶³ Bu cephedeki başarılar aynı zamanda Sovyet Rusya ile ilişkilerin normalleşmesine ve Milli Mücadele’de Sovyet yardımının alınmasında da büyük rol oynamıştır. Buradaki çarpışmalar bittikten sonra da bölgedeki birlikler Batı Cephesi’ne kaydırılmış böylece oradaki orduların güçlenmesi sağlanmıştır. Pek tabii bu başarılar İtilaf Devletleri ile olan ilişkileri gerginleştirdi. İtilaf Devletleri İstanbul’da propaganda faaliyetlerini hızlandırdılar.²⁶⁴

Milli Mücadele’de Kuvâ-yı Milliye’nin en etkili olduğu cephelerden biri Güney Cephesi’dir. Bilindiği gibi, Güney Anadolu, Birinci Dünya Savaşı içinde işgale uğramadığı halde, Mondros Mütarekesi’nin 7. ve 10. maddelerine dayanılarak ve gerçekte 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması’nı uygulamaya koymak amacıyla işgal edilmiştir.²⁶⁵ Böylece ilk etapta İngilizler daha sonra da Fransızlar İskenderun, Adana ve Mersin bölgelerini işgal ettiler. İstanbul Hükümeti’nin de bu işgallere karşı koymamasıyla kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kalan bölge halkı kendi aralarında silahlanarak işgallere karşı koymaya çalıştılar. Sivas Kongresi’nde ise bu gelişme düzenli hale sokularak Adana bölgesinde bir Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulmasına karar verildi.²⁶⁶ Bölgedeki Türkler önce Çukurova yöresindeki Ermeni ve Fransız faaliyetlerini protesto ettiler. Bir süre sonra ise bölgedeki Ermenilerin Türklere karşı yaptığı zararlı faaliyetleri engellemenin zorunluluğu ortaya çıktı. Türkler önce küçük çeteler kurarak buna karşı çıkmaya başladılar. Burada Kılıç Ali’nin rolü büyüktür. Kılıç Ali, bilhassa Mustafa Kemal Paşa tarafından bölgedeki milis güçlerin kumandanlığını yapması amacıyla görevlendirilmiştir.²⁶⁷ Daha sonra ise mücadele daha da etkin hale geldi. Özellikle Antep ve çevresinde halkın direnişi oldukça sert oldu.²⁶⁸

²⁶³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 807.

²⁶⁴ İnönü, *a. g. e.*, 215.

²⁶⁵ Şerife Yorulmaz, “Çukurova’da Kuvâ-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri,” *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XXXV, Ankara, 2005,345.

²⁶⁶ Yorulmaz, *a. g. m.*, 437. Sivas Kongresi sonunda, 11 Eylül 1919’da yayınlanan "Umumi Kongre Beyannamesinin 2. maddesinde, Kuvâ-yı Milliye'nin kurulmasıyla ilgili karar: "*Camia-i Osmaniyenin tamamıyeti ve İstiklâl-i milliyemizin temini ve Makam-ı Mualla-yı Hilafet ve Saltanat'ın masuniyeti için Kuvâ-yı Milliye'yi amel ve irade-i milliyeyi hâkim kılmak, esas-ı kat'idir*" şeklinde belirlenmiştir.

²⁶⁷ Turgut, *a. g. e.*, 82.

²⁶⁸ Bölgedeki durum Heyet-i Temsiliye’nin 22 Eylül 1919 tarihli genelgesinde şu şekilde anlatılmaktadır; "*Ateşkes sonrasında hükümetimiz Adana ili ile Antep, Maraş, Urfa sancaklarını bırakma güçsüzlüğünde bulunması, bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini ve örgütlenmesini kesinleştirmiş ve bunlar o il ve sancakları Ermenileştirmek amacıyla bir yıla yakın süre çalışma göstermiş ve çok üzücü ki, büyük çoğunluğu kendilerinde olmasına karşın, şimdiye dek örgütün yoksun bulunan Türklerin bireysel özverlilikleri verimli olmamış ve her gün saldıran Ermeniler, çalışmalarını amaçları doğrultusunda yürütmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ülkemizde üzerinde bulunan bütün İslamları bir amaç çevresinde toplamış ve Ateşkesin onaylandığı gün işgalimiz altında kalan sınırlar içinde hiç bir yurt parçasının düşmana verilmemesini kararlaştırmış*

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya Amasya'dan gönderdiği 23.10.1919 tarihli yazıda, Adana şehri içinde Ermenilerin silahlandırıldığı ve Müslümanlarla çatışmaya sevk edildikleri ve Müslümanlar arasında büyük bir heyecan ve galeyana olduğu ve bu heyecanın Ulukışla çevresine kadar yayıldığı, o bölgeden gizli olarak bildirildiğini belirtmektedir. Fransızlar bu Ermenileri, bölgedeki Türklere karşı kullanmakla kalmayıp aynı zamanda Avrupa kamuoyuna karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanmaktaydı. 1919 yılının sonuna kadar Fransız basınında, Milli Mücadele'nin doğuşu ve gelişmesi konusunda Ermeni kaynaklı daha birçok telgraf ve haberin çıktığı görülmektedir. Bu haberlerde, galip devletlerin Türk meselesini halletmekte gösterdikleri yavaşlık, Türklerin beş-on bin Ermeni'yi öldürmek istedikleri, zaferin meyvelerinin toplanamayacağı, kıpırdamaya başlayan Türkiye'ye derhal müdahale edilmesi gerektiği gibi konulara yer veriliyordu.²⁶⁹

1920 yılının başlarında, Mustafa Kemal Paşa'nın ve ordunun desteği ile Güney Cephesi'ndeki millî direniş büyük bir güç kazanmıştı. Artık işgal altında tutulan yerlerin kurtarılması mücadelesi başlayacaktı. Güney Cephesi'nde Kuvâ-yı Milliye'nin kurulmasından sonra Fransızlara ve Ermenilere karşı şu savaşlar yapıldı:²⁷⁰

1. Maraş Savunması: 20 Ocak-10 Şubat 1920.
2. Adana Savunması: 21 Ocak 1920-20 Ekim 1921.
3. Urfa Savunması: 9 Şubat-11 Nisan 1920.
4. Antep Savunması: 1 Nisan 1920-8 Şubat 1921.

1920 yılının sonlarında ise sıra, Batı Cephesi'nde Yunanlılar ile yapılacak savaşlara geldi. 1821'de Osmanlı idaresindeki Yunanlılar, kendi bağımsızlık savaşlarını Türklere karşı vermişti. Yüz yıl kadar sonra bu kez Türkler kendi bağımsızlık mücadelelerini Yunanlılara karşı veriyordu. Bu tarihte eşi benzeri görülmemiş olaylardan bir tanesidir. İtilaf Devletleri'ne son katılan ülke olan Yunanistan ve onların emperyalist çıkarlarının bir uygulayıcısı olmuş ve önce Venizelos tarafından tohumları

bulduğundan yabancı işgali altında çağdışı işkencelere tutulan Adana ili ile Maraş, Antep, Urfa sancaklarının karşı karşıya kaldıkları durumlara ilgisiz kalınmayacağı kesinlikle bilinmelidir. Bu nedenle, Hristiyan ve yabancı halkın şimdiye dek yapmış oldukları saldırıları hızla durdurmak ve belirtilen yörede bulunan büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla, her uygar ulus gibi, onları anayurttan uzaklaştırmak ve kovmak için 20. 13. 3. 12. Kolordu'lar ile sınırlı bulunan ulusal örgütün olağanüstü yardımlarına dayanarak adı geçen il ve sancakların güçlü biçimde örgütlenmelerini hızla oluşturmaya ve düşmanların saldırılarını önlemeye karar vermiştir.” (Mustafa Onar, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları, Ankara, 1995, 183-184.)

²⁶⁹ Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, Ankara 1975, 48-49.

²⁷⁰ Erdal İlter, “Millî Mücadele'de Doğu Lejyon'un (Legion D'Orient) Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III, Ankara, 420.

atılan daha sonra da Kral Konstantinos tarafından devam ettirilen, küçük Yunanistan'a birkaç beden büyük gelen *Megali İdea* fikriyle 15 Mayıs 1919'da Anadolu'yu işgal etmişti. *Megali İdea*'nın Anadolu'nun çorak topraklarında yitip gitmesi ise çok uzun sürmedi.

İlk Batı Cephesi 18 Haziran 1920'de Ali Fuat Paşa komutanlığında kurulmuş ancak bundan verim alınamamıştı.²⁷¹ Yunan Kuvvetleri 24 Mart 1920'de Dumlupınar'ı, 28 Mart'ta da Afyon'u ele geçirmişlerdi. Yunanlılara karşı verilen asıl savaşlar da bu tarihten sonra oldu. 9 Kasım 1920'de Batı Cephesi ikiye ayrılarak Batı Kesimi Komutanlığı'na İsmet Paşa ve Güney Kesimi Komutanlığı'na Refet Paşa getirildi.

Batı Cephesi'nde yapılan savaşlara geçmeden önce Çerkez Ethem meselesinden bahsetmek gerekir. Çerkez Ethem meselesi İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı'na gelmesinden hemen sonra başlamıştı. İç isyanların bastırılmasında büyük rol oynayan Çerkez Ethem Batı Anadolu'da kurulan Kuvâ-yı Milliye gruplarının da büyük bir nüfuz sahibi olmuştu. Çerkez Ethem ve onun emrindeki Kuvâ-yı Seyyare birlikleri İsmet Paşa'nın emri altına girmek istemediler. Bunun üzerine Çerkez Ethem ve adamları Batı Cephesi Komutanlığı tarafından etkisiz hale getirildi.²⁷² Ancak pek tabii bu süreç Yunanlılara müdahale edilmesini engellemişti. Bunun üzerine Yunanlılar bir kısım Türk Ordusu'nun Çerkez Ethem'le meşgul olmasını fırsat bilerek harekâta geçtiler. Ancak Türk Ordusu'nun karşısında başarılı olamayıp 11 Ocak 1921'de Bursa'ya çekildiler.²⁷³ Tarihe Birinci İnönü Savaşı olarak geçen bu savaş, Batı Cephesi'nde Türk Ordusu'nun ilk başarısıdır. Bu savaştan sonra ise Londra Konferansı'na katılmaya karar verildi. İtilaf Devletleri'nin dolaylı olarak yaptıkları bu davet onlara İstanbul Hükümeti aracılığı ile bildirilmişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa, doğrudan doğruya çağırılmadıkları takdirde Londra Konferansı'na katılmayacaklarını duyurdu. Bunun üzerine İtilaf Devletleri İtalyanlar aracılığı ile TBMM'yi konferansa davet ettiler. Bu İtilaf Devletleri'nin TBMM Hükümetini resmen tanıdıkları anlamına geliyordu. St. James Sarayı'ndaki konferans, TBMM Hükümetinin toptan reddettiği Sévres Antlaşması'nda ufak tefek değişikliklerin yapılması, Yunan işgali altındaki bölgenin etnik yapısının araştırılması için bir komisyonun gönderilmesi ve İzmir bölgesi için özerk bir yönetimin

²⁷¹ Baykara, *a. g. e.*, 154.

²⁷² Baykara, *a. g. e.*, 154.

²⁷³ Baykara, *a. g. e.*, 154.

kurulması gibi çıkışı olmayan konularla devam etti.²⁷⁴ Temsilci Bekir Sami (Kunduh) Bey'in yaptığı bir takım antlaşmalar ise TBMM tarafından reddedildi.

TBMM'nin en baştan bu konferansa katılırkenki amacı Misak-ı Milli'yi dünyaya duyurmaktı. Londra Konferansı'nın en önemli sonucu İtilaf Devletleri'nin artık Yunanlılar ve Türkler arasındaki savaşta tarafsız kalmalarını açıklamalarıdır.

Bir yandan bunlar devam ederken TBMM Hükümeti Sovyet Rusya ile ilişkileri geliştiriyor ve 11 Mart 1921'de antlaşma masasına oturuyordu. 1921 Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya resmen TBMM'nin müttefiki olmuştu. Bu antlaşma ile TBMM Rusya'nın maddi desteğini de elde etti.

26 Mart'ta ise İsmet Paşa komutasındaki Türk Ordusu'na Yunanlıların saldırmasıyla İkinci İnönü Savaşı başladı. Savaşın başında Yunan üstünlüğü olsa da 31 Mart'ta İsmet Paşa'nın saldırmasıyla Yunanlılar geri çekilmek durumunda kaldı. Bu zafer TBMM'de olumlu bir havanın meydana gelmesini sağladı. İnönü mevzilerinde durdurulan Yunanlılar, sonraki aylarda kuvvetlerini arttırdılar. 10 Temmuz 1921'de başlayan üçüncü Yunan taarruzu başarılı oldu ve 13 Temmuz'da Afyon, 17 Temmuzda Kütahya, 19 Temmuz'da da Eskişehir işgal edildi. Türk birlikleri bu olumsuz durumu düzeltmek için Yunanlılar üzerine taarruz etseler de başarılı olamadılar ve Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekildiler. Bu durum TBMM'de büyük bir moral bozukluğuna sebep oldu. Çünkü artık Yunan Ordusu'nun Ankara'ya gelmesine ramak kalmıştı. Tabii bu durum mecliste birçok tartışmayı beraberinde getirdi. İsmet İnönü anılarında bu durumu şöyle açıklamaktadır:

*“Ordu ricat etti ve muharebe kayboldu diye Ankara'da mecliste kıyametler kopuyor. Mebuslar mağlubiyetin sorumlusu kimdir, diye soruyorlar. Benden bahsediyorlar...Münakaşalar gelip bir noktaya dayanıyor. Mustafa Kemal Paşa'nın vazife almasını istiyorlar. Cepheye gitsin, ordunun başına geçsin, diyorlar.”*²⁷⁵ Bu bunalımlı dönemden çıkmanın tek yolu, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ordusu'nun başına geçmesi görülmüştü. Bu durum önemli her konuda olduğu gibi, genelde, Meclis gizli oturumlarında görüşülmüş, oylanmış, alınan kararın Meclis açık oturumlarında tartışmasız kabul edilmesi yolu seçilmiştir. Nedeni, iç ve dış kamuoyuna, meclisin birlik halinde ve aynı düşüncede, kararlılık içinde olduğu izlenimini vermektir.²⁷⁶

²⁷⁴ Baykara, a. g. e., 154.

²⁷⁵ İnönü, a. g. e., 249.

²⁷⁶ Mehmet Emin Yaman, “Başkumandanlık Kanunu”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, III, Ankara, 1992, 86.

Başkomutanlık Kanunu, TBMM'nin 5 Ağustos 1921 günü yapılan iki gizli oturumundan sonra, Rıza Nur (Sinop) Bey ve arkadaşlarının teklifi, Şeref (Edirne) Bey'in "*Vatanın istihlâsı ve milletin istiklâlini istihdâf eden bu kanunun bilmünakaşa kabulünü rica*" etmesi, oturum başkanı Dr. Adnan Bey'in tartışmasız ve görüşmesiz oylaması, oylamaya katılan 184 üyenin kabul oyu vermesi ile kabul edilmiştir.²⁷⁷ Başkomutanlık Kanunu ile alınan kararlar şöyledir:²⁷⁸

1. Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vâziulyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanun-u Esasi ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile hukuk ve masuniyeti teşriyesi, tabiati ile mahfuz ve şahsiyeti mâneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazife-i fiiliyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşa'yı memur eylemiştir.
2. Başkumandan ordunun maddi ve mânevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin buna mütaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimâle mezundur.
3. Müşarünileyhe balâdaki mevat ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyettir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti ref'edebilir.
4. İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.
5. İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

Ülkenin geleceğini etkileyen bu kanun, sırasıyla 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık süreler için yenilenmiş, 20 Temmuz 1922 tarihinde yasada değişiklik yapılarak süresiz olması kararlaştırılmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, her üç aylık sürenin dolmasından önce, yetkinsinin sona ereceğini genelge ile ordu ve gerekli yerlere tebliğ ettiğini Meclis'e bir tezkere ile bildirmekte, hemen arkasından bir kısım milletvekilince, kanunun tekrar yürürlüğe girmesine ilişkin teklifler sunulmaktadır. Kanunun her gündeme gelişinde, gittikçe şiddetlenen, kırıcı tartışmalar yapılmakta, kanuna muhalefet edenlerin değişik gerekçelerle çoğaldığı görülmektedir. İtirazın genelde, Mustafa Kemal Paşa'ya değil, verilen yetkiye olduğu belirtilmektedir. Böylece Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğine geri dönmüştür.

Mustafa Kemal Paşa ilk olarak, Türk Ordusu'nun hemen toparlanabilmesi için

²⁷⁷ Yaman, a. g. m., 86.

²⁷⁸ Yaman, a. g. m., 86.

Tekâlif-i Milliye denilen ulusal yükümlülükler kanunu çıkardı. Bu kanunlar ile yapılan çalışmalar şöyledir:

“Her kazada birer “Tekâlif-i Milliye Komisyonu” kuruldu. Bu komisyonların çalışmaları sonunda topladıkları malzemenin ordunun çeşitli kısımlarına dağıtım şekli düzenlendi. Ülkede her aile birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık hazırlayıp ‘Tekâlif-i Milliye Komisyonu’na teslim edecekti.

Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırlık bez, Amerikan patiska, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her cins kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, vaketa (ince meşin), taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyen, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tek çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolon, kaşağı, gebre, semer ve urgan stoklarından yüzde kır kına, parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum, stoklarından yüzde kırına parası sonradan ödenmek üzere el konuldu.

Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî nakliyat yapılması emredildi.

Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahipsiz mallara el konuldu. Halkın elinde bulunan savaşta lüzumlu bütün silâh ve cephanenin üç gün içinde teslim edilmesi emredildi.

Benzin, vakum, gres, makine, don, saatçi ve taban yağları, vazelin, otomobil, kamyon lastiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar cinsinden malzeme, asit sülfirik stoklarının yüzde kırına ordu adına el konuldu. Alınanların bedeli daha sonra ödenecekti.

Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri ve kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla beraber sayıları ve durumları saptandı.

Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağrı arabalarının, bütün takım ve hayvanlarıyla beraber ve binek ve

topçeker hayvanları, katır ve yük hayvanları, deve ve eşek sayısının yüzde yirmisi ordu adına alındı."²⁷⁹

Böylece Türk Ordusu'nun eksiklikleri tamamlanmış oldu. Yunanlılar ise 13 Ağustos 1921'de yeniden saldırıya geçtiler. Yunanlıların hedefi bu kez Ankara'yı almak ve TBMM'ye kesin olarak son vermektir. Bu dönemde Meclis'in Kayseri'ye taşınması gündeme gelse de halk üzerinde yaratacağı psikolojik etkiden ötürü kabul edilmemiştir. Yunanlıların ilk saldırı planı Türkleri sol kanattan çevirmek böylece Ankara'ya giden yolun önünü açmaktır.²⁸⁰ Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, ordunun başında onlara şu tarihi emrini veriyordu: "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça terk olunamaz.*" 23 Ağustos ile 13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen yirmi iki gün süren Sakarya Meydan Muharebesi, Milli Mücadele'nin en önemli olayıdır. Çünkü yüzyıllarca süren Türk çekilişi bu savaşta durmuştur. Gerek Mustafa Kemal Paşa gerekse bu savaşta onunla birlikte yer alan Fevzi (Çakmak) Paşa mareşallik unvanı almıştır. Bu savaşın en önemli sonucu Fransa'nın Ankara Antlaşması ile 21 Ekim 1921'de Anadolu'dan çekilmesidir. Bu zafer İtilaf Devletleri'nin derinden sarsılmasına neden olmuştu. Artık cephelerde yenilemeyeceği anlaşılan Türkler, diplomasi masalarında alt edilmeye çalışılacaktı. 1922 yılında TBMM ile bir kez daha antlaşma masasına oturmak isteyen İtilaf güçleri bunu bir kez daha başaramadı. 1922 yılında TBMM'ye önerilen barış şartları şu şekildeydi: İki taraf arasında askersiz bir bölge bırakılacak, her iki taraf asker ve silahla yeniden kuvvetlenmeyecek, her iki tarafın durumu İtilaf Devletleri'nin askerî komisyonlarının denetimi altında bulunacak ve çarpışma üç ay süreyle durdurulacaktır.²⁸¹ Basiretsiz İngiliz kibirinin ürünlerinden biri olan bu teklif Türk tarafınca kabul edilmedi. Üstüne üstlük yalnızca ülkedeki işgal güçlerinin ayrılmasıyla anlaşma masasına oturulacağı bildirildi. Ancak buda kabul edilmeyince bu çabalardan bir sonuç çıkmayacağı anlaşıldı. Bundan sonrası yine savaş meydanlarında çözülecekti. 1922 yılının geri kalanı böylece bir taarruzun hazırlıklarıyla geçti. Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık yetkisi uzatıldı. 26 Ağustos 1922'de ise Yunan Ordusu üzerine taarruza geçildi. Güneyden çevirme taktiğine göre hazırlanmış plan gereğince Yunan

²⁷⁹ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, V, Ankara, 1989, 12-15.

²⁸⁰ Kinross, *a. g. e.*, 328.

²⁸¹ İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 90.

Ordusu, Türk Ordusu tarafından sarıldı ve imha edildi.²⁸² 31 Ağustos'ta Çalköy Zafertepe'den idare edilen harekâta tarihimizde “*Başkomutanlık Muharebesi*” denilmesinin nedeni Mustafa Kemal Paşa'nın ön cephede bizzat bulunarak düşman ordusunu çevirme harekâtı yaparak başarı sağlamasıdır. Sonrası ise Dumlupınar'da tarihi emrini verdi: “*Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!*” 9 Eylül'de ise Başkomutan Mustafa Kemal Paşa İzmir'e girdi.

2.6 Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması

Büyük Taarruz'un zaferle sona ermesi üzerine İtilâf Devletleri TBMM'ye mütareke çağrısında bulundular. Türk Ordusu ile İngiliz işgal kuvvetleri arasında bazı gerginlikler yaşandıysa da görüşmeler 3 Ekim 1922'de Mudanya'da başladı. Görüşmelerde TBMM Hükümeti'ni Batı Cephesi komutanı İsmet (İnönü) Paşa temsil ederken, Fevzi (Çakmak) Paşa ve Refet (Bele) Paşa da görüşmeler boyunca Mudanya'da bulundular. İngiltere'yi General Harrington, Fransa'yı General Charpy ve İtalya'yı da General Monbelli'nin temsil ettiği Mudanya'da, ateşkesle doğrudan ilgili durumda bulunan Yunanistan, General Mazarakis ve Albay Sariyanis'i görevlendirmesine karşın, Yunan delegeler görüşmelere doğrudan doğruya katılmamışlar ve bir gemiden izlemekle yetinmişlerdir. İsmet Paşa'nın hem konferans öncesinde, hem de konferans sırasında Mustafa Kemal Paşa ile sıkı bir temas içinde bulunduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Millî ilkelerine uygun bazı konularda, İsmet Paşa'ya bir takım talimatlar verdiği bilinmektedir. Yapılan görüşmeler sonucu alınan kararlar şunlardır.²⁸³

- 1- 14-15 Ekim gecesinden başlayarak Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışmalar durdurulacaktır.
- 2- Yunanlılar Doğu Trakya'yı Meriç Nehri'nin sol kıyısına kadar 15 gün içinde boşaltacak ve bir ay sonra bu bölge Türk memurlara teslim edilecektir.
- 3- Barış yapıncaya kadar her türlü karışıklığın önlenmesi için Meriç'in sağ kıyısında İtilaf Devletleri'nin askerleri bulunacaktır.
- 4- Barış anlaşması imzalanıncaya kadar Türk Ordusu Çanakkale ve Kocaeli yarımadasında belirtilen çizgide duracak, Doğu Trakya'ya asker geçirmeyecektir.

²⁸² İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 90.

²⁸³ İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 99.

- 5- Barışın sağlanmasına kadar TBMM Hükümeti 8000 jandarma erini Doğu Trakya'da tutabilecektir.
- 6- Boğazlar ve İstanbul TBMM Hükümeti'nin yönetimine bırakılacaktır.
- 7- Anlaşma Devletleri barış anlaşması imzalanıncaya kadar İstanbul'da kalacaktır.

Bundan sonrasında ise sıra Lozan Antlaşması'na geldi. Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın ardından buraya da İsmet Paşa'nın gönderilmesine karar verildi. Ancak Lozan'a gidince İsmet Paşa, kendisini oldukça güç bir durumda buldu. O zafer kazanmış bir devletin temsilcisi olarak oraya gidiyordu ancak İtilaf Devletleri, Lozan'da İsmet Paşa'ya yenik bir devletin temsilcisiymiş gibi muamele yaptılar. Türk tarafının tek istediği Misak-ı Milli'yi tüm dünyaya tanıtmaktı. Bunun haricinde kapitülasyonlar da kaldırılmalıydı. Zorlu geçen müzakere döneminde Türk tarafı birçok isteğini karşı tarafa kabul ettirdi. Böylece de bağımsızlığının önündeki birçok engelden kurtulmuş oldu.

3. MİLLİ MÜCADELE ÖNDERİ OLARAK MUSTAFA KEMAL PAŞA

3.1 Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Hayatı

Mustafa Kemal, 1881²⁸⁴ yılının 1 Ocak ile 12 Mart tarihleri arasında herhangi bir günde Selanik'te²⁸⁵ Koca Kasım Mahallesi, Islahhane Caddesi'ndeki üç katlı pembe evde doğdu.²⁸⁶ Annesinin adı Zübeyde Hanım, babasının adı ise Ali Rıza Bey'dir. Selanik'le ilgili arşivlerden edinilen bilgilere göre Mustafa Kemal'in evi 1870 yılından evvel Rodoslu Müderris Hacı Mehmet Vakfı tarafından yaptırılmış olup, önce İbrahim Zühdü'ye sonra da yine Selanik halkından Abdullah Ağa ve eşi Ümmü Gülsüm Hanım'a satılmıştır.²⁸⁷ Yine bu kayıtlardan çıkan sonuca göre Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Bey tarafından kiralanmıştır.²⁸⁸ Mustafa Kemal'in baba tarafından dedesi Hafız Ahmet Efendi XIV-XV. yüzyıllarda Konya ve Aydın'dan Makedonya'ya yerleştirilmiş Kocacık Yörükleri'ne mensuptur. Annesi Zübeyde Hanım ise Selanik yakınlarındaki Langaza kasabasına yerleşmiş eski bir Türk ailesi olan Hacı Sofu ailesinden Feyzullah Ağa'nın kızıdır.²⁸⁹ Mustafa Kemal'in kendisinden sonra iki kız kardeşi daha dünyaya geldi ve büyük kız kardeşi Makbule hayatta kalırken, ikinci kız kardeşi ise yaşamını yitirdi.²⁹⁰

²⁸⁴ Genel kabulün aksine Mustafa Kemal Paşa'nın doğum tarihi tam olarak belli değildir. Genelde yapılan tarihlendirmeler 1880- 1881 yılları arasında değişmektedir. O dönemde babaların çocuklarının doğum tarihini evdeki Kurân'ın iç kapağına yazması gelenektir ancak Mustafa Kemal Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım daha sonra evlerinde iki tane Kurân olduğunu ve çocuklarının doğum tarihini yazdığı Kurân'ı kaybettiğini söylemiştir. (bkz: Cebesoy *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 12.) Erbaın (40 gün soğukları) devam ederken Mustafa'yı doğurduğunu söylemiştir.(Aydemir, *Tek Adam*, I-24.) Mustafa Kemal Paşa ise annesinin kendisine naklettiğine göre ilkbaharda ve belki de Mayıs ayında dünyaya geldiğini söylemiştir. Neticede çok sonraları Mustafa Kemal Paşa belki de bu duruma da atıfta bulunarak doğum gününü 19 Mayıs olarak seçecektir. (Bu konuda bilgi için bkz: Sadi Borak, "*Atatürk'ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar*", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 1984, 277.) Şevket Süreyya Aydemir Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisini yazdığı "*Tek Adam*" adlı eserinde doğum tarihini 1880 ya da 1881 olarak belirtmektedir. (bkz: Aydemir, *Tek Adam*, I-39.) Bunun dışında Kinross'ta eserinde 1881 olarak vermektedir. Afet İnan *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* adlı eserde şöyle yazar: "*Mustafa Kemal'in doğum ayı ya hiç yazılmaz yahut da yanlış olarak bir sonbahar ayı gösterilir. Hâlbuki kendisinden işittiğime göre bir ilkbaharda doğmuş olduğunu, hatta mayıs ayına tesadüf ettiğini söylerdi.*"(bkz. Aydemir, *Tek Adam*, I- 3.)

²⁸⁵ Türk tarihi ve kültüründe önemli yeri olan Selanik, 1430 yılında Osmanlı padişahı II. Murat tarafından fethedilmiştir. Fetihden sonra şehre Türkler iskân edilmeye başlanmış, 1492'den sonra ise İspanya, Portekiz, Almanya ve diğer bazı ülkelerden gelen Yahudilerle nüfus yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Selanik ticaret ve kültür alanında büyük bir gelişme göstermiştir. Ancak, Batı'dan gelen fikir akımlarına ve Balkanlarda yaşayan kavimlerin tahrik ve propagandalarına karşı da açık olan Selanik şehri, Balkan Savaşları'ndan sonrası 8 Kasım 1912'de, Yunanlılara teslim edilmiştir. – (bkz: Nuri Yavuz "*Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı*", *Akademik Bakış*, 2008, 139.)

²⁸⁶ Aydemir, a. g. e. , I-39.

²⁸⁷ Ali Güler, *Sarı Mustafa'm*, İstanbul, 2010, 106.

²⁸⁸ Güler, a. g. e., 106.

²⁸⁹ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, 99.

²⁹⁰ Mango, a. g. e., 51.

Selanik şehrinin yerlisi olan Mustafa Kemal'in babası Ali Rıza Bey, kereste ticareti ile uğraşıyordu.²⁹¹ Buna ek olarak eş zamanlı gümrük memurluğu görevini de yerine getiriyordu.²⁹² Fakat Rum çetecilerin verdiği zararlar neticesinde kereste işini bırakmak durumunda kaldı.²⁹³ Annesi ise çocuklarıyla uğraşan bir ev hanımıydı.

Mustafa Kemal okul çağına gelince Ali Rıza Bey ve Zübeyde Hanım arasında görüş ayrılıkları belirmişti. Zübeyde Hanım eski geleneklere bağlı kalınmasını istiyor, oturdukları semte yakın bir mahalle mektebine gitmesini ve dini eğitim almasını istiyordu. Babası ise tam tersine zamanın şartlarının gerektirdiği modern bir eğitim almasını istiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda çok sonraları yakın okul arkadaşı Ali Fuat 'a şunları söyleyecektir:

*“Annemle babam arasındaki anlaşmazlık epeyce sürdü. Araya halam Emine Hanım da girdi. Pek mühim bir meseleymiş gibi diğer akrabalar da işe karıştılar. Fakat benim fikrimi soran olmadı. Nihayet bir çaresi bulundu. Önce ilahilerle mahalle mektebine başladım. Bu suretle anamın dediği oldu. Birkaç gün sonra oradan çıkarak Şemsi Efendi mektebine kaydedildim. Babam da memnun kaldı.”*²⁹⁴

Ancak Mustafa Kemal, 7 ya da 8 yaşlarındayken babasını kaybedince annesi çocuklarıyla birlikte Selanik'in doğusunda, çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Langaza kenti yakınlarındaki Rapla'da üvey kardeşi Hüseyin Ağa'nın yanına taşındı.²⁹⁵ Mustafa Kemal, babasının ölümü için ve akabinde dayısının çiftliğine taşınması için *“Babamın vefatı, bizi ayakta tutan kuvvetli bir desteğin yıkılması gibi oldu. Adeta kendimi yalnız hissettim. Dayım bize çok iyi davrandı. Acımızı unutturabilmek için gayret gösterdi. Allah razı olsun. Çiftlik hayatına karıştım. Tarla bekçiliği yaptığım da oldu. Makbule ile birlikte bakla tarlasının ortasındaki bir kulübede oturduğumuzu ve kargaları kovalamakla uğraştığımızı hiç unutamam. Dayım Hüseyin Ağa bu gibi işleri, sırf biz meşgul olalım diye buluyordu.”*²⁹⁶ Aile, Mustafa Kemal'i o civardaki Rum okullarından birine göndermeyi düşünse de kısa süre sonra bu düşünceden vazgeçti. Mustafa Kemal, çiftliğin yazıcısının verdiği Karabet Efendi'nin de verdiği dersleri yeterli bulmayınca halası Emine Hanım'ın daveti üzerine Selanik'e geri döndü.²⁹⁷ Hiç

²⁹¹ Aydemir, a. g. e., I-40.

²⁹² Kinross, a. g. e., 49.

²⁹³ Aydemir, a. g. e., I- 40; Kinross, a. g. e., 23.

²⁹⁴ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 13.

²⁹⁵ Mango, a. g. e., 54.

²⁹⁶ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 14.

²⁹⁷ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 14.

kuşkusuz bu daveti kabul etmesinde annesinin Ragıp Bey adında biriyle ikinci evliliğini yapması da etkili olmuştur. Falih Rıfkı Atay'ın *Çankaya* adlı eserinde dediği gibi Mustafa Kemal bu evliliği içine sindirememiştir.²⁹⁸ Mustafa Kemal, yıllar sonra bu konu açıldığında bir gün mektepten eve gelince evde yabancı bir erkek gördüğünü, bu erkeğin evde sanki evin erkeğiymiş hareket ettiğini, annesinin de ortada başörtüsüz serbestçe dolaştığını görmekle duyduğu şaşkınlığı nakletmiştir.²⁹⁹ Ancak Mustafa Kemal, üvey babasına her zaman saygı duymuş ve onun son yıllarına kadar kendisine para yardımında bulunmuştu.³⁰⁰ Hatta Fikriye Hanım, Mustafa Kemal'in üvey babası Ragıp Bey'in kardeşi Albay Hüsametdin Bey'in kızıdır.³⁰¹ Üvey babası Ragıp Bey'i yadırgamakla birlikte Mustafa Kemal, yıllar sonra Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra üvey babasının öldüğü haberini alınca "*Bana karşı çok saygılı davranmış, büyük adam muamelesi etmiştir. Nazik ve kibar bir insandı.*" yorumunu yapmıştır.³⁰² Selanik'te Mülkiye Rüştiyesi'ne girse de kendisine kötü muamele eden hoca yüzünden bu okulu da bıraktı.³⁰³ Mülkiye Rüştiyesi'ni bıraktığı günler önemli günlerdir zira Mustafa Kemal asker olmaya karar verdi. Annesinden gizli askerî okul sınavlarına girdi. Mustafa Kemal asker olmak istemesini şöyle anlatır: "*... Komşumuz Kadri Beydi. Onun oğlu Ahmet askerî okula gidiyordu. Askerî mektep elbiseleri giyiyordu. Onu görünce ben de böyle olmaya heves ediyordum. Sokaklarda zabıtlar görüyordum. Onların derecesine varmak için takip edilmesi lazım gelen yolun askerî rüştiyeye girmek olduğunu anlıyordum. O sırada annem Selanik'e gelmişti. Askerî rüştiye'ye girmek istediğimi söyledim. Annem askerlikten pek bir korkuyordu. Asker olmama şiddetle engel oluyordu. Kabul imtihanı zamanı gelmeden ona sezdirmeden kendi kendime askerî rüştiyeye imtihan verdim. Böylece anneme bir emrivaki yaptım.*"³⁰⁴ Selanik Askerî Rüştiyesi, Mustafa Kemal'e iyi bir eğitim vermekle kalmamış aynı zamanda tarihe altın harflerle yazdıracağı ikinci ismine de sahip olmasını sağlamıştı. Burada matematik öğretmeni kendisiyle olan isim karışıklığını gidermek amacıyla Mustafa'ya Kemal adını takmıştır.³⁰⁵ Selanik Askerî

²⁹⁸ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul, 2010, 23.

²⁹⁹ Aydemir, *a. g. e.*, I-162.

³⁰⁰ Mango, *a. g. e.*, 60.

³⁰¹ Mango, *a. g. e.*, 60.

³⁰² Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 16.

³⁰³ Aydemir, *a. g. e.*, I-50.

³⁰⁴ Aydemir, *a. g. e.*, I-50.

³⁰⁵ Genelde Mustafa Kemal'in tüm biyografilerinde olay bu şekilde yer alırken Şevket Süreyya Aydemir '*Tek Adam*'da başka bir arkadaşı ile olan isim karışıklığını düzeltmek için Kemal isminin verildiğini yazmıştır. Kemal ismi olgunluk-yetkinlik anlamına gelmektedir. (bkz: Aydemir, *a. g. e.*, I-60.)

Rüştiyesi'ni 15 yaşında dördüncülükle bitiren³⁰⁶ Mustafa Kemal öğrenimine Manastır Askerî İdadisi'nde devam etti. Manastır Askerî İdadisi'nin Mustafa Kemal'in fikrî ve askerî hayatındaki etkisi büyüktür, zira düşünce hayatı Manastır Askerî İdadisi'nde şekillenmiştir.³⁰⁷ İdadilerin o dönemki Osmanlı eğitimi içindeki rolünden Şevket Süreyya Aydemir şu şekilde bahsetmektedir: “İdadiler eski eğitim sistemine göre bugünkü askerî liselere eşitti. Programları oldukça yüklüydü. Askerî idadiler ordu merkezlerinde kurulurdu. Amaçları harp okullarına öğrenci hazırlamaktı. Kısacası, askerî idadiler birtakım eğitim kışlalarıydı. Çünkü askerî idadilere, o bölgede bulunan ordu teşkilatının bütün uçlarından öğrenci gelirdi. Bu okulların hocaları da dikkatli seçilirdi. Bu hocaların içinde yalnız kendi dersinin programı içinde kalmayıp, biraz ordu meselelerine, biraz memleket meselelerine kayanlar daima olurdu. Öğrencilerin kendi özel kabiliyetlerini mesela edebiyat merakını, hitabet merakını gösterip geliştireceği yerler de bu mektepler olurdu. İleriki harp okulu öğrencisinin kimliği ve geleceği az çok bu idadilerde belirirdi. Bütün askerî idadiler arasında nispeten en hür ve memleket meselelerine karşı en ilgili olanı da Manastır Askerî İdadisi idi.”³⁰⁸

Yabancı dil bilmenin gerekliliğine inanan bir öğrenci olarak buradaki ilk yıllarında Mustafa Kemal daha ziyade Fransızcasını ilerletti.³⁰⁹ Arkadaşı Ömer Naci'den ise edebiyatı öğrendi.³¹⁰ Mustafa Kemal, edebiyat ve hitabet ustası Ömer Naci'nin etkisi altında kalmıştı. Ömer Naci, Mustafa Kemal'i edebiyata yönlendirmeye çalışmışsa da edebiyat öğretmeni bu işin askerlikle bağdaşmadığını söyleyerek onun bu çalışmalarına son verdi.³¹¹ Mustafa Kemal daha sonraları bu konu hakkında Falih Rıfki Atay'a şunları söylemiştir: “Ömer Naci bir gün benden okumak için kitap istedi. Verdiklerimden hiçbirini beğenmemesi pek gücüme gitti. Edebiyat diye bir şey olduğunu o zaman öğrendim. Şiire heves ettim. Eğer kitabet hocam alay emini Mehmet Asım Efendi imdadıma yetişmeseydi şair olup çıkacaktım. Asım Efendi bir gün beni çağırdı, bak oğlum, dedi, şiiri, edebiyatı bırak, sen iyi bir asker olmalısın, öteki hocaların da benim fikrimde, sen Naci'ye bakma, hayalperest bir çocuk o, ilerde iyi bir şair ve kâtip

³⁰⁶ Atay, Çankaya, 45.

³⁰⁷ Buna bir örnek vermek gerekirse Mustafa Kemal'in Manastır Askerî İdadisi'ndeki tarih öğretmeninin adı Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) Mehmet Tevfik idi. Mustafa Kemal kendisi hakkında “Tevfik Bey'e minnet borcum vardır. Bana yeni bir ufuk açtı.” diyecektir. Kendisini de yıllar sonra Diyarbakır Milletvekili ve Türk Tarih Kurumu üyesi yaparak minnet borcunu ödeyecektir.(bkz: Cebesoy, a. g. e., 19.)

³⁰⁸ Aydemir, *Tek Adam*, I- 64.

³⁰⁹ Atay, Çankaya, 101.

³¹⁰ Atay, Çankaya, 101.

³¹¹ Mango, a. g. e., 62.

olabilir, fakat iyi asker olamaz, dedi. Gerçekten de hocamın dediği çıktı. Ömer Naci çok istediği halde kurmay olamadı."³¹² Ömer Naci'nin en büyük yararı ise kendisini Namık Kemal gibi vatansever şairlerle tanıştırmış olmasıydı. Böylece Mustafa Kemal, Manastır Askerî İdadisi'nde yalnızca bir Osmanlı vatandaşı değil, aynı zamanda Namık Kemal gibi bir vatansever ve hürriyetçi oldu.³¹³ Bu vatanseverlik etkisini çok kısa zamanda 1897 yılında çıkan Türk-Yunan Savaşı'nda etkisini gösterdi. Alınan zafere rağmen sonuçta ödünler verilmesi, Mustafa Kemal üzerinde büyük bir tesir yarattı. Mustafa Kemal bu savaş için "*Gençlik hayatımın en heyecanlı günlerini yaşadım. Yaşımın küçük olmasına rağmen bu savaşa katılmayı çok isterdim.*" demişti.³¹⁴

Mustafa Kemal, 12 Mart 1889'da İstanbul'a gelerek 13 Mart 1889'da İstanbul Harp Okulu'na kaydoldu.³¹⁵ Ancak belki de İstanbul'a gelmenin verdiği bir boşlukla derslerine pek sarılamadı: "*İdadide iken inatla çalışıyorduk. Sınıfta birinci ikinci olmak için hepimiz gayret içinde idik. Harp okulunda matematik merakım devam etti. Fakat birinci sınıfta saf gençlik hayallerine kapıldım. Dersleri gevşeye aldım. Yılın nasıl geçtiğinin farkında olmadım. Ancak dersler kesilince kitaplara sarıldım.*"³¹⁶ Hiç kuşkusuz bunda İstanbul'un karşı konulamaz çekiciliği de vardı. İstanbul'a geldiğinde henüz 18 yaşında bir genç olan Mustafa Kemal, burada daha sonra Milli Mücadele döneminde silah arkadaşı olacak olan Ali Fuat (Cebesoy)'la tanıştı. Ali Fuat, hem İstanbul'da yabancılik çekmemesini sağladı hem de onu hayatı boyunca seveceği rakıyla tanıştırdı.³¹⁷ 1905 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu. İlk görev yeri ise Şam'dı. Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, buradaki 5.Ordu'da görevi, kıtasında bulunan askerlere kendi askerî bilgilerini aktarmaktı.³¹⁸ Mustafa Kemal Bey, burada sürdürdüğü görevin yanı sıra bir de Vatan ve Hürriyet Cemiyeti adında bir dernek kurdu. Cemiyetin amacı meşruti idarenin yeniden ilanı idi.³¹⁹ Bu cemiyetin en büyük önemi kendisinden sonra kıta hizmetindeki subaylar arasında kurulacak olan çeşitli ihtilal hücrelerinin öncüsü olmasıdır.³²⁰ Cemiyetin adının neden Vatan ve Hürriyet olduğunu Mustafa Kemal Bey, şöyle açıklamıştı: "*Ancak açık fikirli insanlardır ki vatanlarına faydalı*

³¹² Mango, a. g. e., 63.

³¹³ Aydemir, *Tek Adam*, I-68.

³¹⁴ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 19.

³¹⁵ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 19.

³¹⁶ Atay, *Çankaya*, 122.

³¹⁷ Kinross, , a. g. e., 33.

³¹⁸ Kinross, , a. g. e., 33.

³¹⁹ Mango, a. g. e., 89.

³²⁰ Kinross, a. g. e., 41.

olabilirler. Onlardır ki vatanlarını kurtarıp muhafaza etmek kudretine malik olurlar.”³²¹

Mustafa Kemal Bey, buradaki ilk günleri hakkında şunları söylüyordu: “Beni Suriye’ye sürdüler. Şam’da bir süvari kıtasında staj yapmaya memur olunmuştum. O sıralarda Dürzülerle birtakım meseleler vardı. Dürzüler üzerine kıtaat sevk olunuyordu. Ben de bu meyanda gittim. Dört ay orada kaldım. ‘Hürriyet Cemiyeti’ namına bir cemiyet vücuda getirdik. Bunu genişletmek için aldığımız tedbirler meyânında benim muhtelif sunuf-i askerîye’de staj yapmak bahanesiyle Beyrut, Yafa ve Kudüs’e gitmem vardı. Böylece hareket ettim. İsimlerini saydığım yerlerde teşkilat yapıldı. Yafa’da fazlaca kaldım. Önce teşkilat daha kuvvetli oldu. Fakat Suriye’de arzu ettiğimiz derecede işi taazzuv ettirmek gayrimümkün görünüyordu. Bende işin Makedonya’da daha seri gideceği kanaati vardı. Oraya gitmek için çare düşünmekteydim.”³²²

Şam’ın kozmopolit yapısı Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin gelişmesi için yeterli değildi. Bunun için Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, Selanik’e gitmeye kadar verdi. Ancak Mustafa Kemal Bey’in tayin çizelgesinde “vesait-i sehile memleketine gidemeyecek bir yere gönderilmesi” koşulu da vardı, ancak bu sorun kısa sürede aşıldı.³²³ Selanik’e dönen Mustafa Kemal Bey burada Vatan ve Hürriyet Cemiyetini canlandırmaya çalıştı. Topçu Subayı Hüsrev Sami, Harp Okulu’ndan arkadaşı Ömer Naci ve tarih öğretmeni İsmail Hakkı’yı buldu.³²⁴ Onlar aracılığıyla Selanik Askerî Rüştîyesi müdürü Bursalı Binbaşı Tahir ve Muallim Mektebi müdürü Mahir Hoca’yla tanıştı.³²⁵ Böylece Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin Makedonya şubesi kurulmuş oldu. Bu arada Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey’in Selanik’te bulunması duyulmuş, arkadaşının uyarısı üzerine Mustafa Kemal Bey de Yafa’ya geri dönmüştü.³²⁶ Mustafa Kemal Bey, Selanik’te bu cemiyetin

³²¹ Aydemir, *Tek Adam*, I-89.

³²² Mango, a. g. e., s.84.- Mustafa Kemal Bey, Makedonya’ya atanmasını Ali Fuat Bey’e ise şu şekilde aktarmıştır: ‘Bir yandan Şam’da Erkan-ı Harbiye Dairesinde görevimi sürdürürken diğer yandan da bir an önce Makedonya’ya geçmenin çarelerini arıyordum. Haydar aracılığıyla Müşir Hakkı Paşa’ya ricalarımı yineliyordum. Beni destekleyen başka arkadaşlarda vardı. Atış talimnamesinin hazırlanmasında çabalarımı bilen Ordu Talim ve Terbiye Heyeti reisi Miralay Şeref Bey de bunların arasındaydı. O sıralarda Hakkı Paşa’nın Akabe sorunu yüzünden Yıldız Sarayı ile arası açıldığı ve yerinden alınacağı söylentileri yayılıyordu. Eğer Hakkı Paşa ayrılırsa benim atanmam suya düşecekmiş olacaktı. Üzüntüm günden güne artıyordu. Sonunda Hakkı Paşa beni çağırdı ve sordu: - 3.Ordu’ya atanmak istiyormuşsunuz doğru mu?, - Uygun bulunursa, evet Paşa Hazretleri, yanıtını verdim. Müşir başka bir şey sormadı, ama durum ve tavrından beni onayladığını anlamıştım. Ertesi günü erken saatlerde beni bulan Haydar, bitirme haberini verdi... Allaha şükürler olsun bir engel çıkmadı.’’ (Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 135)

³²³ Mango, a. g. e., 85.

³²⁴ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 115.

³²⁵ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 115.

³²⁶ Kinross, a. g. e., 43.

kurulmasında öne çıkan şahsiyettir. Kendisinin Akabe harekâtı sebebiyle Suriye'ye dönmek zorunda kaldığında Selanik Şubesi'nin gelişme gösterememesi ve atıl kalması bunun delili olarak gösterilebilir.³²⁷

Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, Şam'a dönmesinden sonra Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Mart 1907 tarihinden itibaren bütünüyle Talat Paşa grubunun hâkimiyetindeki Osmanlı Hürriyet Cemiyetine katıldı.³²⁸ Bu birleşmeden Suriye'de bulunan Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'in haberi olmamıştır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ise Eylül 1907 yılında Ahmet Rıza'nın liderliğindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşme kararı almıştır.³²⁹

Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, Şam'dan sonra 16 Eylül 1907'de Selanik'te 3. Ordu'ya atandı. 3.Ordu, Selanik ve Manastır merkezlerini kapsayarak Batı Rumeli ve Makedonya sahasına yayılmıştır.³³⁰ Mustafa Kemal Bey, Makedonya'ya atanması hakkında '*Toplam iki buçuk, üç sene Suriye'de kalmışım. Bu müddet zarfında her şey unutulmuştu. Makedonya'ya nakil için resmen müracaat ettim. Maksadıma nihayet vasıl oldum.*³³¹ Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey'in atandığı Makedonya artık barut fıçısına dönmüş; patlamaya hazır bomba gibi bir Makedonya'ydı. Şevket Süreyya Aydemir'in de dediği gibi Rumeli çürümüş, hasta Osmanlı Devleti'nin hem en hasta hem de en sıhhatli parçasıydı zira hem tüm unsurlar birbiriyle didişiyor hem de fikirler, milli nifaklar ve ihtiraslar orda çarpışıyordu.³³² Etnik çatışmalar artmış, Osmanlı Devleti bölgede asayiş kaybetmiş, Balkan devletleri bölgenin üzerine aç kurtlar gibi üşüşmüştü. Slav kökenli Makedon, Bulgar, Yunan ve Sırp milliyetçileri uzun zamandır bölgede faaliyet gösteriyor ve silahlı çatışmalara girerek huzuru kaçıyorlardı.³³³ Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti yeraltı örgütlenmesiyle birlikte Meşrutiyet'in yeniden ilanını sağlamaya çalışıyordu. Şubat 1908'de ise Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı.³³⁴ Burada, İttihat ve Terakki Cemiyetinin askerî kanadında oldukça önemli görevler almakla beraber fikri anlamda ise Türk milliyetçiliğini savunan

³²⁷ Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki Faaliyetleri", *Ankara DTCF Tarih Dergisi*, Ankara, 173.

³²⁸ Yalçın, *a. g. m.*, 24.

³²⁹ Yalçın, *a. g. m.*, 24, İttihat ve Terakki'nin Paris'te ki önderlerinden Doktor Nazım, dış merkezin bir görevlisi olarak Selanik'e gelerek Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik şubesini kuranları ikna ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlamıştır. (Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 134.)

³³⁰ Aydemir, *Tek Adam*, I-103.

³³¹ Kinross, *a. g. e.*, I-89.

³³² Aydemir, *Tek Adam*, I-103.

³³³ Kinross, *a. g. e.*, 90.

³³⁴ Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)*, İstanbul, 1982, 179.

radikal kanada da mensuptu.³³⁵ Hatta İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1909 yılında yapılan kongresinde ordu ve siyasetin, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini bile savunmuştur.³³⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti ise 23 Ağustos 1908’de amacına ulaşarak Meşrutiyet’i ilan ettirdi.³³⁷ Hemen sonrasında ise Meşrutiyet rejimini ortadan kaldırmak isteyenlerce 31 Mart Ayaklanması çıkartıldı. Bu ayaklanmada kara ve deniz askerleri subaylarını kovarak ve bazılarını öldürerek medrese hocalarını da kendilerine çekerek İstanbul’u zapt etmişlerdi.³³⁸ Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey, adını “*Hareket Ordusu*” dediği birlikler ile birlikte gelip bu ayaklanmayı bastırdı. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ise Selanik’e döndü.³³⁹ 28 Eylül 1911’de ise Trablusgarp Savaşı meydana geldi.

Dünyanın XIX. yüzyılda medeniyet götürmek gerekçesiyle paylaşılması esnasında birliğini geç tamamladığından İtalya’nın hissesi az olmuştu fakat karşısında Osmanlı iradesindeki Trablusgarp ve Bingazi toprakları bulunuyordu.³⁴⁰ Bu savaşta iki devlet arasında yapılan bir savaştan ziyade daha önceden sağlanmış milletlerarası destekler, anlaşmalarla, ordusu ve donanmasıyla İtalya vardır.³⁴¹ Diğer tarafta ise Osmanlı Devleti yerine, birtakım gönüllü subayların ve mücahitlerin teşkil ettiği bir mukavemet cephesi vardır.³⁴² Enver Paşa savaş haberini duyduktan sonra Berlin’deki askerî ataşelik görevini bıraktı ve Selanik’teki cemiyet merkez komitesini, Libya çöllerindeki Arap kabilelerini seferber ederek İtalyanlara karşı bir gerilla savaşı başlatmak için ikna etti.³⁴³ Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey de Trablusgarp’ı savunmak amacıyla Enver Paşa ile birlikte bölgeye gidecektir. Yıllar sonra Mustafa Kemal Paşa, Falih Rıfki Atay’ın “*Afrika’ya gidip İtalyanlarla dövüşmek faydasızdı. Bir başarı umuyor mu idiniz?*” sorusuna “*Hayır... Fakat Enver ve arkadaşları gideceklerdi. Halk gitmeyenleri vatanseverlik görevini yapmamış sayacaktı. Sizin kahramanlığınız lâfta,*

³³⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, 98.

³³⁶ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 152.

³³⁷ 23 Temmuz 1908 Perşembe günü “*Kanun-u Esasi’de suret-i teşkili beyan olunan Meclis-i Mebusan’ın içtima davet olunması*” hakkındaki resmi tebliğin yayınlanması ile II. Meşrutiyet’in İlanı gerçekleşmiştir.

³³⁸ Atay, *Çankaya*, 178.

³³⁹ Mango, *a. g. e.*, 117.

³⁴⁰ Baykara, *a. g. e.*, 65.

³⁴¹ Aydemir, *Tek Adam*, I-148.

³⁴² Aydemir, *Tek Adam*, I-148.

³⁴³ Mango, *a. g. e.*, 130.

diyecek olanlar da çoktu.” diye cevaplandıracaktı.³⁴⁴ Yine kendisi Trablusgarp Savaşı için şu yorumu yapacaktı:

“Ben İtalyanların istila hareketinin kolaylıkla donanmaların atış sahası açacağına kani değilim. Eğer bizler, zaman kaybetmeden yerli halkı vatanlarını savunma işinde her bakımdan hazırlarsak düşmanın çöl içlerine sızması hiçte kolay olmaz. Fakat bunun için vakit kaybetmemek, aynı anda bu neticeyi sağlayacak kadar güvenilecek değerli arkadaş kadrosu olayların gelişmesini istediğimiz istikamete çevirecek çapta bir mücadeleyi mümkün kılmak şart.”³⁴⁵ Böylece Mustafa Kemal Bey, Enver Bey ile Trablusgarp’a gitti. Burada savaş sırasında Binbaşı rütbesine yükseltilen Mustafa Kemal Bey’in yanında İttihat ve Terakki Cemiyetinin miting hatipliğini yapan Ömer Naci ile fedai subaylardan Sabancalı Hakkı ve Yakup Cemil birlikte idi.³⁴⁶ Binbaşı Mustafa Kemal Bey önce bu harekâta Mısır’da gözünden bir rahatsızlık geçirdi. Mısır o dönemde İngiliz idaresi altında ve savaş sırasında tarafsız olduğu için Mustafa Kemal Bey ve diğerlerinin bölgeden Trablusgarp’a geçişi maceralı oldu. Sonuçta Mustafa Kemal Bey ilk kez 22 Aralık 1911 tarihinde Tobruk’ta İtalyanlar ile çarpıştı.³⁴⁷ Binbaşı Mustafa Kemal Bey, beraberindekiler ve yerli mücahitlerle birlikte direnmeye çalıştılar.³⁴⁸ İtalyanların içerilere girmesi durdurulmuşsa da bir İtalyan donanması Rodos başta olmak üzere On iki Ada’yı işgal ettiği gibi Çanakkale Boğazı’nı da abluka altına aldı.³⁴⁹ Üstüne üstlük Trablusgarp Savaşı devam ederken bir de Balkan devletlerinin yeni bir ittifak kurduğu haberi alındı.³⁵⁰ Böylece İtalyanlardan barış istenerek Ouchy Antlaşması imzalandı. Balkan Devletleri’nin Osmanlı Devleti’ne karşı birlik olup saldırması hiç kuşkusuz ki beklenmeyen bir hareket değildi. XIX. yüzyıl boyunca Rusya’nın bölgede izlediği Panislavizm politikası XX. yüzyılın başlarında meyvesini vermişti: Sırbistan, Romanya, Yunanistan ve Karadağ Osmanlı Devleti’ni Balkanlardan atmak amacıyla harekete girişti. Avrupalı büyük devletler, savaşın Osmanlı Devleti’nin kazanacağını düşünerek Balkanları korumak istediler.³⁵¹ Bunun sonucunda daha da olumsuz bir duruma sürüklenen Osmanlı Devleti, Birinci Balkan Savaşı’nı kaybetti. Ancak Bulgaristan’ın bu savaştan karlı çıkması Balkan devletlerinin

³⁴⁴ Atay, *Çankaya*, 23.

³⁴⁵ Karal, *a. g. e.*, I-276.

³⁴⁶ Atay, *Çankaya*, 24.

³⁴⁷ Mango, *a. g. e.*, 133.

³⁴⁸ Baykara, *a. g. e.*, 66.

³⁴⁹ Baykara, *a. g. e.*, 66.

³⁵⁰ Karal, *a. g. e.*, I- 286.

³⁵¹ Baykara, *a. g. e.*, 68.

bu sefer ikinci kez Bulgaristan'a karşı birleşmelerine neden oldu ve bu savaş sırasında Osmanlı Devleti ilkinde Bulgaristan'a kaptırdığı Edirne ve Kırklareli'yi geri aldı. Binbaşı Mustafa Kemal Bey'de Edirne ve Kırklareli şehirlerinin geri alınmasında aktif görev aldı. Osmanlı Devleti Birinci Balkan Savaşı'nı kaybedince İstanbul'da Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti düşüp yerine 29 Ekim 1912 tarihinde Kamil Paşa Hükümeti kuruldu.³⁵² Bu esnada Trablusgarp'ta görev yapan subaylar, yurdu savunmak amacıyla Birinci Balkan Savaşı sonrası Anadolu'ya geri döndüler.³⁵³

23 Ocak 1913'te ise İttihat ve Terakki Partisi, Bab-ı Ali yönetimine yaptığı darbe ile yönetime el koydu. Daha sonra ise İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'yı Sadrazam ve Ahmet İzzet Paşa'yı da Başkomutan vekili yaptılar.³⁵⁴ Bu hükümetin en önemli görevi Birinci Balkan Savaşı'nda Bulgar işgaline uğrayan Edirne'yi kurtarmaktı.³⁵⁵ Hazırlanan bir planla Bolayır ve Şarköy'den yapılan bir harekâtla Edirne kurtarılacaktı. Binbaşı Mustafa Kemal Bey de bu Bolayır Harekâtı'nın içinde yer aldı. Özellikle bu harekât kapsamında Çanakkale bölgesini iyi tanması onun Birinci Dünya Savaşı'nda bu tecrübesinden yararlanmasını sağladı. 27 Ekim 1913 tarihinde ise Mustafa Kemal Sofya'ya, Sofya Askerî Ataşesi olarak atandı. Mustafa Kemal Bey, Sofya'da Askerî Ataşe olarak bulunurken ise Birinci Dünya Savaşı başladı. Savaşın başlamasından kısa bir zaman sonra da İngiltere ve Fransa, Almanya karşısında zor durumda kalan müttefiki Rusya'ya Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerinden yardım etmek, İstanbul'u alarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak ve Balkanlarda hala tarafsızlığını koruyan Yunanistan ve Bulgaristan gibi devletleri kendi yanlarında savaşa sokmak için Çanakkale Cephesi'ni açma kararı verdiler.³⁵⁶ Yine savaşın başlamasından hemen sonra Mustafa Kemal Bey ısrarla cephede aktif görev almak istedi. Ancak her defasında kendisine “*Sizin için orduda her zaman bir görev vardır. Ancak Sofya Askerî Ataşeliği'nin önemi dolayısıyla Sofya'da kalmanız daha faydalı olacaktır*” denildi.³⁵⁷ Ancak 34 yaşındaki Binbaşı Mustafa Kemal Bey, kendi ısrarıyla Sofya Askerî Ataşeliği görevinden alınarak kaymakam (kurmay yarbay) rütbesiyle Çanakkale Cephesi'ndeki savaşa katılmış ve Gelibolu'da bulunan 3.Kolordu'nun emrindeki 19.Tümen

³⁵² Sina Akşin, *Ana Cizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, 2001, 65-67.

³⁵³ Bayram Akça, “Mustafa Kemal'in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları'nın Önemi,” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI, 2006,1.

³⁵⁴ Akça, *a. g. m.*, 1.

³⁵⁵ Karal, *a. g. e.*, V- 341-342.

³⁵⁶ Akça, *a. g. m.*, 1.

³⁵⁷ Akça, *a. g. m.*, 1.

Komutanlığı'na atandı.³⁵⁸ Bu kuvvetle görevi Maydos³⁵⁹, Seddülbahir ve Morto Limanı arasındaki sahilin korunmasıydı.³⁶⁰ Maydos, Gelibolu'nun güneyinde yer alan küçük bir limandır.

İtilaf Devletleri Çanakkale Deniz Savaşları için 6 muharebe gemisi, 6 muhrip, 14 mayın arama-tarama gemisi ve 1 uçak gemisi ayırmışlardı. Ayrıca 4 hafif kruvazör ile muhribin, 5 İngiliz, 2 Fransız denizaltısının, 6 deniz uçağı taşıyan uçak gemisinin de bu savaşa katılmasını kararlaştırmıştı.³⁶¹

İtilaf Devletleri'nin ilk bombardımanı sırasında Çanakkale yöresindeki Osmanlı Ordusu iki ayrı komutanlığa bağlıydı: Gelibolu yarımadasının savunması, Balkan Savaşları'nda Yanya savunmasıyla ün yapan Arnavut asıllı Esat Paşa komutasındaki 3. Ordu'ya bırakılmış; Boğaz girişindeki kale ve kıyıların korunması ise Cevat (Çobanlı) Paşa komutasındaki Çanakkale Müstahkem Mevkii'ne verilmişti.³⁶² Maydos bölgesinin komutanı olarak Yarbay Mustafa Kemal Bey, hem 3.Ordu'ya hem de yarımadanın doğu sahilinin savunması açısından Mevk-i Müstahdem Kumandanlığına karşı sorumluydu.³⁶³ Bigali Bölgesi'nde yedek kuvvet olarak bekletilen Yarbay Mustafa Kemal Bey'in komutasındaki 19.Tümen Ordu Komutanlığının emri olmadıkça asla kullanılmayacaktı.³⁶⁴ Yarbay Mustafa Kemal Bey, 1917'de Ruşen Eşref'e verdiği röportajda o günkü görevinden şu şekilde bahsetmektedir.³⁶⁵ “(18 Mart'taki harekât) tamamen bir deniz hareketidir. Sahil savunması Cevat Paşa'nın sorumluluğundaydı. Benim bu harekâtla ilgim dolaylıdır.”

57.Alay ile 1.Süvari bölüğü ve 1.Dağ Bataryası'ndan oluşan müfrezesinin önüne geçerek Conkbayırı'na hareket etti ve Sarıbayır'a ulaştığı zaman kıyıda iç bölgeye doğru çekilen erlerle karşılaştı.³⁶⁶ Bu esnada Yarbay Mustafa Kemal Bey onlara neden kaçtıklarını sordu. Askerler de ona “*Efendimiz, düşman*” cevabını verdi. Mustafa Kemal

³⁵⁸ Akça, a. g. m., 1.

³⁵⁹ Bugün ki adı *Eceabat*.

³⁶⁰ Ruşen Eşref, *Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor*, İstanbul 2010,18., Mustafa Kemal 1917 yılında Osmanlı Harp tarihi şubesine aldığı görevi şu sözlerle aktarır: “*Sofya'da Askerî Ateşe iken, Tekirdağı'nda kurulmasına çalışılan 19.Tümen Komutanlığı'na getirildim. Henüz tümenin istendiği gibi kurulmasına zaman kalmadan İtilaf Devletleri'nin Çanakkale Boğazı aleyhinde tehditkâr bir vaziyet alması üzerine, tümenin yalnız 57. Alayı ile Maydos'a hareket emri aldım.* (Mango, a. g. e., 176)

³⁶¹ Cemalettin Taşkıran, *Ana Ben Ölmedim, I.Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri*, İstanbul, 2001, 21.

³⁶² Mango, a. g. e., 177.

³⁶³ Mango, a. g. e., 177.

³⁶⁴ Akça, a. g. m., 3.

³⁶⁵ Eşref, a. g. e.,19. Mustafa Kemal sözlerine şu şekilde devam etmekteydi: “*Düşmanın mağlubiyetiyle neticelenen... bu muharebe-i bahriye'de kara muntikasının muhafazası benim uhdemde idi.*” (Mango a. g. e., 177.)

³⁶⁶ Akça, a. g. m., 3.

onlara düşmanın nerde olduğunu sorunca onlar da Mustafa Kemal Bey'e "İşte!" diyerek 261 rakımlı bir tepeyi gösterdiler. Yarbay Mustafa Kemal Bey'de bunun üzerine onlara düşmandan kaçılmayacağını söylediğinde onlar da ona cephanelerinin bittiğini söylediler.³⁶⁷ Aynı zamanda gerideki birliklerin oraya gelmeleri için de yanındaki zabıtlere emir verdi. Sonra da hızla ileri gelmesini emrettiği 57. Alay ile düşmanın kuzey kanadından kuşatıcı bir şekilde taarruza geçti.³⁶⁸ Bu taarruz sırasında Yarbay Mustafa Kemal Bey, askerlere şu emri verdi: "*Size ben taarruzu emretmiyorum. Ölmeyi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde, yerimize başka kuvvetler ve komutanlar kaim olabilir.*"

Mustafa Kemal Bey'in bu cephedeki başarıları onun Albay rütbesine yükseltilmesini sağladı. Çanakkale Cephesi'ndeki başarıları hiç kuşkusuz onun ileride Türk milletinin gönlünde Milli Mücadele'nin lideri olarak benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Kafkas ve Suriye cephelerinde görev yapan -ve bu esnada rütbesi generalliğe yükseltilen- Mustafa Kemal Bey, savaş biter bitmez Mondros Mütarekesi'nin olumsuz etkilerinin yaratacağı buhranları hesap ederek vatanın kurtulması için elinden geleni yapmıştı. Suriye'den İstanbul'a dönüşte, kafasında İstanbul'da bir şeyler yapmak olan Mustafa Kemal Paşa, önce Harbiye Nazırı olmak üzere girişimlerde bulunmuştur.³⁶⁹ Hatta o zamana kadar ki en büyük rakibi Enver Paşa bile onun bu göreve getirilmesini şiddetle desteklemiştir.³⁷⁰ Mustafa Kemal Paşa bu tarihten üç gün sonra, yani 13 Kasım 1918'de İstanbul'a vardığı zaman 55 savaş gemisiyle İtilaf Devletleri'nin donanmasını İstanbul önlerinde demirli bulmuştur. O dört sene boyunca çeşitli cephelerde düşman kuvvetleri karşısında bir an bile sarsılmamış azim ve iradesiyle yaveri Cevad Abbas (Gürer)' Bey'e dönerek, "*Geldikleri gibi giderler*" demiş; ancak kendisini karşılamaya gelen arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey'e, gördüğü manzara karşısında "*Hata ettim; İstanbul'a*

³⁶⁷ Eşref, a. g. e., 28. Olayın gerisini Mustafa Kemal şu şekilde anlatıyor: "*Cephaneniz yoksa süngünüz var dedim ve bağırarak bunlara süngü taktırdım, yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayıyla dağ bataryasının yetişebilen askerlerine "marş marş"la benim bulunduğum yere gelmeleri için yanındaki emir subayını geri yolladım. Bu askerler süngü takıp yere yatınca düşman asker de yere yattı. Kazandığımız an budur.*"

³⁶⁸ Akça, a. g. m., 4.

³⁶⁹ Baykara, a. g. e., 105.

³⁷⁰ İzzet Paşa, hükümeti kurup Harbiye Nezaretini de ek görev olarak üzerine aldığı sırada Enver Paşa daha İstanbul'da idi. O zaman onun bu konu ile ilgili bir sözü çok yayılmıştı. Enver Paşa Harbiye Nezareti için, "*Bu, İzzet Paşa'nın işi değil, onun altından ancak Mustafa Kemal kalkar*" demişti. (bkz: E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri (30 Ekim 1918- 19 Mayıs 1919)", *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Dergisi*, Ankara, 1992, 2.)

*gelmemeliydim; ne yapıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı "diyerek pişmanlığını ifade etmekten de kendini alamamıştır.*³⁷¹

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da ilk olarak Rauf (Orbay) Bey'le görüşmüştür.³⁷² Birlikte Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaretin nedeni Ahmet İzzet Paşa'yı istifasından vazgeçirmek ve içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın da Harbiye Nazırı olarak bulunacağı yeni bir hükümet kurmaya ikna etmektir. Aralarında geçen bu tartışmadan sonra Mustafa Kemal Paşa, İzzet Paşa'ya hem fikirlerini kabul ettirmiş hem de tekrar iktidara gelebilmek için bir plan yapılmıştır.³⁷³ Hatta aralarında bir kabine listesi bile düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa aynı zamanda propaganda yapmak amacıyla Fethi (Okyar) Bey'in Minber gazetesinde kendisini halka daha da tanıtmaya çalışmıştır.³⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa bu gaye ile 17 Kasım 1918 tarihinde aynı gazetede biyografisi ile birlikte orduya, siyasete ve İngilizlere ait düşüncelerini içeren bir mülakatını da yayımlatmıştır.³⁷⁵ Bu mülakatta, "*İngilizlerin, Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin İstiklâline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olmayacağı kanaatiyle mütehasıs olmaları pek tabiidir.*" demiş, ayrıca 18 Kasım 1918 tarihinde Vakıf gazetesine verdiği bir diğer mülakatında da o bir taraftan; İngiltere'nin Osmanlılara karşı iyi niyetinden şüphe etmediğini söylerken diğer taraftan mütareke hükümlerinin uygulanması hakkındaki endişelerini belirtmekten çekinmemiştir.³⁷⁶ Burada İngilizlerin iyi niyetinden şüphe etmeyeceğini belirtmesi diplomatik bir oyundan başka bir şey değildir. Ancak Tefik Paşa Hükümeti'nin seçilmesiyle ne yazık ki tüm bu planlar suya düşmüştür.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da 16 Aralık 1918 günü Şişli'deki evine taşındı.³⁷⁷ Bu evde ise Samsun'a gitmeden önceki 5 ayını geçirdi. Bu dönemde o evde onu daha sonra Milli Mücadele'nin en önemli isimleri ziyaret etti. Rauf (Orbay) Bey, Ali Fethi (Okyar) Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Bey, İsmet (İnönü) Bey, Fevzi (Çakmak) Paşa, Kâzım (Karabekir) Paşa bu isimler arasındadır. Mustafa Kemal Paşa, o günlerin siyasi durumunu şu şekilde tasvir ediyor: "*Şişli'deki evimde yeni*

³⁷¹ Yalçın, *a. g. m.*, 182

³⁷² Mango, *a. g. e.*, 241.

³⁷³ Yalçın, *a. g. m.*, 182.

³⁷⁴ Mango, *a. g. e.*, 246.

³⁷⁵ Yalçın, *a. g. m.*, 182.

³⁷⁶ Yalçın, *a. g. m.*, 182.

³⁷⁷ Alev Coşkun, *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay, İşgal, Hüzün, Hazırlık*, İstanbul 2009, 266.

durumu düşünüyordum. İstanbul sokakları İtilaf Devletleri'nin süngülü askerleri ile dolmuştu. Boğaziçi, toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlılarıyla, lacivert sularını göstermeyecek kadar örtülüydü. Herkes ancak pek zorunlu ihtiyaçları için evlerinden çıkabiliyor, sokaklarda akla hayale gelmeyecek hakaretlere uğramamak için caddenin duvar diplerinden büzülerek, eğilerek ve korkarak yürüyebiliyorlardı. İstanbul ufuklarından yükselen şeyler yalnızca düşman hareketleri, düşman bayrak ve süngüleri idi."³⁷⁸

Rauf (Orbay) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli günlerini şu şekilde anlatmaktadır: "*Biz Şişli'de şimdi müze olan evin orta katında perdeleri daima inik olan odasında, başbaşa vererek işte bu duygu çemberi içinde dertleşirken artık ateşkesin ilk günlerindeki yılgınlık, bezginlik ve kötümserlikten yavaş yavaş sıyrılarak, kurtuluş çarelerini mutlaka bulmak ve uygulayabilmek için yalnız ve yalnız kendimizi bu milletin sönmediğine ve sönmeyeceğine inandığımız kutsal inancına güvenmek gerektiğinde birleşiyorduk.*"³⁷⁹

Bu arada Mustafa Kemal Paşa, padişahla da görüşme arzusu içerisinde idi. Amacı onunla görüşerek ona, devleti yıkımdan kurtarabilecek fikirlerini söylemekti. Bu düşünce ile aynı zamanda hocası olan başyaver Naci (Eldeniz) Bey vasıtasıyla 22 Kasım 1918 Cuma günü için saraydan randevu aldı.³⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa bu tarihte Sultan Vahideddin ile Cuma Selamlığı'nda görüştü. Sultan Vahideddin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya görüşme sebebini söyleme fırsatı bile vermediği konuşma, şöyle cereyan etmiştir: Sultan Vahideddin ilk söz olarak, "*Bilirim ki, ordunun zabitleri ve kumandanları sizi severler. Bana teminat verebilir misin ki, onlardan bana bir fenalık gelmeyecektir*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa beklemediği bu sözler karşısında şaşırmış ve şu karşılıklıta bulunmuştur: "*Gerçi ben İstanbul'a geleli bir kaç gün oluyor. Buradaki vaziyeti tamamıyla bilmiyorum. Yalnız ordu kumanda ve zabitlerinde Zat-ı Şahane'nize karşı bir cereyan olması için sebep göremiyorum.*" Vahideddin, "*Yalnız bugünden bahsetmiyorum, bugünden ve yarından ...*" dedikten sonra, görüşmeye şu sözlerle son vermiştir: "*Siz akıllı bir kumandansınız, tecrübesiz arkadaşlarınızı tenvir edeceğinize eminim.*"³⁸¹

³⁷⁸ Coşkun, a. g. e., 23-24.

³⁷⁹ Coşkun, a. g. e., 23-24.

³⁸⁰ Yalçın, a. g. m., 185.

³⁸¹ Yalçın, a. g. m., 185.

Çok geçmeden Mustafa Kemal Paşa Samsun'daki olayları durdurmak amacıyla 9. Ordu Müfettişliği'ne atandı. 9. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın görevi Samsun'un İngilizler yönünden stratejik bir bölge olması, çoğunluğu Rum olan elli kadar Rum ve Ermeni çetesinin bölgede sürekli karışıklık çıkarmasını önlemektir.³⁸² Pek tabii 19 Mayıs 1919 tarihi, Milli Mücadele için oldukça büyük anlam taşımaktadır. Mondros Mütarekesi'nin hemen imzalanmasıyla irili ufaklı direniş başlasa da bu mücadele Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla tek bir direniş altında toplanacaktır. Yani burada görülen odur ki, Mustafa Kemal Paşa kendisine verilen görevin tam tersini yapacaktı. Zira amacı Kâzım (Karabekir) Paşa ve Refet (Bele) Paşa ile buluşup askerî malzemenin İngilizlere teslimini engellemektir.³⁸³ Buna gönderme olarak, Büyük Nutku'nu da bu tarihten başlatacaktı.

Samsun'a çıktıktan Mustafa Kemal Paşa oldukça dikkatli bir yol izlemeye başladı. Hem İstanbul'un hem de İtilaf güçlerinin dikkatini çekmeden Anadolu'nun içlerine doğru süzülüp Milli Mücadele'nin kıvılcımını yakmalıydı. Halkı örgütlemeli ve yüreklendirmeliydi. Arkasında ise yurtsever komutanlar vardı. Bu genç, dinamik, vatanperver subay kadrosu yürekte bu mücadeleyi Mustafa Kemal Paşa ile birlikte yapmaya hazırды.

Samsun'da birkaç gün kaldıktan sonra burada Mustafa Kemal Paşa kendisini rahat hissetmemeye başladı. İngilizler onun Anadolu'ya gönderilmesinden sonra huzursuz olmuşlar ve geri çağırılması için Harbiye Nezaretine baskı yapmışlardı.³⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, bu günler için "19-25 Mayıs arasında Samsun'da geçen günler rahat, emniyetli günler değildi." yorumunu yapmaktadır.³⁸⁵ Yunan gemileri Karadeniz'de dolanıyor, Samsun Pontus³⁸⁶ eşkıyalarının elinde duruyordu.³⁸⁷ Mustafa Kemal Paşa kaldığı Mıntıka Oteli'nden ilk telgrafını Kâzım (Karabekir) Paşa'ya

³⁸²Metin Suder, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Damad Ferit Paşa'nın Rolü Var mıydı?" *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, VI, İstanbul.1990,41.

³⁸³Mango, *a. g. e.*, 266.

³⁸⁴Kinros, *a. g. e.*, .204.

³⁸⁵Aydemir, *Tek Adam*, II- 25.

³⁸⁶*Pontus* Yunancada deniz anlamına gelen "Pontus" eski çağlarda Karadeniz'e verilen adlardan biridir. Bu ad, bir iç deniz olan Karadeniz'in güney-doğu sahillerini tanımlamakta kullanılmıştır. Bu bölge bugün, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Artvin ilerini kapsayan kesimine denk gelmektedir. Tamamen coğrafi bir bölgeyi tasvir etmek için kullanılan "Pontus" tabiri, eski çağlardan günümüze dek, Doğu Karadeniz Bölgesini tanımlamak için Batılılar tarafından popülist manada kullanılırken, Anadolu'nun bütünlüğünü savunan Türkler "Pontus" tabirine hiç itibar etmemiş, hatta bu ad, yakın dönemlerde bölgede yürütülen ayrılıkçı faaliyetleri çağırıştırır hale gelmiştir. (bkz: Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontus", *Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu*, İstanbul, 1999, 20.)

³⁸⁷Aydemir, *Tek Adam*, II- 25.

çekerek geldiğini duyurdu. 25 Mayıs'ta ise Havza'ya geçti. Havza'da geçen günler önemlidir. Burada Milli Mücadele'nin ilk önemli genelgesi olan Havza Genelgesi'ni yayınlamak, halkı Milli Mücadele'ye çekmiştir. Daha sonra ise diğer komutanlarla birlikte Amasya'da Amasya Genelgesi'ni yayınlamıştır. Ancak daha sonra bilindiği üzere, İstanbul Hükümeti'nin baskısı üzerine çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde hiç kuşkusuz en büyük destek yakın dostlarından Kâzım (Karabekir) Paşa'dan geldi. İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya tutuklanma emrinin geldiği sırada Kâzım Paşa "*Ben ve kolordum emrinizdedir Paşam!*" diyerek, destek ve moral vermiştir. Daha sonra Kâzım Paşa'nın desteğiyle Erzurum Kongresi'nde ve Sivas Kongresi'nde başkanlık etmiştir. Bu kongrelerde kurulan Heyet-i Temsiliye'nin ise başkanlık görevini 23 Nisan 1920'de TBMM açılıncaya dek sürdürmüştür. Milli Mücadele'de Başkomutan sıfatıyla Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ni yürütmüştür. 29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilanı ile birlikte ilk Cumhurbaşkanlığı görevi yapmıştır. 29 Ekim 1923 tarihiyle birlikte ise artık Mustafa Kemal Paşa'nın reformist yanı ön plana çıkacaktı. Cumhuriyeti Fransa ve İngiltere gibi bir batılı devlet haline getirmenin zamanı gelmişti. "*Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Ondan sonra içeride ve dışarıda saygıyla tanınan yeni vatan, yeni devlet, yeni sosyete ve bunları başarmak için arsız, devrimler. İşte Türk genel devriminin bir kısa düzeni...*" sözü Mustafa Kemal Paşa'nın devrimlerle ilgili görüşlerini açıklamaya yetmektedir.³⁸⁸ Cumhuriyet'in ilanını artık XX. yüzyılda hiçbir önemi kalmayan hilafetin kaldırılması takip etti. Böylece demokrasinin sağlanması konusunda önemli bir adım atılmış oldu. Kadın haklarında da önemli gelişmeler yaşanıyor: 1926'da kadın ve erkeği sosyal alanda eşitleyen ve İsviçre Medeni Kanunu örnek alınarak hazırlanan Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girdi. Bunu kadınların 1930'da belediye, 1933'te muhtarlık ve 1934'te milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmesi takip etti. Sadece siyasal alanda değil toplumsal alanda da değişim hızı baş döndürücü halde devam ediyordu: 25 Kasım 1925'te Şapka Kanunu ile Batılı tarzda giyim- kuşam devrimi yapıldı. 21 Haziran 1934'de Soyadı Kanunu kabul edilerek herkesin bir soyadı alması zorunlu hale getirildi. Kendisi de "*Atatürk*" soyadını aldı. Yine Batı sisteminin takvim ve ölçü sistemleri kabul edildi. 1924'te medreseler kapatılarak eğitim laikleştirildi. 1928'te ise Mustafa Kemal Atatürk'ün en büyük devrimlerinden biri olan Harf Devrimi yapıldı ve Latin

³⁸⁸ İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 53.

harfleri kabul edildi. Ekonomide de hızla reformlara ve devrimlere gidildi. 17 Şubat 1925'te Aşar vergisi kaldırıldı ve çiftçi üretime özendirildi. Aynı yıl Tarım Kredi Kooperatifleri kuruldu. 1 Temmuz 1926'da Kabotaj Kanunu ile Türk karasularında ticaret yapma hakkı Türkiye'ye geçti. Böylece yeni Türk toplumu hem bir yandan kendi milliyetini yüceltiyor hem de bir yandan Avrupa Medeniyeti ile bütünleşiyordu.

Türk halkının hizmetinde geçen onca yıldan sonra Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de dünyaya gözlerini yumdu.

3.2. Kişiliği

Mustafa Kemal Atatürk'ün Selanik gibi kozmopolit bir kentte doğup büyümesi şahsiyetinin daha küçük yaşta çok çeşitli kaynaklardan beslenmesine neden olmuştu. Buradaki tutucu ve ilerici fikirler, geleneksel İslam ve özgür Avrupa düşünceleri arasındaki fikirler Atatürk'ün yaşamını etkiledi.³⁸⁹ Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun en çalkantılı dönemi olan XIX. Yüzyılın sonlarında dünyaya gelip yetişmesi onun bazı gerçeklerle küçük yaşta tanışmasını sağlamıştı.

Öğrencilik hayatına Mahalle Mektebi'nde başlayan Atatürk, babasının ölümünden sonra da eğitimine devam etmiş, yabancı dil olarak Fransızca öğrenmişti.³⁹⁰ Bir yandan Manastır'daki askerî liseye devam ederken bu dilini ilerletmiş, bir yandan da Namık Kemal, Ziya Gökalp gibi milliyetçi yazarlardan Türk milliyetçiliğinin ana hatlarını öğrenmişti.³⁹¹ Bunların yanında Faruk Nafiz Çamlıbel, Yahya Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin Yurdakul da Atatürk'ün sevdiği ve tesiri altında kaldığı şairlerdendir.³⁹² Aynı zamanda burada arkadaşı Ömer Naci'den şiir ve edebiyat merakı edinecekti.³⁹³ Bu zengin birikim İstanbul Harp Okulu'nda okurken de devam etmişti. Burada Atatürk'ün bir taraftan normal derslerine çalışırken bir taraftan da arkadaşlarıyla tartışmaların yaptığını görüyoruz.³⁹⁴ Burada aldığı eğitim, onun ileride öğretmenlik mesleğine de büyük önem vermesine neden olacaktır. "*Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir.*" diyen Mustafa Kemal Atatürk, öğretim ve eğitim meselelerine

³⁸⁹ Mango, a. g. e., 51.

³⁹⁰ İnan, a. g. e., 46.

³⁹¹ Güler, a. g. m., 173.

³⁹² Güler, a. g. m., 173.

³⁹³ Mustafa Kemal bu merak hakkında şunları nakletmektedir: "*O zamana kadar edebiyatla çok temasım yoktu.. Merhum Ömer Naci, Bursa İdadisinden kovulmuş, bizim sınıfa gelmiştim Daha o zaman şairdi. Benden okuyacak kitap istedi. Bütün kitaplarımı gösterdim. Hiçbirini beğenmedi. Bir arkadaşın kitaplarından hiçbirini beğenmemesi gücüme gitti.Şiir ve edebiyata meraklı olduğuna o zaman muttali oldum.Ona çalışmaya başladım..Şiir bana cazip göründü. Fakat kitabet hocası diye gelen zat beni şiirle iştiğalden men etti.'Bu tarz iştiğal seni askerlikten uzaklaştırır' dedi. Ne var ki, güzel yazmak hevesi bende baki kaldı."* (bkz: Güler, a. g. m., 173.)

³⁹⁴ İnan, a. g. e., 46.

çok değer vermişti. Atatürk'ün yetişme tarzı, öğrenim hayatı ve sosyal çevresinin tesirleri onu okumaya çok teşvik etmişti. Hayatının her devresinde kitap onun için en değerli varlıktır. *"Milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır."* dediği zaman hep aynı prensiplerin telkini üzerinde durmuştur.³⁹⁵ Yine küçük yaşta edindiği kitap okuma sevgisi her zaman devam etmişti. Atatürk'ün boş vakitlerini okuyarak değerlendirdiğini çevresindekilerin beyanlarından ve anılarından biliyoruz. Söylev ve demeçlerinde ve Meclis tutanaklarında değindiği konulardan onun birçok bilimsel yayınları incelediği de anlaşılmaktadır. Bu konuda Afet İnan şunları naklediyor: *"Atatürk'ün kütüphanesi Çankaya'daki eski köşkünde kahverengi ve bir kısmı camlı dolaplı köşe odada idi. Güzel ciltli bu kitaplar askerlik, hukuk, tarih ve edebiyat konularına ait idi. 1929-30 yılından sonra büyük miktarda ve bilhassa Fransızca neşredilmiş tarihe ait kitapların getirilmesi ile bu odadaki yerler kâfi gelmemiş ve ona bitişik kule odası denilen yere siyah-beyaz çizgili meşeden bir ikinci kütüphane ve çalışma masası ilâve edilmişti. Yeni pembe köşk yapılacağı zaman Atatürk'ün mimardan istediği bilhassa şu olmuştur: Çok geniş bir kütüphane ve üzerinde haritaların açılıp tetkikler yapılabilmesi mümkün masanın bulunacağı ferah bir yer ve çok miktarda kitap koyma yerleri. Bugünkü Çankaya'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün üst katında, Ankara'ya doğru bakıldığı zaman köşkün sağ ucunu teşkil eden "L" biçimindeki kütüphanedir. Burası Atatürk'ün zevkine ve isteğine uygun olarak yapılmış ve tavana kadar rafları olan kitaplık kısmı çalışma yerinden kadife perdelerle ayrılmıştır. Atatürk, buraya eski köşkten, daha ziyade yeni kitapları naklettirmişti. Kütüphaneye girilen sofadaki kısma ise albümleri ve geniş mecmua koleksiyonlarının konulacağı raflar yapılmıştı. Diğer eski kitapların bir kısmı eski köşkte bırakılmıştı. Atatürk'ün bu kitaplığında, hediye edilen çeşitli neşriyattan gayri kendi satın aldırıldığı tarih, sosyoloji, ekonomi ve bilhassa dil konuları ile ilgili olanlar çoğunluğu teşkil ediyordu. Bu izah ettiklerim dış görünüşe göre Atatürk'ün son on senesindeki şahsî kütüphanesinin durumudur. Bunu ayrıca kütüphane kayıt defterinden incelemek ve ona göre bir netice çıkarmak mümkündür. Burada hususi kütüphaneden söz açılmakla üzerinde durmak istediğim konu 'Atatürk ve Kitap'tır. Meselâ yukarıda izah ettiklerime göre sadece Atatürk'ün hususî kütüphanesinde bulunan kitapların kataloguna göre bu inceleme kâfi değildir. Çünkü zaman zaman, Atatürk diğer resmî ve hususî*

³⁹⁵ Afet İnan, *Mustafa Kemal'den Görüp Yazdıklarım*, Ankara, 1999, 8.

*kütüphanelerden kitaplar getirtmiş ve onları okuduktan sonra iade etmiştir.”*³⁹⁶ Enver Ziya Karal Mustafa Kemal için, “*O bir eseri okumaya başlayınca bitirmeden bırakmazdı. Bırakmak zorunda kalırsa, bıraktığı tarihi, sonra da bitirdiği tarihi işaret ederdi. Ayrıca, okurken önemli ve eleştirmeye elverişli gördüğü fikirleri de işaretler, onları yakın arkadaşları ile söz veya yazı ile tartışırdı.”* demektir.³⁹⁷

Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimci kişiliği üzerinde de durmak gereklidir. Sahip olduğu ve yukarıda anlatılan entelektüel birikim onun devrimci yönünün aydınlatılması üzerinde rol sahibidir. Hiç kuşkusuz Atatürk, hem doğup büyümüş olduğu çevrenin etkisiyle hem de aldığı eğitimin etkisiyle bir devrimcinin sahip olması gereken niteliklere erken yaşta sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Atatürk bilindiği gibi yalnız bir devlet kurucusu değildir, o; kurduğu devleti Türk milletinin tarihî ve sosyal şartlarının gerekli kıldığı geliştirici sağlam temellere oturtmayı da ön planda tutmuş olan bir inkılâpçıdır.³⁹⁸ Halk egemenliği konusundaki hassasiyeti, devrin monarşilerine karşı duruşu onun devrimci özelliğinin aydınlatılması konusunda bize yol gösterecektir. Onda bir devrimcinin çektiği tüm sıkıntılar da mevcuttur. Atatürk, ulusal devlet kurma sürecinde çok büyük sıkıntılar çekmiş, başlangıçta arkadaşlarına söz geçiremediği ve yalnız kaldığı zamanlar da olmuştur. Bu konuyla ilgili olarak Yakup Kadri Karaosmanoğlu Tercüman gazetesinde neşrettiği “*Atatürk ve Gençlik*” başlıklı bir sohbetinde “*Mustafa Kemal’in daima meçhul kalan tarafı, büyük zaferini başarmadan evvel çektiği azap ve işkencelerdir. Arkadaşlarına söz geçiremez; amirlerine dert anlatamaz; devlet ve siyaset adamlarını yola getiremezse, kapılarını çalar, açılmaz; bağırır, çağırır, işiten olmaz; devlet batıyor der, padişah gözlerini kapar, mesuller dudak büker... İşte gençliğe her şeyden önce Atatürk’ün bu mihnet, bu cevir ve cefa devri anlatılmalıdır. Gençlik en ziyade onun bu cephesindedir ki muhtaç olduğu azim ve irade dersini alabilir.”* demektir.³⁹⁹ Atatürk’ü etkileyen en önemli kişi Jean-Jacques Rousseau olmuştur. Okul çağlarında Rousseau’yu bilen ve okuyan Mustafa Kemal için önemli olan, bu Fransız düşünürünün kişi için özgürlükçü, toplumda siyasal ve rejim olarak da Cumhuriyetçi olması idi.⁴⁰⁰ Atatürk’ün Rousseau’nun Contrat Socidl

³⁹⁶ Sadi Borak, “Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, VI, Ankara, 1984, 16.

³⁹⁷ Enver Ziya Karal, *Atatürk’ten Düşünceler*, Ankara, 2003, 12.

³⁹⁸ Sakin, *a. g. m.*, 12.

³⁹⁹ Hasan Rıza Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar*, İstanbul, 2007, 98.

⁴⁰⁰ Serdar Sakin, “Ulusal Bir Devlet Kurucusu Olarak Mustafa Kemal”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II, 2003, 191.

adlı kitabının 1913'te yapılmış olan Türkçe çevirisini çok dikkatle okuyup işaretlediğini de görüyoruz.⁴⁰¹ Bunların yanında Atatürk ilim ve akıl ile ilgili görüşlerinden dolayı da Voltaire'den etkilenmiştir. Voltaire; *ilmin ilerlemesi sayesinde insan uyanacak ve dinin değil, ilmin sesine kulak verecektir* diyor ve kulak veren Atatürk de *ben manevî miras olarak hiçbir ayet, hiçbir doğma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış kural bırakmıyorum. Benim manevî mirasım ilim ve akıldır* demektedir.⁴⁰² Yabancı düşünürlerin yanında Atatürk, Türk fikir adamlarından etkilenmiş ve onlardan da ilham almıştır. Özellikle Atatürk'te vatan ve özgürlük kavramlarının oluşmasında Namık Kemal etkili olurken toplumsal ve devrimci görüşlerin oluşmasında Şehbenderzade Ahmet Hilmi etkili olmuştur⁴⁰³. Biyolojik materyalizm, sosyal ve lâik düşünce konularında Abdullah Cevdet, Atatürk'ü etkilerken, eğitim konusunda Ziya Gökalp, lâik devlet düzeni konusunda Ali Suavi, Atatürk'ü etkileyen diğer fikir adamları olmuştur. *“Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik özellikleri onun öğrencilik yıllarından itibaren sahip olduğu temel değerler ile olgunlaşmış ve güçlenmiştir. Askerî hayatını incelediğimizde yukarıda saydığımız özelliklerin kendisinde üst düzeyde olduğu ve bu özelliklerin devlet adamı olarak değerlendirmelerimizde de olduğu görülmektedir. Onun, yetiştiği çevre, dönemin siyasi ve askerî ortamı, aldığı eğitim, katıldığı muharebeler ve elde ettiği birikimler liderlik vasıflarının ana kaynağıdır.”*⁴⁰⁴ Askerlik mesleğine tutkusu, vatan sevgisi belli ki onun vicdanını bir şeyler yapmaya zorlamıştı.

3.3. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele Önderi Olma Süreci

Yıllarca Osmanoğulları hanedanının egemenliğinde yaşayan halk, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki işgaller karşısında kaderine terk edilmişti. Bu durumda Türk halkı bir önder arayışına girmişti. Tuncer Baykara, Türk halkının önder arayışına örnek olarak Mustafa Kemal Paşa'dan başka iki ismi gösterir: Bunlardan birisi Ali İhsan Paşa'dır. Ali İhsan Paşa mütareke zamanlarında Musul dolaylarında olup halk üzerinde şöhret kazanmıştır. Ancak Malta'ya sürülmesi ve kendisinin durumun önemini kavramayışı onu engellemiştir.⁴⁰⁵ Bu isimlerden bir diğeri de Yakup Şevki Paşa'dır.⁴⁰⁶ Erzurum yöresinde bulunan bu paşaya Erzurum halkı tarafından başlarına geçmesi için teklifte

⁴⁰¹ Sakin, a. g. m., 191.

⁴⁰² Şerafettin Dönmez, “Atatürk'ün Çağdaş Toplum ve Din Anlayışı”, İstanbul, 1998, 48-56.

⁴⁰³ Sakin, a. g. m., 191.

⁴⁰⁴ Hüsnü Özlü, *Atatürk'ün Yazdığı “Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler”* Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XLVIII, Ankara, 2011, 816.

⁴⁰⁵ Baykara, a. g. e., 103.

⁴⁰⁶ Baykara, a. g. e., 103.

bulunulmuştur.⁴⁰⁷ Ancak o bu durumu yeterince değerlendirememiş, İstanbul'a gitmiş orada da önemli bir iş görememiştir.⁴⁰⁸ Görülen o ki halk, bir önder arayışına girmiştir.

Gerek Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri'nin Boğazları abluka altına alması, gerekse İstanbul'daki siyasi şartlar bu bölgede bir mücadelenin başlayamayacağını açığa çıkarmıştı. Bunun için Kâzım Paşa ve Ali Fuat Paşa harekete geçmişler, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi durumunda onun emrinde olduklarını söylemişlerdir.⁴⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa önce Harbiye Nazırlığı görevinde bulunmak için hükümete girişimde bulunmuştur. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın vizyonerliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Lord Kinross, Mustafa Kemal Paşa'nın bu özelliği için *"Erişmeye tasarladığı son amacı ve geçmesi gereken yolları, neredeyse gaipten haber almaya varan bir açıklıkla önceden görüyordu."* yorumunu yapmaktadır.⁴¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'da var olan duygu, milleti için her şeyi göze alan bir insanın vatan sevgisiydi. Ali Fuat Cebesoy, milletin durumunu herkesten daha iyi sezenin Mustafa Kemal Paşa olduğunu kaydetmektedir.⁴¹¹ Fransız tarihçi Paul Dimont'a göre de, Mustafa Kemal Paşa'ya başka hiç kimsenin yapılması gerekenler hakkında uygun bir açık görüşü yoktur.⁴¹² Mustafa Kemal Paşa'ya nereden ilham ve kuvvet aldığı sorulduğunda da şu cevabı vermiştir: *"... İlham ve kaynağı milletin kendisidir; Milletin müşterek arzusu, gerçek temayülüdür. Varlığımızı, istiklâlimizi kurtaran bütün teşebbüs ve hareketler; milletin müşterek fikrinin, arzusunun, azminin yüksek tecellisinden başka bir şey değildir"*⁴¹³

Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadronun Mustafa Kemal Paşa'yı önder olarak seçmesinin nedeni üzerinde de durmak gerekir.

Rauf Orbay, Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin önderi olmasıyla ilgili şu yorumu yapmaktadır.⁴¹⁴ *"Mustafa Kemal Paşa eğer mücadeleye atılmasaydı bu memleket kurtulmazdı. Anadolu'nun tehlikeye düşen yerlerinde, Batı'da, Doğu'da ve Güney'de başlayan ve yurtsever bir düşüncenin ürünü olan zayıf milli direniş hareketleri Mustafa Kemal tarafından birleştirilmeseydi, her biri ayrı ayrı kolayca bastırılabilirdi."*

⁴⁰⁷ Baykara, a. g. e., 103.

⁴⁰⁸ Baykara, a. g. e., 103..

⁴⁰⁹ Baykara, a. g. e., 103.

⁴¹⁰ Kinross, a. g. e., 297.

⁴¹¹ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 121.

⁴¹² Dimont, a. g. e., 45.

⁴¹³ Soyak, a. g. e., 50.

⁴¹⁴ Coşkun, a. g. e., 301.

Ali Fuat Cebesoy ise, 1956 yılında verdiği bir konferansta Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin lideri olma konusunda fikirlerini şu şekilde beyan etti:

“Lider, Mustafa Kemal'dir. Eser onundur. Önder odur. Biz onun emrinde çalıştık. Eğer o olmasaydı, mücadele potansiyeli eksik kalırdı.”⁴¹⁵ Yine, Tarık Zafer Tunaya'ya verdiği mülakatta Cebesoy şunları söylemiştir: “Önemli yerlerdeydik. Bizsiz belki bu hareketi başaramazdı. Ama o olmasaydı biz birbirimize düşerdik. Tevaifi mülük⁴¹⁶ olurduk.”⁴¹⁷

Kâzım Karabekir ise sadece Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya çağıran isim olmakla kalmayıp, en baştan ona destek veren isimler arasında yer almıştır. Örneğin, Erzurum Kongresi'nin toplanacağı sırada Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılması konusunda bazı kişiler tepki göstermiş, Ama kendisi Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye katılmasını sağlamıştır:

“Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in de Erzurum murahhasları olarak kongreye alınması hususu, mühim münakaşalara sebep olmuş. Mustafa Kemal Paşa aleyhine müthiş propagandalar oluyordu. Mustafa Kemal Paşa azlolanına ve kendisinin de askerlikten istifasına rağmen ne üniformasını ne de padişah kordonunu çıkartıp atamıyordu. Erzurumlular nihayet şu kararı bana Müdafaa-i Hukuk Reisi Hoca Raif ve azadan Necati Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın ikametgâhında hatta beraber oturduğumuz odanın bir köşesinde tebliğ ettiler. ‘Biz Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye girmesi bizim için iyi mi fena mı olacağına karar veremedik. Aleyhte çok sözler var. Halkın son kararı sizin reyinizdir. Siz girsin dersiniz intihab olunacaktır, muvafakatınız yoksa kabul olunmayacaktır.’ ‘Bu resmi tebliği kaç gündür hususi de işitiyorum. Bir ordu kumandanı bu felaketli zamanda milletin sinesine sığınıyor, efrad-ı milletten oluyor, sonra halk onu kendi vekili yapmakta tereddüt ediyor. Bu ne acı vaziyettir. Yarın bana karşı da bu vaziyetin olacağına acı bir misal değil mi?’ diye kaç gündür tanıdıklarına hasbihal ederken aldığım cevapların en hülasası: ‘Mustafa Kemal'in Erzurum Kongresi'yle ne münasebeti var. Şark halkından mürekkep bir Erzurum Kongresi'nin tesiri başkadır. Mustafa Kemal bilahare keyfi işler yaparak Milli Kuvveti istediği yere sürükleyebilirmiş. Askerlikten istifa ettiği halde hala üniformasını ve yave kordonu taşıması ihtirasına delilmiş. Kumandanlık üniformasını tahakküm için

⁴¹⁵Coşkun, a. g. e., 301.

⁴¹⁶ Cebesoy, Tevaifi Mülük tabiri ile Abbasi Devleti'nin yıkılmasından sonra İslam dünyasında ortaya çıkan küçük devletlere atıfta bulunuyor.

⁴¹⁷ Coşkun, a. g. e., 305.

taşıyormuş...’ daha bir takım şahsi sözler. Bütün bunlara mükabil. ‘şahsına olan itimad dolayısıyla mesuliyetini kabul ediyorsa onun sözünden çıkmayız!’la iş yekûn ediliyordu. Bu tabiatıyla endişe ve ızdırap içinde kıvranıyordu. Erzurum Kongresi’ne alınmadığı takdirde bir hiç olacağını kendisi de söylemişti. Hâlbuki benim kendisini İstanbul’da iken Şark’a davetim bunun için değildi. Halkın murahhaslarına o tebliğ ve tebellüğ için şunu söyledim: Mustafa Kemal Paşa kongreye yalnız murahhas olarak değil, reis dahi yapılmalıdır. Bir ordu kumandanı hayatının bütün kazancını sizler için feda etmiştir. Samimi çalışacağına millet kararından aykırı işler yapmayacağına itimad etmeliyiz. Bununla beraber böyle vaziyet karşısına dikileceğime şüpheniz var mı?’⁴¹⁸

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi, Milli Mücadele’nin bu aşamasında Kâzım Paşa Mustafa Kemal Paşa’ya inancını tam olarak sağlamış ve onu Erzurum Kongresi’ne başkan seçirmiştir. Bu olay, Kâzım Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’da gördüğü liderlik ışığına bir örnek teşkil etmektedir.

İsmet İnönü’nün ise Mustafa Kemal Paşa’da Milli Mücadele’nin lideri olması hakkındaki görüşleri şu şekildedir:⁴¹⁹

“Atatürk tarihte uğradığımız en zalim ve en haksız suçlamalar karşısında meydana atılmış, Türk milletinin suçsuz ve haklı olduğunu iddia ve ilan etmiştir. En büyük zaferi kazandıktan sonra da ömrünü yalnız Türk milletinin haklarını kanıtlamakla geçirmiştir. Milletlerarası kardeşçe bir insanlık hayatı Atatürk’ün en değerli idealiydi.”

Hüsrev Gerede, Mustafa Kemal Paşa’nın liderlik özellikleri ile ilgili şu gerçekçi çıkarımları yapmaktadır:⁴²⁰

“Beyni herhalde olayları duyularla algılayabilen olağanüstü bir makineydi. Aydın, kültür ve mantık sahibi bir kişiydi. Ne Lenin, ne Adolf Hitler ne de Mussolini gibi toplumsal birer din yaratmaya kalkışmamış, dehası koninin öbür bölümüne atlayarak deliler sınıfına girmemişti. Örnekleri olan, denenmiş, halka doğru, halk egemenliği esasına dayanan bir cumhuriyet kurmak istemiş ve kurmuştur.

Yine Hüsrev Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın devrimciliği için şunları söylemektedir:⁴²¹

“Atatürk, ulusunun ruh ve bünyesine olan yakınlığı, bağlılığı yüzünden onu yaşamı ve düşüncesi ile bilincini de derinden kavramıştı. Bu büyük devrimci, kendi

⁴¹⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, I-81.

⁴¹⁹ Topuz, *a. g. e.*, 14-15.

⁴²⁰ Önal, *a. g. e.*, 249.

⁴²¹ Önal, *a. g. e.*, 257.

kuşağının deha ve gücünü benliğinde toplamış bir insandı. Soylu ulusumuzun temiz karakterini, Türklük ateşinin aydınlatıcı alevini ve ulusal davamızın tüm inceliklerini içinde taşıyordu.”

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı her şey bir planlama sonucudur, tesadüf değildir. O, daha ilk andan itibaren Mondros Mütarekesi'nin getireceği zararları görmüş ve derhal harekete geçerek milletin önderi olmuştur. Her türlü gerekli fırsatı yaratarak, tüm imkânları sağlamıştır.

Mustafa Kemal Atatürk, hiç kuşkusuz ki XX. yüzyılın yetiştirdiği en büyük asker, devlet adamı ve devrimcilerden biridir. Lloyd George, Mustafa Kemal Atatürk için “*Yüzyıllar nadir olarak dahi yetiştirir. Şu talihsizliğimize bakın ki o büyük dahi çağımızda Türk milletine nasip oldu. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelirdi.*” diyerek uzun zaman mücadele verdiği bu eşsiz devlet adamına saygı duruşunda bulunmuştur.

4. MİLLİ MÜCADELE KADROSU

4.1. Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa

4.1.1. Hayatı

Cafer Tayyar Eğilmez, 1877’de Kosova Vilayeti’ne bağlı olan Priştine Sancağı’nda doğdu.⁴²² Kendisi Çolakoğulları adıyla tanınan Anadolu kökenli bir aileye mensuptur.⁴²³ Babası Emin Efendi, gönüllü olarak orduya katıldı. Genç yaşında Süvari Yüzbaşısı rütbesine terfi etti. Alay komutanı olarak katıldığı 1877-78 Türk Rus Savaşı’nda Plevne’de şehit oldu. Babasının şehit düştüğü sırada dünyaya gelen Cafer Tayyar Bey, 10 yaşındayken annesini kaybetti.⁴²⁴ Cafer Tayyar Bey, eğitimine Drama İdadî-i Mülkiye Mektebi’nde başladı. Şehit asker çocuklarının askerî okullara yatılı olarak kabulleri için çıkarılan bir İrade-i Seniyye üzerine kardeşleri Manastır Askerî İdadisi’ne, Cafer Tayyar Bey ise Manastır Askerî Rüştîyesi’ne kaydoldu. Eğitimini Manastır Askerî İdadisi’nde sürdürdü.⁴²⁵ Cafer Tayyar Bey, Manastır Askerî İdadisi’ni başarıyla bitirdikten sonra 1 Mart 1898’de İstanbul’da Harp Okulu’na kaydoldu. süvari teğmeni olarak Kurmay sınıfına seçildi. 9 Ocak 1902’de üsteğmen oldu. 4 Ocak 1902’de Harp Okulu’ndan ilk on kişi arasına girerek mezun oldu.⁴²⁶ Üsteğmen Cafer Tayyar Bey’in okul arkadaşları arasında Ali Fethi Okyar, Hafız Hakkı, Ali Fuat (Erdem) Kara Vasıf (Karakol) gibi şahsiyetler bulunuyordu.⁴²⁷ Dönemin diğer sivil ve asker aydınları gibi öğrencilik yıllarında “*hürriyet ve yenilik hareketleriyle*” ilgilendi. Kendi deyimiyle “*faal bir teşkilata girmemekle beraber fikri yapısı bu dönemde olgunlaştı.*”⁴²⁸

Harp Okulu’ndan kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olan Cafer Tayyar Bey, stajını yapmak üzere merkezi Selanik’te olan 3.Ordu emrine verildi. İlk görevi Üsküp’te bulunan 72.Nizamiye Alayı’na bağlı 3.Tabur 2.Bölük Kumandanlığı idi.⁴²⁹ Bu sırada Makedonya bölgesi son derece karıştı. Bulgar, Sırp, Rum ve Arnavut çeteleri birbirleriyle ve Türkler ile çarpışmaktaydı. Yüzbaşı Cafer Tayyar Bey, eşkıya takibinde görev aldı. Komonova’da Bulgar çeteleriyle çarpışan Cafer Tayyar Bey, 12 Mayıs

⁴²² Zülal Keleş, “Cafer Tayyar Paşa”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, V. Ankara, 1990, 44-56.

⁴²³ Keleş, *a. g. m.*, 56.

⁴²⁴ Keleş, *a. g. m.*, 56..

⁴²⁵ Keleş, *a. g. m.*, 56.

⁴²⁶ Keleş, *a. g. m.*, 56.

⁴²⁷ Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam* (haz: Cemal Kutay) İstanbul 1980,21.

⁴²⁸ Keleş, *a. g. m.*, 57.

⁴²⁹ Keleş, *a. g. m.*, 57.

1905'te Yemniye Tepeleri'nde güçlü bir Sırp çetesini yenerek ilk başarısını gösterdi.⁴³⁰ Komonova, Eğri, Palanka ve Karatova kazalarının Eşkîya Takibi Müfettişliği'ne atandı. 25 Mart 1906'da ise Kolağası olan Cafer Tayyar Bey; Kosova Mıntika Kumandanlığı, Kurmay Başkanlığı görevine getirildi ve burada muhtemel bir ayaklanmada komitelerin faaliyetlerini engellemek konusunda Enver Paşa ile birlikte çalıştı.⁴³¹ Bu arada İttihat ve Cemiyetine üye olarak cemiyetin Üsküp şubesinin kuruluşunda görev aldı. Bölgede cemiyetin teşkilatlanmasında aktif olarak çalıştı ve 24 Şubat 1908'de binbaşı rütbesi ile 17. Nizamiye Alayı Birinci Takip Taburu Kumandanı oldu.⁴³²

Binbaşı Cafer Tayyar Bey, 8 Eylül 1909'de Aydın Eşkîya Takip Kumandanlığı Takip Müfrezesi Komutan Yardımcısı oldu. Burada Rum çetelerine karşı mücadele verdi. 18 Ekim 1909'da Aydın Divan-ı Harb Üyesi oldu. 26 Ocak 1910'da Ödemiş Divan-ı Harb Reisliği'ne tayin oldu. Bu sırada Almanya'da eğitim almak isteğiyle istifa ettiyse de izin verilmemesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı 3.Şube emrine alınan Cafer Tayyar Bey, Balkan Savaşları'nda Osmanlı Doğu Ordusu, 16.Kolordu Kumandanlığı Kurmay Başkanlığı'na atandı.⁴³³ Doğu Ordusu ile Edirne, Kırklareli, Paşmaklı civarında görevlendirildi. Doğu Ordusu taarruza geçtikten hemen sonra Kırklareli civarında büyük kayıp vermiş, geri çekilmeye başlamıştı. Ordu, Vize ve Lüleburgaz'a çekilip toparlanmaya çalışırken 1 Kasım 1912 günü cepheye ulaşan Cafer Tayyar Bey'e Pınarhisar-Kırklareli arasındaki mevzilerden, diğer birliklerin geçişini himaye görevi verildi. Görevini tamamladıktan sonra Doğu Ordusu'ndan oluşturduğu bir "*piyade alayı*" ile Osmanlı Ordusu'nun Bulgarlara önemli kayıplar verdirdiği Vize Muharebeleri'ne katıldı. Ordunun umumi ricat emriyle Çatalca'ya çekildi.⁴³⁴

Buradaki düzenleme ile Cafer Tayyar Bey, Doğu Ordusu 2. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na getirildi. 28 Ocak 1913'te Batı Ordusu'nda görevlendirildi. Lüşne'de Sırlar'la çarpıştı, burada tifüs hastalığına yakalandıktan sonra 20 Mayıs 1913'te İstanbul'a döndü ve İstanbul'da Üsküdar Ciheti Kumandanlığı görevine getirildi.⁴³⁵ Ancak Cihet Komutanlıkları kaldırılınca 10 Aralık 1913'te İstanbul'da Askerî Mahkeme üyesi oldu. Kısa bir süre sonra İzmir'deki 4. Kolordu Kurmay Başkanlığı'na

⁴³⁰ Keleş, a. g. m., 57.

⁴³¹ Keleş, a. g. m., 57.

⁴³² Keleş, a. g. m., 57.

⁴³³ Keleş, a. g. m., 57.

⁴³⁴ Keleş, a. g. m., 57.

⁴³⁵ Keleş, a. g. m., 69.

tayin oldu. Cafer Tayyar Paşa'ya Balkan Savaşları sonunda iki yıl kıdem verilmiş, 9 Aralık 1914'te kaymakam (yarbay) rütbesine terfi etmiştir.

Yarbay Cafer Tayyar Bey, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine taraftar değildi. Bandırma Belediyesi'nde Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinin lehine konferanslar verdiği sırada kendisinin de fikirlerini sorduklarında, o açıkça savaşa girmek taraftarı olmadığını söylemişti. Bunun nedenini sorduklarında ise *“Hükümet emrederse askerîn vazifesi harp etmektir... Daha seferberliğin ilk günlerindeyiz. Siz bu vaziyette harbe girmekten bahsediyorsunuz. Hangi kuvvetle nereye gireceksiniz?”* cevabını vermiştir.⁴³⁶

Cafer Tayyar Bey, Osmanlı Devleti fiilen savaşa girdiği sırada 1.Tümen Kumandanlığı'na tayin edildi. Bir süre tümen'in eğitimi ve eksikliklerini tamamlamak amacıyla İstanbul'da kaldıktan sonra Çanakkale (Seddülbahr) Cephesi'nde görevlendirildi. Ağustos 1915 sonlarında Anafartalar ve Seddülbahr cephelerinde savaş eski hareketliliğini kaybetmiş, siper çatışmaları yapılmaya başlanmıştır.⁴³⁷

Cafer Tayyar Bey komutasındaki 1.Tümen'in bağlı olduğu 14. Kolordu ve Sağ Cenah Kumandanı Trommer Paşa tebdili hava olarak Edirne'ye gidince onun görevleri vekâleten Cafer Tayyar Paşa'ya verildi. Cafer Tayyar Paşa yürürlükteki nizamnameye göre kolordunun en kıdemli tümen komutanı olarak kendisinin yürütmesi gereken bu görevlerin bir Alman subayına verilmesine sinirlenerek ordudan ayrılmak istedi. İtirazları sonunda 31 Eylül 1915'te tekrar 14. Kolordu ve 1.Mıntıka Komutanlığı'na vekâleten atandı.

Cafer Tayyar Bey, Çanakkale Cephesi'ndeki hizmetlerinden dolayı üç yıl kıdem zammı alarak 14 Aralık 1915'te albay oldu. Gelibolu Yarımadası'nın İtilaf Devletleri tarafından tahliyesi tamamlandıktan sonra 9 Ocak 1916'da İstanbul'a döndü. Daha sonra ise Kafkas Cephesi'nde Rusların Muş, Tatvan, Bitlis'i işgal edip Erzurum'u da almaları sonunda Çanakkale Cephesi'nden dönen birliklerin bölgeye gönderilmesine karar verildi. Haziran 1916'da bu görevinin başına geçti. 1.Ordu'ya bağlı 1.Tümen Komutanı olarak Kafkas Cephesine gitti. Emrindeki 1.Tümen Çapakçur ve Oğnut'ta Ruslara karşı başarılı savunmalar yaptı. Cephede Oğnut Bölgesi'ndeki aşiret alayları ve milisler de Cafer Tayyar Bey'in emrine verilmiştir.

⁴³⁶ Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, 245.

⁴³⁷ Karabekir, *Birinci Dünya Savaşı Anıları*, 245.

27 Temmuz-1 Ağustos 1916 tarihleri arasında verilen mücadele sonucu Cafer Tayyar Bey idaresindeki 1.Tümen olağanüstü başarı göstererek Ruslara üç binden fazla kayıp verdirmiştir.⁴³⁸ 14 Eylül 1918’de İngiliz, Fransız ve Sırp birlikleri Osmanlı Devleti’nin müttefiki olan Bulgaristan’a karşı gelen taarruza geçti. Böylece savunmasız durumda bulunan Doğu Trakya’ya asker gönderilmesine karar veren Harbiye Nezareti, komutanlığını Cafer Tayyar Bey’in yaptığı 1.Kolordu’yu bölgeye gönderdi.⁴³⁹

Cafer Tayyar Paşa, Mondros Mütarekesi’nin imzalandığı gün İstanbul’daydı. Burada askeri ve sivil şahsiyetlerle görüşerek onlar ile fikir alışverişinde bulundu.⁴⁴⁰ 2 Kasım 1918’de ise Cafer Tayyar Paşa, Edirne’ye gelerek direniş çalışmalarına başladı.⁴⁴¹

Savaş bittiğinde ise Cafer Tayyar Paşa bu bölgede bulunuyordu. Bu sırada bölgeye Kâzım (Karabekir) Paşa tayin edildi. Cafer Tayyar Paşa hemen Kâzım Paşa ile irtibata geçerek onunla memleketin durumunu görüştü.⁴⁴² Savaş planları yaparak Kâzım Paşa ile girişecekleri mücadelenin adını “*Milli Cidal*”⁴⁴³ koydular ve kendisi Trakya’yı savunmaya karar verirken Kâzım Paşa’da Doğu Anadolu’ya gitmeyi kararlaştırmıştı.⁴⁴⁴ Edirne’de kurulan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile irtibata geçen Cafer Tayyar Paşa, hemen bölgenin Yunanistan’a ilhakını önlemek amacıyla çalışmalara başladı. Bu sırada ise Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak Milli Mücadele’nin temellerini atıyordu. Bu cemiyetin faaliyetlerini yakinen izleyen Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele’nin Rumeli cephesini oluşturabilmek için Cafer Tayyar Paşa ile irtibata geçerek ona 18 Haziran 1919 tarihinde şu telgrafi çekti ve Sivas Kongresi’nden haberdar etti:

“Milli İstiklâlimizi boğan ve vatanın taksime uğraması tehlikesini hazırlayan İtilaf Devletleri’nin icraatı ve merkezi hükümetin esir ve aciz vaziyeti malumunuzdur. Milletın mukadderatını bu mahiyette inkizara münkat olmak demektir. Tekmil Anadolu

⁴³⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, Kafkas Cephesi 1916-1918, Ankara 1978, 135.

⁴³⁹ Keleş, *a. g. m.*, 69

⁴⁴⁰ Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, Ankara, 1974, I-145.

⁴⁴¹ Keleş, *a. g. m.*, 70.

⁴⁴² Topuz, *a. g. e.*, 65.

⁴⁴³ “*Milli Cidal*,” Kâzım (Karabekir) Paşa ve Cafer Tayyar Paşa tarafından ortaya atılan bir milli direniş metodudur. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kâzım Paşa Milli Cidal’i (yani milli savaşı)Doğu Anadolu’da; Cafer Tayyar Paşa’da Trakya bölgesinde başlatacak böylece ülke düşman işgalinden kurtulacaktı. Hareket sadece millete dayanacak ve milli cidal başarılı olursa halk egemenliğine dayanan bir hükümet kurulacaktı. Milli Cidal ilk olarak Doğu’da başlayacak Kâzım Paşa burada ilk hamleyi yaptıktan sonra Cafer Tayyar Paşa’da Trakya’dan harekete geçecekti. (Cafer Tayyar Eğilmez’in Milli Cidal ile ilgili görüşlerine başvurmak için bkz: Topuz, *a. g. e.*, 65-66)

⁴⁴⁴ Topuz, *a. g. e.*, 65-66.

ahalisi Milli İstiklâli kurtarmak için baştan aşağı tek bir vücut haline getirilmiş ve istisnasız tek mil kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârlıkla müştereken ittihazı karar eylemiştir. Vali ve mutasarrıflıkların hemen hepsi de bu halka etrafına alınmıştır. Bu yüksek hedef için Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetinin şamil unvanı kabul edilmiştir. Anadolu'daki teşkilât kaza ve bucaklara kadar genişliyor. İngiliz himayesinde bir müstakil Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtlerde Türkler ile birleşti. Trakya Cemiyeti ve Edirne Vilayeti Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti ile de el ele vermek ve bütün Anadolu ve Trakya Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini birleştirmek ve Anadolu ve Rumeli bütün vilayetlerinin murahhaslarından mürekkep kuvvetli bir merkez heyeti teşkil etmek takarrür etti. Bu heyetin, İstanbul'un murakabesinden ve ecnebi devletlerinin nüfuz ve tesirinden tamamıyla azade kalacak ve milli sedayı gür bir sesle cihana duyuracak veçhile Anadolu'nun merkezinde ve en münasip olarak da Sivas'ta toplanması münasip görülmüştür. Lüzumuna göre İstanbul'da salâhiyeti haiz olmamak üzere bir mümessiller heyeti bulundurulabilir. Ben İstanbul'da iken Trakya Cemiyeti azası ile teati efkâr etmiş idim. Şimdi zamanı geldi, icap edenlere mahremce görüşerek derhal teşkilatta bulunulmasını ve buraya kıymetli bir iki zatın murahhas olarak ve fakat hüviyetini gizleyerek Samsun ya da şimendifer tarikile yola çıkarılmasını ve onlar gelinceye kadar da Edirne Vilayetinin vekil ve müdafii olmak üzere Anadolu'da beni tevkil ettiklerine dair imzaları altında bir vesikanın yüksek imzanızla ve şifreli telgrafla bildirilmesini rica ederim. Bu İstiklâl gayesi tahsil olununcaya kadar tamamiyle milletle birlikte fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ve bunu gördüğüm milli arzu üzerine her tarafa tamim ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek katîdir. Bu karar bütün arkadaşlarımızın karar ve kanaatine tamamen müstenittir. Gözlerinizden öperim. Telgrafların vusulünün de süratle isarına muntazarım.”⁴⁴⁵ --Bu telgrafı alan Cafer Tayyar Paşa, Milli Mücadele safına resmen geçmiştir. Sivas Kongresi'ne Edirne'den temsilci gönderilmemiş ancak kongre kararlarına uyulacağı bildirilmişti.⁴⁴⁶ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, Trakya'da başarılı olabilmek için Bulgar halkının anlayış ve işbirliğinin sağlanması gerektiği düşüncesindedir. 24-25

⁴⁴⁵ Feridun Kandemir, “Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Cafer Tayyar Paşa,” *Yakın Tarihimiz*, İstanbul, 1962, IV, 161- 162

⁴⁴⁶ Keleş, a. g. m., 70.

Ekim 1919'da Edirne 1.Ordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telgrafta şöyle demektedir.⁴⁴⁷

“Bizim en önemli görevimiz vatanın parçalanmasını önlemek ve milletin bağımsızlığını korumaktır. Bu amacımıza engel olanlar Türkiye'nin düşmanı olan İngilizlerdir. Onlara kendi çıkarlarını düşünen Fransızları da eklemek gerekir. Biz bütün imkânlarımızla düşmana karşı savaşmak kararını almış bulunuyoruz. Bulgarların da aynı düşmanlarla aynı şekilde durumları olduğunu zannetmekteyim. Bunu göz önünde tutarak onlara başarılar diliyor ve onları Yunanlılara karşı giriştikleri harekâta destekliyoruz. Bu durumda iki komşu ülke arasında uzun ömürlü bir iyi komşuluk ilişkisinin kurulması gerekir...”

16 Mart 1920 günü İstanbul'un resmen işgali üzerine Cafer Tayyar Paşa, İstanbul ile irtibatını büyük ölçüde keserek aynı gün yayınladığı kolordu emriyle Doğu Trakya'da seferberlik ilan etti. İstanbul'la olan telgraf hattı kapatıldı, buradan gelen yayınlara sansür koydurdu.⁴⁴⁸ 1 Mart – 2 Nisan 1920 tarihlerinde gerçekleştirilen Lüleburgaz Kongresi'nde *“Trakya'da iç ihtilal ve yabancı işgaline karşı müdafaa mukavemet”* kararı alındı.⁴⁴⁹ Cafer Tayyar Paşa'nın görevi savunma kararını askerî komutan olarak uygulamaktı. Kongrenin aldığı karar TBMM'nin açılış hazırlıklarını yürütmekte olan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi. Aynı kongrede Cafer Tayyar Paşa TBMM'ye Edirne Milletvekili seçildi⁴⁵⁰ Cafer Tayyar Paşa'ya TBMM tarafından Rumeli Umum Komutanlığı unvan ve selahiyeti verildi. Edirne'nin savunmasıyla ilgili derin tartışmaların yapıldığı Edirne Kongresi'nde Cafer Tayyar Paşa'ya Trakya Milli Kumandanı unvanı verildi.⁴⁵¹ Ancak 1920 Mayısında bu görevinden alındı. O da kendisini *“milli kumandan”* ilan ederek direnişi sürdürmeye karar verdi.⁴⁵² Bu dönemde Yunanlılar, Yunan Ordusu'nun Trakya'yı işgal etmesine kızan Fransız ve İtalyanların Cafer Tayyar Paşa'ya yardım ettiklerini iddia etmişlerdi.⁴⁵³ O sırada da Yunanlılar Kırklareli, Malkara ve Lalapaşa'yı ellerine geçirdiler.⁴⁵⁴ Cafer Tayyar Paşa yaralı düştü ve Yunanlılarca esir alındı. Araştırmacı Nilüfer Erdem, Yunanca kaynaklara dayanarak

⁴⁴⁷ Esra Değerli, “Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919–1923)”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007,18-1.

⁴⁴⁸ Keleş, a. g. m.,70.

⁴⁴⁹ Keleş, a. g. m.,70.

⁴⁵⁰ Keleş, a. g. m.,70.

⁴⁵¹ Keleş, a. g. m.,70.

⁴⁵² Topuz, a. g. e., 65

⁴⁵³ Erdem, a. g. e., 252.

⁴⁵⁴ Topuz, a. g. e., 63

yazdığı “*Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919- 1923)*” adlı eserinde Cafer Tayyar Paşa’nın esaretiyle ilgili şu bilgilere yer vermektedir:⁴⁵⁵

Onun esir düşmesi ile ilgili İstanbul’daki Rum gazetelerinden birinde yayınlanan habere göre Cafer Tayyar Paşa, cephedeki durumu bizzat görmek üzere Babaeski’ye gitmiştir. Babaeski’ye geldiği zaman Yunan süvarileri ile karşılaşmış, bunun üzerine maiyetindekilerle birlikte Edirne’nin güneybatısındaki Bostanlı Köyü’ne yönelmiştir. Fakat Yunan süvarileri onları görünce takibe koyulmuşlar ve Cafer Tayyar Paşa’nın maiyetindeki süvarilerden birini öldürmüşler, bir kısmını da esir almışlardır. Kurtulmayı başaran Cafer Tayyar Paşa’nın bindiği Arap atı Bostanlı köyü civarında şahlanarak onu yere düşürmüş ve sağ gözü ile sağ kaburga kemiği zedelenmiştir. Bir süre baygın kaldıktan sonra Bostanlı Köyü’ne doğru giderken karşılaştığı bir çoban onu köyüne getirmiş, köylüler de durumu yakındaki Yunan alayına bildirmişlerdir. Bu şekilde Yunanlılara esir düşen Cafer Tayyar Paşa, Havsa’da bulunan bir Yunan tümeni karargâhına getirilmiş ve orada ilk sorgulaması yapıldıktan sonra bir yük otomobili ile iki subay ve üç asker’in koruması altında Edirne’ye gönderilmişlerdir. Buradan ise Cafer Tayyar Paşa Atina’ya gönderilmiştir. Atina günleri oldukça sıkıntılı geçmiştir. 1921 Nisanında kendisini Atina’dan Türkiye’ye kaçırmayı için on beş bin drahmi karşılığında bir havacı ile anlaşmış ama bu gerçekleşmemiştir.⁴⁵⁶ Ancak Lozan Antlaşması’nda karşılıklı esir değişimi ile ilgili karar alınca 4 Haziran 1923’te salıverilmiştir.

O tarihten sonra Cafer Tayyar Paşa, Ankara’ya dönerek Meclis’e katıldı. O zaman hem milletvekili hem de komutanlık görevini birlikte yürütüyordu. Sonrasında ise Mustafa Kemal Paşa tarafından seçim hazırlıklarını yapmak üzere Trakya’ya gönderildi.⁴⁵⁷ II.Meclis sırasında ise Diyarbakır’daki Nesturi İsyanı’nı bastırmak üzere bölgeye gitti.⁴⁵⁸ Kısa sürede isyan bastırıldı. Cafer Tayyar Paşa, Nasturi isyanını daha çok milli kuvvetlerle gerçekleştirdiğini, hareket sırasında Musul’a yönelmek için Ankara’yla görüştüğünü ancak bu sırada yeni bir savaşı göze alamayan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti’nin kendisine izin vermediğini zaman zaman dile getirmiştir.⁴⁵⁹ Ordu’nun siyasetten ayrılmasıyla ilgili çıkan kanundan sonra Cafer Tayyar Paşa, askerlik görevinden istifa ederek milletvekilliğini seçmişti. İki ay Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa etmeden milletvekilliğini sürdürdükten sonra Terakkiperver

⁴⁵⁵ Erdem, *a. g. e.*, 267.

⁴⁵⁶ Topuz, *a. g. e.*, 63.

⁴⁵⁷ Topuz, *a. g. e.*, 67.

⁴⁵⁸ Topuz, *a. g. e.*, 67.

⁴⁵⁹ Keleş, *a. g. m.*, 74.

Cumhuriyet Fırkasına üye oldu.⁴⁶⁰ Partiye katıldığı ilk günkü konuşmasında muhalefetin görevinin ülkede demokrasinin yerleşmesine hizmet etmek olduğunu ve yıkıcı bir muhalefetten yana olmadığını ifade etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılınca bir dönem bağımsız milletvekili olarak görevini sürdürdü. Ancak Kâzım ve Ali Fuat Paşa'lar ile birlikte o da İzmir Suikastı davasında yargılandı. Bir daha aktif siyasete dönmeyen Cafer Tayyar Eğilmez, 3 Ocak 1958'de İstanbul'da vefat etmiş, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir.

4.1.2. Kişiliği

Cafer Tayyar Eğilmez Trakya'nın Yunan işgaline girmesini önlemek için elinden geleni yapmış bir Türk kumandanıdır. Kâzım (Karabekir) Paşa'nın "*taktik kabul etmeyen adam...*" sözleri Eğilmez'in baskıya gelemeyen karakterini anlatmaktadır.⁴⁶¹ Bu nedenle soyadı olarak ailesinin lakabı olan "*Çolakoğulları*"nı almak isterken Kâzım Paşa'nın "*Hiç eğilmeden Eğilmez soyadını al*" tavsiyesiyle bu soyadı almıştır.⁴⁶² Bu baskıya gelemeyen karakterini Atina'daki esaret döneminde de göstermiştir. Atina'daki Parapigmata Hapishanesi'nde kendisiyle birlikte yatan ancak söz konusu olayın tam tarihini vermeyen Zeynel Besim Sun, onun esaret günlerinden şu hatırasını nakletmektedir:

"Cafer Tayyar Paşa ile Atina'da Parapigmata Hapishanesinde bir müddet beraber bulunduk. Beş altı esir idik. Hapishaneyi muhafazaya memur bölük Anadolu'ya gönderilmiş, yerine başka bir bölük getirilmişti. Eski bölüğün kumandanı olan Yunan yüzbaşısı kibar bir adamdı. Milletlerarası esirler nizamnamesi gereğince hapishane içine hiç karışmaz yalnız muhafaza işine bakardı. Fakat yeni gelen Yüzbaşı Anadolu'dan yeni dönmüştü. Orada bizim çetelerden ve yeni yeni kendini göstermeye başlamış olan ordudan epeyce haşlanmış olmalı ki acısını bizden çıkarmaya kalkışmıştı. Yüzbaşı, içeri daldı. Henüz gelen esirleri; sen şurada yatacaksın, sen burada oturacaksın... filân diye taksime başladı. O sırada Cafer Tayyar Paşa aşağıya inmişti. Yunan yüzbaşısının hareketlerini görünce, içimizde Yunancayı güzel konuşan Teğmen Suat Efendi'ye hitap ederek: Yüzbaşı Bey'e söyleyiniz biz aramızda taksimat yaparız. Rahatsız olmasınlar dedi. Bu nazikâne ihtar Yüzbaşığı kudurtmaya yetti ve Suat Efendi vasıtası ile şunları söyledi: Bu adam hala kendisini kumandan mı sanıyor? Esir

⁴⁶⁰ Keleş, a. g. m., 74.

⁴⁶¹ Keleş, a. g. m., 74.

⁴⁶² Keleş, a. g. m., 74.

olduğunu unutup mu? Ve Cafer Tayyar Paşa'nın üzerine yürüdü. Cafer Tayyar Paşa'da herifi tutunca sokak kapısından dışarıya attı. Yüzbaşı bağılıyor çağırıyor küfrediyor fakat korkusundan içeriye giremiyordu. Çehresi sapsarı kesilen Cafer Tayyar Paşa hızlıca merdivenleri çıktı. Bir müddet sonra inince kendisini, pijamalarını çıkarmış ve sivil giyinmiş gördük. Yüzbaşı durmadan kapıdaki iki nöbetçiye 'Salmayın, süngüleyin!' diye bar bar bağılıyordu. Cafer Tayyar Paşa hiddetle kapıya yürüdü. Eli süngülü nöbetçilerin sağ eliyle sağındakini, sol eliyle solundakini iterek ikisinin arasından fırladı, sokağa çıktı. Hiç kimse kendisini tutmaya cesaret edememişti.”⁴⁶³

Zeynel Besim Sun bir de Çerkez Ethem ile Cafer Tayyar Paşa ile arasında geçen bir anıyı nakletmektedir:

“Dini bayramlardan biri gelmişti. Biz Paşa'nın odasında tebriklerimizi arz ederken içeriye siyah elbiseli siyah kalpaklı dört, beş kişi girdi. En önde gireni Cafer Tayyar Paşa'nın ayaklarına kapandı. Paşa o kendine has her zamanki babacan ve samimi haliyle 'Rica ederim, kalk, kalk' diyerek bu şahsı kaldırdı ve ondan sonra eliyle de işaret ederek 'Git Git!' diye adeta feryada başladı. Adam ağlıyordu. Bu kovulma üzerine hıçkırık hıçkırık ağlayarak çıktı gitti. Tek kelime söylememişti. Bu kadar nazik adam kendisini tebrike gelen ve ayaklarına kapanan bu şahsı nasıl olurda kovardı? Ağlayarak giden adam meğer Çerkez Ethemmiş.... Cafer Tayyar Paşa, bir müddet dalgın dalgın yüzümüze baktıktan sonra 'Vatan hainlerini elbette kabul edemezdim!' diyerek ve ilave etti: “Bunlara selam vermek bile cinayettir arkadaşlar!”⁴⁶⁴

Zeynel Besim Sun'un üçüncü anısı ile Cafer Tayyar Paşa'nın kendisini Yunanlılara teslim eden köy ile ilgilidir:

“Bir gün kendisine sordum:

“-Zafer şüphesiz ki bizimdir. İnşallah günün birinde vatana döneceğiz. Sizi tutarak Yunanlılara teslim eden köye de elbette bir uğrayacaksınız. Onlara ne diyeceğinizi merak ediyorum?”

“- Hiç bir şey söylemeyeceğim. Sadece intikam alacağım.”

“-Ne gibi?” “-Gayet basit... O köyde mükemmel bir okul açtıracam... Daha ne istersiniz? Eğer cahil olmasalardı, bir kumandanı tutup kendi elleriyle düşmana teslim ederler miydi?”⁴⁶⁵

⁴⁶³ Zeynel Besim Sun, “Cafer Tayyar Paşadan Hatıralar,” *Yakın Tarihimiz*, IV, İstanbul, 1962, 45-162.

⁴⁶⁴ Sun, a. g. m., 162.

⁴⁶⁵ Sun, a. g. m., 162.

4.2. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa

4.2.1. Hayatı

Ali Fuat Cebesoy, 23 Eylül 1882'de İstanbul'un Üsküdar semtinde dünyaya geldi.⁴⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti ilk Bayındırlık Bakanı Korgeneral İsmail Fazıl Cebesoy'un oğludur.⁴⁶⁷ Dedesi ise Müşir (Mareşal) Mehmet Ali Paşa'dır. Mehmet Ali Paşa, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna Ordusu Komutanı iken şehit düşmüştür.⁴⁶⁸

Çocuk yaşta babası İsmail Fazıl'ın Erzincan'a sürgüne gönderilmesi nedeniyle yaşamının ilk yılları burada geçti. Abdülhamit döneminde Erzincan 4.Ordu'nun önemli bir garnizonu olduğu için Ali Fuat Bey'in çocukluk yılları burada kışladaki avcı taburlarının talimlerini seyrederek geçti.⁴⁶⁹ İlk tahsilini burada yapmıştır. Tıpkı diğer komutanlarında olduğu gibi Ali Fuat Bey'de küçük yaşta askerî hayatın cazibesine kapılmıştı: Dokuz-on yaşlarında mahalle çocuklarıyla birlikte garnizon içerisindeki askerlerini izler ve onları taklit ederdi. Bu oyunlarda çocuklar ikiye ayrılır, birbirleriyle kavgaya tutuşurdu. Ali Fuat Bey 1893 yılında Erzincan'da Askerî Rüştîye'yi bitirdi.⁴⁷⁰ Babası Ali Fuat Bey'in "*Ailemiz asker ocağına döndü*" diyerek asker olmasını istememişti. Hatta öyle ki yıllar sonra Ali Fuat Bey, Mustafa Kemal Bey ile ilk karşılaştığı zaman ailesindeki tüm erkeklerin subay olduğunu söyleyerek övünecekti.⁴⁷¹ 1894'te ise Ali Fuat Bey Saint Joseph Lisesi'ne kayıt oldu ve burayı bitirdi.⁴⁷² Burada iyi derecede Fransızca öğrendi. Ali Fuat Bey, İstanbul'daki eğitim yıllarında önce Salacak, sonra da Kuzguncuk'ta bir yalıda yaşayacak ve bu boğaz kıyısında ki evlerinde Mustafa Kemal Bey ile devlet meseleleri hakkında tartışmalara girecekti.⁴⁷³

Bu dönemde kendisi asker olmak istiyordu. Böylece 12 Mart 1899'da Harbiye Mektebi'ne girdi ve burada Mustafa Kemal Bey ile tanıştı.⁴⁷⁴ 9 Ocak 1902'de piyade rütbesiyle mezun oldu.⁴⁷⁵ Tıpkı diğer komutanlarda da olduğu gibi Piyade Ali Fuat Bey de II. Abdülhamit döneminin baskısından yakınıyordu. Bu dönemin çıkmazı, onun önünde de bir duvar gibi yükselmişti. Ordu'daki bozulma, adam kayırma, eşitsizlik gibi konular ve bu konuların ülke üzerindeki etkisi onu düşündürüyordu. Okul yılları için,

⁴⁶⁶ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk.*, 38.

⁴⁶⁷ Nusret Baycan, "Ali Fuat Cebesoy", *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, V, Ankara, 1989, 441.

⁴⁶⁸ Mango, *a. g. e.*, 68.

⁴⁶⁹ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk.*, 38.

⁴⁷⁰ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk.*, 38.

⁴⁷¹ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk.*, 27.

⁴⁷² Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 39.

⁴⁷³ Mango, *a. g. e.*, 68.

⁴⁷⁴ Mango, *a. g. e.*, 68.

⁴⁷⁵ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 39.

“Günde kaç defa ‘Padişahım çok yaşa’ diye bar bar bağırdığımız devrin padişahı Sultan II. Abdülhamit gözümüzden yavaş yavaş düşüyordu. Tıbbiye’deki genç ve aydın hürriyet taraftarlarının sürgünlere gönderilip ocaklarına incir dikildiğini duydukça adeta feveran ediyorduk. Bir gün bizim de başımıza bir şey gelebilirdi. Devlet idaresinin iyi işlemediğini, suiistimallerin alıp yürüdüğünü, memurların ve subayların maaşlarını alamadıklarını, buna mukabil saraya mensup sırmalı hafiyelerle tevabilerine maaşlarından başka keseler dolusu altın verildiği haberini aldıkça, Sultan Hamid’e esasen pek de kuvvetli olmayan güvenimiz büsbütün sarsılıyordu. Ordunun fena eller idaresinde değer ve itibarını kaybettiğini görüyorduk... Fakat kimse ortaya çıkıp ‘Nereye gidiyoruz, memleketi nereye götürüyorsunuz?’ diye soramıyordu, sormak cesaretini gösteremiyordu... Memlekette hürriyet yoktu. Biz genç Harbiyeliler, Fransız İhtilali Beyanname’sinde insan hak ve hürriyetlerine verilen önemi gizli de olsa okumuş ve öğrenmiştik.”⁴⁷⁶ Bu sözler o dönemin Ali Fuat Bey üzerindeki etkisini de çok güzel özetlemektedir.

11 Ocak 1905’te kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi’ni bitirdi.⁴⁷⁷ Yüzbaşı Mustafa Kemal Bey ile birlikte Şam’daki 5.Ordu’ya katıldı ve burada II. Meşrutiyet’in ilanına kadar isyanların bastırılmasında görev yaptı.⁴⁷⁸ Meşrutiyet’in ilanından sonra ise Roma Askerî Ataşeliği görevine getirildi.⁴⁷⁹ Balkan Savaşları’na kadar burada binbaşı rütbesi ile görev yaptı. 1 Ekim 1911’de Garp Ordusu 1. Şube Müdürlüğü’ne, 20 Şubat 1912’de 1. Kolordu Kurmay Başkanlığı sonra da 7. Kolordu Kurmay Başkanlığı’na getirildi. İpek ve Yakova’nın asilerden arındırılması için kolorduca teşkil edilen müfrezenin komutanlığını yapmış, 10 Kasım 1912 – Mart 1913 tarihleri arasında 23. Tümen Komutan Vekili olarak Yanya savunmasına katılmıştır.⁴⁸⁰ Bu harekâta üç yerinden yaralanan Binbaşı Ali Fuat Bey yarbaylığa yükseltilmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlayınca Şam’daki 8.Ordu’ya tayin olmuştur. Savaşın sonuna kadar tekrar Filistin Cephesi’nde görev yapan Yarbay Ali Fuat Bey, Von Kress’in kurmay yüzbaşılığına atanmıştır. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ardından İstanbul’a dönmüştür.

⁴⁷⁶ Mango, a.g.e., 68.

⁴⁷⁷ Mango, a.g.e., 68.

⁴⁷⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, (haz: Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 2007, 34.

⁴⁷⁹ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 35.

⁴⁸⁰ Baycan, a. g. m., 441.

Yarbay Ali Fuat Bey, Mart 1919'da Konya üzerinden kolordu karargâhının bulunduğu Konya Ereğlisi'ne geçti.⁴⁸¹ Daha sonra ise askerini Ankara'ya getirdi. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığında ilk haberleştiği kişi Ali Fuat Paşa'dır. 23 Mayıs 1919'da karşılıklı telgraflaştılar.⁴⁸² Mustafa Kemal Paşa Ali Fuat Paşa'dan bir an önce kendisine ulaşmasını ve İstanbul'dan gelen arkadaşlarını da beraberinde getirmesini istemişti.⁴⁸³

19 Haziran 1919'da Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat Paşa, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluştular. Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Rauf Bey'le birlikte Amasya'ya gelen Ali Fuat Paşa, 21 Haziran 1919 gecesi hazırlanan Amasya Genelgesi'ni Rauf ve Rafet Bey'lerin kararsız tutumları karşısında, en ufak bir duraksama göstermeden imzaladı. Ali Fuat Paşa'nın Amasya Genelgesi'ni imzalaması diğer komutanlarında teskin olmasını sağladı. İstanbul Hükümeti 10 Ağustos 1919'da Ali Fuat Paşa'yı geri çağırdı ancak o geri dönmedi.⁴⁸⁴ Sivas Kongresi'ni baltalama teşebbüsleri karşısında, Ali Fuat Paşa, kongrenin kendisine güveni ve onayı ile çekingen davranan valilere sert uyarılarda bulunmuş (Özelikle Ankara ve Konya Valilerine) bölgelere yüksek rütbeli subaylardan millî komutanlar göndermişti.⁴⁸⁵

Ali Fuat Paşa, Sivas Kongresi'ne katılmamıştır ancak babası İsmail Fazıl Paşa, Sivas Kongresi'ndeki yerini almıştır. Babası İsmail Fazıl Paşa, İstanbul delegesi olarak 29 Temmuz 1919'da Ankara'ya gelmiş ve Keçiören'de oğlunun kaldığı bağevinde kalmış Ankara ve havalisine işgaller karşısında destek ve moral vermiştir.⁴⁸⁶ Sivas Kongresi sonrasında da Ali Fuat Paşa ve babası İsmail Fazıl Paşa durum değerlendirmesi yapmışlardır. Görülen odur ki baba- oğul Milli Mücadele'de tam bir uyum içerisinde çalışmaktadırlar.

Sivas Kongresi'nde Ali Fuat Paşa ile ilgili alınan en önemli karar hiç kuşkusuz onun Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmasıdır: Heyet-i Temsiliye tarafından Ali Fuat Paşa Batı Cephesi'ndeki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin başına atanmıştır. Heyet-i Temsiliye, 18 Aralık 1919 günü Sivas'tan ayrılıp 27 Aralık'ta Ankara'ya ulaştıklarında Ali Fuat Paşa tarafından karşılanmışlardır. 27 Aralık 1919-23 Nisan 1920 arası tarihler

⁴⁸¹ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 103.

⁴⁸² 23 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da bulunan Ali Fuat Paşa'ya Samsun'a geldiğini, kendisiyle daha sıkı temasta bulunmak istediğini ve İzmir bölgesine dair alabileceği bilgiden haberdar edilmesini istediğini bildiren bir telgraf çekti. (bkz: Kocatürk, *a. g. e.*, 65.)

⁴⁸³ Turgut, *a. g. e.*, 20.

⁴⁸⁴ Turgut, *a. g. e.*, 20.

⁴⁸⁵ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 31.

⁴⁸⁶ Turgut, *a. g. e.*, 20.

Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki günleridir ve Meclis-i Mebusan'da Mustafa Kemal, Erzurum milletvekili seçildiği halde meclis çalışmalarına katılmamıştır. 12 Ocak 1920'de toplanan meclis, Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir, ancak İngiliz askerlerinin baskını üzerine Meclis-i Mebusan kapatılmıştır. 23 Nisan 1920'de ise TBMM toplandığında Ali Fuat Paşa meclis çalışmalarına katılmamıştır.⁴⁸⁷ 14 Nisan'da Ankara'dan yola çıkan Ali Fuat Paşa, 21 Nisanda Bursa'ya varmıştır. Buradan da Lefke'de çıkan bir isyanı bastırmak için Osmaneli'ne hareket etmiştir.⁴⁸⁸

İsyanlar yatışıp Ali Fuat Paşa Eskişehir'e geçtiğinde Yunan taarruzu başladı. 25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı resmen kurularak başına Ali Fuat Paşa geçti ve Çerkez Ethem'in müfrezeleri de Kuva-yı Seyyare adıyla cepheye bağlandı. Ali Fuat Paşa'nın karargâhı Eskişehir'deydi ve cephe kumandanlığı sırasında Gediz Muharebeleri yapıldı. Bu harekât Ali Fuat Paşa'nın isteği üzerine planlandı. Uşak bölgesinde irtibatsız kaldığı anlaşılan bir Yunan tümeni ani bir baskınla geri atılacaktı. 24-29 Ekim 1920 tarihleri arasında beş gün süren harekâta ateş üstünlüğü sağlanamayıp ileri yürüyüşler idare edilemedi ve birlikler Dumlupınar'a çekilmek zorunda kaldı.⁴⁸⁹ Bunun üzerine de Yunanlılar İnegöl'ü işgal ettiler. Bu olaydan sonra Ali Fuat Paşa 8 Kasım 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu durumdan Nutuk'ta "*Ali Fuat Paşa'nın artık Batı Cephesine kumanda edemeyeceğine inanmışım*" demektedir.⁴⁹⁰

Ali Fuat Paşa, Gediz Muharebeleri için, "*Gediz Muharebeleri kumanda, sevk ve idare bakımından çok güç bir askerî hareket olmuştu. Garp cephesi üstün bir düşman karşısında cenahlarını zaruri olarak zayıf bıraktıktan sonra bütün kuvvetin yarısını toplayarak cephenin ortasında düşmanın merkezine doğru bir yürüyüş yapmış, bir fırkasını yalnız yakalamış ve bunu mağlup ederek geriye atılmıştı. Sonra düşmanın hiçbir tehdidine uğramadan eski vaziyetini almıştı. En muntazam orduların güçlüğüle başarabileceği böyle bir hareketi, o tarihlerde yeni kurulmaya başlamış küçük milli ordumuzun başarması ehliyet, cesaret ve milli bir gayrete sahip olduklarını göstermeye kâfi gelmişti.*" yorumunu yapmaktadır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında Gediz Muharebeleri'ne dek herhangi bir sorun çıkmamıştı. Ancak şu da gösteriyordu ki elde ki Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile Yunanlılara karşı başarı kazanmak

⁴⁸⁷ Turgut, a. g. e., 20.

⁴⁸⁸ Turgut, a. g. e., 67

⁴⁸⁹ Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 54.

⁴⁹⁰ Atatürk, a. g. e., 299.

olanaksızdı. O yüzden derhal bu birlikler düzenlenerek, TBMM'ye bağlı düzenli ordular haline getirilmeliydi.

Gediz Muharebeleri'nin ardından Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınan Ali Fuat Paşa, Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. Böylece Ali Fuat Paşa'nın Moskova günleri de başlamış oldu. Artık o, Sovyet yönetiminden Türk Milli Mücadelesi'nin ihtiyaç duyduğu en önemli şeyi, para ve silah yardımını sağlamaya çalışacaktı. Böylece Ali Fuat Paşa'nın diplomatlık günleri başladı. Yaklaşık iki yıl burada görev yapan Ali Fuat Paşa, 2 Haziran 1922'de memlekete geri döndü.

Ali Fuat Paşa, Moskova'dan döndükten sonra mecliste ki yerini Müdafaa-i Hukuk Grubu Reisi olarak aldı. Büyük Taarruz'daki başarıdan sonra Ali Fuat Paşa, Rauf Bey aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'dan 2. Ordu Komutanlığı'na atanmasını istemiş politikadan hoşlanmadığını bildirmişti.⁴⁹¹ Böylece Ali Fuat Paşa geçmiş hizmetleri göz önünde bulundurularak korgeneralliğe yükseltildi ve 2.Ordu Müfettişliği'ne atandı. 1924'e kadar bu görevini sürdürdü. Kâzım Paşa da 26 Ekim 1924'te 1.Ordu Müfettişliği'nden istifa ettiğini bildirmişti. Her iki Paşa da, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yeni komutanlara görevlerini teslim etmek üzere ordularının başına gönderilmiş, Meclis'e kabul edilmemişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta Rauf Bey'inde dâhil olduğu büyük bir komplonun başarısızlığa uğratıldığından söz etmektedir.⁴⁹²

1924'te ise Kâzım Paşa ile Ali Fuat Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak muhalefete çekildiler. Ali Fuat Paşa partinin genel sekreterliğine getirildi.⁴⁹³ Cebesoy'un hatıralarında belirttiğine göre partiyi kuranlar özellikle partinin demokratik olduğu kadar yenilikçi ve yapılan inkılâpların taraftarı olmasına özen göstermişlerdi.⁴⁹⁴ Yine Ali Fuat Cebesoy hatıratında muhafazakâr insanların partiye almadıklarının altını çizmektedir.⁴⁹⁵ Ancak yine de Şeyh Sait İsyanı'yla bağlantılı kurularak bu parti kapatılmıştı. Bundan sonra ise Ali Fuat Paşa için sıkıntılı günler başladı çünkü kendisi Mustafa Kemal Paşa'ya planlanan İzmir Suikastı davasının sanıkları arasına girdi. Ancak Kâzım Paşa ve Refet Bey ile birlikte 15 Temmuz 1926'da serbest bırakıldı.⁴⁹⁶ Bu

⁴⁹¹ Baycan, *a. g. m.*, 441.

⁴⁹² Baycan, *a. g. m.*, 441.

⁴⁹³ Soyak, *a. g. e.*, 281

⁴⁹⁴ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 510.

⁴⁹⁵ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 510.

⁴⁹⁶ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 510.

üç paşa ile Atatürk bir süre sonra barışmış, hatta 1933 yılında Ali Fuat Paşa, Atatürk'ün daveti üzerine yeniden Konya Bağımsız Milletvekili seçilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefat etmesinden sonra ise CHP'ye giren Ali Fuat Cebesoy, 6.dönemde tekrar Konya'dan seçilerek Nafia Vekili oldu. Kâzım Karabekir'in ölümü üzere 30 Ocak 1948'de TBMM başkanlığına seçildi. 14 Mayıs 1950'de Demokrat Partiden Eskişehir milletvekili olarak görevini sürdürdü. 1954-57 yılları arasında da İstanbul milletvekilliği yaptı ancak 1960 Askerî müdahalesinden sonra görevden çekildi. 10 Ocak 1968'de ise İstanbul'da vefat etti ve vasiyeti üzerine Geyve'de toprağa verildi.

4.2.2. Kişiliği

Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele'nin en başından itibaren Mustafa Kemal'in yanında olan ve ondan desteğini esirgemeyen şahısların başında gelmektedir. Özellikle "*Sınıf Arkadaşım Atatürk*" adlı eserinde bahsettiği gibi, onun İstanbul'daki Harp Okulu günlerinde ondan hiçbir desteği esirgememiş, o günlerde Mustafa Kemal'in yanında olmuştur.

Ali Fuat Cebesoy; ciddi, çalışkan, dürüst, bilgili, cesur, iki lisan bilen ve eser veren bir kurmay subaydır. Çeşitli karargâhlardaki kurmay görevlerinde başarılı olmuş, kendisini astlarına saydırmış, üstlerine sevdirmiştir. Tümen ve kolordu komutanı olarak birliğini ağır muharebe şartlarında selâmete ulaştırmıştır. Yaşadığı dönemde cereyan eden harplerin ve muharebelerin hemen tümüne katılmış, tecrübeli bir komutandı.

Milli Mücadele'nin başlangıcında Genel Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak başarılı olmuş, fakat Batı Cephesi Komutanı iken Genelkurmay Başkanı'nın karşı çıkmasına rağmen Gediz Muharebeleri'ni yapması ve birliğinin çekilmesi nedeniyle astlarının güvenini kaybetmiş ve Cephe Komutanlığı'ndan alınmıştır. Moskova Büyükelçiliği'nden dönüşünde 1.Ordu Komutanlığı'nı kabul etmeyip, sonradan politikadan hoşlanmadığını söyleyerek 2. Ordu Komutanlığı'nı istemesi bir yıl geçince Meclis'teki görevine döneceğini söyleyerek ordu komutanlığından istifa etmesiyle eski ve yakın arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kaybetmiştir.⁴⁹⁷ Zira onların arkadaşlığı, Milli Mücadele kadrosunun bir araya gelişinden çok önce başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul günlerinde Cebesoy ailesinin her türlü fedakârlığından yararlanma olanağını bulmuştur. Ancak, Mustafa Kemal Paşa ile arası cumhuriyet

⁴⁹⁷ Baycan, *a. g. m.*, 449.

döneminde tıpkı kadronun diğer üyeleriyle olduğu gibi bozulmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda şunları nakletmektedir:

“... Sonra aralarına uğursuz talih oyunları girdi. Kaderin kara eli bu iki en eski arkadaşın arasına kara bir perde indirdi. Yollar ayrıldı. Mustafa Kemal bahtının zirvelerine kanat açarken, Ali Fuat Paşa, inkârın, terk edilmişliğin, yalnızlığın idbârı içinde kaldı. Aktif çağlarda daima ön planda yaşadığı, askerlik, siyaset meydanlarından ve hepsinden acısı eski arkadaşı Mustafa Kemal'den kopup meçhullere itilirken kaybettiği şeylerin büyüklüğünü, değerini biliyordu. Bu kaybolan şeyler; gençliğinin, mücadelelerinin bütün hâsılasıydı. Ve istikbale ait bütün umutlar...”⁴⁹⁸

Ali Fuat Cebesoy: “Atatürk, vatanın kurtuluşu için beraberce çalıştığı arkadaşlarıyla dargın kalmak istemezdi. Benim de emelim ve temennim bunun husul bulunması idi. Bahsettiğim arkadaşlar Hüseyin Rauf Orbay, Kâzım Karabekir ve Refet Paşalardı. Milli Mücadele'nin başlangıcından beri Atatürk'ün en yakın yardımcılarından biri olan bu üç değerli arkadaş, benim gibi, bir takım ifratçıların entrikaları yüzünden Atatürk'le dargın vaziyete gelmişti.” diyerek Atatürk ile dargınlığının sebebi olarak “bir takım ifratçıların entrikalarını” göstermektedir.⁴⁹⁹ Ancak Savarona yatındaki istirahati sırasında kendisiyle 22 gün geçirebilme ve eski günleri yâd etme olanağı bulmuştur.

4.3. Musa Kâzım (Karabekir) Paşa

4.3.1. Hayatı:

Musa Kâzım Karabekir, İstanbul Küçükmustafapaşa'da 23 Temmuz 1882⁵⁰⁰ de dünya geldi.⁵⁰¹ Selçuk Türklerinden olan Karabekir, Karaman havalisindedir.⁵⁰² Kendi yazdığı biyografisine göre babası Mehmet Efendi, 16 yaşındayken Kırım Savaşı'na katıldı⁵⁰³ Daha sonra Kastamonu'da Zaptiye Alaylığı Kumandanlığı, İskilip Mülkiye Kaymakamlığı, Manastır Alaybeyliği görevini yapmış Mehmet Emin Efendi, aynı zamanda Sivastopol ve Silistre savaşlarında bulunmuştur.⁵⁰⁴ Annesi Hacı Havva

⁴⁹⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 40.

⁴⁹⁹ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 40..

⁵⁰⁰ Nüfus Müdürlüğü kayıtlarında Kâzım Karabekir'in doğum tarihi 1 Temmuz 1882 olarak gözükmektedir. *Emekli Sandığı Arşivi*, A0083.856 no'lu Emeklilik Sicil Dosyası, Cilt No: 7 Nüfus Kayıt Örneği ve 310036-3-190 no'lu Dul ve Yetim Maaşı tahsisini gösterir belge.

⁵⁰¹ Kâzım Karabekir, *Hayatım*, İstanbul, 2008, 27.

⁵⁰² Karabekir, *Hayatım*, 19.

⁵⁰³ Karabekir, *Hayatım*, 19.

⁵⁰⁴ Karabekir, *Hayatım*, 19.

Hanım'dır. Karabekir beş erkek kardeşin en küçüğüdür. Diğerleri sırasıyla Hamdi, Hilmi Şevki ve Hulusi Bey'lerdir.⁵⁰⁵

Kâzım Bey, babasının mesleği nedeniyle çocukluğunda birçok yere gitmek zorunda kalmıştı. 1886'da Van'da 1889'da ise Halep'te bulundu. Daha sonra İstanbul'a döndü. Kendisi askerî okulda okumayı kafasına koymuştu. Özellikle –tıpkı Mustafa Kemal Paşa örneğinde olduğu gibi- komşusunun giydiği askerî üniformadan oldukça etkilenmişti.⁵⁰⁶ Kâzım Karabekir anılarında, askerlik merakıyla ilgili şunları söylemiştir: *“Zaten kendimi bildim bileli oyunlarımız, bayramda seyranda giydiklerimiz askerceydi... Babamız asker... Senelerce diyar diyar askerî seyahatler yapmıştık. Yalvar yakar annemi de ağabeyimi de bu işe razı ettik.”*⁵⁰⁷

İlköğrenimini babasının mesleği icabıyla doğu illerindeki okullarda geçiren Kâzım Bey'in böylece Fatih Askerî Rüştiyesi günleri başladı. Bu sırada abisinin aracılığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanıştı. 1900 yılında ise Kuleli Askerî Lisesi'nden mezun olarak Pangaltı Harbiye Okulu'na girdi. Okul idaresi gösterdiği başarı nedeniyle kendisinden öğretmen olarak okulda kalmasını istemiştir ancak Kâzım Bey, bunu kabul etmeyip iki yıllık stajını görevlendirildiği 3.Ordu süvari topçu ve piyade bölük komutanlığı hizmeti olarak Manastır'da yapmaya başlamıştır. Burada birçok kere Rum ve Bulgar çeteleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bulgarlar ile yapılan büyük bir çarpışmadan sonra kolağası rütbesine yükseltilmiştir.⁵⁰⁸ 1907 yılında İstanbul Harbiye Mektebi Tabiye Muallim Muavinliği'ne tayin edilmiştir. Manastır ve İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetlerinin ilk merkezlerinin kuruluşunda bulunmuştur. Zira Yüzbaşı Kâzım Bey, İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir şubesinin açılmasında görev almıştır.⁵⁰⁹ Kendisiyle birlikte Mühendis Salim, Avukat Baha, Muharrir Mahmut Sıdık, Fatin Hoca ve Topçu Binbaşı Nahit İttihat ve Terakki Cemiyetinin İstanbul teşkilatlanmasında önemli rol oynadı.⁵¹⁰ Yüzbaşı Kâzım Bey, merkezin Fedai Şubesinin başına getirildi.⁵¹¹ Meşrutiyetin ilanından sonra ise İttihat ve Terakki Cemiyetinin bir siyasi partiye dönüşerek meclise girmesi ve ordunun siyasetle uğraşmasının aleyhinde olduğu için bilhassa 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından

⁵⁰⁵ *İnsan ve Asker Kâzım Karabekir*, (Editör: Ruşit Çavaş), İstanbul,2008, 11.

⁵⁰⁶ Çavaş, a. g. e., 82.

⁵⁰⁷ Çavaş, a. g. e., 82.

⁵⁰⁸ Çavaş, a. g. e., 18.

⁵⁰⁹ Çavaş, a. g. e., 18.

⁵¹⁰ Çavaş, a. g. e., 267.

⁵¹¹ Çavaş, a. g. e., 267.

sonra siyasete karışmadı ve tamamen askerî vazifesinde kaldı. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Edirne'de 3.Fırka Kurmaylığı görevine getirildi. 31 Mart Ayaklanması'nın bastırılmasından sorumlu Hareket Ordusu'nun 2. Şube Müdürü oldu.⁵¹² Burada Mustafa Kemal Bey ile de tanıştı ve dost oldu.⁵¹³ Daha sonra Kâzım Bey, Arnavutluk isyanının bastırılmasında rol oynayan Kolordu Erkan-ı Harbiyesi Hareket Şubesi Müdürlüğü yaptı. 1912'de Trakya Hudut Komiserliği vazifesine atanarak, 14 Nisan'da binbaşılığa terfi etti.⁵¹⁴ Balkan Savaşları'nda bu görev ile Edirne Kalesi'nin savunmasında yararlılık gösterdi ve iki sene kıdem zammı ve dördüncü Osmanî Nişanı ile ödüllendirildi. Balkan Savaşları'ndan sonra Alman Askerî Misyonu'nun içerisinde Erkan-ı Harbiye Umumiye İstihbarat Şubesi'ni idare etti.⁵¹⁵ 1914 yılında ise Birinci Dünya Savaşı'na Yarbay rütbesi ile katılan Kâzım Bey, Birinci Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı ile İran harekâtında görevlendirilmiş ve Halep'te iken yaralanan Süleyman Askeri Bey'in yerine Basra Valiliği'ni yapmak üzere Bağdat'a gönderilmiş daha sonra da İstanbul Kartal'daki 14. Tümen'e yönlendirilmiştir.⁵¹⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında da Yarbay Mustafa Kemal Bey ile Kâzım Bey'in aralarındaki dostluk artarak devam etti. Gerek Mustafa Kemal Bey gerekse Kâzım Bey, savaşa girilmesine şiddetle karşı çıktılar.⁵¹⁷ Ancak o da tıpkı Mustafa Kemal Bey gibi çıkar bir yol bulamayınca vatani kurtarmak için savaşta yer aldı. Yarbay Kâzım Bey, savaşta ekseriyetle İran, Irak ve Kafkasya cephelerinde görev alacaktı. Kendisine Liman von Sanders tarafından şu görevler tebliğ edildi:⁵¹⁸

⁵¹² Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti-1896-1909*, İstanbul 2005, 15.

⁵¹³ Yaşar Semiz, "Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi", *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Mecmuası*, IV, 1997, Konya, 16.- Mustafa Kemal Bey ve Kâzım Bey'in dostluğunu, Mustafa Kemal Bey'in Kâzım Bey'e yazdığı şu mektup açıkça ortaya koymaktadır. "Kardeşim Kâzım Karabekir Bey. Mektubunuzu aldım. İkinci Şube Müdür Muavinliğine atanmanızdan gerek sizi ve gerekse orduyu tebrike layık gördüm. Mektubunuzdan, bildirdiğiniz içten yakınlıktan pek sevindim. Son olarak yazdığım bir iki yazımın müdür beyleri pek kızdırmış olduğunu bildirerek beni uyarmış olmanıza da teşekkür borçluyum... Şurasını da ilave edeyim ki değil böyle görev yolunda ve hatta her çeşit davranışta kişisel onurumu korumada fedakârlıktan çekinmeyeceğim siz kardeşimden yardım görmeseydim dahi bu hususta bu yönden ben savunmamı sürdüreceğime şüphe buyurmayacağınızı sanırım. Ama orduya hizmet ve bu suretle vatanın iyiliğine dönük olacak çalışmaya katılmaktır... Yüksek saygılarımın iyi kabulünü rica eder ve gözlerinizden öperim." Mustafa Kemal Bey bu mektubu İkinci Şube Müdürlüğüne daha önce yazmış olduğu bir yazımın yanlış anlaşıldığını dostça bir uyarı ile bildiren Kâzım Bey'in mektubuna cevaben yazmıştır. (bkz: Semiz, a. g. m., 13.) , İhsan Ilgar, "Mustafa Kemal'in Çankaya Arşivindeki Mektubu," *Yıllar Boyu Tarih*, XII, 1981, 22-23)

⁵¹⁴ Karabekir, *Hayatım*, 11.

⁵¹⁵ Karabekir, *Hayatım*, 11.

⁵¹⁶ Karabekir, *Hayatım*, 11.

⁵¹⁷ Semiz, a. g. m., 13.

⁵¹⁸ Karabekir, *I. Dünya Savaşı Anıları*, İstanbul, 2011, 424.

“Kâzım Bey Fırkası Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri emirle veçhile Tahran’da teşekkül edecektir:

Birinci Kolordudan

Üçüncü Fırkadan

Piyade 7. Alay makineli tüfek beraber

Piyade 9. Alay makineli tüfeksiz

Bir Süvari Bölüğü.

Birinci İstihkâm Taburundan bir bölük

Bir sıhhiye bölüğü Üçüncü Fırkadan

Bir Piyade cephane kolu

Bir seyyar hastane.

İkinci Kolordudan

Bir cebel topçu taburu hafif cephane kollu beraber

İki cebel cephane kolu

Bir telgraf bölüğü takımı

Bir ekmekçi müfreze takımı.

Yarbay Kâzım Bey, Halep'e geldiğinde, 3.Ordu'nun Sarıkamış'ta büyük bir felakete uğramış olduğunu, komutasına verilen kuvvetlerin Kafkas Cephesi'ne kendisinde Süleyman Askerî Bey'in yerine Irak Havalisi Kuvvetleri Komutanlığı'na ve Basra Valiliği'ne atandığını öğrendi.⁵¹⁹ Böylece Süleyman Askerî Bey'in yerine geçmek üzere İstanbul'a geldi.⁵²⁰ Burada 5. Kolordu'nun İstanbul- Kartal'da bulunan Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki tahkimat işleri ile uğraştı. Daha sonra Çanakkale Cephesi'ne gönderilerek Seddülbahir'de Kerevizderesi'nde üç ay Fransızlarla savaştı. 22 Ağustos 1915'te Çanakkale Cephesi'ndeki İtilaf Devletleri'nin taarruzu kırılınca 26 Ekim 1915'te İstanbul'daki Birinci Ordu Kurmay Başkanlığı'na tayin edildi.⁵²¹ 10 Kasım 1915'te ise yeniden Irak Cephesi'ne gelerek burada altı ay boyunca İngilizler ile savaştı.⁵²² Çok geniş yetkilerle 6. Ordu Komutanlığı'na atanan Alman Mareşali Von Der Goltz'ün Kurmay Başkanı olarak 6 Aralık 1915'te Bağdat'a gelen Kâzım Bey, 14 Aralık'ta albaylığa yükseltildi ve 27 Nisan 1916'da da Kuttü'l Amara'da 18.Kolordu

⁵¹⁹ Semiz, a. g. m, 13.

⁵²⁰ Semiz, a. g. m, 13.

⁵²¹ Karabekir, *Hayatım.*, 234.

⁵²² Semiz, a. g. m., 13.

Komutanlığı'na atandı.⁵²³ Buradan 8 Şubat 1917'de Diyarbakır bölgesindeki 2.Kolordu Komutanlığı'na naklolundu ve burada Ruslarla yapılan çarpışmalarda yer aldı.⁵²⁴ 1918 yılları başlarında Erzincan karşısındaki 1.Kafkas Kolordusu Komutanlığı'na naklolundu ve kolordusu ile Erzincan ve Erzurum'u Ruslardan geri aldı.⁵²⁵ Burada Sarıkamış, Kars ve Gümrü'nün alınmasındaki katkı ve başarıları nedeniyle 28 Temmuz 1918'de paşalığa yükseltilmiş, İkinci Rütbeden Kılıçlı Mecidi ve Osmanî Nişanları ve Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁵²⁶ Bundan sonra Tebriz'e hareket ederek İran Azerbaycanı'ndan İngiliz kuvvetlerini çıkartmaya muvaffak olmuştur. Daha sonra ise Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönmüştür. Kâzım Paşa, Boğaz'ın iki yakasındaki tabyalarda İngiliz ve Fransız bayraklarının dalgalandığını görünce çok üzülmüştür. Bu manzara ona “*Ömrümde bu kadar ıstırap hissetmedim.*” dedirtecektir.⁵²⁷

Kâzım Paşa, 2 Mart 1919'da Erzurum'da bulunan 15.Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. 15. Kolordu Komutanlığı'na atanan Karabekir, 11 Nisan'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gitmiştir.⁵²⁸ Kazım Paşa bu görüşmede Erzurum'a hareket edeceğini, kendisinin de hiç zaman kaybetmeden Anadolu'ya ordunun başına geçmesi gerektiğini milletin kurtuluş anahtarının Doğu olduğunu, orada her şeyin mümkün, ordunun kuvvetli olduğunu ve her şeyden önemlisi halkında yardım edeceğini ifade etti.⁵²⁹

Kâzım Paşa, 19 Nisan 1919'da Trabzon'a ulaştı. Burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleriyle temasa geçerek onlara her konuda yardımcı olacağını ve ümitsizliğe kapılmamaları gerektiğini ifade etti.⁵³⁰ 30 Nisan'da Trabzon'dan ayrılan Kâzım Paşa 3 Mayıs'ta Erzurum'a geldi ve burada halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandı.⁵³¹ Burada ilk gün 15.Kolordu Komutanlığı'na vekâlet eden 9. Ordu'nun komutanı Rüştü Bey ile görüştü. Rüştü Bey'e İngilizlere değil bir tek komutanın, bir tek silahın hatta bir karış toprağın bile verilemeyeceğini, aksine Evliye-i Selâse'yi tekrar alacaklarını ve ülkeyi iyi bir barışa kavuşturmak için rehine olarak, bütün Ermenistan'ı da ilk fırsatta

⁵²³Nusret Baycan, “Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Ankara,1999, 11-12.

⁵²⁴ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*,16.

⁵²⁵ Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*,16.

⁵²⁶ Baycan, *a. g. m.*, 13.

⁵²⁷ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 23.

⁵²⁸ Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara 1999,124.

⁵²⁹ Muhammet Erat, “Milli Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa”, *Türk Ansiklopedisi*, XV.-987.

⁵³⁰ Erat, *a. g. e.*, 937.

⁵³¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 123.

işgal edeceklerini belirtmiştir.⁵³² Kâzım Paşa, Erzurum'a gelmesinin ardından burada Doğu İlleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin üyeleriyle de görüşmüştür. Bunun ardından Doğu Anadolu'da mütarekenin ordu ile ilgili maddelerinin uygulanmasını İtilaf Devletleri adına kontrole gelen İngiliz Yarbay Alfred Rawlinson ile de görüştü.⁵³³

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a gelir gelmez onunla haberleşmeye başladı. 21 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'dan gelen telgrafta yer alan şu ifadeler, iki komutanın hangi şartlar altında, vatan ve millet için beraber mücadele edeceklerinin ipuçlarını vermektedir: “*Millet ve memlekete medyun olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakından mesaî-i müştereke ile en iyi ifâ etmek mümkün olacağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an önce zât-ı âlinizle mülâki olmak arzusundayım.*”⁵³⁴

Kâzım Paşa, Anadolu'da başlatılacak bir mücadelenin ortak bir direniş olması gerektiğini düşünüyordu. Ona göre tüm komutanlar, askerler, mülki görevliler ve halk bu mücadeleye katılmalıydı. Bu nedenle daha İstanbul'da iken görüştüğü kişilere Anadolu'ya gitmelerini şiddetle tavsiye ediyordu. Kâzım Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin katkılarıyla Erzurum'da bir kongrenin toplanmasını kararlaştırdı.⁵³⁵ Bu sırada Amasya'da bir araya gelen Mustafa Kemal Paşa, Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yaptıkları mülakatlar sonucunda yayımlanan Amasya Genelgesi'nde Kâzım Paşa'nın da görüşleri alındı.⁵³⁶ Amasya'da alınan kararların tatbik edilmesine diğer sivil ve askerî şahsiyetlerin yanı sıra 15.Kolordu Komutanı da çalışacaktı.⁵³⁷ Haziran ayı başından itibaren İngilizlerin artan baskısı karşısında İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağıracaktı. Mustafa Kemal Paşa'nın bunun üzerine Kâzım Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta “*vazife-i vataniyeye*” devam edebilmesinin Kâzım Paşa gibi “*aynı fikir ve kanaatte bulunan kardeşlerinin de daima ve her yer halde dest-i vifak ve muavenetlerine*” bağlı olduğunu belirtmesi dikkat çekmektedir.⁵³⁸ Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ile birlikte 3 Temmuz 1919'da Erzurum halkının samimi tezahüratı ile karşılanmıştı. Kâzım Paşa ile ertesi gün ise kongre hazırlıklarına başlandı. İlk günden itibaren Kâzım Paşa, Mustafa Kemal'e her

⁵³² Erat, a. g. e., 987.

⁵³³ Erat, a. g. e., 987.

⁵³⁴ Atatürk, a. g. e., 134.

⁵³⁵ Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara 1991, 98-99.

⁵³⁶ Atatürk, a. g. e., 134.

⁵³⁷ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 74.

⁵³⁸ Erat, a. g. m., 988.

türlü desteği vermiştir. O, Mustafa Kemal Paşa'nın yalnız delege olarak katılmasını değil, aynı zamanda kongreye başkanlık etmesini sağlamıştır. Kongrenin açıldığı gün Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey ile kongre binasına gelmiş ancak kendisi askerî bir şahsiyet olduğu için kongreye katılmadı.⁵³⁹ 24 Temmuz'da Harbiye Nezareti Kâzım Paşa'dan kongre hakkında bilgi istemiş ve neden kongreyi engellemediğini sormuş, Paşa da buna cevap olarak kongreyi tertipleyenlerin ülkenin ve milletin kurtuluşunu temin etmekten başka bir gayelerinin olmadığını açıklamıştır.⁵⁴⁰ Bu toplantıda kanunlara aykırı bir şey olmadığını kaydeden Kâzım Paşa kanunlar çerçevesinde toplanan bu kongreye mücadele için bir sebep olmadığını ifade etmiştir. Harbiye Nazırlığı daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmasını karar vermiştir. Ancak Kâzım Paşa yine Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in kanunlara aykırı davranmadığını belirtmiştir. Bu Kâzım Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya duyduğu güveni belirtmesi açısından önemli bir belgedir. Erzurum'da bulunan bu iki şahsın, ülkenin ve milletin kurtuluşu ile ilgili her vatansever insan gibi yaşamakta olduklarını kaydeden Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusu, seçkin askerî hizmetleri ve vatanseverliği ile tanınmış, bütün askerlerin de pek ziyade hususi hürmetini kazanmış ve daha da önemlisi, henüz yirmi gün önce ülkenin yarısına kumanda etmiş olan hal ve hareketlerinde ülke ve millet yararına aykırı bir yönü bulunmayan bir zatın tutuklanmasına kanuni bir sebebin olmayacağını ifade etmiştir.⁵⁴¹

Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye başkanı seçilen Mustafa Kemal'i hiç vakit kaybetmeden arkadaşı Rauf Bey ile birlikte Sivas Kongresi'nin hazırlıklarına başladı. Kâzım Paşa ile de zaman zaman bir araya gelerek gelişmeleri değerlendirdiler. Bu dönemde, Heyet-i Temsiliye'nin namına Anadolu'nun değişik yerlerine gidecek birçok yazı, Kâzım Paşa'nın aracılığı ile yerlerine ulaştırılıyordu.⁵⁴² İstanbul Hükümeti de Sivas Kongresi'nin toplanmaması için elinden geleni yapıyordu. Elazığ Valisi Ali Galip'in kongreyi dağıtma çabaları Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa ve diğerleri tarafından sonuçsuz bırakılmıştı. Kâzım Paşa, Sivas'ta bulunan 3.Kolordu Komutanı Selahattin Bey'den kongrenin güvenli bir yerde toplanması için gerekli tertibatı almasını istemişti. Ayrıca Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında Rauf Bey, Hoca Raif Efendi ile Şeyh Fevzi Efendiden oluşan Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta

⁵³⁹ Erat, *a. g. m.*, 988.

⁵⁴⁰ Erat, *a. g. m.*, 988.

⁵⁴¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 129.

⁵⁴² Erat, *a. g. m.*, 989.

parlak bir şekilde karşılanması için elinden geleni yapmasını da istemiştir.⁵⁴³ Kongreden sonra da Kâzım Paşa, Sivas'ta yapılan birçok önemli toplantıya katılmıştır.⁵⁴⁴ Kâzım Paşa, Meclis'in toplanma yeri konusunda Anadolu'da toplanabilmek için İstanbul Hükümetine karşı cephe almanın, yani Anadolu Milli Hükümeti'ni ilan etmenin gerekliliğini savunuyordu.⁵⁴⁵ Kâzım Paşa, Sivas'ta komutanlar toplantısı için bulunurken, İstanbul Hükümeti de Anadolu'daki durumu yakından incelemek için Fevzi (Çakmak) Paşa'yı görevlendirmiştir. Fevzi Paşa ile Kâzım Paşa ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Fevzi Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa hakkında olumsuz görüşler belirtmesinden sonra ona şu cevabı verdi: *"Paşam! Mustafa Kemal Paşa'yı başımıza geçmesini daha İstanbul'da teklif eden benim. Bugün bütün kuvvetimle tutmayı en büyük vazife bilirim. Ondan daha hamiyetli ve değerlisini İstanbul da iken aradım bulamadım. Bugün benim kuvvetle tutacağım zattır ki, milletin başında durabilir. Doğrudur. Fakat bu bizzat ben olamam, çünkü ben dayanıksız kalırım. Siz ve emsaliniz esaret altında oturmayı tercih ediyorsunuz. Bugünkü vaziyetimiz en tabii ve en meşru bir şekildir. Esasta olduktan sonra bunların samimi olarak halli mümkündür."*⁵⁴⁶ Bu cümlelerin üzerine Fevzi Paşa da Kâzım Paşa'ya hak vermiştir. Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra Misak-ı Millî kararlarının alınmasını takiben İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal edip milletvekillerini tutuklamasına karşılık Kâzım Paşa'da Erzurum'da bulunan İngiliz subayı Rawlinson'u tutuklatmıştır.⁵⁴⁷

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla birlikte Kâzım Paşa daha önce de belirttiğimiz gibi Ermeni harekâtı için Ankara'ya müracaatlarda bulundu. 6, 9, 15 ve 30 Mayıs'ta yaptığı bu müracaatlardan olumlu bir sonuç alamayan Kâzım Paşa, 4 Haziran'daki başvurusundan olumlu sonuç almıştır. Onun planlarına göre 23 Haziran'da harekât başlamalıydı. Ancak 26 Haziran 1920'de Rus lider Çiçerin'in Ermenilerle aradaki problemlerin savaşarak değil barış yoluyla halledilmesini istediğini belirten mektup TBMM'nin eline ulaşmıştı.⁵⁴⁸ Bu nedenle harekâtın başlaması 28 Eylül tarihini bulmuştu. Sarıkamış 29 Eylül'de işgal edildi.⁵⁴⁹ Kâzım Paşa'nın ters cephe taktiği ile gerçekleşen bu taarruz büyük bir başarı ile sonuçlandı. Doğu Cephesi birliklerinin ileri

⁵⁴³ Erat, *a. g. m.*, 989.

⁵⁴⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 129.

⁵⁴⁵ Erat, *a. g. m.*, 989.

⁵⁴⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 363-364.

⁵⁴⁷ Erat, *a. g. m.*, 991.

⁵⁴⁸ Erat, *a. g. m.*, 991.

⁵⁴⁹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 387.

harekâtı sonucunda Ermeniler geriledi ve Türk tarafının teklifini kabul ettiler. Bundan sonra Kâzım Paşa, ateşkes şartı olarak Ankara'nın istediği 1.000'er mermi ile 2.000 tüfek, 3 batarya seri ateşli koşulu dağ topu, yine koşulu 40 makineli tüfeği Ermenilerden alarak Doğu Cephesi'nin ilk zafer hediyesi olarak Batı Cephesi'ne gönderdi.⁵⁵⁰ 22 Kasım'da Ermeni Heyeti, Gümrü'ye geldi. 25 Kasım'da da Gümrü'de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti ile Hatissiyân başkanlığındaki Ermeni Heyeti müzakerelere başladı. 27 Kasım'da ise Ermeni Heyeti Sevr Barış Antlaşması'ndan vazgeçtiğini açıklamıştır.⁵⁵¹ Gümrü Antlaşması bilindiği üzere TBMM'nin ilk uluslararası başarısıdır. Kâzım Paşa'nın burada kazandığı zafer TBMM'ye ve Türk halkına büyük moral sağlamıştır. Milli Mücadele için gereken itici gücün oluşmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu zaferlerinden sonra Kâzım Paşa'ya gönderdiği tebrik telgrafında şunları söylemiştir: “*Şark Ordusu'nun avn-ı Hakk'la Kars Kalesi'ni zapt etmekteki muvaffakiyeti bütün milletimizin en samimi ve minnet ve takdirlerini Şark Cephemizin kumandanlarına ve askerlerine tevcih etmiştir. Kars gibi bir kalenin zaptı her milletin tarihinde nadir olan fevkalade bir muvaffakiyet-i askerîye'dir. Fakat bugün asıl ehemmiyeti, dâhil ve hariç her taraftan maruz bulunduğu insafsız muhacemât-o imhakârane karşısında hakk-ı hayatını ispat vazifesine düşen necip ve mazlum milletimizin bu kat'i semer-i muvaffakiyet ile büyük bir hiss-i tesliyet ve emniyet duymasıdır.*”⁵⁵²

İsmet Paşa'da Kâzım Paşa'ya yazdığı mektupta şunları söylüyordu:

“*Şark harekâtı bizi ve davamızı ihya etti. O kadar sıkılmış idik, o kadar daralmış idik ki vaziyetin nefes alacak bir menzefe ihtiyacı kat'isi vardı. Allah'ın inayetiyle bunu sen kemal-i muvaffakiyet ve intizam ile açtın.*”⁵⁵³

Doğu Cephesi komutanı Kâzım Paşa, 23 Şubat 1921'de Ardahan ve Artvin'i geri almıştır. Ahıska, Batum, ve Ahılkelek'te daha sonra ele geçirilmiştir.⁵⁵⁴ TBMM'nin isteği üzerine ise 1922'ye kadar doğudan batıya askerî birlik naklini sürdürmüştür. Kâzım Paşa, 26 Eylül 1921'de başlayan Kars Konferansı'na temsilci olarak katılmıştır.⁵⁵⁵ 26 Eylül'de başlayan bu konferans sonunda 13 Ekim tarihinde 20 maddelik bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Türkiye Doğu sınırını Ermeni

⁵⁵⁰ Erat, a. g. m., 991.

⁵⁵¹ Erat, a. g. m., 991.

⁵⁵² Erat, a. g. m., 991.

⁵⁵³ İnönü, a. g. e., 222.

⁵⁵⁴ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 955.

⁵⁵⁵ Erat, a. g. m., 994.

tehlikesi karşısında güvence altına almıştır. 29 Ekim 1923’de Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte artık Kâzım Paşa’nın hayatında bazı değişiklikler meydana gelecektir: 21 Ekim 1923’de Doğu Cephesi Kumandanlığı lağvedilince aynı gün, merkezi Ankara’da bulunan 1.Ordu Müfettişliği’ne tayin oldundu. Yine milletvekilliği sıfatı devam ediyordu. Bir yıl bu askerî vazifesinde kaldı. Bu sırada II. TBMM’de bir muhalefet partisine ihtiyaç duyuluyordu. Ordunun siyasetten ayrılmasını öngören kanunun yayınlanmasından sonra o milletvekilliğini tercih etti. 17 Kasım 1924’te Kâzım Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Refet (Bele) Paşa, Rauf (Orbay) Bele ve Adnan (Adıvar) Bey gibi isimler Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu.⁵⁵⁶ Başkanlığını Kâzım Paşa’nın yaptığı Fırka’nın genel sekreteri ise Ali Fuat Paşa’ydı. Bazı eski ittihatçıları da bünyesinde toplayan yeni partinin programı Esaslar, iç politika, ekonomi, maliye, eğitim politikası ve sosyal politika görüşlerini ortaya koyacak şekilde hazırlanmıştı. Ancak kısa bir süre sonra doğuda meydana gelen Şeyh Sait İsyanı gelişmelerin seyrini değiştirdi. İsyandan sonra, programındaki “*firkamız itikad-ı diniyeye ve fikriyeye hürmetkârdır*” maddesinden dolayı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, isyandan sorumlu tutularak 5 Haziran 1925’te kapatıldı. Kâzım Paşa, 22 Haziran 1926’da “*Gazi’ye İzmir’de Suikast*” davası kapsamında Ankara’da tutuklandı. İzmir’deki İstiklâl Mahkemesi’ne sorguya gönderildi ancak daha sonra tüm suçlamalardan beraat etti.⁵⁵⁷ Ancak 5 Aralık 1927’de 45 yaşındayken ordudan emekli edilmiştir. Bu tarihten sonra sıkı bir gözetim altında tutulmuştur. 1938 yılına kadar evinde inzivaya çekilen Kâzım Karabekir bu sırada eserlerini kaleme almıştır. Kasım 1938’de yeni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün aday gösterdiği Karabekir, Cumhuriyet Halk Partisinin İstanbul milletvekili seçildi ve vefatına kadar bu görevde kaldı.⁵⁵⁸ 23 Temmuz 1946’da TBMM Başkanı seçildi. 26 Ocak 1946’da ise geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti. 28 Ocak 1946’da yapılan cenaze töreniyle naaşı Ankara Hava Şehitleri Kabristanı’na defnedildi.

4.3.2. Kişiliği

Kâzım Karabekir’in üzerinde durulması gereken ilk kişisel özeliği, onu diğer komutanlardan da ayıran yazmaya olan merakıdır. Bu nedenle Karabekir için en fazla eser bırakan komutanlardan biridir yorumunu yapabiliriz. Kendisi “*Hayatım*” adlı eserinde yazmaya olan merakını şu sözlerle açıklamaktadır: “*Daha rüştiye sıralarında*

⁵⁵⁶ İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi.*, 133.

⁵⁵⁷ Fahrettin Kırzioğlu, *Kâzım Karabekir*, Ankara, 1991, 48.

⁵⁵⁸ Kırzioğlu, *a. g. e.*, 48.

iken yazmaya başladım. Başıma gelenleri muntazaman kaydetmekle lezzet duyuyordum. Sonraları günü gününe hayatımı not etmeye başladım. Mektepten ayrıldıktan sonra hadiseler büyüdü. Bunları ayrıca birer eser halinde ayırmayı muvafık buldum."⁵⁵⁹

Karabekir, kendisi gibi herkesin de kendi hayatını yazması konusu üzerinde durmaktadır:

"Herkesin hayatı, mükemmel bir tarih parçasıdır. Hele çocukların ibret alacağı güzel bir kitaptır. Şahsının ehemmiyetine göre böyle bir kitap bütün vatan evlatlarının da istifade edebileceği hakiki bir rehber olabilir. Ne idik, ne olduk? Mutlak bilinmelidir.

Bu dünyada herkesin hayatı kendi hatırasında bir resimli kitaptır. Eğer bunu yazmazsa, kendisiyle birlikte silinip gidecektir. Kalacak üç, beş mühim hatıra da yakınları tarafından mahiyeti değiştirilmiş, birer masal olacak, kimseye faydası değil, belki de zararı olacaktır."⁵⁶⁰

Karabekir, özellikle de inzivaya çekildiği 1927-1938 yılları arasındaki dönemde oldukça fazla eser yazmıştır. Bugün bu eserlerin neşriyatı Yapı ve Kredi Yayınları tarafından yapılmaktadır.

Tıpkı Mustafa Kemal Atatürk gibi Kâzım Karabekir de XIX. yüzyılın sonlarında dünyaya gelmiş ve eğitimini II. Abdülhamit döneminde almıştır. Onun da askerlik mesleğini seçmesinde tıpkı Atatürk örneğinde olduğu gibi asker olan yan komşusunun üniformasından etkilenmesi etkili olmuştur.⁵⁶¹ 1892'de ise İstanbul'da Fatih Askerî Rüştiyesi'ne kaydolmasıyla birlikte askerî eğitim hayatı başladı. Buradaki öğrenim hayatı birincilikle geçti.⁵⁶² Aynı zamanda Karabekir, yaşından oldukça olgun davranan ve haksızlıklar karşısında yılmayan bir öğrenciydi. Yeri geliyor okulda hak etmediği bir ceza nedeniyle zabıtlere itirazda bulunuyor, yeri geliyor okuldaki haksız uygulamalardan onları vazgeçirebiliyordu.⁵⁶³ Bu dönemde bol bol kitap okuyarak

⁵⁵⁹ Karabekir, *Hayatım*, 19.

⁵⁶⁰ Karabekir, *Hayatım*, 19.

⁵⁶¹ "Bitişik komşunun çocuğunun birçok şeritli mavi ceket, enli kırmızı zırhlı pantolonu çok hoşumuza gidiyordu." (bkz: Kâzım Karabekir, *Hayatım*, 82.)

⁵⁶² Karabekir, *Hayatım*, 19.

⁵⁶³ Bu konuya örnek olarak Karabekir'in başından geçen şu hikaye örnek gösterilebilir: "Üçüncü sınıfta iken gelen bir dâhiliye yüzbaşısı sınıfta ufak bir gürültü oldu mu gelir, çavuş, onbaşılı çağırır, 'Stranda gürültü edenler kimlerdi?' diye sorardı. Kimseyi söylemedin mi onların yerine dayağı sen yerdin. Bu, çavuş ve onbaşılı yalancılığa alıştırıyordu. Dayaktan kurtulmak için bir iki isim atıveriyorlardı. Zavallı çocuklar haksız yere dayak yiyorlardı. Kendi dersimizle meşgulken birden geliverir ve 'Şimdi gürültü eden kimlerdi?' diye soruverirdi. Bir kere hakız yere bana ceza verdi. 'Mutlak söyleyeceksin, yoksa sen ceza yersin.' dedi. Ben, 'Görmedim haksız yere kimseye dayak yediremem.' dedim. Dayağı ben yedim. İkinci defa yine böyle yapmak istedi, dedim: 'Efendim siz haksız yere suçlu olmayan çocukları dövüyorsunuz. Sıra başlarındaki oturan çavuş, onbaşılar kendi dersleriyle uğraştıklarından gürültü edenleri göremezler. Dayak korkusuyla bir iki isim söylüyorlar. Sizde bunları haksız yere dinlemeksizin

kişisel gelişimini sürdürüyordu: Rüştîye hayatında “*Tunçtan Kızlar*”, “*Fakirler Tabibi*” gibi tercüme romanların yanında Ziya Paşa ve Namık Kemal’in şiirlerini, “*Tarih-i Cevdet*”i ve “*Fransız İhtilali Kebiri*” gibi kitapları okumuştur.⁵⁶⁴ Ziya Paşa ve Namık Kemal tıpkı Mustafa Kemal Atatürk gibi onunda fikir hayatını derinden etkiledi. Pek tabii Karabekir bütün bunlara II. Abdülhamit’in katı istibdat döneminde ulaşmaya çalışıyordu. Okuduğu kitaplar başına dert oluyordu. Hatta bir gün İsmet (İnönü) Bey ile okudukları kitaplar yüzünden Erkan-ı Harbiye’deki sıraları gizlice aranmıştı.⁵⁶⁵ Kitap konusunda istibdat döneminin tutumu yine Kâzım Bey’i rahatsız etmekteydi. İstanbul’un kütüphanelerinin durumundan üzüntüyle bahseder. Özellikle kitapların ihbar edilip yakılması bağrında büyük bir acıya sebep olmuştur: ‘*Hay Allah belanızı versin! Kitap yakılır mı? Kitap jurnal edilir mi?*’⁵⁶⁶ Pek tabii bu acıya 1933’de “*İstiklâl Harbimizin Esasları*” adlı kitabının yakılması da eklenecektir.

Karabekir, *Hayatım* adlı eserinde II. Abdülhamit dönemine eleştirilerde de bulunur: “*Telgraf, otomobil, elektrik neymiş? Bütün dünya bu varlıklarla dolarken biz daha bunları görmemiştik... Sultan Hamid o kadar vehimliymiş ki bu gibi yeniliklerin muhakkak sarayına bir infilak için kullanılacağından korkuyormuş. Ne felâket! Düşmanlarımız bu adamı istediği gibi oynatıyor. Boğaz için top alınıyor, bunu koymak dostluk değildir, diye tahta barakalarda yerlerde sürünüyor. Günün en mühim harp ve iktisat vasıtası olan telefon, otomobil, elektrik tesisatı gibi şeyler hayatından budalaca korkularak memlekete sokulmuyor Ordular aceze elinde. Neferden zabıt olanlar mekteplilerle müsavi bir halde. Makedonya ateşler içinde... İstanbul’da kimsenin haberi yok. Her millet müthiş teşkilat yapmış, bizi mahva çalışıyor, bizim haber almamız ve vatandaşları haber etmeliğimiz cinayet sayılıyor. Allah kahretsin böyle müstebitleri!*”⁵⁶⁷ Görülüyor ki Karabekir’in Abdülhamit dönemindeki gelişmeler içerisinde derin bir yara açmıştır. Bu onun ileri de tıpkı Milli Mücadele’de Anadolu’ya geçen diğer komutanlar gibi vatani ve milleti için bir şeyler yapmaya vicdanen mecbur etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı bittiğinde ve Mondros Mütarekesi imzalandığında Karabekir de Anadolu’ya geçmenin yollarını arıyor ve gördüğü komutanlara bunu

dövüyorsunuz. Ben haksız yere başkalarını dövdüreceğime dayak yemeyi tercih ediyorum’ dedim. Zabıt pek memnun oldu. Beni takdir etti. Ve bu garip usulden vazgeçti. (bkz: Karabekir, Hayatım, 90-91)

⁵⁶⁴ Karabekir, *Hayatım*, 97.

⁵⁶⁵ Karabekir, *Hayatım*, 185.

⁵⁶⁶ Karabekir, *Hayatım*, 185.

⁵⁶⁷ Karabekir, *Hayatım*, 174.

tavsiye ediyordu. Şimdi ise Kâzım Karabekir ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ilişkileri üzerinde durulacaktır.

Onların tanışması 31 Mart Ayaklanması'nı bastırmak için Selanik'te kurulan Hareket Ordusu'na dayanır.⁵⁶⁸ Tanışıklıkları Birinci Dünya Savaşı'nda da devam etmiştir. Aslında her ikisi de Enver Paşa'nın Osmanlı Devleti'ni savaşa sokmasına karşı çıkmışlardı.⁵⁶⁹ Ama yine de vatan hizmeti aşkıyla yanıp tutuşan her iki komutanda savaş sırasında üzerlerine düşen görevi layığıyla yerine getirdiler. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İstanbul'a dönen Kâzım Paşa, Büyükdere açıklarında göndere çekilen Fransız ve İngiliz bayraklarını görünce, “*Tek dağ başı mezar oluncaya kadar düşmanla mücadele ederek İstiklâlimizi kurmaya vicdanıma karşı ahd ettim. Ya İstiklâl ya ölüm.*” diye bağırdı.⁵⁷⁰ Kendi tabiriyle bundan sonra İtilaf Donanması nazarında bostan korkuluğundan ibaret kalmıştı.⁵⁷¹ Benzer sahneyi, Suriye dönüşünde boğazda İtilaf donanmasını görünce yaşayan Mustafa Kemal Paşa ise “*Geldikleri gibi giderler!*” diyecekti.

Kâzım Paşa, derhal Anadolu'ya geçilmesi için kulis faaliyetlerine başladı. İstanbul'a ilk döndüğünde İsmet (İnönü) Bey ile görüştü. Ona bir mücadele başlatma yolundaki görüşlerini açıkladı. Daha sonra ise Mustafa Kemal Paşa ile Şişli'deki evinde görüştü. Kendisine Erzurum'a geçeceğini söyleyerek kendisini de oraya davet etti.⁵⁷² Kâzım Paşa'nın buradaki amacı kendisini Mustafa Kemal Paşa'yı doğuya davet ederek Milli Mücadele'nin başına geçirmektir. Bu görüşme, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkar çıkmaz Kâzım Paşa ile muhabere haline geçmesini sağlayacaktı. Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışıyla birlikte iki zat arasındaki dostluk pekişmiş oldu. Öyle ki Kâzım Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Genelgesi'ne tam destek verdi. Bu dostluk Erzurum Kongresi'nde doruğa çıktı.⁵⁷³ Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi'nden hemen önce askerlik görevinden azledileceğini öğrendi. Daha sonra ise Harbiye Nezaretine çektiği telgrafla istifasını sundu. Kâzım Paşa da “*Kumandamda bulunan zabitan ve efrâdın hürmet ve tazimlerini arza geldim. Siz bundan evvel olduğu gibi bundan böyle de bizim muhterem kumandanımızsınız... Emrinizdeyim, Paşam...*”

⁵⁶⁸ Semiz, *a. g. m.*, 191.

⁵⁶⁹ Semiz, *a. g. m.*, 191.

⁵⁷⁰ Kırzioğlu, *a. g. e.*, 43.

⁵⁷¹ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 6.

⁵⁷² Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 6.

⁵⁷³ Semiz, *a. g. m.*, 94.

diyerek dostluğunu gösterdi. Hatta Sivas Kongresi'ni dağıtmakla görevli Elazığ valisi Ali Galip'in Kâzım Paşa'ya *"Mustafa Kemal öyle bir adamdır ki iktidarı ele geçirir geçirmez ilk senin başını koparır. Ben bu kanaatte yalnız değilim. Senin en aziz arkadaşın İsmet ve Samsun'daki Şefik Avni'de aynı kanaatte olduğunu bana söylediler. Bize engel olma. Mustafa Kemal'i tutuklayalım."* demiş bunun üzerine de o *"Memleketin durumunu görüyorsunuz. İşin başında güvenilir kaç kişi var? Bu durumda böyle hareket etmenizi değil, Mustafa Kemal'le el ele vererek çalışmanızı beklerdim."* cevabını vermiştir.⁵⁷⁴

Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Paşa'ya ne kadar büyük önem verdiği o sırada Türkiye'ye sık sık gelen Fransız gazeteci M. Berthe George Gaulis'in 1924'te yayınladığı ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'dan dinlediğini ifade ettiği şu yazıda şu şekilde ifade ediliyor: *"Mustafa Kemal solumdaki masa komşusunu göstererek konuşmaya devam etti. Bu da bizim Kâzım Karabekir, Doğu Cephesi Komutanımız, şöhretini duymuşsunuzdur... Milli hükümet kurulunca daha birçok kimseler kararsızlık içinde bocalarken Kâzım Karabekir Paşa, zekâsı, cüreti ve askerî değeri sayesinde bütün engelleri aşmıştı. Siyaset anlayışı, teşkilatlandırma kabiliyeti sayesinde bir ordu kurdu ve başına geçerek doğuya doğru ilerledi. Böylece Kars zaferini kazandırdı... Memleketin ücra köşesinde sağlam bir düzenin kurulduğunu müjdeledi."*⁵⁷⁵ İsmet Paşa ise aralarındaki dostluğu hatıratında şu şekilde nakletmektedir: *"Genç zabıtlık devrinde birbirlerine uzaktan bakarlardı. Ama Atatürk üçüncü Ordu Komutanı iken İstanbul tarafından istifaya mecbur tutulduğu zaman Karabekir Paşa'nın kendisine gösterdiği tutumdan ve yakınlıktan son derece mütehassıs ve minnettar olmuştu. (Atatürk) bundan hep bahsederdi... Atatürk ordu kumandanlığından istifa edip sivil olunca Karabekir onu Ordu Komutanı iken nasıl bir hayat yaşıyor idiyse o hayat içinde yaşattı. Kendisi ordu kumandanı olduğu halde, ordusuna "Atatürk'ün emrindesiniz" diye emir verdi. Kendisi de Atatürk'ün emrindeymiş gibi ihtiram gösterdi. Ona hususi yaverler, vasıtalar, otomobiller tahsis etti. Ben Ankara'ya geldiğim zaman Atatürk, Karabekir'i çok methetti bana. Müteşekkik olduğunu söyledi, "Müstesna adammış" dedi."*⁵⁷⁶ Yine Kılıç Ali de Mustafa Kemal

⁵⁷⁴ Turgut, a. g. e., 232.

⁵⁷⁵ Semiz, a. g. m., 112.

⁵⁷⁶ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul 1968, 23.

Paşa'nın Ermeni harekâtını överek “*Bu başarının tek amili Kâzım Karabekir'dir*” dediğini kaydeder.⁵⁷⁷

Tıpkı Mustafa Kemal Paşa gibi Kâzım Paşa da cumhuriyet konusunda emindir. Karabekir, çağdaşlaşmaya ve laikliğe karşı hareketleri “*milli tarihimizi lekeleyen milli bünyemize acı veren olaylar*” olarak tanımlar.⁵⁷⁸ II. TBMM'nin açıldığı dönemde Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Paşa'nın Başbakan olmasını arzu etmişti. Ancak Kâzım Paşa bunu kabul etmedi.⁵⁷⁹

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ise iki isim arasında görüş ayrılıkları yaşanmaya başladı. Kâzım Paşa cumhuriyetin, halifeliğin kaldırılması gibi konularda kendisine danışılmadığından şikâyet etmektedir.⁵⁸⁰ “*Paşaların Kavgası*” adlı eserinde bundan açıkça bahsetmektedir.⁵⁸¹ Ancak Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu tür konuları onlara danışmamasının nedeni olarak onların da kendisinin gibi düşünceğini zannetmiş olmasını göstermiştir. Ancak 10 Kasım 1923'de Kâzım Paşa'nın “*Cumhuriyet taraftarıyım. Ancak şahsi saltanatın aleyhtarıyım.*” sözleri onun Mustafa Kemal Paşa'yı diktatörlükle suçladığı şeklinde yorumlandı.⁵⁸² Yani üçüncü şahıslar iki insanın arasını açmıştı. Bunun için Kâzım Paşa, “*Büyük inkılâpların hepsinde olduğu gibi bizde de bütün varlıkları, can ve başları ile el ele verip çalışmış olan rical arasına bir takım tüfeyli türediler girmiştir.*” yorumunu yapmaktadır.⁵⁸³ Erik Jan Zürcher'e göre paşaların arasını açmaya yeltenenler Kılıç Ali, Recep Peker ve Yusuf Nadi gibi isimlerdir.⁵⁸⁴ Kılıç Ali, Ali Fuat Paşa'nın İstanbul'a giderek Kâzım Paşa ve Rauf Bey'le buluşmasının hemen ardından cumhuriyet karşıtı yazıların İstanbul basınında yazılmaya başlamasının Ankara'da manidar karşılandığından bahseder.⁵⁸⁵ Bu, Kılıç Ali'ye göre bu paşaların Mustafa Kemal Paşa karşısında güçlü bir muhalefete başlayacaklarının bir kanıtıdır. Zira bu isimlerin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurarak muhalefete geçmeleri zaman almadı. Ancak bu partinin Şeyh Sait İsyanı'na karıştığı gerekçesiyle kapatılması, özellikle de İzmir Suikastı davasında tutuklanması Kâzım Paşa'yı derinden etkiledi.

⁵⁷⁷ Turgut, *a. g. e.*, 204.

⁵⁷⁸ Semiz, *a. g. m.*, 199.

⁵⁷⁹ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 149.

⁵⁸⁰ Semiz, *a. g. m.*, 202.

⁵⁸¹ Karabekir, *Paşaların Kavgası*, 193.

⁵⁸² Semiz, *a. g. m.*, 202.

⁵⁸³ Semiz, *a. g. m.*, 202.

⁵⁸⁴ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, (çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, 1987. 242, 243.

⁵⁸⁵ Turgut, *a. g. e.*, 219.

Kâzım Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın arasını açan bir diğer olayda Kâzım Paşa'nın kitabının yakılması olayıdır. Kılıç Ali hatıratında bu olayı şöyle aktarır:

“Kâzım Karabekir, İzmir suikastı olayından sonra küskün bir şekilde Erenköy'deki köşküne çekilmişti. İsmet Paşa o günlerde onunla arayı düzeltmek çabasına girmişti. O günlerde Kadıköy'de oturan eniştesi Abdürrezzak Bey'in evinde buluştukları ve hatta bir öğlen yemeği yedikleri söyleniyordu. Bu görüşmelerinden Atatürk'ün bilgisi olduğundan kuşkulanan İsmet Paşa, bir gün Atatürk'e gelmiş ve şunları söylemişti: 'Kâzım Karabekir nutkunuza cevap olarak bir kitap yazmış. Birkaç muhalif gazete ile reklamını yaparak yayınlıyacakmış. Bu teşebbüsü önemli gördüğüm için kendisiyle görüşmeye ve gerçeği öğrenmeye çalıştım; fakat bir sonuç alamadım.' Oysa o günlerde İsmet Paşa'nın Kâzım Karabekir ile görüştüğünden Atatürk'ün haberi yoktu. İşin içyüzünü sonradan öğrenecekti. Kâzım Karabekir Paşa'nın kitabında Atatürk'ten çok kendisiyle ilgili açıklamalar olacağını tahmin etti... Ben (Matbaacı ile) anlaştım ve kitapları satın alma yetkisini aldım. Cevdet Kerim Bey'de satın alınan kitapları kaldırdı. Uzun süre saklama imkanı olmadığı içinde galiba yaktırdı..”⁵⁸⁶

Ancak daha sonra Mustafa Kemal Paşa kitabın içeriğinden haberdar olunca yakılmamasını tercih edeceğini söylemiştir.⁵⁸⁷

Her ne kadar temelde derin bir görüş ayrılıkları bulunmasa da Kâzım Paşa ve Mustafa Kemal Paşa, devrimlerin metodolojisinde bir fikir ayrılığına gitmişti. 1936'da ise bu iki Paşa'yı barıştırmak için Ali Fuat Cebesoy tarafından bir adım atılmıştı. Cebesoy anılarında bu olayı şöyle anlatır:

“Dolmabahçe sarayında 1936'da açılan Milletlerarası Tarih ve Dil Kongresi münasebetiyle Atatürk, Kâzım Karabekir Paşa'yı hatırlayarak bana, Karabekir Paşa maarif, dil ve tarih ile meşgul olmuş bir arkadaştır. Niçin bu kongreye gelmiyor? Ben ona bir davetiye gönderteyim sizde kendisine tarafımdan hususi bir süratte davet edildiğini söyleyin demişti.” Karabekir Paşa, Atatürk'ten gelen bu daveti büyük bir memnuniyetle kabul etti. Ali Fuat Paşa ile birlikte kongre salonuna da geldi. Atatürk ile uzaktan selamlaştı ve bir süre de kongreyi izledi. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz bazı şahıslar yüzünden milli mücadelenin bu iki kader arkadaşı yüz yüze görüşemedi.”⁵⁸⁸

Kâzım Karabekir'in Doğu Anadolu'da yetim çocuklar için yaptığı çalışmalarla da takdirle anılmalıdır. Hayatını zaferlerle doldurmuş bir komutan olmasının yanı sıra

⁵⁸⁶ a. g. e., 304-306.

⁵⁸⁷ a. g. e., 308.

⁵⁸⁸ Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, 567.

bir fikir adamı ve savaşta yetim kalmış çocukların elinden tutan ve onları geleceğe hazırlamaya gayret gösteren bir eğitimci olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸⁹ Kâzım Karabekir bu konudaki tutumunu şu şekilde ifade etmektedir: “Yoksullara yardım zevki bende pek küçük yaşlarımdan yer etmiştir. Memleketimizin birçok yerlerini beraber dolaştığım ve küçük yaşında kaybettiğim babamdan da sonra anamdan da yoksul çocuklara yardımı ve hele bayram günlerinde onlara çamaşır, elbise, harçlık vererek sevindirmek âdetini görmüş ve o vicdan hazzını bir düzeye tatmıştım. Ailemizin himayesinde birçok kimsesiz çocuklar yetiştirilmiştir.”⁵⁹⁰ Bu ilgi ve alaka onu ileri de “yetimler babası” olarak anılmasını sağlayacaktır. Kendisinin “çocuk davası” olarak nitelendirdiği yetimlerle ilgilenme konusunda temel fikirlerini şu şekilde açıklamıştır:

“1. Bakımsız çocuklar millet enerjisinin, bakımsız topraklarda vatan enerjisinin kaybedilmesi demektir. 2. Bakımsız fidan kurur, çürür veya yabânî olur. Bakımsız çocuk ise hastalıklı olur, ölür veya suçlu veya cânî olur. 3. Bakımsız çocuk millî tehlikedir. Çünkü: her yıl maddî ve manevî bir sürü düşkün halk arasında kaynaşacak ve ordu saflarına karışacaktır. Demek milletin ve ordusunun keyfiyet bakımından kıymeti her yıl bir derece daha aşağı düşecektir. 4. Vatanın geleceğinin sahipleri bugünün çocuklarıdır. Şu halde bakımsız çocukların bu vatana nasıl sahip olacakları bugünden düşünülecek bir mes’eledir. 5. Bu dünyada türlü haksızlıklar vardır. Haksızlıkların en gaddarcası çocukların bakımsız kalmasıdır. En haksız ölüm de yine bakımsız bir çocuğun ölümüdür. 6. Haksızlıklar nihayet mahkemede hallolunur. Bakımsız çocukların korunma hakkını da medenî kanunumuz hâkimlere vermiştir. Bunların savcısı ileri yerlerde bütün millettir. 7. Bakımsız çocukları olan bir milletin nüfus davasını da, medeniyet davasını da ve nihayet insanlık davasını da sağlama kuvvetleri cılızdır. 8. Bazı kimselerden esefle duydum ve duymaktayım da: Mademki bakamayacaklar ne diye çocuk yapıyorlar. Ben de cevap veriyorum ki: Ailelerin vatan borçları, fakir de olsalar, mümkün olduğu kadar çok çocuk yapmalarıdır. Nasıl bakılacağını hesap etmek onların değil, devletin vazifesidir. 9. Ölen, dilenen, hapsilere düşen çocukların yasını ailesi çekse de tasasını topyekun devlet çekmelidir. 10. Bakımsız çocuklar felaket kaynağıdır: Her türlü hastalıklar cürümler, cinayetler onlardan daha kolay ve daha çok fişkirir. 11. Çocuk bayramı. ‘Ne hoş söz...’ Fakat mes’ut çocuklar için her gün bayram, bakımsız çocuklar için ise bayram günü en büyük matem. 12. Hayatımda bana zevk veren hayli

⁵⁸⁹ Mustafa İsmail Bağdatlı, “Kâzım Karabekir’in Uygulamalarında Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2010, 23-121.

⁵⁹⁰ Karabekir, *Çocuk Davamız 1*, İstanbul 1995, 9.

başarılarım vardır. En zevklisi binlerce bakımsız çocuğun hayat ve geleceğini kurtarmak olmuştur. Hayatımda duyduğum ıztıraplarım da vardır. En acısı bakımsız çocuk görmekliğim oluyor.”⁵⁹¹

Bu sözler Kâzım Karabekir’in çocuk davasına bakış açısını yansıtmaktadır. Kâzım Karabekir, aynı zamanda 1 Mayıs 1920 günü dört “*Gürbüz Alayı*”ndan oluşan “*Çocuklar Ordusu*”nu kurmuştur.⁵⁹² Bu alaylar “*Yatılı Askerî İlkokul*”, “*Kolordu Sanayi Takımları: Tesviyeci, Demirci ve Kuyumcu sanatlarını öğreten Alay-Okulu*”, “*Demiryolu Okulu*”, “*Ana Okulu*” gürbüzlerinden oluşmuştur. Birinci Gürbüz Avcı Gürbüz Alayı 1100, İkinci Sultani Gürbüz Alayı 180, Üçüncü Albayrak Gürbüz Alayı 150, Dördüncü Yeşilbayrak Gürbüz Alayı 220 mevcuttur. Bu Alay’ın Fahri Kumandanlığı Kâzım Karabekir’in kendisine aittir. Sultani Alayı’nın Fahri Kumandanı Albay Kâzım (Dirik) Bey’e; Albayrak Alayı’nın Kurmay Yüzbaşılığı Binbaşı Mustafa Bey’e, Yeşilbayrak Alayı’nın da Kurmay Yüzbaşı Fahri Bey’e verilmiştir.⁵⁹³

Kâzım Karabekir bunun dışında Doğu Anadolu’da yetim Ermeni çocuklarıyla da yakından ilgilenmiştir. Trabzon’da Amerikalılar tarafından kurulan yetimhanedeki o Ermeni küçükler, Kâzım Paşa’dan ve Türk askerlerinden gördükleri şefkat sebebiyle teşekkür yazısı sundu.⁵⁹⁴

Kâzım Karabekir Paşa’nın ilk gençlik yıllarında musiki ve resim ile uğraştığı bilinmektedir. Çocuk terbiyesi, milli duygular genellikle Kâzım Karabekir’in şiirlerinin konusudur:

Sabah Duası, Akşam Duası

a) Sabah Duası

1-Sabah oldu, kâinat,

Nûrun ile yıkandı.

Kudretinle İlâhi,

Bütün hayat uyandı.

2-Huzura dizildik,

Veriyoruz şu andı:

Vazifemi yapmadan

Yemek yemem ve yatmam.

⁵⁹¹ Karabekir, *Çocuk Davamız*, 13-14.

⁵⁹² Kırzioğlu, *a. g. e.*, 159.

⁵⁹³ Kırzioğlu, *a. g. e.*, 159.

⁵⁹⁴ Kırzioğlu, *a. g. e.*, 159.

3- Sen de bize kuvvet ver,
 Çalışmaya kudret ver;
 Varlığımız, senindir;
 Bizi, her her gün sevindirir...

b) Akşam Duası

1-Bugün dahi Mekteb'de
 Biz, çok şey belledik;
 İdman, türkü, oyunla:
 Vücutları besledik.

2-Bol saf-hava, bol güneş
 Yüzümüze, kan verdi.
 Karnımızı doyurduk,
 Bu da bize can verdi.

3-Geldi yatmak zamanı,
 Rahatlık ver, Ey Tanrı.
 Artık, uyku bekleriz;
 Nûrlu sabah özleriz.⁵⁹⁵

Karabekir'in en ünlü şiirlerinden biri olan Türk Yılmaz Marşı'nın sözleri ise şu şekildedir:

Türk Yılmaz Marşı

Cihan harbi yangınından, bağı yanık vatana
 Türkü boğmak maksadıyla girdi düşman askerî
 Kan ve yangın başlamıştır; ırz ve namus kalmıyor
 Tehlikeye düştü vatan, yas içinde her yeri
 Kahraman halk! Kalk silahlan!
 Ahd ü peyman Tanrı'ya:
 Vur! ve haykır! : Türklük ölmez, Türk de yılmaz ileri!

1

Çelik gibi kollu, tunçtan ayaklı
 Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı
 Türk yılmaz, Türk yılmaz!
 Cihan yıkılsa, Türk yılmaz!

⁵⁹⁵ Çavaş, a. g. e., 122.

2

Göğsü imanlı, temiz vicdanlı
 Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı
 Türk yılmaz, Türk yılmaz!
 Cihan yıkılsa Türk yılmaz

3

Düşmana salsa, tek bile kalsa
 Türk hiç yılar mı, Türk hiç yılar mı
 Türk yılmaz, Türk yılmaz!
 Cihan yıkılsa Türk yılmaz

İstiklâl Marşı⁵⁹⁶

Ya İstiklâl, ya ölüm!
 Ya İstiklâl, ya ölüm!
 Vatanım, Milletim, Sancağım, Evim;
 İstiklâlsiz, yoktur yerim.
 Zincir vurulur mu Türkler boynuna?
 Varlığım, fedâdır Vatan yoluna.
 Biz, târihin Türk dediği yılmaz Milletiz;
 Hür yaşar, hür ölür, nûrlu ümmetiz.⁵⁹⁷

Bazı şiirlerinde ise 1927 yılından sonraki inzivaya çekildikten sonra yaşadığı sıkıntıları konu edinmiştir.

İki Damla Gözyaşı

Yetmiş lira ile mütekait bir adam iken,
 ikiz kızım da doğdu oldum tamam.
 Evet tamam! Çünkü herkes kaçıyor benden
 ve bende sabahları erken
 yavrularımın hazırlıyorum sütlerini.
 Kaçıp gitti evdekiler
 Parasız kim kimi bekler...

⁵⁹⁶ 1921 yılının başlarında TBMM, Milli Mücadele'nin ruhuna uygun bir marş bestelenmesi için bir beste yarışması düzenlemiş, Kâzım Paşa'da bu marşla o yarışmaya katılmıştır. Ancak bilindiği üzere Mehmet Akif Ersoy'un şiiri, 12 Mart 1921'de İstiklâl Marşı olarak kabul edilmiştir.

⁵⁹⁷ Kırzioğlu, *a. g. e.*, 175.

Tam bu sırada hastalık saldırdı bize,
 iki yavrumla anneleri diz dize.
 Sancılar içinde kıvranıyorlardı.
 Hayatın kalmamıştı artık tadı.
 Peki ya bu hastalara kim bakacak ?
 Vejetalin eritmek için sarılmışım kepçeye
 fakat doktor parası sığmıyor hiç bütçeye.
 satmışım elimde olanı,
 yemiştik maziden kalanı.
 Düşünüyorum iki elimde başım,
 dalmışım... bunalmışım...
 Seslendi refikam
 Paşam ! Paşam !
 Nedir bu ye'sin ? Nerde hergünkü neş'en?
 Hastalığım artar seni böyle görürsem.
 Bugünlerde geçer üzülme sakın,
 neredeyse gelir doktorlar vakit yakın.
 Doktorlar mı gelecek dedin ?
 Acı, pek acı birşeyler söyledin !
 Söylemeye bulamıyorum mecal
 verecek vizita param yok İclal.
 Borç felakettir şuna buna,
 giremem bu tehlikeli oyuna.
 Yanıyordu ellerimde başım
 cevap verdi yüksek ruhlu arkadaşım.
 Dedelerimden kalma yadigâr...
 Bir pırlanta ile birde saatim var.
 Gönderin bedestene sattırın,
 bu ağır yükü benden attırın.
 Bu, yüksek ruhlu bir Türk kızıydı.
 Türk varlığının bir yıldızıydı.
 Taşı, saati uzattı bana
 bende gönderdim 'Sat' salonuna.

Birkaç yüz lira geldi geriye,
sıkıntıyı attık biz ileriye.
Fakat refikam, döndürürken duvara başını
gördüm iki damla gözyaşını.
Dedim; lanet olsun böyle geçime,
artık düştüm bende kendi içime...
Kulaklarım içimi dinliyor,
her yerim inliyor.
Gözlerim içime bakıyor
ve gördüğü yeri yakıyor.
Kalbim dedi; o iki damla yaş,
haksız yereydi bu çetin savaş.
Bu düşüncelerim pek kısa sürdü,
çünkü vicdanım tamamen hürdü.
Arkadaşım la bakıştık ve gülüştük...
Hemen topladık kendimizi
ve düşündük köylü efendimizi...!
Neler çekiyor asıl olan onlar?
Yaşamıyor mu şerefiyle milyonlar?
dedik ve karımla el ele verdik
ve bu acı günleri pek ala yendik.⁵⁹⁸

4.4. İbrahim Refet (Bele) Paşa

4.4.1. Hayatı

İbrahim Refet Bele, 1882 yılında, İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde dünyaya geldi.⁵⁹⁹ Annesinin adı Emine, babasının adı ise Mehmet Servet'tir.⁶⁰⁰ Refet Bey ilk ve orta öğrenimini Selanik ve İstanbul'da tamamladıktan sonra 13 Mart 1896'da Harp Okulu'na girmiştir.⁶⁰¹ Harp Okulu'ndan 25 Aralık 1898'de piyade teğmen rütbesiyle mezun olarak 3 Ordu emrine verilen Refet Bey, 7 Ocak 1899'da söz konusu ordunun

⁵⁹⁸ Çavaş, *a. g. e.*, s.98.

⁵⁹⁹ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 24; Ancak bazı kaynaklarda doğum yeri *Filibe* olarak geçse de bu yanlıştır. Nüfus kayıt örneklerinde de teyit edildiğine göre Paşa'nın doğum yeri İstanbul'dur.

⁶⁰⁰ *E.S.A.*, A0147189 no'lu Emeklilik Sicil Dosyası, İstanbul Şişli Nüfus Müdürlüğü, Nüfus Kayıt Örneği. Cilt No: 0023, Kayıt No:1737.

⁶⁰¹ Halil Kaya, *Refet Bele'nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963)*, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 7.

67.Alay 3.Tabur 2.Bölüğü'ne ve 6 Ocak 1900'de 65.Alay 2.Tabur 4.Bölüğü'ne Takım Komutanı olarak tayin edilmiştir.⁶⁰²

Refet Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesi'nde görev yaptı.⁶⁰³ Bu cephede İkinci Gazze Muharebesi'nde başarılar elde etti.⁶⁰⁴ Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan 18 Türk subayının içerisinde yer aldı. Refet Bey maceralı Samsun yolculuğuna nasıl başladığını anlatırken, *“Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gidecekti, benim de gelmemi istiyordu... Onlar müsaade almışlardı, ancak benim müsaadem yoktu ve almak için de zaman yoktu. Ama ben kararımı vermiştim. Atatürk'e haber gönderdim. ‘Yarın 18 hayvanımla beraber vapura bineceğim.’ Gerçekten ertesi gün hayvanları rıhtıma naklettirip gemiye bindirdim. Kendim de ambarda sigaramı tüttürüp vapurun kalkmasını bekledim. Atatürk'ün yaveri yanıma geldiği zaman şaşırmıştı. Bu arada şunu öğrendim ki arkadaşlardan Rauf Bey, vapurun Boğaz'dan çıktıktan sonra batırılacağını duymuş, bunu da Atatürk'e söylemiş... Benim kanaatime göre asıl önemli olan Boğaz'ın dışı değil, Boğaz'dan çıkıncaya kadar olan mesafe ve müddet idi. Nitekim bunu vukuatsız geçirdik. Hiçbir şey olmadı ve biz 19 Mayıs günü Samsun'a çıktık.”* demiştir.⁶⁰⁵

Askerî görevi nedeniyle Erzurum Kongresi'ne şahsen katılmamış ancak bu kongre tarafından seçilen ilk Heyet-i Temsiliye'nin 16 üyesi arasına seçilmiştir.⁶⁰⁶ Sivas Kongresi'nin hazırlanmasında önemli hizmetler göstermiş ve bu kongreye 10. Heyet-i Temsiliye üyesi olarak katılmıştır. 13 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul Hükümeti Refet Bey'i görevinden azletti. Sivas Kongresi'nde Ali Fuat Paşa'nın atandığı Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı olarak, Aydın Kuvâ-yı Milliyesi'ni yönetmek üzere Aydın ve Salihli çevresine yollandı. *“Nazilli Komutanı Servet Bey“* kod adı ile Nazilli'ye yerleşti. Cephede Demirci Mehmet Efe'nin Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye'ye karşı tereddütlerini giderip Kuvâ-yı Milliye taraftarı olmayan danışmanlarını görevden almasını sağladı.

1920 başlarından itibaren fiilen 23. ve 57.Tümenleri idare etti. Bu görevi Düzce Ayaklanması'na kadar devam ettirdi. Bir yandan da İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırmaması, İtalyan işgalindeki Antalya depolarında bulunan silah ve

⁶⁰² Kaya, a. g. e., 7.

⁶⁰³ Mango, a. g. e., 632.

⁶⁰⁴ Tevetoğlu, a. g. e., 24.

⁶⁰⁵ Kaya, a. g. e., 29.

⁶⁰⁶ Tevetoğlu, a. g. e., 29.

mühimmatın Kuvâ-yı Milliye'ye kazandırılması ile ilgilendi.⁶⁰⁷ Ali Fuat Paşa'nın ardından bölgeye gelen Albay Refet Bey, Kasım 1919'dan Mart 1920'ye kadarki dört buçuk aylık süre zarfında Kuvâ-yı Milliye'nin bir emir komuta altına alınması ve düzenli orduya geçilmesiyle ilgili bazı değişiklikler yapmayı başarmıştır.⁶⁰⁸ Bundan başka, Konya, Gerede, Bolu, Yozgat isyanlarının bastırılmasında önemli rol oynadı.⁶⁰⁹

Refet Bey Aydın Cephesi Komutanlığı görevini yürütürken, doğrudan cephe ile ilgili olmayan işler de yapmıştı. Bunlardan birisi İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve mühimmat kaçırmalarıyla da ilgilenmişti.⁶¹⁰ Refet Paşa, 22 Şubat 1920'de Isparta'dan, Mustafa Kemal ve Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta; Ocak başından itibaren İstanbul'da Kemal, Şevket ve Sami Beyler ile temasa geçildiğini ve silah sevki için Şubat başında Kemal Bey namına 7000 lira gönderildiğini bildirmiştir.⁶¹¹

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de İzmir milletvekili olarak görev yaptı. İki defa asil (16 Eylül 1920-27 Mart 1921 ve 6 Temmuz 1921- 5 Ağustos 1921 tarihleri arasında) ve bir kez de vekil olarak (6 Ağustos 1921- 9 Ekim 1921 tarihleri arasında) İçişleri Bakanlığı; 6 Ağustos 1921- 12 Ocak 1922 tarihine kadar da Milli Savunma Bakanlığı görevini yaptı.⁶¹²

Gittikçe büyüyen tehlike karşısında ayaklanma bölgesine askerî birlikler ile halkı yatıştırmak için Ankara'dan Hüsrev (Gerede) Bey, Adapazarı'ndan Sait ve Kâzım Bey'ler başkanlığında Nasihat Heyeti gönderilmişti.⁶¹³ Ancak bu heyetlerin girişimi sonuçsuz kalması üzerine Geyve'deki tümenden sonra Çerkez Ethem birliği ile diğer Kuvâ-yı Milliye birlikleri bölgeye yollanmış, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa da ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilmiştir.⁶¹⁴

11 Ekim 1922 günü Mudanya Mütarekesi imzalanınca Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'yı İstanbul ve Trakya'yı teslim almak için vazifelendirmiştir. 19 Ekim günü TBMM Muhafız Grubu'ndan 100 kişilik bir kuvvetle Gülnihal Vapuru ile Mudanya'dan ayrılıp İstanbul'a geldi. Burada halk tarafından büyük coşkuyla karşılandı. 1923 yılının Ekim ayına kadar bu görevini sürdürdü.⁶¹⁵

⁶⁰⁷ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 29.

⁶⁰⁸ Kaya, *a. g. e.*, 49.

⁶⁰⁹ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 29.

⁶¹⁰ Kaya, *a. g. e.*, 53.

⁶¹¹ Kaya, *a. g. e.*, 53.

⁶¹² Tevetoğlu, *a. g. e.*, 49.

⁶¹³ Kaya, *a. g. e.*, 56.

⁶¹⁴ Kaya, *a. g. e.*, 56.

⁶¹⁵ Mango, *a. g. e.*, 632.

1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Bunun yanı sıra tıpkı Kâzım ve Ali Fuat Paşa'lar gibi o da İzmir Suikastı davasında yargılandı ancak diğerleri ile birlikte beraat etti. 1935 yılında tekrar milletvekili seçilinceye dek aktif politika hayatından uzak durdu. Uzun yıllar Atatürk ile görüşmeyen Refet Bele, 1936 yılında Ankara Palas'ta Çocuk Esirgeme Kurumunun düzenlediği bir baloda Ali Fuat Cebesoy ile beraber Atatürk'le aynı masada bulunmuştur.⁶¹⁶ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Beyrut'taki Filistin Mülteci Komisyonu'nda Türkiye delegeliği görevinde bulundu.⁶¹⁷ Bu görevi 22 Şubat 1961 tarihine kadar sürdürmüş olup, Orta Doğu'daki Filistinli mültecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik kararların alınması ve hayata geçirilmesi sürecinde katkılar sağlamıştır.⁶¹⁸

29 Eylül 1963 Pazar günü geçirdiği bir beyin kanaması ile sağ tarafına felç gelen Refet Bele, kaldırıldığı Amerikan Hastanesi'nde komaya girerek 2 Ekim 1963 Çarşamba akşamı 22.30'da vefat etmiştir.⁶¹⁹ 82 yaşında vefat eden Refet Bele'nin naaşı, 3 Ekim Perşembe günü Teşvikiye Camisi'nden alınarak, askerî törenle Zincirlikuyu'daki aile mezarlığına defnedilmiştir ancak Refet Bele'nin vasiyeti nedeniyle ailesi mezarının yerinde kalmasını istediği için naaşı Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na nakledilememiştir.⁶²⁰

4.4.2. Kişiliği

Emekli Hâkim General Hikmet Gerçekçi, Refet Bele'nin askerî başarısı için şunları söylemiştir: “*Refet Paşa cin gibi zeki bir insandı. Türlü isyan hareketlerinin yatıştırılmasında başarı göstermesi bundan ötürüdür. Karşımıza çıkan asiler türlü desiseler yaparlar ve bizi avlamaya çalışırlardı. Refet Paşa bu oyunların hiçbirine gelmezdi.*”⁶²¹

Cihat Baban, Refet Bele'nin vefatı sebebiyle Ulus gazetesinde yayınlanan başyazısında; “... 20. yüzyılda Sevr'i parçalayan büyük Türk hareketini yapanlardan ve o harekete katılanlardan biri olarak Refet Bele, Türk tarihinde daima sevgi ve şükran duygularıyla anılacaktır... Dost olarak rahmetle anılacak, eski bir milletvekili olarak hatırlanacak, siyasi mücadeleler ortasında ismi geçecek, fakat bunların unutulduğu gün

⁶¹⁶ Kaya, a. g. e., 161.

⁶¹⁷ Mango, a. g. e., 632.

⁶¹⁸ Kaya, a. g. e., 162.

⁶¹⁹ Kaya, a. g. e., 162.

⁶²⁰ Kaya, a. g. e., 162.

⁶²¹ Tevetoğlu, a. g. e., 29.

gelip çattığı zaman Anadolu'nun yani Mustafa Kemal'in zaferini İstanbul'a getiren, büyük asker olarak haki elbisesi, siyah sivri bıyıkları ve astragan kalpağı ile tarihimizde ebediyen yaşayacaktır." yorumunu yapmıştır.⁶²²

4.5. Rıdvan Hüsrev (Gerede) Bey

4.5.1. Hayatı

Rıdvan Hüsrev Gerede 12 Mart 1886'da Edirne'de dünyaya gelmiştir.⁶²³ Babası Hersekli Rıdvanbeyoğlu ailesinden Korgeneral Mehmed Ali Paşa, annesi ise Fatime Mahinur Hanım'dır.⁶²⁴ Dedesi İstolça Voyvodası Vezir Ali Paşa'dır. Cesaretiyle meşhur babası Mehmed Ali Paşa, Rıdvanbeyoğlu Ali Paşa'nın dokuz oğlundan biridir ve Erzurum'da gömülüdür.⁶²⁵ TBMM'deki 414 sicil numaralı hâl tercemesi kâğıdında, kendisi tarafından verilen bilgilere göre 1908'de Harp Akademisi'nden kolağası (kurmay yüzbaşı) rütbesiyle mezun olmuştur. Yüzbaşı Hüsrev Bey, 1912 yılında Birinci Balkan Savaşı'nda 6. Tümen Kurmay Başkanlığı, 1913'de Trakya Tahdid-i Hudut Üyeliği, Atina Askerî Ataşeliği, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Erkan-ı Harbiye'de vazifede bulunmuştur.⁶²⁶ 1914-1917'de Doğu Cephesi'nde Kafkas Ordusu Harekât Şube Müdürlüğü'ne, 1915'de binbaşılığa terfi etmiştir. Trabzon'da toplanan Kafkas Sulh Komisyonu üyeliği ve Kâzım (Karabekir) Paşa'nın Kolordusu'nda kurmay yüzbaşılık görevini yapmıştır.⁶²⁷ Mondros Mütarekesi'nden hemen önce de İstanbul Erkan-ı Harbiye-i Umumiye ve Umum Süvari Müfettişliği'ne tayin edilmiştir.

Yüzbaşı Hüsrev Bey, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkan on sekiz subaydan biridir. Mustafa Kemal Paşa ile Yüzbaşı Hüsrev Bey'in ilk karşılaşması Balkan Savaşları'ndan önce yapılan tatbikatta olmuştur.⁶²⁸ Yüzbaşı Hüsrev Bey, mütareke döneminde halkı bilinçlendirmek için "*Memleket*" adında bir gazete basıyordu. Kendisi Mustafa Kemal Paşa ile tanışmasını şu şekilde anlatmaktadır:⁶²⁹

"Birinci Dünya Harbi sonunda, yani Mütareke esnasında Kafkas Cephesi'nde Kâzım Karabekir'in Erkân-ı Harbiye Reisi iken, tedavi için mezunen İstanbul'a gelmiştim. Bir gün, Mustafa Kemal Paşa'nın beni görmek istediğini söylediler. Üçüncü Ordu Müfettişliği ile Şarka gideceğini duymuştum. Fakat o ana kadar kendisini

⁶²² Kaya, a. g. e., 163.

⁶²³ E.S.A., 120110.087 No'lu Emeklilik Sicil Dosyası, 26.12.1931 tarihli Nüfus Kayıt Örneği.

⁶²⁴ Tevetoğlu, a. g. e., 185.

⁶²⁵ Tevetoğlu, a. g. e., 185.

⁶²⁶ Tevetoğlu, a. g. e., 185.

⁶²⁷ Tevetoğlu, a. g. e., 185.

⁶²⁸ Önal, a. g. e., 23.

⁶²⁹ Tevetoğlu, a. g. e., 191-192.

tanımıyordum. Mütareke günlerinin İstanbul’unda sivil gezmekten başka çare yoktu. Fakat Mustafa Kemal Paşa’nın davetine icabet ederken üniformamı giydim. Şişli’deki – şimdi Atatürk Müzesi olan- evinde gittim. O da beni ilk defa görüyordu. Buna rağmen munis bakışları karşısında hiç yabancılık hissetmedim, emirlerini sordum. Müfettişliğe tayin edilmiş olduğunu söyleyerek:

- Sizi erkân-ı harbiyeme almak isterim... dedi.

Derhal muvafakat ederek, düşman işgali altındaki İstanbul’da ancak kendilerini ziyaret için üniformamı giyeceğimi söyledim.

- ‘Şimdi ne işle meşgulsün?’ diye sordu. Cevap verdim:

-Milli sahada vatandaşlarımızı ikaz etmek üzere arkadaşlarımla çalışıyorum. Aynı zamanda “Memleket” gazetesine nâm-ı müstearla yine vatani ve milli mevzularda yazılar yazıyorum...

Dedi ki:

-Düşman Süngüsü altında milli birlik olmaz. Ancak hür vatan topraklarında hamiyetli, fedakâr arkadaşlar el ele vererek memleketin İstiklâli ve milletin hürriyeti için çalışabilirler. Ben de zaten onun için gidiyorum.

O anda İstanbul’a çöken kâbustan sıyrılmış gibi, ruhumun bir ümit ışığı ile birdenbire aydınlanmış olduğunu hissettim.

- Yarından itibaren emrinizdeyim Paşam!... dedim ve tarif edilemez bir heyecanla evime giderek çantamı hazırlamaya başladım.” Böylece Hüsrev Bey’de Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun’a giden on sekiz kişilik kafilenin içerisinde yer aldı.

Yüzbaşı Hüsrev Bey, Samsun’daki ilk günlerini “İzmir’in Yunanlılar tarafından alçakça işgali, hükümetin istifası, bildireler, ulusal öfke gibi derin üzüntüler içerisinde” geçirdiğini söylemiştir.⁶³⁰ Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ve mahiyetindekiler ile birlikte Kâzım (Karabekir) Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile ilişki kurmuşlardır. Daha sonra ise Ali Fuat Paşa’dan İzmir’in işgali ve diğer konularda malumat almışlardır.⁶³¹ Hüsrev Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın yanında Havza ve Amasya Genelgeleri’nin yayınlanması ve Erzurum ile Sivas Kongreleri’nin toplanması sırasında hazır bulunmuştur. İtilaf Devletleri’nin dağıttıkları son Meclis-i Mebusan’da Trabzon Milletvekili sıfatıyla Misak-ı Milli’nin görüşmelerinde yer almıştır.⁶³² Meclis-i

⁶³⁰ Önal, a. g. e., .27.

⁶³¹ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları.*, 346.

⁶³² Tevetoğlu, a. g. e., 186.

Mebusan'ın kapatılmasından sonra 23 Nisan'da açılan TBMM'de yine Trabzon Milletvekiliği görevini sürdürmüştür.

Hüsrev Bey, özellikle Bolu ve çevresinde çıkarılan isyanların bastırılmasında rol oynamıştır. Ankara'da TBMM'nin açılışını ve burada yeni bir hükümet kurulmasını engellemek isteyen Sadrazam Damad Ferid Paşa ve İngilizler, İzmit Mutasarrıflığı'nın doğusunda ve Bolu taraflarında faaliyete geçtiler. İlk Önce Adapazarı, Sapanca ve Akyazı taraflarında, daha sonra Hendek ve 13 Nisan 1920'de de Düzce'de Ankara aleyhinde bir ayaklanma meydana geldi.⁶³³ Bunun üzerine bu bölgeye bir Heyet-i Nasiha'nın gönderilmesine karar verildi. TBMM'nin gizli oturumunda konuşan Mustafa Kemal Paşa, milletvekillerine hitaben; "... böylece başsız kalan ve muzlim birtakım cereyanlara sahne olarak terkedilen Bolu için yalnız kuvvet sevketmek gayr-ı kâfi olduğu ve sevk ü idareye muktedir bir arkadaşın gönderilmesine lüzûm hâsıl olduğu anlaşıldı. Bu maksadla rüfekâ-yı muhteremden Hüsrev Bey'i, diğer bildiğimiz arkadaşları memur (ettik)"demekteydi.⁶³⁴ Hüsrev Bey, propaganda ve örgütlenme çalışmaları için Bolulu İlyaszade Şükrü Bey, Bolu Belediye Hekimi Dr. Fuat Bey ve Trabzon Milletvekili Osman Bey'i de yanına alarak Bolu'ya doğru yola çıktı.⁶³⁵ Yanlarına, Ankara'da fazla kuvvet olmadığından, Mülâzım Fahri Efendi komutasında, yirmi kişiden ibaret bir süvari takımı verilmişti.⁶³⁶ Hüsrev Bey ve yanındakiler Gerede ovasının güneyinde, Aktaş Boğazı civarındaki Danişmendler köyüne vardılar. Ancak Gerede önlerine geldikleri zaman isyancıların top ateşleriyle karşılaştılar.⁶³⁷ Gerede yakınlarındaki Yanabat ormanlarına doğru çekildiklerinde bu sefer evlerden açılan ateş ile karşılaştılar.⁶³⁸ Bu sırada dinlemek için ara verdiklerinde isyancı köylülere tutsak düştüler.⁶³⁹ Gerede'de önce Hükümet Konağı'na oradan da hapisane'ye götürüldüler.

⁶³³ Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi VI (İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar)*, Ankara 1974, 87.

⁶³⁴ Günay Çağlar, "Hüsrev Bey Heyet-i Nasihası (Nisan-Mayıs 1920), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara, 1990, 8.

⁶³⁵ Önal, *a. g. e.*, 191.

⁶³⁶ Çağlar, *a. g. m.*, 87.

⁶³⁷ Çağlar, *a. g. m.*, 87.

⁶³⁸ Önal, *a. g. e.*, 93.

⁶³⁹ Gerede anılarında bu olaydan şu şekilde bahsetmektedir: "Pusuya düşen askerlerimizin silahların, atlarını alan, eşyalarını alan köylüler, heyetin başkanı olduğum için bomba atacağına sanarak üzerime taş yağdırmaya başladılar. Aralarında acıma duygusuna sahip birinin engellemesi olmasaydı sağ kurtulmam olanaksızdır. Oradan da hepimizi tutsak kafesi gibi yaya olarak Gerede'ye götürdüler." (bkz: Önal, *a. g. e.*, 194.) Halide Edip Adıvar'a göre Gerede'nin kurtulmasını yakışıklı oluşuna bağlamaktadır: "'Garip olarak, canını kurtaran şey, sırf çok yakışıklı adam olmasıydı. Kalabalık arasından ihtiyar bir kişi Binbaşı Hüsrev'in üstüne kapanarak, bu kadar cesur ve güzel adamı nasıl öldürebilirsiniz? Ben ömrümün, sonuna geldim. Allah ve Peygamber aşkına öldürmeyin, diye feryat etmiş Garip olarak, bir an için kalabalık durmuş.'" (bkz: Çağlar, *a. g. m.*, 90.)

Sonrasında ise Düzce'ye götürüldüler.⁶⁴⁰ Gerede halkı, ayaklanmada rol oynayan ve hiddetli bir şekilde tavırları olan bazı kimselerin tahriki ile Heyet-i Nasîha'ya düşman gözlerle bakmakta idi.⁶⁴¹ Bir gece, Hüsrev ve Osman Bey'ler gizlice, asi liderlerinin yanına götürüldüler. Sefer Bey, Ankara'nın yolunda mücadele verdiği davasında ne kadar haklı olduğunu anlıyor ve saf değiştirmek istiyordu. Hüsrev ve Osman Bey'lere de, Ankara ile anlaşmalarını gerçekleştirmelerini teklif ediyordu. Böylece, görevlerini yerine getirebilme imkânını elde etmiş olan Heyet-i Nasîha'nın iki üyesi, büyük bir memnuniyetle, bu işi üstlendiler.⁶⁴² Fakat 13 Nisan gününden bu yana telgraf hatları kesik olduğundan, Ankara ile Düzce arasında telgraf görüşmesi yapılamıyordu. Bu sebeple, Hüsrev ve Osman Bey'lerin, Mudurnu Cephesi'ne giderek, oradan Kuvâ-yı Milliye Cephesi'ne geçmeleri kararlaştırıldı. Aynı gece, Hüsrev Bey ile Osman Bey, Mudurnu Cephesi'ne götürülmek üzere yola çıkarıldılar. Cephede de, Sefer Bey ile gizli bir görüşme yapan Hüsrev Bey, Ankara ile anlaşma sağlandığında, Düzcelilerin geri çekileceklerinden kesinlikle emin olmuştu. Refet Bey'den alınan izin üzerine Kuvâ-yı Milliye hattına geçen Hüsrev Bey, Mudurnu'da Kuvâ-yı Milliye komutanları ile bir görüşme yaptı. Vakit kaybedilmeden Ankara ile temasa geçildi.⁶⁴³

Hüsrev Bey, 23 Mayıs 1920 günü, millî kuvvetlerin elinde bulunan Mudurnu'dan Ankara'ya şu mühim telgrafi gönderdi:⁶⁴⁴

"Büyük Millet Meclisi Riyasetine,

Adapazarı, Düzce ve Bolu mukabil harekâtını idare eden rüesa-yı Çerakese, Osmanlı müslümanlığının esaret ve felâketini bugünkü sulh karşısında ikinci derecede bazı eşhasın yanlış hareketleri ve esbab-ı saire yüzünden tahassül eden vak'a-i âhire-i müreessifeyi selâmet-i mülk ve millete tamamen muzır görüyorlar ve tarih-i millîmizin kaydetmediği bu elîm zamanda beynelislâm münazaat ve müsadematı terk ile sevgili vatanımız içi yekvücut bir halde haricî tehlike ve taaruzlara göğüs vermeğe hazırlanmayı her müslüman için farz-ı 'ayn telâkkî eyliyorlar. Böyle pek mukaddes ve mübeccel bir tavassuta âcizleri ile refikim Lâzistan Meb'usu Osman Bey'i tâyin eyledikleri ma'ruzdur.

Trabzon Meb'usu

Hüsrev."

⁶⁴⁰ Önal, a. g. e., 194.

⁶⁴¹ Çağlar, a. g. m., 90.

⁶⁴² Çağlar, a. g. m., 90.

⁶⁴³ Önal, a. g. e., 123.

⁶⁴⁴ Çağlar, a. g. m., 90.

Bir aydan beri, Düzce'de devam eden padişah taraftarlığı, 23 Mayıs 1920 tarihinde ortadan kalkmış ve bunda Hüsrey Bey'in Heyet-i Nasîha'sı büyük rol oynamıştı. Ankara'ya döndüğünde Trabzon Milletvekilliği'nden başka Urfa ve Sivas Milletvekilliği görevini de yapan Gerede'nin 1924⁶⁴⁵ yılından 1949 yılına kadar büyük elçilik görevi yapmıştır.⁶⁴⁶ Bu görevler sırasıyla 7 Mayıs 1924- 29 Ekim 1926 tarihleri arasında Budapeşte, 30 Ekim 1926- 9 Ağustos 1930 yılları arasında Sofya, 1 Eylül 1936 – 1 Temmuz 1934 tarihleri arasında Tahran, 22 Aralık 1936- 19 Haziran 1919 tarihleri arasında Tokyo, 5 Eylül 1939 – 27 Temmuz 1942 tarihleri arasında Berlin, 5 Şubat 1947- 19 Temmuz 1949 tarihleri arasında Rio de Janeiro'dur.⁶⁴⁷ Hüsrev Gerede 20 Mart 1962'de vefat etmiştir.⁶⁴⁸

4.5.2. Kişiliği

Rıdvan Hüsrev Gerede, Milli Mücadele'ye en başından beri inanmış kişilerden biridir. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Samsun'a çıkan maiyette bulunmuştur.

Hüsrev Gerede, TBMM'ye karşı çıkarılan ayaklanmalar sırasında da Düzce ve Gerede bölgesindeki isyanların bastırılmasında rol oynayarak Türk milletine hizmetini sürdürmüştür.

1934 Haziran'ında İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'le şahsen tanıştıkları Türkiye ziyaretinin gerçekleşmesinde ve Türk-İran dostluğunun geliştirilmesinde Gerede'nin büyük rolü olmuştur.⁶⁴⁹ Ancak buna rağmen Atatürk tarafından bu görüşmeler sırasında görevinden istifaya zorlanmıştır.⁶⁵⁰ Fakat kendisine dargınlık gütmemiştir.

Hüsrev Gerede 1943 Eylül'ünde Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsüne verilmiş olan “*Bolu İsyanı ve Harekâtı*” hakkındaki notlarda ise bu isyanla ve kendi yaşamıyla ilgili şu bilgiler vardır:

“30 Nisan 1919'da 9'uncu Ordu Müfettişi tayin olunan Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul'da bugünkü Halaskârgazi Caddesinde o zaman kira ile oturduğu ufak evdeki mülakatımı müteâkib 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan hareketle Kurtuluş Savaşının ve İnkılâbımızın başlangıcı olan 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basan Büyük

⁶⁴⁵ Hüsrev Gerede'nin orduyla ilişkisinin tam olarak kesilmesi 9. Ekim 1928 tarihinde Mustafa Kemal tarafından imzalanan belge ile olmuştur. (E.S.A., 120110.087 No'lu Emeklilik Sicil Dosyası, 9.10.1928 tarihli belge.)

⁶⁴⁶ Tevetoğlu, a. g. e., 186.

⁶⁴⁷ Tevetoğlu, a. g. e., 186.

⁶⁴⁸ E.S.A., 120110.087 No'lu Emeklilik Sicil Dosyası, Hüsrev Gerede'nin Hüviyet İlmuhbiri Örneği.

⁶⁴⁹ E.S.A., a. g. e.

⁶⁵⁰ Feridun Kandemir, “Geçen Hafta Toprağa Verdiğimiz Hüsrev Gerede”, *Yakın Tarihimiz*, 1962, I-163.

Kumandanın karargâhında Matbuat ve Propaganda ve Siyasi İşler Bürosu Şefliği vazifesi ile bu mübarek ayağın izi üzerinde yürüyerek sırasıyla Havza'da (İzmir Şehidleri ruhuna) (30 Mayıs 1919) ve Amasya'daki (20 Haziran 1919) mevlüd ve mitingler, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlah Cemiyeti Teşekkülü, Erzurum Milli Kongresi (23 Temmuz 1919) Heyet-i Temsiliyesi'ni içine alan Sivas Milli Umumi Kongresi (4 Eylül 1919) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin teşekkülü, Umum Heyet-i Temsiliye ile Sivas'dan Ankara'ya (27 Aralık 1919) gelerek dünyanın üç ülkesinde, üç kıtasında zafer takları kuran şanlı, kuvvetli, necib ırkımızın medeniyete hizmetini, Asya kadar eski tarihinden çıkararak, güzel dilimizi yabancılıktan sıyıran, yazımızı güçlükten kurtaran, bugün ki varlığımızı kendisine borçlu olduğumuz bu bu büyük dahinin yanında çalışmak tarihi tâli'ine mazhar olmuş ve 14 Ocak 1920'de milletin tazyiki ile açtırılan, fakat düşman süngüleri altında toplanmak mecburiyetinde kalan son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Anadolu'dan Trabzon Mebusu olarak Heyet-i Temsiliye'nin tevdi eylediği Sivas Kongre'sinin tespit eylemiş olduğu Misak-ı Milli'yi hamilen gönderilmiş, esasen 13 Kasım 1918'den beri düşman donanmalarının topları altındaki İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından tamamen askerî işgal altına alınarak nihayet medeni tarihin lanetle yâd edeceği elim siyasi bir facia teşkil eden Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının İngilizler tarafından askerle basılarak dağıtılması ve ele geçirdikleri vatanperver arkadaşlarımızı tevkif ve Malta'ya sürmeleri (16 Mart 1920) üzerine, Anadolu'ya geçmeğe muvaffak olarak 19 Mart 1920'de toplanmağa davet olunan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne aynı sıfatla iltihak etmiştim. Meclisin açılma günü (23 Nisan 1920) Bolu ve havalisi müfettiş ve kumandanı olarak gönderildiğim Gerede'de arkadaşlarım Bolu Mebusları Genç Osman Beylerle asilerin pususuna düşerek bir müddet Gerede ve Düzce'de zindanda ve hapisane'de kalmış, nihayet kurtularak Ankara'ya avdetle mebusluklarla beraber Ankara Kumandanlığı vazifesini de yapmışım.”⁶⁵¹

4.6. Bekir Sami (Günsav) Bey

4.6.1. Hayatı

Bekir Sami Bey, 1879 yılında Bandırma'nın Haydar Köyü'nde dünyaya geldi; babası Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Çerkez beylerinden Gubzeç Hasan Bey, annesi ise Ayşe Hanım olup aile adları ise Zaruhue'dir.⁶⁵²

⁶⁵¹ Tevetoğlu, a. g. e., 93-194.

⁶⁵² Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşı'nda Albay Bekir Sami Günsav (Mayıs- Haziran 1919)*, Ankara, 1994, 1.

Bekir Sami Bey, Milli Mücadele'nin birçok komutanı gibi küçük yaşta askerliğe merak saldı. Ortaöğrenimini Bursa Askerî Lisesi'nde tamamlayarak 1896 yılı sonlarında İstanbul'daki Harp Okulu'nu piyade birinci sınıfına geçti.⁶⁵³ 4 Kasım 1902 tarihinde ise Harp Okulu'ndan mezun oldu ve 4 Nisan 1906 tarihinde ise Erzincan Harp Okulu topografya öğretmenliğine atandı.⁶⁵⁴ 1906'da 2.Ordu emrine tayin edilmiş, 1908'de ise Edirne'deki bu 2.Ordu emrinden ayrılarak, Erzurum İdadisi'nde matematik öğretmenliği görevine devam etmiştir.⁶⁵⁵ Bu görevde kısa bir süre kaldıktan sonra da Erzincan'da bulunan 4.Ordu'ya bağlı 8. Piyade Kurmay Heyeti Yardımcı Subaylığı'na getirildi. 1910'da ise binbaşılığa terfi etti. Aynı yılın eylül ayında ise Bağdat'ta bulunan 6. Ordu Nizamiye ve Redif Birlikleri'nde görev yaptı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Irak Cephesi'nde 5.Seferi Kuvvet Komutanlığı'na atanan Binbaşı Bekir Sami Bey, 1915 yılında yarbaylığa terfi etti.⁶⁵⁶ 1917 yılında ise 4 hafta süreyle Almanya'ya buradaki harp tecrübelerini görmesi için gönderildi.

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde ise İhracat ve İthalat Komisyonu'nda görev yapan Yarbay Bekir Sami Bey, işgallerin başlamasının ardından sık sık Rauf (Orbay) Bey'in evinde arkadaşları ile buluşarak memleketin kurtuluş çareleri hakkında görüşüyordu.⁶⁵⁷ Bekir Sami Bey, aynı zamanda kurtuluş çareleri için de Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile de görüştü. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Bekir Sami Bey'e ülkenin çıkarları neyi emrediyorsa onu yapmasını, hükümetin belki onu koruyamayacağını söyledi.⁶⁵⁸

Ülkenin düştüğü durum karşısında bir şeyler yapmak amacıyla olan Bekir Sami Bey, 21 Mayıs 1919'da Bandırma'ya geldi. Bekir Sami Bey, Bandırma'ya geldiği zaman burada askerî birlik olarak sadece 61.Tümen vardı. Ertesi gün Bekir Sami Bey, şehirdeki tüm Yunan bayraklarını toplattı.⁶⁵⁹ 22 Mayıs 1919'da ise camide halka şu konuşmayı yaptı:

“Müslümanlar! Eğer bu camide çan görmek istemiyorsanız, ailelerinizi Yunan palikaryalarının kucağında görmek istemiyorsanız, haydi silah başına, bugün ne

⁶⁵³ Gürler, a. g. e., 3.

⁶⁵⁴ Gürler, a. g. e., 3.

⁶⁵⁵ Gürler, a. g. e., 7.

⁶⁵⁶ Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul, 1994,18.

⁶⁵⁷ Ünal, a. g. e., 21.

⁶⁵⁸ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara, 1993.I-262.

⁶⁵⁹ Gürler, a. g. e.,27.

*hükümet ne de devlet kalmıştır. Devlet de siz, hükümette sizsiniz. Ya düşmanları öldüreceğiz bu vatan bize kalacak, ya biz öleceğiz, bu vatani alanlar burada terk bir Türk bulamayacak. Her yabancı bayrak düşmandır, yurtın, yakın!”*⁶⁶⁰

Bekir Sami Bey bu konuşmasında din ve namus üzerinde durarak halkı harekete geçirmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur. Harbiye Nazırı Şevket Paşa da Bekir Sami Bey’e “*Devletin Yunanlılara kaptırarak ne fazla bir silahı var ne de tek bir fişegi ve askerî vardır, silah ve cephaneyi emin yerlere naklettiriniz.*” emrini vermiştir.⁶⁶¹

Bundan sonra 17.Kolordu Komutan Vekilliği görevine başlamak üzere yoluna devam eden Albay Bekir Sami, Yüzbaşı Selahattin ile birlikte, Yunan zulümlerinden korunmak için halkın Yunan bayrağı astığı Akhisar’a vardı.⁶⁶² Ayvalık’taki 172.Alay Komutanlığı’na silahların ve birliklerin korunması emrini verdi. Bekir Sami Bey, kasaba eşrafını otelde toplayarak Yunan işgaline karşı savunmayı geçmelerini istedi. Eşraf buna yanaşmayınca Bekir Sami Bey, onları aşağıladı ve kovdu. Bekir Sami Bey, bu görüşmeyi anılarında talihsiz olarak nitelemiş ve şu şekilde bahsetmiştir:

*“Bunca etkili konuşmalardan sonra toplantıda bulunanların vatanseverlik duygularının çoşacağını, direniş için harekete geçeceğini sabırsızlıkla bekliyordum. Heyet arasında muhterem bir görüntü veren yaşlı bir vatandaş ayağa kalkıp, sarık ve cübbesinden utanmadan: ‘Namus, din, vatan, ırzı hükümet düşünsün. Bizim alnumıza ne yazıldı ise biz ona razıyız. Efendim bizler aciziz, kırıyız, hükümet bir şey yaparsa ne âla, yapmazsa sizin dediklerinizi yapamayız. Hatta Yunanlılar buraya geldikleri zaman bugünkü görüşmemiz bile felaketimize neden olacaktır’ demez mi? Bu cevap karşısında şaşakaldım. Şeref ve haysiyetten bu denli uzak insanların varlığı beni kahretti. Savaş yılgınlığı, sefil bir yönetimin aşıladığı itaat düşüncesi ve Rum propagandası Türklüğü bu hale sokmuştu. Bu ne acı bir gerçektir. Hepsini kovdum.”*⁶⁶³ Bu olayı anılarında yorumlayan Celal Bayar, bu görüşün Akhisarlıların genel görüşü olmadığını, fakat geçici bir heyecandan kaynaklandığının altını çizmektedir.⁶⁶⁴

Aynı günün gecesinde ise Bekir Sami Bey, Saruhanoğulları’ndan Halit Paşa ile görüştü. Onun sağlayacağı kuvvetlerle Belen Köyü’nde bir üs kurulması kararlaştırıldı.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Bayar, a. g. e., VI- 123.

⁶⁶¹ Sarıhan, a. g. e., I-273.

⁶⁶² Sarıhan, a. g. e., I-273.

⁶⁶³ Ünal, a. g. e.,38.

⁶⁶⁴ Gürler, a. g. e.,53.

⁶⁶⁵ Gürler, a. g. e., I-273.

Bekir Sami Bey'in Batı Anadolu'daki direnişi örgütleme çabasından vazgeçmediğini görüyoruz. Kararlı tutumu, etkileyici konuşmaları, hiddetli tavrı ile insanlar üzerinde oldukça iyi etkiler bırakan Bekir Sami Bey aynı zamanda da pes etmeyen bir karaktere sahipti. Bu kişisel özellikleri onun Milli Mücadele'nin Batı Anadolu örgütlenmesinde ön plana çıkmasını sağlamıştır.

23 Mayıs 1919'da Yunanlılar, Manisa ve Turgutlu'yu işgal etmeye karar verince Bekir Sami Bey, Milli Mücadele'nin Manisa örgütlenmesine büyük önem verdi. Çünkü Manisa 17. Kolordu'nun silah ve cephane deposuna ev sahipliği yapıyordu. Aynı zamanda 17.Kolordu'nun bir diğer silah ve cephane deposu da Bergama'daydı.

Akhisar'daki örgütlenme faaliyetlerinin ardından Bekir Sami Bey, Salihli'ye geldi. Burada Rauf Bey'in mektubunu aldı. Bu mektupta yazdığına göre Rauf Bey, Bekir Sami Bey ile görüşmek üzere Akhisar'a gelmiş fakat görüşme olanakları olmamıştı.⁶⁶⁶ Rauf Bey, Akhisar'a vardığında Bekir Sami Bey'in Salihli'ye gittiğini öğrenmiş sonra da Aydın'a hareket etmişti.

Bekir Sami Bey'in yaveri Yüzbaşı Selahattin, hatıralarında *“Salihli eşrafi ve memurları moral bakımından bozukturlar. Yunanlılara karşı hareket cesaretleri kalmamıştı. Kendilerine gereğince birtakım emirler verildi. Ama umut yoktu.”* demektedir.⁶⁶⁷

İbrahim Çelik Bey, Bekir Sami Bey'in Salihli'de halkı teşkilatlandırıldığını belirterek, *“Bandırma'da iken haber saldıği subay arkadaşı Çerkez Ethem ve kardeşlerinin güvendiği 300 kadar atlı Çerkez'le Salihli'ye gelmekte olduğunu öğrenir ve Salihli'deki Kuşçubaşı Eşref'in çiftliğini Çerkez Ethem ve adamlarına tesis eder. Bu köşkte bulunan mühimmat ve cephaneliği Ethem Bey'in emrine verir”* dese de bunu gösteren herhangi bir belge ya da kanıt yoktur.⁶⁶⁸

Bekir Sami Bey, anılarında bu zamana kadar yaptığı faaliyetlerin İstanbul Hükümeti tarafından iyi karşılanmadığının altını çizmektedir. Bandırma'ya gelişinden tam bir hafta sonra, 28 Mayıs 1919'da Bekir Sami Bey, İstanbul Hükümeti tarafından geri çağırılmıştır.⁶⁶⁹ Ancak bunu dikkate almayan Albay Bekir Sami Bey, 29 Mayıs günü Salihli'den Alaşehir'e geldi. Burada Alaşehir'e geliş nedenini *“daha önce*

⁶⁶⁶ Kandemir, *a. g. m.*, I-34.

⁶⁶⁷ Gürler, *a. g. e.*,53.

⁶⁶⁸ Gürler, *a. g. e.*, 77.

⁶⁶⁹ Ünal, *a. g. e.*,57.

Alaşehir'e göndermiş olduğu birliğin durumunu kontrol etmek ve ulusal kurtuluş hareketinin çekirdeği olmak üzere elinde bulundurmak" olduğunu kaydetmektedir.⁶⁷⁰

Burada da halkı örgütlemek için elinden geleni yapan Bekir Sami Bey, Alaşehir'de "*Yunan ordusu Padişahımızın emriyle geliyor, sakın saygıda kusur etmeyin*" diyerek propaganda yapan 4 hocayı kurşuna dizdi.⁶⁷¹ Yine bu dönemde Eşme ve Kula'da bulunarak bu bölgelerdeki direnişin örgütlenmesine katkı sağladı.

Albay Bekir Sami Bey bu tarihe kadar Batı Anadolu örgütlenmesinde önemli bir rol oynadı. Uşak, Eşme, Kula, Alaşehir ve Salihli'de milli direnişin başlamasına büyük katkısı oldu.

Bekir Sami Bey, 27 Haziran 1919'da Bursa'ya geldi. Buraya gelir gelmez Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey ile temasa geçti.⁶⁷² Ve böylece Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya başladı. Bu doğrultuda önce merkezdeki inzibat kuvvetlerini eline aldı. Vali İsmail Bey'in oluşturduğu şekavet unsurlarını temizledi. Şehirden sürülenlerin geri dönmelerini sağladı. Asılsız suçlamalarla, Ermeni taktik ve tehcir ile ilgili görülerek tutuklanmış olanları serbest bıraktı. Tehcir ve Taktik Divan-ı Harbi'nin çalışmalarını durdurdu. Bu arada Milli Mücadele'ye karşı tavır almış ve bu yönde halkı etkilemeye çalışan Hürriyet ve İtilâf Fırkası şubelerini kapattı. Gizli faaliyet göstermeye çalışan Milli Mücadele taraftarlarıyla ilişki kurdu. Diğer taraftan 56.Fırka'nın ihtiyacı olan fertleri ve fırkanın maddi ihtiyaçlarını temin etti. Bütün bunların yanı sıra Bursa'da emniyetin tam olarak temini ve devamı için 18 Eylül 1919 da Harbiye Nezareti'ni uyararak, Bursa'da sıkıyönetim ilan etti.⁶⁷³

7 Haziran 1919'da ise Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami Bey'e gönderdiği genelge ile milli ve askerî teşkilatların hiçbir şekilde dağıtılmayacağını, kumandanın hiçbir şekilde bırakılmayacağını ve başkasına verilmeyeceğini, yurdun herhangi bir yeri işgal edilirse kumandanların birbirlerini haberdar ederek ordunun birlikte savunmaya geçeceğini, silah ve mühimmatın kesinlikle elden çıkarılmayacağını bildirdi.⁶⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın isteklerine uyan Bekir Sami Bey, bölgedeki faaliyetlerinden dolayı İstanbul'a 18 Ağustos 1919'da bir kez daha çağrıldı.⁶⁷⁵ Ancak geri dönmedi. Buradaki

⁶⁷⁰ Ünal, a. g. e., 58.

⁶⁷¹ Sarıhan, a. g. e., I-299.

⁶⁷² Ünal, a. g. e., 141.

⁶⁷³ Adnan Sofuoğlu, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında İşgal Döneminde Bursa", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, XIX-Ankara, 53-12.

⁶⁷⁴ Sarıhan, a. g. e., I-367.

⁶⁷⁵ Ünal, a. g. e., 155.

faaliyetlerini Haziran 1920'ye kadar sürdürdü. Özellikle bu dönemde Anzavur İsyanı'nın bastırılmasında görev aldı.

8 Temmuz 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgali, Bekir Sami Bey için sancılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bursa'nın işgali mecliste oldukça tartışmalara neden oldu ve milletvekilleri bunun sorumlusu olarak başta Bekir Sami Bey'i gördüler. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet (İnönü) Bey'in çabaları milletvekillerini yatıştırmadı. 13 Temmuz 1920 günkü oturumunda milletvekilleri, taksirat ve idaresizliklerinden dolayı Albay Bekir Sami Bey, Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey ve Alaşehir Kumandanı Aşir Bey'in niçin Yüce Divan'a gönderildiklerini sordular.⁶⁷⁶ Bunun üzerine konuyla ilgili gizli oturum yapıldı. Bu oturumda yapılan tartışmalardan milletvekillerinin adı geçen üç kişi üzerinde durduğu anlaşıldı ve sonuçta Batı Cephesi Kumandanlığı'na konuyla ilgili tahkikat açılması kararlaştırıldı.⁶⁷⁷ Yapılan tahkikat neticesinde ise, Albay Bekir Sami Bey 20.Kolordu Kumandanlığı'ndan alınarak, Antalya ve Havalisi Komutanlığı'na atandı. Bilahare buradan da alınarak Kuzey Kafkasya Askerî Murahhaslığı'na getirildi.⁶⁷⁸ 1921 yılında Bekir Sami Bey, fiilen komutanlık görevinden çekildi. Bu olaydan sonra Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın yardımıyla Haydarpaşa Devlet Demiryolları İstimlak Müdür Yardımcılığı görevine getirilmiş ve 9 Eylül 1934 tarihindeki vefatına dek bu görevini sürdürmüştür.⁶⁷⁹

4.6.2. Kişiliği

Bekir Sami Günsav'ın beraber savaştığı arkadaşlarının ve komutanlarının yayınlamış oldukları hatıralarında onun savaççılığı ve kahramanlığı, cesareti ve dürüstlüğü sıklıkla vurgulanmıştır.

İzmir'in işgalinden hemen sonra Batı Anadolu'ya geçişi, onun işgaller karşısında nasıl rahatsız olduğunu belirtmektedir. Zira kendisi Batı Anadolu'da direnişi örgütleyen ve Milli Mücadele'nin buradaki tohumlarının atılmasını sağlayan ilk kişilerdir. Cesareti ve önderliği ile bölge halkını etkilemeyi başarmıştır.

27 Ekim 1919 tarihli Türk Dünyası gazetesi Bekir Sami Bey için şunları söylemiştir:⁶⁸⁰

⁶⁷⁶ Sofuoğlu, *a. g. m.*, 13.

⁶⁷⁷ Sofuoğlu, *a. g. m.*, 13.

⁶⁷⁸ Sofuoğlu, *a. g. m.*, 13.

⁶⁷⁹ Ünal, *a. g. e.*, 17.

⁶⁸⁰ Ünal, *a. g. e.*, 19.

“*Bekir Sami Bey, bu memleketin yetiştirdiği nadir şahsiyetlerdendir. Kendisi azimkâr, kuvvetli ve değerli bir asker olduğu kadar iyi bir idarecidir de. Bursa’daki hizmetleri ve sağladığı sükûn ve emniyet bu düşüncemizin en güzel kanıtıdır.*”

Mustafa Kemal Paşa da 9 Kasım 1919 tarihinde gönderdiği şifresinde “*Bursa vilayetinin asayişinin sağlamaştırılması konusundaki başarılı çalışmalarınız, takdir, şükran ve saygıyla değerlendirildi. Heyet-i Temsiliye sizin gibi fazilet ve ahlak sahibi, metin ve iyi yeteneklerle donatılmış bir kumandanın Bursa gibi nazik ve önemli mevkide bulunması vatan ve milletin selamet için hayırlı bir durumdur.*” diyerek kanaatini dile getirmektedir.⁶⁸¹

Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’da “*Albay Bekir Sami Bey, Birinci Dünya Harbi’nin sonlarında Seferiye Kuvveti ve daha sonra da Tümen Kumandanı olarak katılmış, Kafkas Dağları’nda Irak Sahra’larında Osmanlı’nın yiğitliliğini kanıtlamış seçkin kumandanlardandır. Kurtuluş Savaşı’nda ise herkesten önce Anadolu’ya geçip düşman zulmüne karşı isyan bayrağını açmış, İzmir Cephesi’ni kurmuş, Bursa gibi kritik bir bölgede başarıyla iki yola yakın çalışmış, tehditlere ve vaatlere sağlam ahlakı ve temiz vicdanı ile karşı dimdik durabilmiş hamiyetli bir kişidir*” diyerek Bekir Sami Bey’in kişiliği hakkında bilgi vermektedir.⁶⁸²

4.7. Kâzım (Özalp) Paşa

4.7.1. Hayatı

Kâzım Özalp, 17 Şubat 1882’de Köprülü’de dünyaya gelmiştir.⁶⁸³ Kendisi gibi vatanına büyük bir sevgiyle bağlı subay olan Manastırlı İsmail Nazmi Bey ile Yıldız Hanım’ın dokuz erkek çocuğunun en büyüğüdür.⁶⁸⁴ Bir subay ailesinin ev ortamı içinde dünyaya gözlerini açan Kâzım Bey, yaşı ilerledikçe, askerlik mesleğine ilgi duymaya başlamıştır.⁶⁸⁵ Milli Mücadele kadrosunun diğer üyeleri gibi küçük yaşta askerlik mesleğine ilgi duymasına rağmen, o birçoğundan farklı olarak bu mesleği seçme hususunda ailesinden destek görmüştür.

Üsküp Askerî Rüştiyesi’nden sonra Manastır Askerî İdadisi’nde okumuş ve 1 Mart 1900’de İstanbul Harbiye Mektebi’ne girmiştir.⁶⁸⁶ 1902’de Sanî Mülazîm olarak Erkân-ı Harbiye, Namzedi Mektebi’ne ayrılmıştır. 1905’te ise yüzbaşı olarak bu okulu

⁶⁸¹ Ünal, a. g. e., 17.

⁶⁸² Ünal, a. g. e., 18.

⁶⁸³ Vehbi Taner, “Kâzım Özalp (1882-1968)”, *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, XXXI, 1995, 163-177.

⁶⁸⁴ Taner, a. g. m., 177.

⁶⁸⁵ Taner, a. g. m., 177.

⁶⁸⁶ Kâzım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922)*, Ankara, 1992, I-13.

bitirmiştir.⁶⁸⁷ Buradan mümtaz yüzbaşı olarak, mezun olmuş ilk görevine ise, 5.Ordu emrinde başlamıştır.⁶⁸⁸

Onun askerlik görevine başladığı yıllar, Osmanlı Devleti'nin askerî, sosyal ve ekonomik yönden büyük sıkıntılar yaşadığı yıllardır. Özellikle Balkanlardaki huzursuzluk ve buna bağlı komitacılık hareketleri, merkezi hükümeti büyük sıkıntılarla karşı karşıya getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin yitirdiği büyük toprak parçalarının yanı sıra, eldeki Balkanlarda, özellikle Bulgar ve Arnavut çetelerinin merkezî hükümete yönelik başkaldırma hareketleri pek çok kesimde ümitsizlik ve hayal kırıklığı ile endişe uyandırmıştır. Özellikle Harp Okulu öğrencileri ile yeni mezun olmuş subaylar, memleketin bu kötü tablosu karşısında kaygılara kapılarak bu gidişi mutlaka durdurmak gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu nedenle, büyük bir şevkle, komitacılara karşı savaştıklarını görürüz. Genç bir subay olarak, kendisini memleketinin saadetine ve bekasına adanmış olan Kâzım Bey memleketinin acı kaderine üzülen, kendisine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmeye uğraşmış; büyük bir şevkle Bulgar çetelerine karşı Gevgili ve Menlik'te savaşmıştı.⁶⁸⁹ Bu dönemde aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tanışmış ve Selanik'te görev yaparken bu cemiyetin üyeleri arasına katılmıştır.⁶⁹⁰ 1908 yılının Nisan ayında Serez Redif Fırkası Erkân-ı Harbiyesi'ne tayin olmuş burada İttihat ve Terakki Cemiyetinin reisi olarak faaliyetlerde bulunmuştur.⁶⁹¹ Meşrutiyet rejimini ortadan kaldırmak amacıyla çıkartılan 31 Mart Ayaklanması'nın ülkenin basma açabileceği tehlikelerin boyutlarını sezen Kâzım Bey, ünlü Bulgar çeteci Sandanski'yi ikna ederek, onunla birlikte isyanı bastırmak için İstanbul'a gelmiştir. Ne var ki bir süre sonra adı geçen çete ayaklanmış; Kâzım Bey, bu kez, bu çetenin ortadan kaldırılması için kaymakam rütbesiyle, 1910 yılında Menlik'e gönderilmiştir.⁶⁹² Aynı yıl Arnavutluk'ta isyan girişimleri ortaya çıkmış; bu kez de, söz konusu isyanı bastırmakla görevlendirilmiş olan Mahmut Şevket Paşa'nın karargâhında görevlendirilmiştir. Buradaki başarılı hizmetinden sonra Selanik Vilayeti Jandarma Alayı Takip Kuvvetleri Kumandanlığı'na ve Vilâyet Komisyonu azalığı görevine getirildi⁶⁹³ ve bu görevde iken Bulgar ve Rum çetelerle çarpışmalar içerisine girdi.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ Özalp, *a. g. e.*, I-13.

⁶⁸⁸ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1173.

⁶⁸⁹ Taner, *a. g. m.*, 164.

⁶⁹⁰ Özalp, *a. g. e.*, I-13.

⁶⁹¹ *a. g. e.*

⁶⁹² Özalp, *a. g. e.*, I-13.

⁶⁹³ *a. g. m*

⁶⁹⁴ Özalp, *a. g. e.*, I-13.

Bir süre için Edremit Redif Tümeni Kurmay Başkanlığı'na da atanan Kâzım Bey, aynı yıl Harbiye Nezareti Ordu Dairesi'ndeki Kurmay Heyeti'nde göreve başladı.⁶⁹⁵ Balkan Savaşları sırasında Vardar'da kurulan orduya atanarak Çatalca direnişinde, Çatalca Ordusu'nun sol cenahı komutanlığının kurmay heyetinde bulunmuştur.⁶⁹⁶ Bu sırada yüzbaşı olan Kâzım Bey, Sırp'ların güneye doğru yayılmalarına engel olmak için, Arnavut gönüllüleri toplamak üzere Iskrapar'a girerek, Bektaşî dedelerinin yardımıyla topladığı gönüllülerden oluşturduğu güçlerle, başarılı direniş muharebeleri yapmıştır.⁶⁹⁷ Ne var ki, Kâzım Bey, o dönemde pek yaygın olan tifüs hastalığına yakalanmış ve uzun süre hasta olarak yatmak zorunda kalmıştır.⁶⁹⁸ 1913 yılı Haziran ayında İstanbul'dan Edirne'nin geri alınmasında rol oynamıştır.⁶⁹⁹

4 Mart 1914'te binbaşılığa terfi eden Kâzım Bey, Van Jandarma Alayı Kumandanlığı'na tayin oldu ancak bu görevde iken Birinci Dünya Savaşı başladı. Binbaşı Kâzım Bey, bölgedeki jandarma taburlarıyla hudut bölgelerini de emri altına almış; böylece, Van Seyyar Jandarma Fırkası'nı kurdu. Bu fırka ile Dilmen, Rumiye, Hoy, Saray ve Van yakınlarında, Ruslarla yaptığı başarılı muharebeler nedeniyle 7 Mayıs 1915'te yarbaylığa terfi etti.⁷⁰⁰ Bu görevde iken Kiğı, Erzurum ve Kemah yakınlarında yaptığı başarılı savaşlar nedeniyle gümüş muharebe imtiyaz madalyası sahibi oldu.⁷⁰¹ 1 Eylül 1917'de ise albaylığa terfi etti.⁷⁰² 1917 yılının sonunda, Tirebolu'daki 37. Kafkas Fırkası Kumandanlığı'na getirildi. Bu görevinde o, Trabzon ve Batum'un Ruslar'dan geri alınmasında önemli bir rol oynadı. Mondros Mütarekesi imzalandığı ise Şarköy'de 60.Fırka Kumandanlığı görevini yerine getiriyordu. Mondros Mütarekesi'nin ağır hükümlerinden ve bu hükümlerin güçlü devletlerce en ağır biçimde Osmanlı Devleti'ne uygulatılmasından millî vicdanı sızlıyordu. O, anılarında, mütarekenin tüfek süngü kollarının, top kamalarının ve diğer harp malzemesinin depolara konularak teslim edilmesi koşulunu hatırlatarak, bunun vicdanı üzerinde son derece ağır tesirler yaptığından söz etmektedir.⁷⁰³ Tavrını ise şu cümleyle açıklıyor: “*Bu gibi sıkıntılı günlerde Anadolu'da bulunmayı faydalı gördüm ve bir buçuk ay izin*

⁶⁹⁵ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1173.

⁶⁹⁶ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 1173.

⁶⁹⁷ Taner, *a. g. m.*, 164.

⁶⁹⁸ Taner, *a. g. m.*, 164.

⁶⁹⁹ Özalp, *a. g. e.*, I-13.

⁷⁰⁰ Taner, *a. g. m.*, 165.

⁷⁰¹ Özalp, *a. g. e.*, I-14.

⁷⁰² Özalp, *a. g. e.*, I-14.

⁷⁰³ Özalp, *a. g. e.*, I-13.

alarak, İzmir'e gittim."⁷⁰⁴ İzmir'e giderken yol üzerindeki Menemen'e geçip oradan da Bandırma'ya hareket eden Kâzım Bey yol boyunca uğradığı Manisa, Kırkağaç, Soma, Balıkesir'de İzmir'in işgalini anlatarak belediye başkanlarından direniş için Redd-i İlhak teşkilatı kurmalarını istedi.⁷⁰⁵ Kâzım Bey, burada 14 Mayıs gecesi yapılan Maşatlık mitinginde önemli bir rol oynadı.⁷⁰⁶ Öyle ki, Haydar Rüştü Öktem anılarında, Kâzım Bey'in Redd-i İlhak Cemiyetinin hazırladığı beyannameye bütünüyle katıldığını belirttiikten sonra, çevresindeki vatanperverlere, kendisinin Menemen'e gideceğini, onların da sonradan birer vasıta bulup Menemen'e gelmelerini ve birleşip ortak hareket etmelerini telkin ettiğini söylemektedir.⁷⁰⁷ Kâzım Bey, pek hunharca bir Yunan davranışın eseri olan İzmir katliamını Menemen'de öğrendi.⁷⁰⁸ Yüzlerce sivil, asker, bürokrat Türk, Yunan kurşunları ve süngüleri altında can vermişti. Haydar Rüştü; "Güzel İzmir'imın saçlarını kanlı bir düşman pençesi parmaklarına doluyordu." diyerek, bu kötü günü tasvir eder.⁷⁰⁹ Kâzım Bey ise, bu kadar hunharlıklar sonrasında, artık Türklerin karşı koymalarını vatanseverlerin bir vazifesi olarak görüyor, mukaddes ve meşru olarak niteliyordu.⁷¹⁰ Artık o, kardeşi Asım ve Menemen'in işgalinde şehit olan Kaymakam Kemal Bey'le birlikte, halkı harekete geçirebilmek için neler yapılabileceğini araştırıyordu. Bu nedenle Manisa, Akhisar, Kırkağaç, Soma ve Balıkesir üzerinden Bandırma'ya gitti, halkla temas kurdu, hızla silahlanmalarını isteyerek yedek subayların kumandasında işgale karşı koyan İzmir çevresindeki direnişçileri örnek gösterdi.⁷¹¹ Bu vatanseverler gibi Redd-i İlhak teşekkülleri oluşturmalarını teklif etti. Bandırma'ya, 61.Fırka Kumandanı olan Muhittin Bey'i görmeye gitti; onunla neler yapılabileceği üzerinde konuştu. Vasıf (Çınar) Bey'le görüşerek, ulusal direniş konusu etrafında fikir alışverişinde bulundu. Manisa'ya geldiğinde, yol boyunca uğradığı yerlerde halktan millî kuvvet oluşturma düşüncesinin uyandığını, bunun için canla başla çalışıldığını gördü.⁷¹² İstanbul'dan Bandırma'ya gelerek, kendisi gibi millî cepheler kurmaya çalışan Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'le

⁷⁰⁴ Özalp, a. g. e., I-13.

⁷⁰⁵ Adnan Sofuoğlu, "İzmir'in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu'da İşgali Genişletmeleri Ve Bölgede Oluşan Millî Direniş" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VII, Ankara, 1988, 131.

⁷⁰⁶ Zeki Arıkan, "İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, II, Ankara 1989, 3-357.

⁷⁰⁷ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Haz.: Zeki Arıkan), Ankara 1991, 67.

⁷⁰⁸ Taner, a. g. m., 165..

⁷⁰⁹ Taner, a. g. m., 165.

⁷¹⁰ Taner, a. g. m., 165.

⁷¹¹ Taner, a. g. m., 165.

⁷¹² Taner, a. g. m., 165.

görüştü.⁷¹³ O'nun, İzmir'in işgalinden sonra sağa sola dağılan subay ve askerleri intizama sokmak görevini üstlendiğini öğrenince, oluşturulacak bu ulusal güçlere kumandan olmaya karar verdi ve bu kararını Bekir Sami Bey de destekledi. Bu arada Yunanlılara karşı ilk düzenli mukavemetin Ayvalık'ta, 172.Alay Kumandanı Kaymakam Ali Bey (Çetinkaya) ve Köprülülü Hamdi Bey tarafından başlatılması, Kâzım Bey'i oldukça etkiledi. Artık milli mukavemet ruhu geliyordu. Artık o da bu savaşın içinde fiilen yer almak istiyordu. Bu nedenle resmi bir sıfatının olmasının yararlı olacağını düşündü. Kılık değiştirerek İstanbul'a gitti; Erkan-ı Umumiye Reisi Cevat Paşa'yla görüştü. Düşünce olarak millî direniş fikrine yakın birisi olan Cevat Paşa, ona bu düşüncesinde hak verdi; sonra da padişah iradesi olmadan, 61.Fırka Kumandanlığı'na tayin etti. Buradan Bandırma'ya geçerek Batı Anadolu'daki direniş cephelerinin kurulmasında büyük rol oynadı Yine Albay Kâzım Bey'in Ege bölgesinde kurulan Kuvâ-yı Milliye birliklerin oluşturulmasında katkısı büyüktür. Kendisi, Heyet-i Temsiliye tarafından, İzmir Kuzey Cephesi Komutanlığı'na atanmıştır. İstanbul İtilâf Devletleri tarafından işgal edilince, artık İstanbul Hükümeti ile bir bağ kurmanın olanaksız olduğunu düşünerek bir genelge yayınlamış; *“şu hale nazaran, memleketin vahdet hayatını temin etmek, bir kargaşalığa meydan vermemek için İstanbul'da meşru ve müstakil bir hükümetin mevcudiyeti sabit oluncaya kadar”* bölgesinde bulunan bütün makamların kendisinden emir alacaklarını duyurmuştu.⁷¹⁴ O'nun bu genelgesinden ilk başlarda Heyet-i Temsiliye haberdar olmadığından, Kâzım Paşa'nın düşünce yapısının, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile ne büyük paralellik taşıdığı görülür. 17 Mart 1920'de bu kararı veren Kâzım Paşa, böyle bir kararın gerekli olduğunun bir süre sonra anlaşıldığını anılarında belirtir.⁷¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, 17 Nisan 1920'de Bekir Sami (Günsav) Bey'le Kâzım Paşa'ya gönderdiği bir yazıyla, millî birliği bozacak davranışta bulunan mülkî ve askerî görevliler için görevden alma, tutuklama ve hatta idam cezası uygulama yetkisi verdi ki, Mustafa Kemal Paşa'nın bu davranışı, hiç şüphesiz büyük güvenin bir sonucuydu.⁷¹⁶

İstanbul'un işgali sonrasında Meclis-i Mebusan'ın dağıtılması, Kâzım Paşa'da radikal tedbirler alma düşüncesini doğurmuştur. Nitekim o, yeni açılacak meclisin Anadolu'da toplanmasının pek doğru olacağını düşünmesinin yanı sıra, ulusal

⁷¹³ Taner, *a. g. m.*, 165.

⁷¹⁴ Özalp, *a. g. e.*, I-113.

⁷¹⁵ Özalp, *a. g. e.*, I-113.

⁷¹⁶ Taner, *a. g. m.*, 167.

egemenlik ilkesinin yaşama geçirilmesini de düşünmüş ve desteklemiştir. Bu düşünceyi Mustafa Kemal Paşa'nın de taşıdığı bilinmektedir.⁷¹⁷ Anılarında Kâzım Paşa Ankara'daki yeni durumu öğrenmek ve bulunduğu yöredeki koşulları Mustafa Kemal Paşa'ya anlatmak üzere, Balıkesir'den mebus seçilen Basri Bey'i Ankara'ya gönderdiğini söyleyerek, gizli olarak kendisinden şu ricada bulunduğunu söyler: *"Benim samimi fikrim, bu memleketi kurtarmak için mümkün oluşu kadar süratle cumhuriyet idaresine kavuşturacak yola girmektir. Mustafa Kemal Paşa'ya gizli olarak bu düşüncelerimi söyleyiniz."*⁷¹⁸

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de Karesi milletvekili olmasına rağmen cephelerdeki görevine devam etti.⁷¹⁹ 1920 yılının Haziran ayında ise TBMM tarafından İzmir Şimal Cepheleeri Kumandanlığı'na atandı.⁷²⁰ Gelibolu civarında, Akbaş mevkiinde, Fransızların korumasındaki depolarda bulunan silahların Anadolu'ya nakledilmesinde oynadığı rol yanında, Biga ve Gönen'den başlamak üzere Aznavur'a ve Gâvur İmam'a karşı yaptığı muharebeler tarih içindeki önemini korur. Nitekim Anzavur'un Bandırma'ya girmesinden sonra, Balıkesir'i de ele geçirmesinin mümkün olduğunun ortaya çıkması üzerine, cephe komutanlarına gönderdiği bir genelgede şunları söylemiştir: *"Asilerin Balıkesir'i ele geçirmeleri Yunanlılarla irtibat kurmalarını sağlayacaktır. Bunun ne kadar vahim bir sonuç doğuracağını tahmin edersiniz. Ben son itaat edecek neferim kalıncaya kadar dövüşeceğim. Fakat maksat şahsi şeref değil, ortak ve mukaddes bir gayedir."*⁷²¹

İç ayaklanmaları, özellikle Batı Cephesi'ndeki Yunan ilerleyişi sırasında çıkan bir dizi muharebe izledi.⁷²² 1920 yılı içinde yaşanan Birinci ve İkinci İnönü, Eskişehir-Kütahya Muharebeleri; 1921 yılındaki Sakarya ve nihayet 1922'de Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Savaşı, Türk topraklarını kan gölüne çevirdi.⁷²³ Bütün bu büyük olayların içinde Kâzım Paşa da vardı ve cephede ulusunun zaferi için savaşıyordu.⁷²⁴ Özellikle, Sakarya Savaşı içindeki Duatepe Muharebesi'nde, adını tarihe altın sayfalarla yazdıran kahramanların en önde gelenlerinden birisi de Kâzım Paşa idi. Bu savaşta öyle büyük yararlılıklar gösterdi ki, savaş sonrasında rütbesi Türk milleti adına, 13 Eylül

⁷¹⁷ Taner, a. g. m., 167.

⁷¹⁸ Taner, a. g. m., 167.

⁷¹⁹ Özalp, a. g. e., I-14.

⁷²⁰ Özalp, a. g. e., I-14.

⁷²¹ Özalp, a. g. e., I-14.

⁷²² Taner, a. g. m., 167.

⁷²³ Taner, a. g. m., 167.

⁷²⁴ Taner, a. g. m., 167.

1921’de Fahrettin Paşa ile generalliğe yükseltilmişti.⁷²⁵ Batı Cephesi Kurmay Başkanı olarak Milli Mücadele’de görev yapmış olan Asım Paşa (Gündüz), Sakarya Savaşı’nın en şiddetli ve kanlı muharebelerinin yapıldığı Duatepe Muharebesi’nde tanık olduğu bir hatırasını şöyle dile getirmektedir:⁷²⁶ “*Ortada bir cılız tavuk ile, dört beş dilim siyah ekmekten başka bir şey yoktu. Dünden beri ağızımıza en ufak bir lokma girmemişti. Gazi Paşa, İsmet Paşa, ben, Kâzım Bey sofraya bağdaş kurduk. Atatürk Kâzım Bey’e dönerek: ‘Erlere yiyecek ne verebildiniz?’ dedi. Kâzım Bey şaşırды, durakladı: ‘Efendim, dün sabah tedarik ettiğimiz buğdayı kavurmaları için birliklere dağıtmıştık’. Mustafa Kemal Paşa biraz durakladıktan sonra ayağa kalktı ve tavuğa el atmadan yürüdü. O akşam hepimiz aç yattık*” Sakarya’dan geri çekilen düşmanı takipte bir süre kolordu kumandanı olarak çalıştıktan sonra 1922 yılı Ocak ayında TBMM Milli Müdafaa Vekilliği’ne seçildi.⁷²⁷ Ordunun Büyük Taarruz’a hazırlanmasında Milli Müdafaa Vekili olarak çalışmış ve Büyük Taarruz’dan sonra 25 Eylül 1922’de korgeneralliğe yükseltilmiştir.⁷²⁸ 2 Eylül 1922’de Mustafa Kemal Paşa, Korgeneral Kâzım Paşa’ya yazdığı mektupta şunları söylüyordu: “*Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa Hazretlerine, Muharebe meydanında Birinci Kolordu ve Cenup Ordusu Kumandanı General Trikopis’in eşyası arasında iğtinam olunan kılıcı zât-ı ali biraderâneme takdim ediyorum.*”⁷²⁹ Kâzım Paşa bu kılıcı daha sonra İstanbul’daki Askerî Müze’ye hediye etti.

14 Ağustos 1923’te kurulan Fethi Bey Hükümeti ona aynı görevi verdi. Millî Müdafaa Vekili olarak bu hükümette de başarılı çalışmalar yapan Kâzım Paşa, bu görevini 30 Ekim 1923’te kurulan ve 6 Mart 1924’te yenilenen İsmet Paşa hükümetlerinde de sürdürdü. 26 Kasım 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı’na seçildi ve bu görevini 1935 yılına kadar aralıksız devam ettirdi. 1 Mart 1935’te TBMM Başkanlığı’ndan ayrılan Kâzım Paşa, tekrar Millî Müdafaa vekili oldu. Bu görevinden 17 Ocak 1939’da istifa ederek ayrıldı. Bu tarihten sonra onu, dört yıl süreyle Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu Başkan vekili olarak görev yaptı. Türkiye fiili olarak çok partili rejime geçtiğinde Van milletvekili olarak parlamentoya girdi. Bu seçim yılı sonunda, yani 1954’te, 72 yaşında iken politik yaşamdan bütünüyle ayrıldı.⁷³⁰

⁷²⁵ Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), Ankara 1983.,111

⁷²⁶ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, İstanbul, 1973, 83.

⁷²⁷ Özalp, a. g. e., I-14.

⁷²⁸ Özalp, a. g. e., I-14

⁷²⁹ Özalp, a. g. e., I-14

⁷³⁰ Taner, a. g. m., 168.

Kâzım Özalp 6 Haziran 1968'de, üçüncü kez geçirdiği bir kalp krizi sonunda İstanbul'da Suadiye'deki evinde hayata veda etti.⁷³¹ Cenazesi İstanbul'dan Ankara'ya uçakla nakledildi; yıllarca en üst düzeyde görev yaptığı TBMM önünde düzenlenen törenden sonra, 8 Haziran 1968'de Cebeci'deki Askerî Şehitlik'te toprağa verildi.⁷³²

4.7.2. Kişiliği

Milli Mücadele'nin cesur komutanlarından, Cumhuriyet'in ise vefakâr devlet adamlarından Kâzım Özalp, kendisine “*Özalp*” soyadını veren Mustafa Kemal Atatürk'e bağlılığını bir milli görev olarak görmüş ve bunu ömrü boyunca sürdürmüştür. Atatürk döneminde ve Atatürk'ün ölümünden sonra, pek çok siyasî çalkantıların ve iç hesaplaşmaların yaşandığı dönemlerde, karakterindeki sağlamlık, alçak gönüllülük, hoşgörü ve uzlaştırıcı yönüyle hep bir denge unsuru olmuştur. Özellikle çok partili siyasî yaşama geçerken, dörtlü takriri verenlerle, Cumhuriyet Halk Fırkasında kalanlar arasında ortak bir güven kaynağı olmuş; bu dönemi çalkantısız ve zararsız bir biçimde geçirmek için yoğun çaba sarf etmiştir. Atatürkçü düşünceye ve laik cumhuriyet ilkelerine yürekten bağlı bir vatansever olduğundan, Türk vatanının bölünmez bütünlüğünü her türlü şeyin üzerinde tutmuştur. Anadolu düşman çizmeleri altında çiğnenmeye başladığında, her türlü tehlikeye göğüs gererek, vatanın savunması için yaşamını ortaya koymuş; Kuvâ-yı Milliye'yi örgütleyerek düşmana karşı koymuştur. Üstlerinden gelebilecek her türlü tehdidi hiç dikkate almamış; bütün iradesini ulusal duygularına vermiştir. Bu özelliğini o, son nefesine kadar muhafaza etmiştir.⁷³³

4.8. Hüseyin Rauf (Orbay) Bey

4.8.1. Hayatı

Hüseyin Rauf Orbay, 1880 yılında İstanbul'da doğdu.⁷³⁴ Kafkas kökenli bir ailenin çocuğu olan⁷³⁵ Hüseyin Rauf Bey'in babası General Mehmet Muzaffer Paşa, annesi Hayriye Rûveyde Hanım'dır.⁷³⁶

⁷³¹ Taner, *a. g. m.*, 168.

⁷³² Taner, *a. g. m.*, 168..

⁷³³ Taner, *a. g. m.*, 168..

⁷³⁴ *E.S.A.*, A0072141 no'lu Emeklilik Sicil Dosyası, Cilt No: 4881901 numaralı Nüfus Hüviyet Cüzdanı Örneği.

⁷³⁵ Mango, *a. g. e.*, 631.

⁷³⁶ *E.S.A.*, Belge No: 4881901.

İlköğrenimini Cibali’de bitirdikten sonra, babasının Trablusgarp’a komodor göreviyle atanması üzerine, ailesiyle birlikte İstanbul’dan ayrıldı, ortaokulu Trablus’ta yeni açılan Askerî Rüştîye’de okudu.⁷³⁷

Trablusgarp dönüşü, 14 Mayıs 1893’te Heybeliada Bahriye Okulu’nun birinci sınıfına başladı sonra 14 Mart 1897’de Harbiye’ye geçti; 31 Mart 1899’da güverte mühendisi (teğmen) rütbesiyle Deniz Harp Okulu’ndan mezun oldu ve Heybetnümâ Okul Gemisi’ndeki eğitim ve öğretimden sonra Deniz Kuvvetleri’ne katıldı.⁷³⁸ Buradaki ilk görevini Selimiye Fırkateyni’nde yaptı. Mahmudiye Zırhlısı’nda görevli iken 1 Nisan 1901’de üsteğmenliğe, Nisan 1904’te yüzbaşı rütbesine yükseldi; 24 Ağustos 1904 tarihinde de Mesudiye Zırhlısı’na atandı.⁷³⁹ 28 Ocak 1906’da Âsâr-ı Tevfik Zırhlısı’nda görevlendirilerek, Almanya’nın Kiel Tersanesi’nde onarıp yenileştirilen bu gemiyi yurda getirecek subaylarla Almanya’ya gönderildi. 1908 yılında ise Peyk-i Şevket isimli savaş gemisinin kumandanlığı görevini yerine getirdi.⁷⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, Rauf Bey’in bu dönemde İttihatçı olduğunu ve deniz subayları arasında oldukça seçkin bir konumda olduğunu kaydetmektedir.⁷⁴¹ 31 Mart Ayaklanması sırasında Selanik’te kurulan Hareket Ordusu’nda görev aldığı sırada Mustafa Kemal ile tanışmıştı.⁷⁴² Aynı zamanda Kâzım (Karabekir) Bey aracılığı ile de İsmet (İnönü) Bey ile tanışmıştır.⁷⁴³ Mustafa Kemal Bey ile tanışmasını Rauf Bey, Ali Fuat Cebesoy’a şöyle anlatmıştır:⁷⁴⁴

“Bakırköy Telgrafhanesi’ne gitmiştim. Telgraf Müdürünün koltuğunda Mahmut Şevket Paşa oturuyordu. Çevresinde Topçu Korgeneral Hurşit ve Mirliva Bağdatlı Hasan Rıza Paşa’lar da vardı. Karşısında, ayakta Mahmut Şevket Paşa’nın buyruklarını not eden bir erkânıharp kolağası duruyordu. Omzunda pelerini, yorgun ve solgun yüzü fakat pırıl pırıl parlayan gözleriyle ilgimi çekti. Dışarıya çıkınca sordum. Mustafa Kemal Bey olduğunu söylediler. Aynı gün Cemal Bey ikimizi de tanıştırdı.”

Mayıs 1909’da Hamidiye Gemisi Komutanlığı’na atandı. Hamidiye ile Arnavutluk Ayaklanması’nın bastırılmasında rol oynadı.

⁷³⁷ Mustafa Alkan, “Hüseyin Rauf Orbay’ın Hayatı”, Atatürk Araştırmaları Dergisi, Ankara Temmuz 2004, VII, 597.

⁷³⁸ Alkan, a. g. m., 597.

⁷³⁹ Alkan, a. g. m., 597.-

⁷⁴⁰ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 166.

⁷⁴¹ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 166.

⁷⁴² Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 167.

⁷⁴³ Alkan, a. g. e., 597.

⁷⁴⁴ Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 167.

Rauf Bey'in Türk halkı nezdinde şöhret sahibi oluşu, Balkan Savaşları'na rastlamaktadır. Rauf Bey, Balkan Savaşları'nda Hamidiye Kruvazörü komutanı olarak, Karadeniz ve Akdeniz'deki akınlarıyla tanınmıştır.⁷⁴⁵ Aralık 1912 – Eylül 1913 tarihleri arasında Varna, Draç, Şinkin baskınlarıyla, Balkan Savaşları'ndaki bozgunun doğan moral çöküntüsünü nispeten telâfi etmeye çalışmıştır. Bu başarılarından dolayı Türk kamuoyunda “*Hamidiye Kahramanı*” olarak tanınmıştır.⁷⁴⁶ Rauf Bey, bu harekât sırasında düşmana ait, Şiva, Aleksandra ve Makedonya adlı gemileri bombardımana tutmuştur.⁷⁴⁷ 22 Aralık 1912 Çarşamba günü Çanakkale'de başlayan bu harekât, 21 Eylül 1913 Cuma gününe kadar toplam sekiz ay sürdü. Ve buradaki başarıları, Rauf Bey'e, Balkan Savaşları'ndaki hezimete rağmen büyük ün kazandırdı ve o günlerde Türk halkının büyük moral kaynağı oldu.

Rauf Bey, 8 Ocak 1914'de İngiltere'de inşâ halinde bulunan Sultan Osman Zırhlısı Komutanlığı'na tayin edildi.⁷⁴⁸ Ancak bu tarihler, artık dünyanın bir savaşın eşiğine geldiği, devletlerarası ilişkilerin gittikçe gerildiği hassas tarihlerdi. İngiltere, bu gemiyi tamamladıktan sonra, parası peşin ödenmiş olmasına rağmen teslim etmedi. Rauf Orbay bu olayın iç yüzünü hatıralarında şu şekilde paylaşıyor:

“Sultan Osman süvarisi olarak üç aydır Londra'da bulunuyordum. İlk önce Brezilya hükümeti adına Armstrong tezgâhlarında inşa edilmişken, bu hükümetle Şili ve Arjantin'in donanma yapmamak hususunda aralarında anlaşmaları üzerine hükümetimiz tarafından satın alınmıştı. ‘Sultan Osman’ ismi verilen bu drenotu teslim alıp memlekete götürecektim olan bin kişilik mürettebat ve askerim de, Reşit Paşa Vapurunu ile İngiltere'ye gelmişti. Geminin son taksiti olan yedi yüz bin lira da ödendi. 2 Ağustos günü gemi teslim edilecekti. Sancağımızı çekme töreninden yarım saat önce İngilizler Sultan Osman'a el koydular. Dünyanın birbirine girdiği günlerdi. Bir hafta önce 28 Temmuz 1914'de Avusturya- Macaristan Sırbistan'a harp ilan etmiş, arkasından çorap söküğü gibi bir boşanışla Ağustosun dördüne kadarki hafta içinde Almanya, Rusya, İngiltere ve Fransa'da harp ilan ederek, Avrupa kıtası baştanbaşa bir savaşa haline geldi. İngiltere, Sultan Osman'dan sonra, Reşadiye Drenotumuzla, gene orada Şili Hükümeti namına inşâ edilmişken hükümetimiz tarafından satın alınması kararlaştırılıp,

⁷⁴⁵ Cebesoy, a. g. e., 598.

⁷⁴⁶ Cebesoy, a. g. e., 598.

⁷⁴⁷ Rauf Orbay, “Şanlı Hamidiyenin Büyük Akını,” *Yakın Tarihimiz*, III, İstanbul, 196, 97-102.

⁷⁴⁸ Orbay, a. g. m., 102.

pazarlığı da yapılmış olan iki torpido destroyerine de el koydu. Biz de çaresiz, Reşit Paşa Vapuru ile İstanbul'a dönmek üzere hareket ettik."⁷⁴⁹

Rauf Bey, İstanbul'a vardığında Osmanlı Devleti'nin kısmi seferberlik ilan ettiğini gördü, daha sonra da Enver Paşa ile görüşerek, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi hakkında görüştü.⁷⁵⁰ Enver Paşa'dan devletin Afganistan temsilcisi olarak görevlendirildiğini öğrendi. Ayrıca Rauf Bey'den Almanya'nın temsilcisi Fon vas Muss'u da birlikte götürmesi istendi. Bu görevin temel amacı, Afganistan halkını İngilizlere karşı ayaklandırmaktı.⁷⁵¹ İlk önce Halep'e gidildi. Rauf Bey Halep'te iken Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiğini öğrendi.⁷⁵² Halep'ten Bağdat'a, oradan da Dicle vapuru ile Kurna'ya gitti. Ancak buradan bir sonuç alamayınca Bağdat'a geri döndü. Ondan sonra ise İran-Türkiye sınırındaki Mendeli kasabasına gitti.⁷⁵³ Enver Paşa'ya İran'ın kuzeyine hâkim olan Ruslar ile güneyine hâkim olan İngilizlerden bahisle, bir mektup yazıp, Afganistan'a geçmesinin imkânsızlığını anlattı. Buna karşılık Enver Paşa "*Bulunduğu yerde kalmasını ve Güney İran Başkomutanı olarak, İngilizleri o bölgeden çıkartmasını*" emretti.⁷⁵⁴ Rauf Bey Kirmanşah'taki İngiliz ve Rus konsoloslarının kışkırtıp, üstlerine saldırtıkları İranlı Sencanî Aşireti'ni, komutasındaki Türk birliklerinin taarruzlarıyla geri püskürttü.⁷⁵⁵ Daha sonra Kirmanşah'a kadar dayandı. Krind mevkiinde karargâh kurarak, bir yıl burada her türlü tehlikeye karşı göğüs gerdi.⁷⁵⁶ Afganistan'a geçmenin imkânsız olduğunu merkeze bildiren Rauf Bey, askerleriyle birlikte Kerkük'e gitti. Bu sırada yarbaylığa terfi etti.⁷⁵⁷ Bahriye Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne tâyin edilince İstanbul'a döndü. Yarbay Rauf Bey, 1917 yılı içinde, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ve Müsteşar Vâsıf Bey ile birlikte, Alman İmparatoru Wilhelm'i ziyaret amacıyla Almanya'ya gitti. Dönüşte, 28 Eylül 1917'de albaylığa (kalyon kaptanı) yükseldi.⁷⁵⁸ Savaş boyunca Deniz Kurmay Başkanı sıfatıyla bu görevde kaldı. 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Kopenhag'da yapılan toplantıya Türk Heyeti Başkanı olarak katıldı. Daha sonra da,

⁷⁴⁹ Feridun Kandemir, *Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz*, I, İstanbul, 1962, 17-18.

⁷⁵⁰ Kandemir, *a. g. m.*, 17-18.

⁷⁵⁰ Kandemir, *a. g. m.*, 17-18.

⁷⁵¹ Alkan, *a. g. m.*, 598.

⁷⁵² Kandemir, *a. g. m.*, I-19.

⁷⁵³ Kandemir, *a. g. m.*, I-19.

⁷⁵⁴ Alkan, *a. g. m.*, 598.

⁷⁵⁵ Alkan, *a. g. m.*, 598.

⁷⁵⁶ Alkan, *a. g. m.*, 598.

⁷⁵⁷ Alkan, *a. g. m.*, 598.

⁷⁵⁸ Alkan, *a. g. m.*, 599.

Brest Litovsk Barış Konferansı'nda Deniz Kuvvetleri delegesi olarak Osmanlı Devleti'ni temsil etti. Savaşın sonunda, Talât Paşa Kabinesi'nin istifa etmesiyle, yeni kurulan Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde, özellikle mütareke koşullarını araştırmak için, Bahriye Nâzırlığı'na getirildi.⁷⁵⁹

30 Ekim 1918 tarihinde ise Mondros Mütarekesi imzalandı. Görüşmeler o zaman Bahriye Nazırı olan Rauf Bey ile İngiliz Amiral Colthrope arasında Limni Adası'ndaki Mondros Limanı'nda yapıldı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanışını Rauf Bey hatıralarında şöyle tasvir etmektedir:⁷⁶⁰ *“Müttefiklerimiz teslim olmuşlardı. İleri safhalarda savaşan ordularımız ihânet yolunu seçen azınlıkların tehdidi altında idiler. Savaş malzememiz kalmamıştı. Hazine boştu. Düşmanlarımız kuvvelerini üzerimize yığmışlardı. Bütün vatani istilâdan kurtarabilmek için mütarekeyi bir an önce imzalamaya mecbûr ve mahkûmduk. Neyi kurtarabilirsek kurtaracak, istiklâlimizi elimizde kalabilmiş olanlara dayandırabilecektik. Amiral Calthrope, hazırlanmış metni önümüze koydu. İmza için mu'ayyen bir zaman bırakılmıştı. Şeklin muhâfazası için ileri sürülen zamanın gecikmesi sadece düşmanlarımızın lehine idi. Birbirlerine güvenleri olmayan müttefikler, barış görüşmelerinde kendi lehlerine mümkün olanı koparabilmek için dikkatli ve hassas idiler. Bu sebeple var güçlerini harcayarak daha çok ilerlemek ve özellikle stratejik noktaları kendi ellerinde bulundurmaya emelinde idiler. Şartların ağırlığı ile o derece perişandım ki, İstanbul'dan ayrılmadan önce Sadrazam İzzet Paşa ile mütarekenin bir an önce imzası ve bu sûretle düşman kuvvetlerinin ilerleyişinin durdurulması noktasında mutabık olmakla beraber telsizle maddeleri bildirdim. Cevabın mâhiyetini idrâk etmekle beraber daha çok ruhî sebeplerle sorduğum soruya müspet cevap geldi. Yaşlı gözlerle ve izâhu imkansız olan hisler içinde mütarekeyi imzaladık”* Rauf Bey, mütarekenin imzalanmasından sonra İstanbul'a döndüğünde şu demeci verdi: *“Mütarekeyi imzaya giderken bugün ki gibi sevinçli döneceğimi tahmin etmiyordum. Bu mütarekeyle devletimizin, İstiklâli, saltanatımızın hukuku tamamıyla kurtarılmıştır. Bu mütareke yine ile yenilen arasında yapılmış bir mütareke değil, savaş halinden çıkmak isteyen denk iki kuvvetin aralarındaki düşmanlığı durdurmaları hali gibi bir şeydir.”*⁷⁶¹ Ancak hiç kuşkusuz mütarekenin sonuçları, Rauf Bey'in tahmin ettiği yönde olmadı. Mütareke'nin ucu açık ve istenilen şekilde yorumlanmaya açık dili, çok geçmeden Osmanlı Devleti için sıkıntı oluşturmaya başlamıştı. Rauf Bey'in

⁷⁵⁹ Alkan, a. g. m., 598.

⁷⁶⁰ Alkan, a. g. m., 598.

⁷⁶¹ Çelebi, a. g. e., 55.

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan heyete başkanlık etmesi ne yazık ki onun Hamidiye Kahramanlığı ile gelen şöhretine bir gölge düşürmüştü.

Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa bir araya geldiler. Rauf Bey, Ankara'ya gelmeden önce Samsun'a hareket etmeye hazırlanan Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş ve onun takip edeceği yol hakkında kendisiyle anlaşmıştı. Planlarına göre Mustafa Kemal Paşa, Karadeniz'i aşip Samsun'a geldiğinde Rauf Bey de Bandırma yoluyla İzmir dolaylarını inceleyip Afyonkarahisar'a geçecekti.⁷⁶² 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktı ve aynı dönemde Rauf Bey de Bahriye Nazırlığı'ndan ayrıldı. Haziran ayının başlarında ise Rauf Bey Afyonkarahisar'a geldi ve Ankara'ya geçmeyi kararlaştırdı.⁷⁶³ Bu, Rauf Orbay'ın Anadolu'daki direnişe destek vereceğini gösteriyordu. Rauf Bey, Ankara'ya gelince Ali Fuat Paşa'nın Keçiören'deki evinde buluştular.⁷⁶⁴ Ankara'dan sonra, Ali Fuat Paşa ile birlikte Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak üzere Amasya'ya doğru yola çıktılar. Burada onları Mustafa Kemal Paşa karşıladı. Böylece Rauf Bey'in Milli Mücadele yolundaki adımları resmen başlamış oldu. Rauf Bey, ilk olarak Amasya Genelgesi'nin altına imzasını attı. Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım (Karabekir) Paşa, Konya'da 2.Ordu Komutanı Cemal (Mersinli) Paşa, Sivas'ta 3. Kolordu Komutanı Albay Refet (Bele) Bey ile de fikir birliğine vardılar. Hedef: “*Ya İstiklâl, Ya Ölüm*”dü. Bu üçlü gruba Refet Bey'i de katıldıktan sonra Sivas'a doğru yola çıktılar. Refet Bey, Sivas Kongresi'nin hazırlıklarını yapmak için Sivas'ta kalırken, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Erzurum'a gitti. Burada “*Vatanın bütünlüğü, Millet in istiklâli*” temel prensip kabul edilirken, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey Heyet-i Temsiliye Başkanlığı ve Başkan Vekilliği'ne getirildiler. Buradan Heyet-i Temsiliye üyeleri ile birlikte kongreye katılmak üzere Sivas'a geldiler. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açıldı. Rauf Bey, Sivas Kongresi'nde önce kongre başkan yardımcılığına getirildi. Daha sonra da, Kâzım Paşa'nın teklifiyle, Son Meclis-i Mebusan toplantısına, Sivas Kongresi'ne temsilen katılacak delege seçildi. Rauf Bey'in hatıralarında, İngilizlerin, Mebusân Meclisi'ni basarak kendilerini tutuklayacaklarını Kâzım Paşa ile bir konuşmalarında bu konunun geçtiğini, ancak İtilaf Devletleri'ni buna mecbur ederek yeni bir safhanın başlaması için kendisini fedaya

⁷⁶² Kandemir, *a. g. m.*, III-17.

⁷⁶³ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 124.

⁷⁶⁴ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 124.

karar verdiğini söylemektedir.⁷⁶⁵ Sivas'taki toplantıda İstanbul Hükümeti'nin ısrarına rağmen, Meclis-i Mebusân'ın orada bir iş göremeyeceği, bu sebeple Anadolu'da ve tercihen Eskişehir'de toplanması gerektiğini ileri sürenlere, Kâzım Paşa karşı çıkarak şöyle dedi: “...Millî hükümetin muvaffakiyetle kurulması için, Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması şarttır. Bu meclisin ömrü ve istikbâli yoktur. Meclis toplandı diye, İtilaf Devletleri hakkımızda verdikleri kararı değiştirecek değillerdir. Aksine Kuvvây-ı Milliye'den sayacakları mebusları bilhassa İngilizler, ilk fırsatta yakalayıp süreceklerdir. İşte o gün, Millî Hükümetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Millî Hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde, güneş gibi doğacaktır.”

Kâzım Paşa'nın konuşması bitince Rauf Bey:

- Demek İstanbul'da Mebusân Meclisini İngilizler basıp Mebusları tevkif ile sürerlerse, Millî Hükümetin kurulmasına kat'i karar verip, kolaylıkla muvaffak olacaksınız? diye sordu.

Karabekir Paşa'nın müspet cevap vermesi üzerine Rauf Bey,

“-İngilizlerin bunu yapmamaları ihtimaline karşı bu işi mutlaka tahakkuk ettirmek için, ben tehlikeyi kabul ediyorum. İstanbul'a Meclis'e gideceğim ve dediğiniz olmazsa Anadolu'da Millî Hükümeti kurmağa muvaffak olmanız için, Meclisin ortasında bomba patlatarak kendimi feda edeceğim.” deyince, Karabekir Paşa heyecanla:

“-Yüksek alnından bir kere daha öperim” diyerek büyük bir samimiyetle Rauf Bey'in boynuna sarıldı ve şu sözleri söyledi:

“-Millî kahramanlıktan çekinmeyeceğini örnekleriyle biliriz. Siz gidiniz, fakat acele etmeyiniz. İngilizlerin bu işi kendiliklerinden yapacaklarından şüpheniz olmasın. O zaman alacağımız 'Rauf da hapsedildi, İstanbul'dan sürüldü' haberi benim de ruhumda yaralar açar. Fakat sen, vatanseverlik heyecan ve aşkıyla, Millî Hükümetin doğuşuna mühim bir amil olursun. Evet, bu işi başarmak için sen yetersin... İstanbul'a git, diğer arkadaşlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa burada kalmalıdır.”⁷⁶⁶

Nihayet, 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan toplandı. Burada, Rauf Bey'in başkanlığında “*Felâh-ı Vatan*” gurubu kuruldu. Ancak bir başkaldırı niteliği taşıyan Misak-ı Milli kararlarının bu meclis tarafından kabul edilmesi üzerine İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiler. Ancak bunu önceden haber alan Rauf Bey, kaçmak için herhangi bir girişimde bulunmayarak, “*Kaçmış olsaydım, başka bir mahsur*

⁷⁶⁵ Kandemir, a. g. m, III-272.

⁷⁶⁶ Kandemir, a. g. m, III-254.

daha kendini göstererek manevi çöküntüye sebep olacak, mebuslar dağılacaktı. İngilizler de âleme karşı, işte bunlar böyle, şahıslarından başka kaygıları yok, yalnız kendilerini düşünüyorlar” tarzında propagandalarla kamuoyunu etkilemeye çalışacaklardı. Nitekim meclisin basılıp, benim de tevkif ile Malta’ya sürülüşüm sonucunda husule gelen vaziyet, tamamıyla istenilen sonucu vermişti. Böylece, hemen o günden itibaren Anadolu’da Millî Meclis’in ve hükümetin gayet müsait şartlar içinde kurulması kabil olmuştu.” yorumunu yaptı.⁷⁶⁷

İngilizler, müttefikleriyle verdikleri kararı tatbik ile 16 Mart 1920 günü ani bir surette İstanbul’u işgal ile Meclis-i Mebusan’ı basarak, Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey’i tutuklayıp Malta’ya sürdüler.⁷⁶⁸ Rauf Bey’in Malta’daki sürgün hayatı yirmi ay sürdü. 16 Mart 1921’de Bekir Sami (Kunduh) Bey ile Vansittart arasında yapılan mübâdele anlaşmasına göre, Malta’da 2776 sicil numarası ile tutuklu bulunan Rauf Bey, İnebolu’da Binbaşı Rawlinson’la mübadele edildi. 13 Kasım 1921’de Ankara’ya gelerek Sivas Milletvekili sıfatı ile TBMM’ye katıldı.⁷⁶⁹ TBMM’nin 13 Temmuz 1922 günü yapılan oturumunda, 204 milletvekilinden 197’sinin oyunu alarak İcrâ Vekilleri başkanlığına seçildi. Bu görevde, 4 Ağustos 1923 tarihine kadar kaldı. Rauf Bey vekil seçildikten dört gün sonra, TBMM’de Misak-ı Millî Esasları hiç dokunulmadan aynen kabul edildi.

6 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz, tam zaferle sonuçlanmıştı. Başbakan Rauf Bey, zaferden Büyük Millet Meclisi’ni haberdar etmiş, ayrıca basına şu demeci vermişti:

*“Bugün sabahtan itibaren Garp Cephesi’nde muhârebe başlamıştır. Kahraman ordularımız vatanın namus ve istiklâlini kurtarmaktan ibaret olan ulvî vazifeyi ifâ için tevfiât-ı Subhâniyeye istinâden, tekmil cepheye cânî ve müstevli düşmanla çarpışmaktadır. Hâdise bu sabah Büyük Millet Meclisi’ne arz edilmiş ve Meclis Umûmî Heyeti milletin emellerinden mülhem olarak ordularımızın muzafferiyetini Cenâbı Hayrî’n-sirin’den niyâz eylemiştir. Millî cidâlin iptidâsından beri kat’i zaferin istihsâli için mukadder olan mesut günler inşallah yakınlaşmıştır”.*⁷⁷⁰

Mustafa Kemal Paşa, Mudanya Mütarekesi’nin ardından düşman kuvvetleri ile imzalanacak barış antlaşması görüşmelerine Rauf Bey’in tavsiyesi üzerine İsmet

⁷⁶⁷ Alkan, a. g. m., 612.

⁷⁶⁸ Kandemir, a. g. m., III-104.

⁷⁶⁹ Alkan, a. g. m., 614.

⁷⁷⁰ Alkan, a. g. m., 629.

Paşa'nın gönderilmesine karar verdi.⁷⁷¹ Ancak İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında Lozan müzakereleri konusunda birtakım anlaşmazlıklar yaşandı. Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Lozan müzakerelerinde hükümetin kararlarının dışına çıktığı (meselâ, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da meydana getirdiği tahribata karşılık istenen tazminat, İngilizlerin gasp ettikleri savaş gemilerinin bedellerine karşılık, Meriç'in batısındaki Edirne'nin istasyonu olan Karaağaç'ı tutması gibi) gerekçesiyle müzakerelerin sonunda, antlaşmayı imzalama talimatını göndermeyince o sırada müşkül duruma düşen İsmet Paşa'ya söz konusu yetkiyi, TBMM Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa vermiştir.⁷⁷² Yine Rauf Bey'in anılarında İsmet Paşa, hükümetin telgraflara geç cevap verdiğiinden dolayı yaptığı eleştiriden bahseder ve bunun nedeni olarak o günün şartlarında Lozan ile muhaberenin Köstence üzerinden olan hat olduğunu söyler ancak bu hat İngiliz kontrolünde olduğundan İngilizlerin, TBMM'nin Lozan'a yolladığı şifrelerin önce İngilizler tarafından okunduğunu nakleder.⁷⁷³

İsmet Paşa ile Rauf Bey arasındaki gerginlik bunlardan ibaret değildi. Özellikle de İsmet Paşa Lozan görüşmeleri sırasında Karaağaç konusunda Rauf Bey ile tartışmalar yaşadı.. İngilizlerin savaş sırasında el koydukları savaş gemilerinin bedeli olarak 12 milyon İngiliz altınının geri verilmesini istiyordu ancak İsmet Paşa bunun yerine Karaağaç bölgesinin Türk tarafına verilmesi karşılığında bu bedelden vazgeçmek taraftarıydı.⁷⁷⁴ Bunu öğrenen İsmet Paşa, Lozan'dan oldukça ağır bir cevap yollayınca ikili arasındaki gerginlik en yüksek düzeye çıktı.⁷⁷⁵ Bu cevapta İsmet İnönü'nün, TBMM Hükümeti'nin Lozan görüşmeleri sırasındaki tutumunu, 93 Harbi'nin (1877-78 Osmanlı- Rus Harbi) saraydan yönetilmesine benzetmesi hem Mustafa Kemal Paşa'yı hem de Rauf Bey'i sinirlendirdi.⁷⁷⁶

Rauf Bey, İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönüşünde onunla karşılaşmamak için yurt gezisine çıkmak istemiş, Gazi Paşa da başbakanlık görevinden istifa etmesi şartıyla bu

⁷⁷¹ Kandemir, *a. g. m.*, IV-53.

⁷⁷² Alkan, *a. g. m.*, 632.

⁷⁷³ Rauf Bey, bu çıkarımı Winston Churchill'in anılarına dayanarak yapar. (bkz: Kandemir, *a. g. m.*, IV-53.)

⁷⁷⁴ Kandemir, *a. g. m.*, IV-53.

⁷⁷⁵ İsmet Paşa, 26 Haziran 1923 tarihli şifresinde şunları söylüyordu: "*Hükümetçe tercih buyrulan bu şeklin 93 seferinin saraydan idaresinden bir farkı yoktur. Bize karşı itimatsızlık ve kifayetsizliğimiz hakkında mütemadiyen izhar buyrulan kanaat devam ettikçe bizim vasıtamızla sulh akdi ihtimal haricindedir.*" (Kandemir, *a. g. m.*, IV-54.)

⁷⁷⁶ Kandemir, *a. g. m.*, IV-55.

izni vermiştir.⁷⁷⁷ Kılıç Ali bu olay için “*artık Rauf Bey’i büsbütün ve daima kırgın ve küskün görürüz*” yorumunu yapmaktadır.⁷⁷⁸ Rauf Bey de 13 Ağustos 1923’te vekillikten istifa etmiştir.⁷⁷⁹ İsmet İnönü anılarında Rauf Bey ile aralarında geçen husumeti şu şekilde anlatmaktadır:

“Ankara’ya döndüğüm zaman Atatürk’ün etrafındaki hava, ilk gecesinde bütün tafsilatıyla anlaşılacak bir halde değildi. Ama Lozan mütarekelerinin son günlerinde Rauf Beyle aramızda geçen münakaşa hatıraları malumdur. Ben geldiğimde, Rauf Bey, Ankara’da yoktu. Daha önce Ankara’dan ayrılmış. Bunun bıraktığı bir uzaklık-küskünlük demeye dilim varmıyor- ve kırgınlık havası hiss olunuyor. Üzerinde ehemmiyetle durulan, etrafta konuşulan bir mesele yok gibi. Böyle umumi olarak bir nahoş hava var. Bu ilk gecenin benim dikkatimi çeken havadisi, ertesi gün hükümet teşekkül edecek. Lozan Muahedesi’nin bir an evvel Meclisçe tasdiki zihnimi en ziyade meşgul eden mesele. Bunun için, hükümetin teşekkülü sırasında Ankara’ya gelmiş olmayı memnuniyet verici bir hadise olarak karşıladım. Ben gelmeden evvel, Atatürk ile Rauf Bey ve diğer arkadaşlar arasında yeni teşekkül edecek hükümet üzerinde ve genellikle memleket idaresinde kimlerin söz sahibi olacağı, arkadaşların hangi vazifeleri yükleneceği mevzusunda etraflı görüşmeler olmuş. Bilhassa Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa, Atatürk ile konuşurken, sulh muahedesi’nden sonra kurulacak idarenin mekanizması üzerinde fikir teatisinde bulunmuşlar.

Rauf Bey, Atatürk’e beni karşılamak istemediğini, bunun için Ankara’dan ayrılmak mecburiyetini hissettiğini söyleyerek izin istemiş ve ısrar etmiş. Bu arada, kurulacak idare mekanizması ile alakalı olarak tavsiyelerde bulunmuş. Fikirlerini söylemiş. Rauf Bey’in ehemmiyetle belirtmeye çalıştığı hususlar şunlardır: Devlet başkanlığı makamı takviye edilmelidir. Atatürk kurulmakta olan partinin başına geçmemelidir. Yalnız devlet reisi olarak kalmalı, partiler ve şahıslar üzerinde hakemlik

⁷⁷⁷ Bu konuda Rauf Bey, anılarında kendi ağzından şunları naklediyor: “...Meclis İkinci Reisi Ali Fuat Paşa ile birlikte, Çankaya köşküne giderek, Mustafa Kemal Paşa ile buluştuk. Sofrada Latife Hanım’da vardı. Sulh meselelerini konuşurken, Paşa: -‘İsmet de Lozan’dan yola çıkmış, geliyor.’ diyince, gülümseyerek:- ‘Evet öyle... Ben de müsaadenizle gidiyorum.’ dedim ve anlattım: ‘-Lozan’dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısıyla konuştuğumuz malum. Gerçi onun yalnız beni değil, tarizlerine sizi de vekil arkadaşları da hedef edindiği ve zaman icabı bunu hoş görmememiz gerektiğini söylemişsiniz ama ben ne olursa olsun bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte imkanı yok çalışamam. Esasen, sulh muahedesi’ni imzalamış olduğu gibi bunu tatbik işini de ona bırakmak doğru olur kanaatindeyim.’” (bkz: Kandemir, a.g.m., IV-83.)

⁷⁷⁸ Turgut, a. g. e., 203.

⁷⁷⁹ Alkan, a. g. m., 632.

*yapabilecek durumda bulunmalıdır. Rauf Bey Parti başkanlığının Atatürk'ün saygınlığını yıpratacağını da sözlerine ilave etmiş.”*⁷⁸⁰

Rauf Bey'in İcra Vekilliği Heyeti Reisliği görevinden ayrılmasından sonra aynı mevkiye Ali Fethi (Okyar) Bey getirilmişti. Hükümet bunalımlarının ardından, 29 Ekim 1923 tarihinde cumhuriyet ilan edildi. Başbakanlığa ise İsmet Paşa getirildi. Ancak Rauf Bey'in cumhuriyetin ilanı ile ilgili sözleri yine tartışma konusu oldu. Özellikle İstanbul basınına cumhuriyetin ilanı ile ilgili verdiği demeçler, Ankara'da infiale neden oldu. Zira İstanbul'da çıkan Vatan, Tevhidi Efkâr ve Tanin gibi gazeteler, Cumhuriyet'in ilanını eleştiren yayınlar yapmaya başlamıştı.⁷⁸¹ Rauf Bey de Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazetelerine demeçte, ferdi saltanat yüzünden memleketin birçok felakete uğradığını, bunun neticesi olarak milletin mukadderatını kendisinden başka bir kimseye tevdi etmeyi nefsi için zillet sayıp Milli Hâkimiyet'i kayıtsız şartsız tatbik eden TBMM'yi Müessisan yani Kurucular şeklinde intihap ettiğini ifade ve cumhuriyetten evvelki TBMM Hükümeti şeklinin fikrinde en iyi idare tarzı olduğunu ilan etti.⁷⁸² Bu açıklamalarına, cumhuriyetin bir günde verilen bir kararla ilan edilmesinin halkta sorumsuz birtakım zatlar tarafından tertip edilen bir şeklin emrivaki halinde ortaya atıldığı endişesini uyandırdığını da ekledi.⁷⁸³ Rauf Bey yıllar sonra Feridun Kandemir'e aktardığı anılarında sarih konuşmasına rağmen, demeçlerindeki bazı ifadelerin üzerinde özellikle durarak bunlar üzerinden eleştiriye uğradığını söylemiştir.⁷⁸⁴ Aynı tarihlerde Rauf Bey'in, Kâzım (Karabekir) Paşa ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile birlikte İstanbul'da buluşması Ankara'da anlamlı karşılandı.⁷⁸⁵ Ayrıca Ankara'daki çevreler, Rauf Bey'in gazetelere verdiği bu demeçleri hata olarak yorumluyordu.⁷⁸⁶ İsmet Paşa, Rauf Bey'in bu sözlerini “*Azılı bir muhalefet doğuyor.*” olarak yorumladı.⁷⁸⁷ Rauf Bey, Halife Abdülmecit efendiyi ziyaret ederek, Ankara ile arasının büsbütün açılmasına neden oldu. Bunun sonucunda mecliste Rauf Bey ve milletvekilleri arasında derin münakaşalar yaşandı. Sonraki süreci İsmet İnönü, Rauf Bey'in Atatürk'ten uzaklaşma süreci olarak

⁷⁸⁰ İnönü, *a. g. e.*, 429-430.

⁷⁸¹ Soyak, *a. g. e.*, 189.

⁷⁸² Soyak, *a. g. e.*, 189.

⁷⁸³ Soyak, *a. g. e.*, 189.

⁷⁸⁴ Kandemir, *a. g. m.*, IV-114.

⁷⁸⁵ Turgut, *a. g. e.*, 219.

⁷⁸⁶ Turgut, *a. g. e.*, 219.

⁷⁸⁷ Turgut, *a. g. e.*, 219.; Aynı zamanda hatıratında İsmet İnönü, Rauf Orbay'ın bu davranışını “*cumhuriyet müessesine zayıflık veren bir davranış*” olarak nitelemiştir. (bkz: İnönü, *a. g. e.*, 445.)

tanımlamaktadır.⁷⁸⁸ Ona göre Rauf Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında olan anlaşmazlık iki sebepten geliyordu: *“Birincisi Mustafa Kemal’in yaptığı reformlardı. Mustafa Kemal’in yaptığı reformları Rauf Bey, kendisinin hazmedemeyeceği ölçüde kanaatinin dışında görüyordu. İkincisi de önde bulunmuş birinci derecede hizmet etmiş biri olarak, iktidar da bulunduğu zaman da bulunmadığı zaman da yapılacak işlerden kendisi ve arkadaşları haberdar olsunlar ve bunlar üzerinde müzakere edilsin, tarzında bir iltizam etmesidir.”*⁷⁸⁹

Bu tartışmalar Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan ciddi istifaları beraberinde getirmiştir. Gensoru müzakerelerinden bir gün sonra yani 9 Kasım 1924 tarihinde, hükümete güvensizlik oyu veren, 11 mebus istifa etti; 17 Kasım 1924 tarihinde de Kâzım Paşa’nın Genel Başkanlığı, Dr. Adnan (Adıvar) Bey ve Rauf Bey’in 2. Başkanlığı’nda ve 50 mebusun katılımıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kuruldu.⁷⁹⁰ Ancak bu parti, Şeyh Sait İsyanı ile ilgisi olduğundan dolayı kapatıldı. Bundan sonra Rauf Bey de, diğer muhalif milletvekilleri gibi, bağımsız kalmıştır.⁷⁹¹ Bağımsız kalınca bir süreden beri tropikal malaryadan rahatsız olan Rauf Bey, Meclis Başkanlığı’ndan 2 Mayıs 1926 tarihinde 45 gün izin alarak, Bad-Gaschtein kaplıcalarında tedavi olmak için Avusturya’ya gitti. Tedavisi bittikten sonra da, o sırada İngiltere’de bulunan Doktor Adnan (Adıvar) Bey ve eşi Halide Edip Hanım’ı ziyaret için Londra’ya gitti.

Rauf Bey Londra’da iken Mustafa Kemal Paşa’ya suikast girişimi ortaya çıkartıldı. Ali Çetinkaya’nın başkanlık ettiği, İzmir İstiklâl Mahkemesi, Rauf Bey’i suikast girişimiyle ilgili bulup, onu gıyaben muhakeme ederek, 26 Ağustos 1926 tarih ve 111/69 sayılı kararıyla on yıl Kalebentliğe, medeni haklardan mahrum edilmesine ve mallarının hazine hüküm verdi.⁷⁹² Bu karar, Rauf Bey’e Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla tebliğ edildi. Mahkeme kararı, 3 Kasım 1926 tarihinde TBMM’de okunarak, Rauf Bey’in milletvekilliği sona erdirildi. İsmet Paşa, Rauf Bey’in bu dava ile ilgisi için *“Rauf Bey’in suikast hadisesini sezmiş olabileceğini kabul edebilirim, ama kendisinin böyle bir tertip içinde bulunduğunu hiçbir zaman kabul etmemişimdir.”* demektedir.⁷⁹³

Rauf Bey, İzmir suikastı davasında kendisine isnat edilen suçları ve kararı

⁷⁸⁸ İnönü, a. g. e., 447.

⁷⁸⁹ İnönü, a. g. e., 447.

⁷⁹⁰ Alkan, a. g. m., 619.

⁷⁹¹ Alkan, a. g. m., 619.

⁷⁹² Alkan, a. g. m., 619.

⁷⁹³ İnönü, a. g. e., 476.

kesinlikle kabul etmedi, ancak kararın temyiz kabiliyeti olmadığı için de yurda dönmedi.⁷⁹⁴ Ancak, 5 Temmuz 1935'te vatana döndü. 2 Aralık 1935 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile emekli aylığına bağlandı.⁷⁹⁵ Siyasi hayata dönüşü ise Mustafa Kemal'in vefatından sonra 1939 yılında oldu. 1939'da Kastamonu milletvekili seçildi ancak CHP'ye katılmadı.⁷⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'yi temsil etmesi, hükümetçe daha uygun görülerek, 17 Şubat 1942'de Londra Büyükelçiliği'ne atandı ve milletvekilliğinden çekildi. Londra Büyükelçiliği görevini 9 Mart 1944'e kadar sürdürdü.⁷⁹⁷

Hükümet kendisine Washington Büyükelçiliği'ni teklif ettiyse de, yeni bir kamu görevi kabul etmedi ve sonraki hayatını, üniversitelerde ders ve konferanslar vererek, seyahatlere çıkarak, siyasetten uzak bir şekilde geçirmiştir. İstanbul Cihangir'deki evinde 16 Temmuz 1964 Perşembe günü saat 13.20'de bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir.⁷⁹⁸ Cenazesi, 18 Temmuz 1964 günü Teşvikiye Cami'nde öğlen namazına müteakip kılınan cenaze namazı sonrası kaldırılmış ve büyük bir askerî törenle Harbiye'ye kadar götürülmüş, buradaki törenden sonra vasiyeti gereği, Kadıköy Sahrâ-yı Cedit'teki aile mezarlığına, babasının yanına defnedilmiştir.⁷⁹⁹

4.8.2. Kişiliği

1962'de Rauf Orbay'ı ikna ederek onun anılarını yazma işini koyulan Feridun Kandemir, söz konusu anıları, Orbay hakkındaki şu sözlerle açıyor:

*“Yakın tarihimizin bütün önemli olaylarının ya içinde ya kenarında yaşamış olan Rauf Orbay, hiç kimseye küskün olmamıştır. Memlekete faydalı olacağına inandığı her vazifeyi kabul etmiş, hepsinde daima örnek olacak bir dürüstlük, feragat ve fedakârlıkla çalışmış, müstesna bir şahsiyettir.”*⁸⁰⁰

Osmanlı Devleti'nin son yarım asrında doğup, büyüyen ve bu dönemin siyasi akımlarından da etkilenen Hüseyin Rauf Orbay, İttihat ve Terakki Cemiyetine daha askerî öğrenci iken ilgi duyup katılmış, zamanla bu partinin en üst yöneticileri arasına kadar yükselmiştir. Rauf Orbay, devletin çöküşüne şahit olmuş, onu kurtarma mücadelesi verenler arasında yer almıştır.⁸⁰¹

⁷⁹⁴ İnönü, *a. g. e.*, 476.

⁷⁹⁵ *E.S.A.*, 24433 no'lu belge.

⁷⁹⁶ Alkan, *a. g. m.*, 623.

⁷⁹⁷ Alkan, *a. g. m.*, 623..

⁷⁹⁸ Alkan, *a. g. m.*, 623.

⁷⁹⁹ Alkan, *a. g. m.*, 623.

⁸⁰⁰ Kandemir, *a. g. m.*, I- 13.

⁸⁰¹ Alkan, *a. g. m.*, 625.

1908 yılında Peyk-i Şevket gemisinin Selanik'e gelişinde, Ali Fuat (Cebesoy) Bey ile Rauf Bey'in aralarında Mustafa Kemal Bey hakkında şu sözler geçmiştir: *"...Hareketimizden sonra akşam yemeğinde, bana Selanik'te yaptığı görüşmelerden söz etti ve bir aralık sordu: 'Birkaç yerde özellikle Erkânıharp Kolağası Mustafa Kemal'den bahsedildiğini duydum. Kim bu Mustafa Kemal?' – 'En yakın sınıf arkadaşlarımdan biri. Harbiye ve Erkân- Harbiye sınıflarını beraber okuduk. İleriyi gören, seçkin ve güçlü erkânıharplerimizden biri. Size, onun hakkında ne gibi bir şeyler söylediler? Bunun üzerine Rauf Bey, Mustafa Kemal Bey hakkında şunları söylemiştir: '- Kendisini fazla beğenmiş diyorlar, mücadelecymiş. Ama ne olursa olsun, kendisinden bu kadar çok söz ettiren adam mutlaka bir değerdir. Sizi Selanik'te daha önce tanımış olsaydım, sizden beni onunla tanıştırmamızı isterdim.'"*⁸⁰² Bu takdire şayan sözler ile Rauf Bey, Mustafa Kemal Bey'e vermiş olduğu değeri göstermiştir.

Hiç evlilik yapmayan Rauf Bey kendini şu sözlerle tanımlıyor:

*"Ben dindarım, fakat ne kendimi ne de dinimi siyasete âlet eden fikirsiz ve vicdansız değilim. Hayatta feragat, istikamet, hizmet (askerlikteki feragatli çalışmalarım) ve iyilik namına ne yapmışsam... Dini terbiyeme borçluyum. Hilâfet propagandacısı değilim... Padişahlar, bu mefhumu... kendi saltanatlarına âlet etmişlerdir. Cumhur reisi, halkın seçimi ile tayin olunur, irsî riyasete imkân yoktur. Ben, fikirli, bilgili bir dindar olarak, bunlara göre hilâfet propagandasına karşı menfi vaziyet almak zorundayım. Kürtlükle alâkam; validem cihetiyledir. Fakat bütün hayatımda, hiçbir Kürtlük siyasî cereyanına katılmadım, Kürtlük davası güden cemiyetlere girmiş de değilim. Çünkü ben, ömrüm boyunca zabıtlıkla yaşadım. Bu vatanda yaşayan bütün ırkların, bir bayrak altında müttehit sarsılmaz birliğin hizmetkâriyim. Bu camiadan bir kısmı lehine, diğer kısmı aleyhine his, fikir beslemek katiyen doğru olmaz kanaatim sağlamdır. Ben, bu müttehit millete, bu müşterek vatana sadık ve daima bütün varlığımla bağlı olacağıma yemin ederek, orduya girmiştım. Başka türlü düşünemem"*⁸⁰³

Rauf Bey, cumhuriyet ve demokrasi eksenindeki düşüncelerini ise şöyle aktarıyor.⁸⁰⁴

"İslami idare, esasen Cumhuriyet'tir. Cumhurreisi ister halife ismini taşısun, ister taşımasin, halkın seçimiyle tayin olunur ve onun kendi mevkiini evladına veya

⁸⁰² Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, 164.

⁸⁰³ Alkan, *a. g. m.*, 626.

⁸⁰⁴ Kandemir, *a. g. m.*, IV-242

herhangi bir istediğine devretmesine imkân yoktur. Reis halka karşı fiil ve hareketlerinden mesuldür. Seçtiği zamanki esas şartları az veya çok kaybedince, reislikten düşer, yerine yenisi de yine halkın seçimiyle getirilir. Osmanlı padişahları ise halifelik için aranan şartların hiçbirine haiz olmayarak saltanat sürmüşlerdir ve halk hâkimiyeti halka karşı sorumluluk namına hiçbir şey kabul etmemişlerdir.”

“Benim kutsi duygularım cumhuriyet iradesinden başka, hiçbir iradenin taraftarı olmama müsait değildir. Esasen ‘Türkiye Hükümeti’nin şekli nedir?’ sualine karşı büyük reisimizin ‘Büyük Millet Meclisi Hükümeti’dir. Çünkü biz, bize benzeriz. Bize mahsus bir idaredir.’ demiş olduklarını da hatırlarsınız. Bu benim vicdanımı tatmin eden en yüksek ifade idi. Bir millet ki cumhuriyet taraftarıdır.”⁸⁰⁵

4.9.1. Bekir Sami (Kunduh) Bey

1867’de Çerkezistan’da doğan Bekir Sami Kunduh’un⁸⁰⁶ annesi Kevser Hanım, babası ise Musa Paşa’dır.⁸⁰⁷ Bekir Sami Bey, Mekteb-i Sultani’yi (Galatasaray Lisesi) bitirdikten sonra padişah II. Abdülhamit döneminde çeşitli memuriyetlerde bulundu.⁸⁰⁸ Daha sonra ise Paris’teki Siyasal Bilgiler alanında eğitimini tamamladı. 1908’de II. Meşrutiyet’in ardından Trabzon Valiliği yaptı. Bekir Sami Bey, taşradaki valilik görevini Birinci Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar devam ettirdi.⁸⁰⁹ Vali Bekir Sami Bey, buralarda Anadolu insanını yakından tanıma fırsatını buldu ve savaşın onlar üzerindeki etkisini gözlemledi.

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasının ardından Bekir Sami Bey, 4 Mayıs 1919 yılında İsmail Suphi, Cami, Abdülhak Şinasi ve arkadaşlarıyla beraber Milli Ahrar Partisini kurdu.⁸¹⁰ Bu parti bağımsızlık hareketine yandaş olacak, manda görüşünü reddedecek, Meclis-i Mebusan ve TBMM’ye temsilciler sokacaktır. 1919 yılının yaz aylarında Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa’nın çağrısı üzerine Anadolu’ya geçti.⁸¹¹ Böylece Milli Mücadele’ye katılan Bekir Sami Bey, bundan sonra Mustafa Kemal Paşa

⁸⁰⁵ a. g. m., IV-113.

⁸⁰⁶ Bekir Sami Bey’in soyadı ile ilgili bir uyuşmazlık mevcuttur. Bazı kaynaklarda soyadı “Kunduk” diye geçerken bazı kaynaklarda ise “Kunduh” olarak geçmektedir. Bu Çerkezce ismin Türkçe’ye çevrildiği zaman meydana gelen karışıklıktan kaynaklanmaktadır. Örneğin, Dışişleri Bakanlığı’nın resmi sitesinde Bekir Sami Bey’in özgeçmişinde soyadı “Kunduk” olarak verilmiştir. Yine Bekir Sami Bey’in maaş ilmuhbirinde de soyadı “Kunduk” olarak geçmektedir. (bk: E.S.A. Arşivi, Bekir Sami Bey’e ait Maaş İlmuhbiri.) Fakat Bekir Sami Bey’in nüfus kayıtları incelendiğinde doğrusunun “Kunduh” olduğu ve nüfusa adının bu şekilde geçtiği görülecektir. (bkz. E.S.A. Arşivi, 22.II.1949 tarihli Nüfus Kayıt Örneği.)

⁸⁰⁷ ESA Arşivi, 22.II.1949 tarihli Nüfus Kayıt Örneği.

⁸⁰⁸ http://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_ozgecmisi.tr.mfa (Erişilme tarihi: 13.02.2013)

⁸⁰⁹ Mango, a. g. e., 619. (Van, Trabzon, Bursa, Beyrut, Halep Bekir Sami Bey’in görev yerlerinden bazılarıdır.)

⁸¹⁰ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, Ankara,1993, I-224.

⁸¹¹ Sarıhan, a. g. e., I-224.

ve arkadaşlarının yanındaki yerini aldı. Çerkez kökenli bir isim olan Bekir Sami Bey Çerkez kökenlilerinde Milli Mücadele'ye destek vermesini sağlamıştır.

Bekir Sami Bey Anadolu'ya geçtikten sonra Erzurum Kongresi'ndeki Heyet-i Temsiliye'yi oluşturan 9 üyeden biri seçildi⁸¹² ve Sivas Kongresi'ne katıldı.⁸¹³ Sivas Kongresi'nde Bekir Sami Bey'in özellikle Amerikan manda ve himaye tartışmalarında ön plana çıktığını görüyoruz. Ali Fuat Cebesoy, Milli Mücadele anılarında, Amerikan mandasının Sivas Kongresi'nde bu denli hararetli savunulmasının nedenini büyük bir devlet olarak yalnızca ABD'nin istila amacı taşımaması olarak gösterir.⁸¹⁴ Zira Sivas Kongresi tutanaklarından anlaşıldığına göre Bekir Sami Bey'in İsmail Fâzıl Paşa ve İsmail Hamdi Bey ile birlikte manda düşüncesi lehine görüşler bildirmiştir.⁸¹⁵ Hatta Mustafa Kemal Paşa'nın, Erzurum Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye üyesi olarak seçtiği Bekir Sami Bey, Amerikan mandasının kabul edilmesini isteyen yirmi beş imzalı bir önergesi bizzat sundu.⁸¹⁶ Ancak manda ve himaye konuları tartışılıp karara bağlandıktan sonra bu ihtimalden vazgeçildi.

Manda fikri de böylece ihtimal dâhili olmaktan çıkınca, Sivas Kongresi'nde bu kez Heyet-i Temsiliye'nin üye sayısının arttırılmasına karar verildi. Heyet-i Temsiliye'nin üyeliği burada on altıya yükseltildi. Heyet-i Temsiliye'nin sayısı on altıya çıksa bile, Bekir Sami Bey'in buradaki konumu oldukça yüksekti ve onun belli bir ağırlığı vardı.⁸¹⁷ Yani diğer bir deyişle alınan kararlarda ön plana çıkıyordu.

Ferit Tevetoğlu, Bekir Sami Bey'i bu dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olarak saymaktadır. Ona göre Bekir Sami Bey, Kâzım (Karabekir) Paşa, Refet (Bele) Bey, Rauf (Orbay) Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa gibi isimlerle birlikte en yakın çevresini oluşturmaktaydı.⁸¹⁸ Hatta o kadar ki İstanbul Hükümeti ile Heyet-i Temsiliye arasında yapılan Amasya Görüşmeleri'nde Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf Bey ve Rauf Bey ile birlikte o da hazır bulundu.⁸¹⁹

Hüsrev Gerede'nin anılarından öğrendiğimize göre Fransa'nın Suriye Fevkalade Komiseri George Picaut'un Sivas'a gelerek Heyet-i Temsiliye ile görüşmesinde Bekir

⁸¹² Tevetoğlu, *a. g. e.*, 31. Üstelik Bekir Sami Bey, bu kongreye katıldığında Erzurum Kongresi'ne katılmamıştı, Sivas'ta bulunuyordu. (bkz: Mango, *a. g. e.*, 289.)

⁸¹³ *ESA Arşivi*, Bekir Sami Bey'e ait Maaş İlmuhbiri.

⁸¹⁴ Cebesoy, *Milli Mücadele Anıları*, 261.

⁸¹⁵ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 45.

⁸¹⁶ Mango, *a. g. e.*, 295.

⁸¹⁷ Mango, *a. g. e.*, 296.

⁸¹⁸ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 59.

⁸¹⁹ Önal, *a. g. e.*, 97.

Sami Bey'in rolü büyüktür.⁸²⁰ Rauf Bey, George Picaut'un, Bekir Sami Bey'in Beyrut Valiliği sırasında Beyrut'ta Fransız Konsolosu olduğunu, Bekir Sami Bey ile dostluklarının o zaman başladığını söylemiştir.⁸²¹ Picaut eski dostu Bekir Sami Bey'e tel çekerek Heyet-i Temsiliye ile görüşmek istediğini bildirmiş, Bekir Sami Bey'in çağırısı üzerine de Sivas'a gelmiştir. Bu konu o zamanki Fransız gazetelerinde de yer almıştır.

Misak-ı Milli kararlarının alındığı son Meclis-i Mebusan'da Amasya milletvekilliği görevini yapan ve Rauf Bey ile birlikte Felah-ı Vatan grubunun kurulmasında rol oynayan Bekir Sami Bey, bu meclisin İngilizler tarafından dağıtılmasından sonra 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de de Amasya milletvekilliği görevini sürdürmüştür.⁸²² Bu dönemde ise İstanbul Hükümeti tarafından idama mahkûm edilmiştir.⁸²³ Aynı zamanda Bekir Sami Bey, TBMM'nin ilk Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı)'dir.⁸²⁴ Bekir Sami Bey, 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya müzakereler için gönderilen heyetin başkanlığını yapmıştır.⁸²⁵

24 Temmuz 1920'de ise Sovyet Hariciye Komiseri George Vassileviç Çiçerin ile görüştüler.⁸²⁶ Bekir Sami Bey'in Türk- Sovyet ilişkilerine verdiği önem büyüktü⁸²⁷, hatta kendisi bu geziye çıkmadan önce 2 Mayıs 1901'de Hâkimiyet-i Milliye'ye verdiği röportajda, Türklerin Sovyetler ile samimi ve yakın bir ilişkisinin olduğundan ve Rusya'nın komşumuz olması münasebetiyle dostane ilişkiler içinde bulunulması

⁸²⁰ General Picaut, Suriye'den Paris'e giderken 5 ile 7 Aralık 1919 tarihleri Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Picaut, bu görüşmede yakında Fransa'da yaşanacak olan hükümet değişikliğinden söz etmiş ve Ermeni birliklerinin işgal altındaki Türk topraklarından çekilmesini emrettiğini söylemiştir. Aynı zamanda Fransa'nın Kilikya bölgesindeki ekonomik çıkarlarının korunduğu takdirde askerlerini geri çekmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu konuda Kâzım Paşa'ya çektiği bir telgrafta, "*Görüşmelerden edindiğimiz izlenim, Fransa'nın doğu'da Türkiye'nin lehine davranmanın kendi çıkarları doğrultusunda olduğuna inandığı biçimindedir.*" demiştir. (Mango, a. g. e., 309)

⁸²¹ Önal, a. g. e., 139.

⁸²² Demirel, a. g. e., 93.

⁸²³ İzzet Aydemir, *Muharecetteki Çerkes Aydınları*, Ankara, 1991, 81.

⁸²⁴ Aydemir, a. g. e., 178.

⁸²⁵ Başkanlığını Bekir Sami Bey'in yaptığı bu heyette ondan başka İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Dr. İbrahim (Öngören) Bey, Lazistan mebusu Osman Bey, Erkânı Harbiye Kaymakamı Seyfî (Düzgören) Bey bulunmaktaydı. (bkz. Çağatay Benhür, 1920'li Yıllarda Türk- Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2008, 279.)

⁸²⁶ Aydemir, *Tek Adam*, II-375.

⁸²⁷ Aslında TBMM'nin açıldığı dönemde, bazı Avrupa gazeteleri Bekir Sami Bey'in ağzından Türk-Sovyet İlişkileri ile ilgili olumsuz demeçler yazmıştır. Ancak Bekir Sami Bey, 2 Mayıs 1921'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği röportajda bu demeçleri kesinlikle vermediğini söylemiştir. (Ayrıntı için bkz. Sabahattin Özel, Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *Türk Devrimi Mülakatları*, İstanbul, 2011.)

gerektiğinden bahsetmişti.⁸²⁸ Heyet üyelerinden Yusuf Kemal Tengirşenk'in anılarından öğrendiğimize göre heyetin oraya gitmesinin başlıca amaçları, Bolşeviklik konusunda aydınlanmak, Türkiyeli komünistler ile ilgili bilgi almak, Enver Paşa'nın durumunu görüşmek ve hepsinden de önemlisi Ermenilerin durumunu tespit etmektir.⁸²⁹ Ancak buna rağmen Rus hükümeti bu görüşmelerde Ermeni yanlısı bir tutum izledi.⁸³⁰ Bu görüşmeler sırasında Lenin, heyet ile yakından ilgilenmiş ve iki taraf arasında 24 Ağustos 1920'de bir antlaşma taslağı hazırlanmıştır. Bekir Sami Bey bu heyetin başkanlığını yaparken hazırladığı raporunda Çiçerin'in Ermenilere Muş ve Van'da nüfuslarıyla aynı oranda bir yer verilmesi konusunda ısrar ettiklerini, buradaki Müslüman halkında başka yerlere yollanarak bölgenin yalnızca Ermenilerden oluşturulmasını ve geleceklerinin garanti altına alınması gerektiğini belirtmiştir.⁸³¹

Sovyetler ile temaslara ara verildiği dönemde, 28 Ekim 1920'de ise Kâzım Paşa, Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı bir harekât düzenleyerek onları ağır bir yenilgiye uğrattı. 1 Aralık 1921'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile de Ermeniler uzun süredir sürdürdükleri iddialarından vazgeçtiler. Bu da hiç kuşkusuz o dönemin Türk-Sovyet ilişkilerine yansdı.

6 Ocak 1921'de ise Yunan Ordusu'nun taarruza geçmesiyle birlikte Batı Cephesi'nde savaşlar başladı. 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında meydana gelen Birinci İnönü Savaşı'nda Yunan taarruzu, Türk Ordusu tarafından geri püskürtüldü. Yunan Ordusu'nun amacı Milli Mücadele hareketinin bir türlü kabul etmediği Sevr Barış Antlaşması'nı kabul ettirmektir. Ancak amaçlarına ulaşamadılar. İtilaf Devletleri, Yunan Ordusu'nun Sevr koşullarını Türk tarafına kabul ettiremeyeceğini anlayınca bu kez diplomatik yollarla kabul ettirmek için 23 Şubat 1921'de Londra Konferansı'nı düzenledi.

Ancak İtilaf Devletleri, TBMM'nin resmi varlığını kabul etmemek için konferansa önce İstanbul Hükümeti'ni çağırdılar ve gelirken ondan yanında TBMM'den bir temsilci getirmesini istediler. Ancak Mustafa Kemal, buna tepki gösterince bu sefer İtilaf Devletleri TBMM'yi konferansa doğrudan davet etmek zorunda kaldı. TBMM ise, bu konferansa Bekir Sami Bey'i temsilci olarak gönderdi.⁸³²

⁸²⁸ Özel- vd., *a. g. e.*, 185.

⁸²⁹ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 147.

⁸³⁰ Benhür, *a. g. m.*, 279.

⁸³¹ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 152.

⁸³² Konferansa delege olarak Bekir Sami Bey'in başkanlığında Cami Bey, Gazeteci Yunus Nadi, Hüsrev Bey ve Zekai Bey gönderildi. (Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III-397.)

Böylece Türk tarafı hem İstanbul Hükümeti'nden hem TBMM Hükümeti'nden iki temsilci ile konferansa katılmış oldu. Bekir Sami Bey, konferanstan önce Daily Express gazetesine verdiği röportajda Türk tarafının istekleri hakkında şunları söylemiştir:

“Zannediyorum ki barışa biraz daha yaklaştık. Yunanlıların işgali altında olan Trakya ve İzmir hakkında istediğimiz tahkikatı yapacak komisyonun İtilaf Devletleri'nin fiili kontrolü altında tahkikat yapılmasıdır. Sevr'in geri kalan maddelerini ise, Türkiye'nin hayat ve bağımsızlığını sağlayacak şekle dönüştürülmesi şartıyla kabul edebiliriz.”⁸³³

Bu konferansla ilgili en ilginç anekdot, İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Tevfik Paşa'nın konferans sırasında ayağa kalkarak, *“Türkiye namına mütalaa beyan etmek hakkı, milletin itimadını haiz olan Anadolu Heyeti'nindir. Sözü Bekir Sami Bey'e terk ediyorum.”* diyerek konferansa müdahale etmekten kaçınmasıdır.⁸³⁴

İtilaf Devletleri, konferansta Sevr Antlaşması'nın özüne aykırı olmamak şartıyla ufak değişiklikler ile barış taslağını yeniden Türk heyetinin önüne koydu. İtilaf Devletleri'nin burada sundukları barış taslağı kısaca şöyleydi: İzmir Türklerde kalacak ancak şehirde Yunan askerî bulunacak, İzmir valisi Milletler Cemiyeti tarafından atanacak ve Hristiyan olacak; bunlara ek olarak da Boğazlar Komisyonu'nun başkanı Türk olacak ve Türk jandarma sayısı atırılacak.⁸³⁵ Ancak bu koşullar Türk heyeti tarafından kabul edilmedi. Bekir Sami Bey, 27 Nisan 1921'de Hâkimiyet-i Milliye gazetesine verdiği röportajda, Londra Konferansı ile ilgili şöyle yorum yaptı:

“Londra Konferansı'na barışı sağlayamayacağımızdan emin olarak gittik. Konferans sonuçlarının özü olarak söyleyeceklerim şunlardır. Sevr Antlaşması milli varlığımızı yok etmeye mahkûm etmiş siyasi bir kanıttır. Bugün ise Türklüğün varlığını sağlayacak olan kahraman ordumuzun harikaları ve milletin azim ve özverisi sayesinde Sevr'in yakın bir zamanda bize şanlı bir barış sağlayacak şekle dönüştürülmesinden eminim.”⁸³⁶

Konferansta Bekir Sami Bey, İngiliz Başbakanı L. George ile baş başa bir görüşme yaparak Sovyet Rusya'ya karşı bir Kafkas Federasyonu önerdi.⁸³⁷ Yine konferans sırasında Bekir Sami Bey, İngiltere, Fransa ve İtalya ile onlara geniş ekonomik ayrıcalıklar veren antlaşmalar imzalamış ancak bu antlaşmalar o ülkelere

⁸³³ Özel- vd., a. g. e., 179.

⁸³⁴ Aydemir, *Tek Adam*, II-437.

⁸³⁵ Çelebi, a. g. e., 113.

⁸³⁶ Özel- vd., a. g. e., 182.

⁸³⁷ Sarıhan, a. g. e., III-432.

ekonomik imtiyazlar sağladığı gerekçesiyle TBMM tarafından kabul edilmemiştir.⁸³⁸ Bu ikili antlaşmaların kabul edilmemesi sonucu Bekir Sami Bey, Hariciye Vekilliği görevinden istifa etti.⁸³⁹ Onun yerine ise Moskova Dostluk Antlaşması'nı imzalayan Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) Bey Hariciye Vekili olarak seçildi. Bu durum Avrupa'da Ankara'nın Sovyet dostluğunu Batı'ya tercih ettiği biçiminde yorumlandı.⁸⁴⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın önerisi üzerine Bekir Sami Bey, Avrupa'da görevlendirilmek üzere izinli sayıldı ve Bekir Sami Bey, 20 Mayıs 1921'de Avrupa'ya giderek Türkiye ile ilgili görüşmelerde bulundu.⁸⁴¹ Bu dönemde basın Bekir Sami Bey'in İtilaf Devletleri'ne aldandığını sıklıkla yazarak onun üzerinde baskı kurdu.⁸⁴²

Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924'te ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunda yer aldı.⁸⁴³ Ancak İzmir suikastı davasında adı geçince ömrünün geri kalanını inzivaya çekilerek yaşamayı tercih etti. 1933'te İstanbul'da hayata gözlerini yumdu.

4.9.2. Kişiliği

Bekir Sami Bey, Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktuktan kısa bir süre sonra Anadolu'ya geçmiş ve büyük hizmetlerde bulunmuş oldukça önemli bir devlet adamıdır.

Özellikle kendisine bildiği yabancı dillerin sayısının fazla olması sebebiyle, kısa sürede Milli Mücadele'nin dış ilişkilerinde önemli görevler verildiği görülmektedir. Sovyet- Türk ilişkilerinin temelini atılmasında keza Bekir Sami Bey'in Çiçerin ile yaptığı görüşmenin rolü oldukça büyüktür.

⁸³⁸ Çelebi, *a. g. e.*, 113. Fransızlarla imzalanan antlaşmaya göre Fransızlar, işgal ettikleri yerlerden çekilecek ve buralarda genel af ilan edilecekti. Azınlıklar korunacak, demiryolu güneyindeki topraklar Fransızlara verilecek ve Diyarbakır- Elazığ, Sivas ve Çukurova'da Türklerin yapamayacağı ekonomik faaliyetler Fransızlar tarafından gerçekleştirilecekti. Fransızlara ekonomik ayrıcalıklar ile Ergani madenlerinin imtiyazı da verilecekti. Yine İtalyanlarla yapılan antlaşmaya göre de Antalya, Burdur, Isparta, Afyon, Muğla, Aydın ve Konya'da Türklerin gerçekleştiremeyeceği ekonomik teşebbüsler İtalyanlar tarafından yapılacaktı. Ereğli kömür havzasının imtiyazı da İtalyanlara bırakılacak, buna karşılık İtalyanlar, Türklerin İzmir ve Trakya üzerindeki haklarını tanıyacaktı ve barış imzalandığında Türkiye'deki askerlerini çekeceklerdi. Yine İngiltere ile de Malta'daki sürgünlerin değişimi ile ilgili özel bir antlaşma daha imzalandı. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III.)

⁸³⁹ Mango, *a. g. e.*, 619.

⁸⁴⁰ Aydemir, *Tek Adam*, III-523.

⁸⁴¹ Aydemir, *Tek Adam*, III-523.

⁸⁴² Aydemir, *Tek Adam*, III-523.

⁸⁴³ Tevetoğlu, *a. g. e.*, 102.

Avrupa ve Türk gazetelerine verdiği mülakatlara bakıldığında kendisinin dış işlerinde ileriye gören, oldukça makul tutumları olan, ayakları yere basan bir diplomat olduğu da görülecektir.⁸⁴⁴

4.10. Mustafa İsmet (İnönü) Paşa

4.10.1. Hayatı

Mustafa İsmet İnönü, 24 Eylül 1884 tarihinde beş kardeşin ikincisi olarak İzmir’de doğdu.⁸⁴⁵ Babasının adı Reşit Bey, annesinin adı ise Cevriye Hanım’dır.⁸⁴⁶ İsmet Bey, İzmir’de doğmasına rağmen ailesi İzmirli değil Malatyalıdır. İsmet Paşa’nın anne ve babası Tunaboyu-Deliorman Türklerindedir.⁸⁴⁷ İsmet Bey, doğduğu zaman babası İzmir Adliyesi’nde Sorgu Yargıçlığı görevini sürdürmekteydi.⁸⁴⁸ İsmet Bey babası Reşit Bey’i “*ahlak telakkilerinde her manası ile titiz, samimi bir Müslüman*” olarak tanımlamaktadır.⁸⁴⁹

İsmet Bey, henüz küçük yaşta askerlik oyunlarına, mızıkaya, boru seslerine ve asker geçitlerine merak saldı. Beş yaşındayken İzmir’den ayrılan ailesi Sivas’a tayin edildi. Sivas’ta altı ay boyunca ilkokula devam eden İsmet Bey, daha sonra burada Askerî Rüştiye’ye girdi. Burada bir sene sınıfta kalarak beş yılda eğitim hayatını tamamladı. İsmet İnönü hatıralarında, bu sınıfta kalma hadisesinin hayatının ilk muvaffakiyetsizliği olarak tanımlamaktadır. Burayı bitiren İsmet Bey, Sivas İdadisi’ne devam etti. 1903’te ise teğmen rütbesi ile Harbiye’yi bitirdi. 1906’da ise yüzbaşı oldu. Yüzbaşı İsmet Bey’in ilk görev yeri Edirne’deki 2.Ordu’da Sahra Topçu 8.Alay’ın 3. Bölüğü idi.⁸⁵⁰ Burada bir topçu olarak askerlik mesleğini en ince ayrıntılarına kadar öğrenme imkânı oldu. 1907’de İttihat ve Terakki Cemiyetine üye oldu. Aynı dönemde Selanik’e gelen Yüzbaşı İsmet Bey, burada Mustafa Kemal Bey ile tanıştı. 1908’de Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) rütbesi ile 31 Mart Ayaklanması’nı bastırmak amacıyla Selanik’te kurulan Hareket Ordusu’nda görev aldı. Bu olayın hemen ardından Yemen’de çıkan bir isyanı bastırmak amacıyla oradaki bütün askerî kuvvetlerin

⁸⁴⁴ Kendisinin mülakatları için bkz: Sabahattin Özel, Işıl Çakan Hacıbrahimoglu, *Türk Devrimi Mülakatları*, İstanbul, 2011

⁸⁴⁵ İsmet Paşa’nın dayısı Hakkı Bey, İsmet Paşa’nın doğum tarihini, o günkü geleneklere uygun olarak, evdeki Kuran-ı Kerim’in bir köşesine düştüğü için kendisinin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. (bkz: Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul, 2011. I-17)

⁸⁴⁶ Aydemir, *Tek Adam*, III-523.

⁸⁴⁷ Aydemir, *Tek Adam*, III-523.

⁸⁴⁸ Aydemir, *İkinci Adam*, I-23.

⁸⁴⁹ İnönü, *a. g. e.*, 25.

⁸⁵⁰ Aydemir, *İkinci Adam*, I-31

kumandanlığına Ahmet İzzet Paşa'dan aldığı bir mektupla Yemen'deki 7.Ordu'nun Kurmay Yüzbaşılığı'na atandı.⁸⁵¹ Buradaki görevini tamamladıktan sonra 1913 yılının Mart ayında geri döndü. Bu dönemde Enver Paşa önce Harbiye Nazırı, sonra Genel Kurmay Başkanı oldu. Enver Paşa'nın göreve gelir gelmez bu dönemde ilk icraatı orduyu gençleştirmek oldu. Başkanlığının ilk günlerinde, 1100 kadar general, yüksek rütbeli subay ve subayları emekliye sevk etti.⁸⁵² Almanya'dan Askeri Misyon getirildi. Milli Mücadele'ye katılan diğer isimler Osmanlı Ordusu'nun Almanlar tarafından ıslah edilmesine karşı çıkarken Yüzbaşı İsmet Bey, bu çatışmaların dışında kaldı. Şevket Süreyya Aydemir, İsmet Bey'e yakın bir kaynaktan naklettiğine göre bunun nedeni İsmet Bey'in Almanlar ve Enver Paşa ile büyük bir uyum içinde çalışmasıdır.⁸⁵³ İsmet Bey, Von Feldmann'ın şube müdürlüğünde görev yapmaya başladı.⁸⁵⁴ 1914 yılının başlarında İsmet Bey, zamanını yeni oluşturulan bu orduda çalışmakla geçirdi. Ayrıca, aynı dönemde Kâzım (Karabekir) Bey ile istirahat amacıyla bir Avrupa gezisine çıktılar ve Avrupa'nın önemli kentlerini dolaştılar.⁸⁵⁵

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Osmanlı Devleti'nin de 4 Ağustos 1914'te umumi seferberlik ilan etmesiyle birlikte İsmet Bey, yurda döndü. İsmet Bey'e göre 1914'te seferberlik, olağanüstü çabalar neticesinde yapılmıştı.⁸⁵⁶ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra İsmet Bey'in rütbesi yarbaylığa yükseltildi.⁸⁵⁷ 1915 yılında ise cephelerde görev almak isteyen Yarbay İsmet Bey'in Mustafa Kemal Bey ile dostluğu böylelikle başlamış olacaktı.

Çanakkale Cephesi'ndeki savaşların bitmesinden sonra Albay Mustafa Kemal, Kafkas Cephesi'nde bulunan İkinci Orduya, önce 6.Kolordu Komutanı olarak, sonrasında da 2. Komutanı olarak tayin edildi ve böylece İsmet Bey'in onun emrinde önce Kurmay başkanı, daha sonra da Tümen ve Kolordu Kumandanı olarak çalışmasıyla birlikte ikisinin arasındaki ilişki de kurulmuş oldu.⁸⁵⁸ 13 -14 Mart 1916'da Kumandan İsmet Bey ile Albay Mustafa Kemal Bey, Diyarbakır'daki Ordu

⁸⁵¹ Aydemir, *İkinci Adam*, I-31

⁸⁵² Aydemir, *a. g. e.*, I -79.

⁸⁵³ Aydemir yine de İsmet Paşa'nın Almanlara verilen ölçüsüz yetkiyi yadırgadığını da not düşmektedir.

(bkz: Aydemir, *İkinci Adam*, I-86.)

⁸⁵⁴ İnönü, *a. g. e.*, 86.

⁸⁵⁵ İnönü, *a. g. e.*, 86.

⁸⁵⁶ İnönü, *a. g. e.*, 86.

⁸⁵⁷ Aydemir, *İkinci Adam*, I-84.

⁸⁵⁸ Aydemir, *İkinci Adam*, I-84.

Karargâhı'nda karşılaştılar.⁸⁵⁹ Bu karşılaşma, 1907-1908'te Selanik'teki yakın temaslardan sonra ikinci kez görüşmeleriydi. İsmet Bey'in daha kurmay yüzbaşılığı günlerinde Sekerat'taki ordu karargâhında geçen bir sahne onun Mustafa Kemal'in yanındaki mevkiini belirtmesi bakımından ilginçtir:

*“Meşrutiyet inkılâbı sırasında tanışıp anlaşılan bu iki seçkin insan, birbirlerine büyük bir güvenle yeniden bağlandılar. Bu karşılıklı sevgi ve bağlılığın ilk tezahürü, Mustafa Kemal'in Sekerat karargâhına gelişinden beş altı gün sonra görüldü. Mustafa Kemal, kurmay başkanının değerini ve yerini, karargâhın erkân, ümera ve subaylarının hazır buldukları sofrada hazla görmüş, böyle bir arkadaşına malik olduğundan dolayı iftihar duyduğunu belirterek bu duygusunu, çok hararetli sözlerle bütün arkadaşlarına açıklamıştı. Kurmay Başkanı İsmet Bey'de Kumandanı Mustafa Kemal hakkında, kalbinde duyduğu güven dolu sevgi ve bağlılığı anlatan bir söyleyle kendisine cevap vermiştir. Mustafa Kemal'i aynı takdir edici duygularla karşılamıştır.”*⁸⁶⁰

1917 başlarında İsmet Paşa Kafkas Cephesi'nde Kolordu Komutanı oldu. Ancak Suriye yönünde İngiliz baskısının artması üzerine Mustafa Kemal Paşa tarafından 20. Kolordu Komutanlığı'na atandı.⁸⁶¹ Bu iş için Halep'e atandığında bir müddet sonra Mustafa Kemal Paşa, oradaki orduya tayin edildi. Sonrasında İsmet Bey, Sina Cephesi'ne 3.Kolordu Kumandanlığı'na atandı.⁸⁶² Burada Şeria Muharebesi'ni başından sonuna dek idare etti. Bu cephede savaşın kaybedilmesi ve bunu takiben Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'nden barış isteyerek Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından İstanbul'a döndü. Kâzım (Karabekir) Paşa da mütarekeden sonra İstanbul'a döndüğünde ilk olarak İsmet Bey ile görüştü. Kâzım Karabekir, “İstiklâl Harbimiz” adlı hatıratında bu görüşmeyi şu şekilde nakleder:

“İstanbul'da ilk görüştüğüm İsmet'ti. 29 Teşrinisani'de Zeybek'te misafir olduğum biraderimin bahçesinde Çamlıcalara kadar uzanan geniş manzara içinde İtilaf'ın bir yığın tekneleri ile sanki istihza eden muazzam Süleymaniye Camii karşımızda Türklüğün bir heykel-i vakarı gibi mağrur duruyordu. Pek eski ve pek samimi arkadaşım İsmet bedbindi.

- *Gördün mü Kâzım? Her şey mahvoldu. Vaktiyle gördüğün gibi sürüklediler ve bitirdiler. Derdin ki batıracaklar ve hayatımızla biz didişeceğiz. Fakat benim*

⁸⁵⁹Aydemir, *İkinci Adam*, I-79.

⁸⁶⁰Aydemir, *İkinci Adam*, I-97.

⁸⁶¹Aydemir, *İkinci Adam*, I-115.

⁸⁶²Aydemir, *İkinci Adam*, I-115.

hiçbir ümidim kalmadı. Ben kararımı sana söyleyeyim mi Kâzım. Askerlikten istifa edelim. Senin kaç liran var? Birleşelim. Kâzım Ağa, İsmet Ağa olalım. Çiftçilikle hayatımızı sürükleyelim.

- - İsmet ne söylüyorsun, dedim. Zannediyor musun ki bizi yaşatacaklar? Ermeni, Rumlar şarktan, garptan Türk'ü boğacaklardır. Bırak ki benim bir tarla alacak param yok fakat olsa da ayaklar altında zelilane ölmektense milletimizin bu kadar senelik yediğimiz ekmeğini namuskârane ölmek ödemek daha çok yakışmaz mı?
- Kâzım ne diyorsun? Sem vaziyeti henüz bilmiyorsun. Ordularımız mahvoldu. Boğazlara İtilaf hâkim. Bütün cenup hudutları açık bir halde. Asıl felaket bizim içimizden Kâzım! Tasfiye yapacaklar tasfiye! Anlıyor musun? Bugün harpte kazandığın paşalığı alacaklar bir belki de iki rütbe kaybedeceksin. Artık her şey bize düşman. Ben çok düşündüm. Nemiz varsa birleştiririz ne mümkünse alırız. Kâzım Ağa, İsmet Ağa ben başka türlüsünü göremiyorum Kâzım. Sen de bir iyi düşün.
- İsmet ben kararımı ben çoktan vermiş bulunuyorum. Bütün bu şeyleri vaktiyle Çanakkale'den içeri sokmamıştık. Nazarımda bostan korkuluğu gibi duruyorlar. Biz ölümü göze alınca hepsini yine dışarı atarız. Milletın mahvolduğunu görmek zilletindense yaşadığını görmek daha Türkçe olur. Ben dün Boğaz'dan gelirken ahđımı verdim. Tek kalsam bile veya tek dağ başı kalsa bile uğraşmak. Silahımı, üniformamı kimseye vermeyeceğim. Azim ve tedbir her ümide yol açar.
- Kâzım millete karşı mümkün olanı yapalım, fakat yapılamayacaktan fayda yoktur. Vaziyeti sen de anlarsın.
- İsmet acele etme! Daha görüşürüz. Yalnız hepimizin İstanbul'da toplanması feci. Beni getirmemeliydiniz. Yapılacak ilk iş ordularımızın başına gitmektir. Ne yap yap beni kolorduya tayin ettir. Anadolu'da olsun mümkünse kendi kolorduma. Hepimiz buradan uzaklaşalım. Yoksa günün birinde toptan bir ihanete kurban gidersek her ümit mahvolur.⁸⁶³

İsmet Bey ile Kâzım Paşa arasında geçen bu konuşma İsmet Bey'in o dönemde düştüğü karamsarlığın durumunu göstermektedir. Yapılan bu konuşmalar İsmet Bey'in Harbiye Nezareti Müsteşarlığı görevi yaptığı zamana rastlar.⁸⁶⁴ Şevket Süreyya

⁸⁶³ Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 6-7.

⁸⁶⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, I-124.

Aydemir, İsmet Bey'in bu konuşmasını “*depresyon anlarının ruhi buhranları*” olarak tanımlamıştır.⁸⁶⁵ İsmet Bey, bu görüşmenin ayrıntılarından anılarında bahsetmeyerek yalnızca Mütareke'den sonra Kâzım Paşa ile sık sık görüştiklerini söylemekle yetinmiştir.⁸⁶⁶

Bundan sonra ise Mustafa Kemal Paşa ile irtibatı başladı. 15 Mayıs 1919 tarihinde- İzmir'in İşgali'nin olduğu gün- İsmet Bey ve Mustafa Kemal Paşa İsmet Bey'in evinde buluştular. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'e “*Ben yarın gidiyorum. Zamanı gelince sana haber vereceğim, Seni çağıracağım, sen de gelirsin.*” demiştir.⁸⁶⁷ 8 Ocak 1920 tarihinde ise İsmet Bey, Ankara'ya gitmek üzere İstanbul'dan yola çıkmıştır. Burada İsmet Bey'in Anadolu'ya geçmesinde rolü olan Yüzbaşı İhsan ve Asteğmen İzzettin'den bahsetmek gereklidir. Yüzbaşı İhsan ve Asteğmen İzzettin, Mütareke sonrasında Anadolu'ya insan geçişini sağlamaktaydılar. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın babası İsmail Fâzıl Paşa, Kâzım (Orbay) Paşa, Adnan (Adıvar) Bey, Halide Edip (Adıvar) Hanım, Yusuf (Nadi) Bey, Sırrı (Bellioğlu) Bey gibi şahısların Anadolu'ya geçişleri onların kanalı aracılığı ile olmuştu.⁸⁶⁸ İsmet Bey de onların aracılığı ile Anadolu'ya geçmişti.

İsmet Bey gelir gelmez Heyet-i Temsiliye'nin Erkânı Harbiyesi'nde görev yapmaya başladı. İsmet Bey'in Anadolu'ya geldiği günler Ankara'nın en bunalımlı ve en sıkıntılı dönemiydi. Daha sonra Fevzi (Çakmak) Paşa'nın daveti üzerine İstanbul'a dönerek kısa bir süre Harbiye Nezareti'nde çalıştı. Ancak 9 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine Ankara'ya döndü ve 23 Nisan'da açılacak olan meclisin hazırlıklarına girişti.⁸⁶⁹ 23 Nisan'da açılan TBMM'ye Edirne Milletvekili olarak katıldı.⁸⁷⁰ İcra Vekilleri Heyeti'nce kurulan yeni kabine de ise Genelkurmay Başkanı olarak katıldı.⁸⁷¹ Bu arada padişah, 6 Haziran 1920 günü İsmet Bey'in idam fermanını imzaladı.⁸⁷²

İsmet Paşa, Ali Fuat Paşa'nın Gediz Muharebeleri'ndeki yenilgisinden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'na atanarak 10 Kasım 1920'de Bilecik'e gelmiş ve

⁸⁶⁵ Aydemir, *İkinci Adam*, I-124.

⁸⁶⁶ İnönü, *a. g. e.*, 165

⁸⁶⁷ İnönü, *a. g. e.*, 170.

⁸⁶⁸ Topuz, *a. g. e.*, 147.

⁸⁶⁹ İnönü, *a. g. e.*, 170.

⁸⁷⁰ İnönü, *a. g. e.*, 170.

⁸⁷¹ Aydemir, *İkinci Adam*, I- 145.

⁸⁷² Aydemir, *İkinci Adam*, I- 145.

kumandayı eline almıştı.⁸⁷³ Bundan sonra yapacağı ilk icraat, bölgedeki Kuvâ-yı Milliye birliklerini bir düzen içerisine sokmaktı. TBMM'nin açılışından önce Ocak 1920 içerisinde Ankara'da Ziraat Mektebi'nde yapılan ve Ankara Kongresi diye de anılan toplantılarda tartışılan hususlardan biri de Kuvâ-yı Milliye'den Düzenli Ordu'ya (Nizami Ordu) geçilmesiydi.⁸⁷⁴ Ocak 1921'de Yunan ileri harekâtıyla başlayan Birinci İnönü Savaşı'nın en şiddetli çarpışmaları 9-10 Ocak günlerinde meydana gelmiş, ocak ayının ikinci yansından itibaren mücadele yer yer devam etmiştir. Düşmana ağır kayıplar verilmeyi amaçlayan bu çarpışmalar daha çok Köprühisarı, İnegöl, Bozüyük ve İnönü çevresinde meydana gelmişti. Yunanlıların çok üstün kuvvetlerle İnönü mevzilerine karşı giriştikleri bu taarruz, çetin Türk direnişi karşısında kırıldı ve düşman eski mevzisine çekilmek mecburiyetinde kaldı. Bu başarı, TBMM'de ve başta Nutuk olmak üzere yakın tarihimizin belli başlı kaynaklarında, Birinci İnönü Zaferi olarak adlandırılmıştır. Bu savaş sırasında aynı zamanda düzenli birliklerin komutası altına girmek istemeyen Çerkez Ethem ve kardeşlerinin oluşturduğu Kuva-yi Seyyare Ordusu ile de çarpışmalar yaşandı. Ancak Kütahya'da karşı karşıya gelen iki taraftan Ethem yenilince kaçmak zorunda kaldı.⁸⁷⁵

Yunanlılar 23 Mart'ta tekrar taarruza geçtiler. Uşak'tan Afyon'a taarruz eden Yunan birlikleri 24 Mart'ta Dumlupınar mevzilerini işgal ettikten sonra birkaç gün içinde Afyon'a girdiler. İsmet Paşa'nın tam bir askerî hareket olarak nitelendirdiği İkinci İnönü Muharebesi böylece başlamış oldu.⁸⁷⁶ Ancak düşmanın sağ kanadına yüklenen İsmet Paşa'nın bu hareketi sayesinde düşman cephesi çökertildi. İkinci İnönü Savaşı TBMM Hükümeti'nin yurt içinde ve dışında konumunu yakından etkilemiştir. Bu askerî başarıyla Türk Ordusu'nun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve kolay kolay yenilemeyeceği anlaşılmıştı. Bunun yanı sıra Türk halkının TBMM'ye ve onun ordusuna olan güven ve inancı da yükselmişti. Askerî başarıların etkisi yurt içinde ve dışında kendisini göstermiş; yerli ve yabancı kimselerce tebrik edilmiş, bu tebriklerin bazıları Mustafa Kemal Paşa tarafından yanıtlanmıştı. Yine bu zaferden sonra Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya şu tebrik telgrafını çekmişti.⁸⁷⁷

⁸⁷³ İnönü, *a. g. e.*, 205.

⁸⁷⁴ İzzet Öztoprak, "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu", *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, VI, Ankara, 2002, 81.

⁸⁷⁵ İnönü, *a. g. e.*, 233.

⁸⁷⁶ İnönü, *a. g. e.*, 238.

⁸⁷⁷ Kinross, *a. g. e.*, 315.

“Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebeleri'nde üzerinize yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin İstiklâl ve varlığı, dâhice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İstilâ altındaki talihsiz topraklarımızla birlikte bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azminizin ve vatanseverliğinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu. Adınızı tarihin şeref abidelerine yazan ve bütün millete size karşı sonsuz bir minnet ve şükran duygusu uyandıran büyük gazâ ve zaferinizi tebrik ederken, üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleriyle dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parıltılarıyla dolu bir geleceğin ufku da baktığını ve hâkim olduğunu söylemek isterim.”

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında Yunanlılar; İnönü, Kütahya ve Döğer mevziini tutmuş olan Türk kuvvetlerini güney kanattan kuşatmak üzere 8 Temmuz'da ileri harekâta geçtiler. 14–18 Temmuz günlerinde Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Ancak personel ve lojistik bakımdan üstün durumda olan Yunan kuvvetleri karşısında bu mevzilerde kesin bir sonuç elde edilemeyeceği anlaşınca geri çekilmenin uygun olacağı düşünüldü. Böylece Batı Cephesi birlikleri, 18 Temmuz 1921 akşamı Eskişehir'in doğusu Seyitgazi hattına çekildi. Ancak düşman kesin sonuca ulaşmak için ileri harekâtını sürdürerek Eskişehir'in güney kesimine yanaştı ve 20-21 Temmuz akşamı bütün cephede Türk kuvvetleriyle temasa geçti. Yunan kuvvetlerinin aldığı mevzi durumu, Türk taarruzu için uygun bir durum olarak değerlendirildi ve Türk kuvvetleri 21 Temmuz'da Yunan güçlerine karşı Eskişehir istikametinde taarruza geçti.

Taarruzun ilk saatlerinde Türk Ordusu başarılı oldu. Ancak Yunan Ordusu toparlanarak Türk taarruzunu durdurdu. Türk kuvvetleri, mevzileri tutmakla birlikte, Yunanlıların cephenin yan ve gerilerinde gittikçe etkili olmaları üzerine, geri çekilmek zorunda kaldılar. 21 Temmuz'da başlayan Eskişehir Muharebesi Batı Cephesi birliklerinin 25 Temmuz'da Sakarya gerisine çekilmesiyle sona erdi. Bu durum hiç kuşkusuz mecliste büyük bir tedirginliğe yol açtı. Milletvekilleri Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlığı kendi üzerine almasını istiyordu. Böylece Mustafa Kemal Paşa, bu yetkiyi üzerine aldı ve Türk Ordusu'nun başına geçti. Sakarya Meydan

Muharebeleri'nde ve Başkomutanlık Meydan Savaşları'nda Yunan Ordusu'nu yenerek 9 Eylül'de Türk Ordusu İzmir'e girdi.

Bundan sonra Kurtuluş Savaşı'nın askerî dönemi bitmiş, diplomatik dönemi başlamıştı. Artık 15 yıldır savaştan Türk milletinin bir an önce barış yapmaya ihtiyacı vardı. Böylece Mudanya'daki barış görüşmeleri İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk tarafı ve İtilaf Devletleri arasında başladı. İsmet Paşa, İngilizler için "*Biz hiçbir suretle onların sözlerine inanmıyorduk.*" diyordu.⁸⁷⁸ Ama yine de Mudanya Mütarekesi büyük ölçüde Türk tarafının isteklerine göre şekillendi.⁸⁷⁹ Konferans son tarihi toplantısını 11 Ekim 1922 günü sabaha karşı saat 03.00'da yaptı ve hazırlanan anlaşma projesi bir daha okunduktan sonra makinelerle yazılarak sabah saat 06.00'da imza edildi.⁸⁸⁰

İsmet Paşa, Mudanya Mütarekesi'ni imzalarken, diplomasi alanında da ilk önemli başarısını elde etmiş oluyordu. Bundan sonra İsmet Paşa, Türkiye'nin bağımsızlığını onaylayacak olan Lozan Konferansı'nda Türkiye'yi temsil edecek ve yaşamının en parlak sınavlarından birini verecektir.⁸⁸¹ Şevket Süreyya Aydemir'in de vurguladığı gibi, "*yakın tarihimizde bir başka müdahalesi olmasaydı bile İsmet Paşa, yalnız Lozan'daki mihnetleri, direnişleri ile unutulması mümkün olmayacak bir yer işgal edebilirdi.*"⁸⁸²

Ancak İtilaf Devletleri barış görüşmelerine TBMM Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti'ni de çağırınca 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırıldı.

İsmet Paşa, önceleri Lozan Konferansı'na katılmak istememişti. Bunun nedenini anılarında şu şekilde anlatmıştır:

"Sulh konferansı için Lozan'a gidecek heyete ben fazla ilgi göstermiyordum. Hariciye Vekili vardı, hükümet vardı. Ben, bir büyük seferden sonra, bir de mütareke ile çok gergin askerî ve siyasi vaziyetlerin içinden geçmiş olarak yorgun bir haldeydim. Konferansa gitmek diye bir mesele hiçbir suretle benim zihnimde mevcut değildi. Bir aralık, Atatürk, konferanstan bahsetti. Hiç alaka göstermedim. O günlerde Karabekir

⁸⁷⁸ İnönü, a. g. e., 303.

⁸⁷⁹ Mudanya konferansında görüşülecek ana konular, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa tarafından şöyle tespit edilmişti: Edirne ve Meriç dahil olmak üzere Yunan ordusu ve Yunan idaresinin Trakya'dan çıkarılması, Trakya'nın 20 gün içinde T.B.M.M. hükümetine tesliminin sağlanması, şimdilik Trakya'ya Türk ordularının geçmemesi kabul olduğundan, Trakya'daki Türk idaresinin Yunan ve diğer saldırılardan korunması için tedbirler alınması, Türk ordularının durduğu hatların belirtilmesi, harekâtın tatili sırasında taraflarca berkitme yapılmaması, Türk ve Müslüman halk üzerinde baskı yapılmaması. (bkz: Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 1972,126.)

⁸⁸⁰ Enver Ziya Karal, Birinci Cihan Harbi'nden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları. İstanbul 1959, 61.

⁸⁸¹ İnönü, a. g. e., 12.

⁸⁸² İnönü, a. g. e., 318.

ile yaptığım bir konuşmayı hatırlıyorum. Karabekir ile münhasıran bu mesele için konuşmuş değiliz. Bursa'da bulduğumuz zaman, her şeyden bahsederek yaptığımız mutlak sohbetlerden birinde, Lozan Konferansı'na gidecek heyetten bahsediliyordu. Benim Lozan Konferansı'na gitmem ihtimali sızmış olacak ki, Karabekir buna değinerek, Lozan Konferansı'na askerlerin gitmesi kesin olarak yanlıştır, dedi. Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır diyor ve bu memlekette askerden başka kimse yok mu, diye soruyor ve cevabını veriyordu. Karabekir'in bu konuşmasından, ben ima ediliyormuşum gibi bir mana çıkararak kendisini teskin etmek istedim. Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum, askerî vazifem bitmiş, istirahata hak kazanmış bir adam vaziyetindeyim, tarzında konuşuyordum. Rusların konferansa gidip gitmeyecekleri bugünlerde belli değil. Onların konferansa gitmesini biz istiyorduk. Fakat davet edilip edilmeyecekleri henüz meçhul. Böyle bir durum var. Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü Muahedesi'ni yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansı'na gittikleri takdirde kendisinin başmurahtas olmasını şart görüyor. Onda böyle bir hava sezdim. Konuşmasında kendisinin konferansa gitmesi düşünülüyormuş tarzında bir zihniyetin muhakemesi vardı. Böyle bir husus söz konusuymuş gibi bunları anlattı. Konuşmamızda mesele böyle kaldı. Ertesi gün tekrar buluştuk. Konuştuğumuz zaman Atatürk, Lozan Konferansı için bana karşı daha ciddi tavır almaya başladı. Lozan'a senin gitmen lazımdır, şeklinde konuştu. Cevap olarak hükümet var, Hariciye Vekili var, vazife de onundur, dedim. Hariciye Vekili de seni istiyor, dedi. Hakikaten konferansa gitmeye hiç niyetim yok. Olmaz dedim, istemiyorum dedim.”⁸⁸³

İsmet Paşa'nın Türk tarafının haklarını savunmak için meslekten yetişmiş bir diplomat olması gerekmiyordu. Kaldı ki onun bu konumu, Türk tarafının aleyhine değil, lehine olmuştur. Üstelik Fransızca ve Almanca olmak üzere iki yabancı dil biliyordu. Dünya siyasetine yabancı değildi. Sezgileri güçlüydü. Gerçi İsmet Paşa, amatör oluşunun kendisini zaman zaman güç durumunda bıraktığından söz etmektedir. Sözelimi kapitülasyonlar konusunda uğradığı güçlüğü "biraz da askerlikten gelip amatör olarak diplomatlık yapmamdan doğmuştur" demektedir. İsmet Paşa'nın başkanlığında ikinci delege Rıza Nur ve danışmanlardan oluşan Türk Murahhas Heyeti Lozan'a gitmek üzere 4 Kasım'da Ankara'dan ayrıldı.⁸⁸⁴ Konferans bir haftalık gecikmeyle 20 Kasım 1922'de

⁸⁸³ İnönü, a. g. e., 318.

⁸⁸⁴ İnönü, a. g. e., 318.

saat 16'da İsviçre Konfederasyonu başkanı Mr. Haab'ın konuşmasıyla Mont Benon gazinosunda açıldı. Haab, konferansın Yakındoğu anlaşmazlıklarına son verecek bir barış girişimi olduğunu belirterek sözlerine şöyle devam etti. "*Dilerim ki, Türk-Yunan Savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir parçasını yakıp yıkmış olan ve uğursuz etkileri, hem yenenlerin hem yenilenlerin gelecek kuşaklarında sürüp gidecek trajedyanın son perdesi olsun...*"⁸⁸⁵ Antlaşma imzalandıktan sonra yurda dönen İsmet Paşa gazetecilere şu demeci vermiştir:

"Hamdolsun, milletimize, memleketimize kavuştuk; memleketimize sulh ile döndüğümüzden dolayı çok seviniyorum. Hasretimiz çok sürdü. Lozan'dan bahsedecek birşey yok. Hepsini biliyorsunuz, İşte sulh oldu. Sulh yeni ve büyük vazifelere başlamak demektir. Şimdi o kapıyı açtık. Bu imtihanı vereceğiz, bu imtihanda da behemehal muvaffak olacağız. Ve olmamız lâzımdır Ve artık bundan sonra da rahat rahat çalışabiliriz." Gazetecilerin Meclis Antlaşmayı ne zaman tasdik edebilir şeklindeki bir sorusunu, İsmet Paşa: Ankara'ya gider gitmez muahedeyi Meclis'e vereceğiz".⁸⁸⁶

İsmet Paşa, Lozan Barış Antlaşması'nın meclis tarafından onaylanması sırasında antlaşmanın eksiklerle dolu olduğunu belirten çeşitli muhalif görüşlerin ortaya çıkması sonrasında mecliste şu konuşmayı yapmıştır:⁸⁸⁷

"Arkadaşlar! Lozan Konferansı milletimizin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir imtihandır.... Sulh muahedenamesi ve merbutu olan senedat hakkında, günlerden beri arkadaşlarım birçok tenkidat yaptılar. Heyet-i umumiyesi hakkında mücmel bir fikir vermek isterken arkadaşlarımın hitabelerinde temas ettikleri birçok nikata da cevap vermiş olacağım, zannediyorum... Arkadaşlar... Osmanlı İmparatorluğu aksamından olduğu halde hudutlarımız haricinde birçok dindaşlarımızı bırakıyoruz. Daima kemal-i fahr ile ve kemal-i saffet ile ilân edebiliriz ki, bugün millî hudutlarımız haricinde kalan dindaşlarımıza karşı Türk milleti gördüğünden daha fazla vefa ve samimiyet göstermiştir. En dar zamanlarda, hatta kendilerinden müşkülât gördüğümüz zamanlarda dahi onların selametlerini saffet-i derun ile temenni etmekten başka bir gaye takip etmedik. Bugün de temennimiz kendi muhitleri ve milliyetleri dâhilinde selamet ve saadet içerisinde yaşamalarıdır. Büyük bir imparatorluğun inkisamı karşısında bütün cihana karşı yalnız kendi kuvvetiyle uğraşmaya mecbur kalan millî

⁸⁸⁵ İnönü, a. g. e., 318.

⁸⁸⁶ Cemal Avcı, "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü Demeçleri, (10 Ağustos 1923- 23 Ağustos 1923)" *Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, XII, Ankara, 1993, 343.

⁸⁸⁷ Avcı, a. g. m., 346.

Türkiye daha başka bir vaziyet alamazdı, ittihaz ettiğimiz zarurî hareket bu idi. Herkese ve herkese karşı vazifesini bihakkin ifa etmişlerin istirahat-ı vicdaniyesi ile çıkabiliriz”

Şevket Süreyya Aydemir, artık Lozan Antlaşması’ndan sonraki Türkiye’nin siyaset sahnesinde İsmet Paşa’yı “*İkinci Adam*” olarak nitelendirir. 11 Ağustos 1923’te II. Meclis toplandığında Malatya Mebusu olan İsmet Paşa Başbakan seçilmiştir. Onun bu başbakanlık görevi 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanından sonra da devam etmiştir.

Bu dönem, İsmet Paşa için de sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özellikle bu dönemde İsmet Paşa ile Rauf (Orbay) Bey arasında birtakım gerginliklerin yaşandığını görmekteyiz. Rauf Bey, Lozan Antlaşması’nın hükümleri konusunda İsmet Paşa’yı eleştirmiştir. Nitekim Rauf Bey İsmet Paşa’nın Lozan görüşmelerindeki durumu idare tarzını beğenmiyor ve sürekli “*İsmet Paşa bu işi beceremeyecek!*” diyordu.⁸⁸⁸ Aynı zamanda antlaşmanın imzalanmasının ardından İsmet Paşa’nın yurda döndüğü sırada onu karşılamamak için Ankara’dan ayrılmıştır.⁸⁸⁹ Yine Cumhuriyet’in ilanını Rauf Bey, “*aceleye gelen bir durum*” olarak yorumlamıştır.⁸⁹⁰ Bu konuda İsmet Paşa, Rauf Bey ile kesin bir görüş ayrılığı içerisine düştüğünü belirtmektedir.⁸⁹¹ Bu görüş ayrılığı 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşuna kadar devam edecektir.

8 Kasım 1924’te başbakanlıktan ayrıldı ve daha sonra Şeyh Sait İsyanı nedeniyle yeniden aynı göreve getirildi. Soyadı Kanunu çıkınca Atatürk kendisine İnönü soyadını verdi. 15 yıl başbakanlıkta bulunduktan sonra, bazı görüş ayrılıkları nedeniyle hükümetten ayrıldı. Mustafa Kemal Atatürk ile arasında oluşan bu görüş ayrılıklarını İsmet İnönü şöyle açıklıyor:

“36 senesi ve 37 olayların gittikçe birikerek yorgunluk ve gerginliğin artması devridir. Türlü meselelerden Atatürk ile aramızda münakaşalar çıkmıştır. Bunların en büyüğü Hatay meselesinde oldu. Hatay meselesinde, Hatay’da Türklerin içinde bulunduğu hayatın tahammülsüzlüğü ve Fransızların, Suriyelilerin Hatay konusunda gösterdikleri olumsuz siyaset Atatürk’ü daima meşgul ediyordu. ... Atatürk ile Hatay konusunda İstiklâl Savaşı’nda değil, 1936- 37’de çok münakaşa ettik. Uzun sürdü.”⁸⁹²

Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü arasındaki gerginlik uluslar arası politikada da

⁸⁸⁸ Soyak, a. g. e., 160.

⁸⁸⁹ İnönü, a. g. e., 430.

⁸⁹⁰ Soyak, a. g. e., 444.

⁸⁹¹ Soyak, a. g. e., 447.

⁸⁹² Soyak, a. g. e., 541-542.

kendini göstermektedir: İtalyan denizaltıları kendilerine İspanyol süsü vererek Akdeniz’de ticaret gemilerini batırmaya başlayınca, Türkiye de Mustafa Kemal Atatürk’ün talimatı üzerine Nyon Konferansı’nda bu korsanlık olaylarına karşı kurulan uluslar arası devriye kuvvetiyle işbirliği yaptı ama İsmet İnönü İtalyanlarla savaşa neden olabilecek böyle bir antlaşma yerine her milletin kendi karasularını denetlemesini uygun buluyordu.⁸⁹³ İkisinin arasındaki gerginlik bir akşam Çankaya’da ayyuka çıktı. Bir bira fabrikası sorunu yüzünden ikisi arasında gerginlik yaşanınca İnönü, sinirlerine hâkim olamayarak, “*Bu ülke daha ne kadar bir sarhoş masasından yönetilecek?*” diye parladı.⁸⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk’te ona “*seni bu mevkiye getirenin bir sarhoş olduğumu unutuyorsun galiba.*” cevabını verdi. Bu konuyu Celal Bayar’ın başbakan olması takip etti. Celal Bayar’ın başbakan olmasını Kılıç Ali, İsmet İnönü’nün artık ikinci plana düşmesi olarak göstermektedir.⁸⁹⁵ İnönü’nün Atatürk’ün çevresi tarafından pek sevilmediği bilinmektedir.⁸⁹⁶ Kinross, bunun nedenini mevki ve güç peşinde koşan insanların İsmet İnönü’yü Atatürk’ün çevresine yaklaştırmamasına bağlamaktadır.⁸⁹⁷ Yine Cemil Koçak, bu gerginliğin gerekçesi olarak Atatürk’ün İnönü Hükümeti üzerinde etkinliğini artmasının İsmet İnönü tarafından istenmemesini göstermektedir.⁸⁹⁸ Bu da 1930’lu yıllarda Atatürk ve İnönü’nün artık yönetimi paylaşmak istemediklerinin bir kanıtıdır. Ama yine de İnönü ve Atatürk arasındaki ilişki sürmektedir. İsmet İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra bile Atatürk ona İş Bankası’ndaki kendi hesabından her ay 3.000 lira ödemiştir.⁸⁹⁹ Atatürk, 1938 yılının başlarında, hastalığının ilerlemesi nedeniyle Dolmabahçe’de iken, İnönü kendisini ziyaret etmiştir.⁹⁰⁰

Mustafa Kemal Atatürk’ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesinin ardından İsmet İnönü cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatının ardından İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle Türkiye’de Millî Şef dönemi adı verilen yeni bir dönem başlamıştır. Aydemir’e göre “*Milli Şef*” unvanıyla İnönü, Mustafa Kemal devrimlerinin devamlılığını sağlayacaktı.⁹⁰¹ Pek tabii ki İsmet İnönü’nün Milli Şef dönemi, İkinci Dünya Savaşı’nın gölgesinde devam

⁸⁹³ Kinross, *a. g. e.*, 559.

⁸⁹⁴ Kinross, *a. g. e.*, 559.

⁸⁹⁵ Turgut, *a. g. e.*, 627.

⁸⁹⁶ Kinross, *a. g. e.*, 559.

⁸⁹⁷ Kinross, *a. g. e.*, 559.

⁸⁹⁸ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi, (1938-1945)*, İstanbul, 2010, 52.

⁸⁹⁹ Koçak, *a. g. e.*, 99.

⁹⁰⁰ Koçak, *a. g. e.*, 182.

⁹⁰¹ Aydemir, *İkinci Adam*, II-.31.

etmişti. Türkiye savaşa giden süreçte zaman zaman çelişen dostluklarını bağdaştırmaya çalışırken özellikle olası bir savaş durumunda kendisini doğrudan savaşa çekebilecek düzenlemelerden kaçındı. Sadece karşılıklı saldırmazlık ve güvenlik taahhütleri içeren anlaşmalar imzalayarak Avrupa’da beliren gruplaşmalara dâhil olmadan sınırlarının güvenliğini garanti altına almaya çalıştı. Bu çerçevede Eylül 1939 itibariyle Türkiye’nin savaş boyunca dış politikasına sınırlamalar getirilebilecek geçerli uluslar arası taahhütleri içerisinde sadece Balkan Paktı Türkiye için belirli şartlarda savaşa katılma mecburiyeti getiriyor, diğerleri böyle bir yükümlülük içermediği gibi üstelik saldırmazlık öngörüyordu. Savaş sırasında izlenen denge politikası sayesinde Milli Şef ülkeyi savaş dışında tutmak için uğraşıyordu. Ancak 1943 yılı Türkiye için zor bir yıl oldu. Adana’da Churchill ile İsmet İnönü arasında 30 Ocak ve 1 Şubat arasında yapılan görüşmelerde Müttefikler en geç 1943 yılının sonunda Türkiye’yi savaşa sokmak için gayret gösterdiler. Savaşın sonu yaklaştıkça Türk dış politikası çok tehlikeli bir devreye giriyordu. Bir yandan Almanya tehlikesi atlatılmaya başlansa da Sovyetler Birliği bu kez büyük bir tehdit olarak görülüyordu.⁹⁰² Savaş eski Sovyet-Türk yakınlığını silip süpürmekle kalmamış, Sovyetlerin Boğazlar üzerinde ki tarihi kavgasını yeniden canlandırmıştı. Bu yüzden Ankara 1943 ve 1944 yılında İngiltere ve Amerika’yı savaş sonrasında oluşabilecek bir Sovyet tehdidine karşı uyarmıştır.⁹⁰³ Fakat Türkiye savaşın sonuna doğru yalnız bırakılmıştır. Müttefikler savaş sonrası düzenini belirleyecek San Francisco Konferansı’na katılacak ülkelerin en geç 1 Mart 1944 tarihinde Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmeleri gerektiğini beyan etmişlerdir. Buna yönelik Türkiye 23 Şubat 1945’te her iki ülkeye de savaş ilan etse de savaşın galipleri artık belli olduğundan Türkiye bir çatışmaya girmemiştir.

Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı boyunca izlediği politika birçok açıdan ilkesiz görünse de izledikleri tam anlamıyla bir denge politikasıdır. Gerçekten de bu savaş Batı’nın kendi kendine başlattığı bir savaş olmakla birlikte Türkiye’nin bu savaşta bir yeri yoktu. Savaşın sonra İkinci Dünya Savaşı’nı kazanan Müttefikler dünyaya Batı demokrasisini yaymak için uğraştılar.

İsmet İnönü CHP’nin 10 Mayıs 1946 tarihinde yapılan olağanüstü kurultayındaki “*Büyük Kurultay... Benim ‘Değişmez Genel Başkan’ vasfım üzerinde de bir karar almaya davet olunacaktır. Teklif benimdir ve şudur: Her büyük seçimden*

⁹⁰² Selim Diringil, *Denge Oyunu- İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Dış Politikası*, İstanbul, 2004, 81.

⁹⁰³ Diringil, *a. g. e.*, 81.

önce, *Büyük Kurultay, partimizi seçime götürecektir olan başkanı tayin edecektir. Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine parti tarafından değiştirilmek imkânının esas kaide olarak gelecek için iyi bir güvence görüyorum*” ifadesiyle artık Milli Şef sıfatından vazgeçileceğini belirtmiştir.⁹⁰⁴ Kurultayda İsmet İnönü’nün bu konuşmasının ardından 25 kişilik Tüzük Komisyonu’nca “*Değişmez Genel Başkan*” ibaresi “*Genel Başkan*” olarak değiştirilmiş ve Genel Başkan’ın dört yıl süre ile parti milletvekilleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰⁵ 1945 yılı ortalarından itibaren birçok siyasi parti kurulmuştur. 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde CHP %40, DP ise %52 oy aldı. Bunun üzerine CHP iktidarı DP’ye bırakırken, İsmet İnönü de cumhurbaşkanlığından ayrıldı ve ana muhalefet partisi genel başkanı olarak siyasi yaşamını devam ettirdi.⁹⁰⁶ 27 Mayıs askerî müdahalesinden sonra Kurucu Meclis üyeliğine seçildi ve 10 Kasım 1961 tarihinde başbakanlığa atandı.⁹⁰⁷ 1965 yılında bu görevden ayrıldıktan sonra milletvekili olarak siyasi yaşamını sürdürdü. 1972’de toplanan CHP Kongresi’nde kendi desteklediği grubun Bülent Ecevit’in listesi karşısında yenilgiye uğraması üzerine, genel başkanlık ve milletvekilliğinden istifa etti. 25 Aralık 1973’te vefat eden İnönü, Anıtkabir’e defnedildi.

4.10.2. Kişiliği

İsmet İnönü, Türk siyaset ve askerî tarihinin en önemli kişiliklerinden biri olarak Türk tarihine damgasını vurmuş bir komutan ve siyaset adamıdır.

İsmet İnönü, yaşam boyunca kendini yenilemeye adanmış mükemmeliyetçi bir şahıstır.⁹⁰⁸ Temiz, düzenli, bakımlı ve iyi giyimliydi.⁹⁰⁹ İlişkilerinde ise hoşgörülü, konuksever, dikkatli ve uygardı. Onun yaşamında özellikle eşi Mevhibe Hanım’ın önemi büyüktür. Eşi için her zaman “*Yenik düştüğüm, kendimi yalnız, terk edilmiş ve güçsüz bulduğum zamanlarda eve gelince eşimin gözlerini arardım. O gözlerin bana güven ve benimle övünç dolu olduğunu görünce dünyalar benim olurdu*” yorumunu yapardı.⁹¹⁰ İsmet İnönü’nün kişilik olarak birçok özelliğinden söz edilebilir. İnönü, hayatı boyunca çalışkanlığıyla, her zaman kendini yenileyebilmesiyle ve olayları ve

⁹⁰⁴ Aydemir, *İkinci Adam*, II- 313

⁹⁰⁵ Baykara, *a.g.e.*, 144-145.

⁹⁰⁶ *a.g.e.*, 146-147.

⁹⁰⁷ *a.g.e.*, 165.

⁹⁰⁸ Necdet Uğur, *İsmet İnönü*, İstanbul, 2010, 10.

⁹⁰⁹ Uğur, *a.g.e.*, 11.

⁹¹⁰ Uğur, *a.g.e.*, 11.

konuları derinlemesine analiz etmesiyle meşhurdu. İnönü kariyerinin başlangıcında itibaren, bütün görevlerinde ve hizmetlerinde ciddiyetiyle ve yapabileceğinin en iyisini yapmasıyla dikkatleri üzerine çekti.⁹¹¹

Tam bir klasik batı müziği tutkunu olan İnönü, Birinci Dünya Savaşı sırasında tanıştığı bu sanatla ilişkisini ömrü boyunca kesmedi.⁹¹²

Gerektiğinde önyargılara karşı çıkardı. Ucuzluğa, kolaycılığa ve sahteciliğe karşı çıkmıştır. *“İçinde bulunduğum işlerde ya olumsuz çalıştığım söylenir veya hiçbir şey söylemek kabil değilse, hiç bahsolunmaz. Onlar tamamıyla unutturulmak istenir. Suç denebilecek yerme konuları hiç ilgim olmadığı halde mutlaka bana yüklenmek istenir. Ve senelerce uğraşırlar... Başlangıçta çok rahatsız ediyordu. Sonra alıştım. Alıştım ve cemiyetimize mahsus bir hastalık sayarak mukavemetimi daima biledim ve besledim.”*⁹¹³

İsmet İnönü çetin bir özeğitimciydi. İyiye de kötüye de kendini hazırlamıştı. Bilenmiş, pişmiş ve çeliklenmiş beklerdi.⁹¹⁴

Kurtuluş Savaşı kadrolarındaki tarihsel görev yapıyor olmak bilinci onda da vardı. Bu konuda *“Bir büyük imparatorluğun çökmekte bulunduğu kaygısı ve memleketi kurtarmak ödevinde olduğumuz düşüncesi bizim gençlik yıllarımızın en unutulmaz hatırasıdır. Altmış sene bu hislerin, heyecanları, ümitsizlikleri ve zafer günleri içinde geçmişti”* demiştir.⁹¹⁵

İnönü gündelik politikanın iniş çıkışlarından etkilenen bir devlet adamı değildi. Kısa dönemde başarı kazanmak için küçük hesaplar yapanları, fırsatçıları, tarihe karşı sorumsuzları hemen tanırdı.⁹¹⁶ Uzun yaşamın verdiği olağanüstü bir birikimi vardı ve her konuda tam bir zamanlama ustasıydı.⁹¹⁷

⁹¹¹ Uğur, a.g. e., 11.

⁹¹² Uğur, a. g. e., 82.

⁹¹³ Uğur, a. g. e., 11-12.

⁹¹⁴ Uğur, a. g. e., 12.

⁹¹⁵ Uğur, a. g. e., 67.

⁹¹⁶ Uğur, a. g. e., 73.

⁹¹⁷ Uğur, a. g. e., 74.

4.11. Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa

4.11.1. Hayatı

Mustafa Fevzi Çakmak, 12 Ocak 1876'da⁹¹⁸ İstanbul Cihangir'de dünyaya geldi.⁹¹⁹ Annesinin adı Hatice Hesna, babasının adı ise Ali Sırrı Efendi'dir.⁹²⁰ Öğrenimine başlamadan önce Fevzi Bey, dedesi Bekir Efendi'den Farsça ile Arapça öğrenmiştir.⁹²¹ Fevzi Bey, ilköğretimine Rumeli kavağı Sadık Hoca Mahalle Mektebi'nde başlamıştır. Burada her mahalle mektebinde olduğu gibi dualar, dini bilgiler, okuma ve yazma öğrenmiştir.⁹²² Oradan Sarıyer'deki Tedrise-yi Hayriye Okulu'na geçmiştir.⁹²³ Burası modern eğitim veren özel bir okuldur. Bu dönemde okuduğu Sümbülzâde Vehbi'nin Tuhfe-i Vehbi adlı Farsça- Türkçe sözlüğünün bazı bölümlerini ezberlemiş ve yaşlılığında dahi bu bölümleri rahatlıkla tekrarlamıştı.⁹²⁴

1886 yılı Fevzi Bey'in yaşamında bir dönüm noktasıdır.⁹²⁵ Amcası Hasan Vasfi Bey'in evlenmek üzere Selanik'ten İstanbul'a gelmesiyle birlikte zaten üzerinde düşündüğü askerlik mesleğini seçmeye kesin olarak karar vermiştir.⁹²⁶ Hasan Vasfi onu cesaretlendirmekle kalmamış Selanik'teki askerî rüştiyede eğitim alması konusunda onu cesaretlendirmişti. Amcası Hasan Vasfi evlendikten sonra yeğeni Mustafa Fevzi'yi de yanına alarak onun Selanik'te askerî eğitim almasını böylelikle sağlamış oldu.

Selanik'te geçen dönem Fevzi Bey'i oldukça derinden etkilemişti. Ailesinden uzaklaşarak birçok yenilikle dolu olan bu kentte yaşaması onun fikir dünyasını da etkisi altına almıştı. O yıllarda Selanik, imparatorluğun kültürel ve etnik çeşitliliğinin, hareketli fikir hayatının yaşandığı kozmopolit bir tablo çizmekteydi. Selanik'teki askerî rüştiyeyi bitiren Fevzi Bey, İstanbul'a geri döndü. Burada Soğukçeşme Askerî Rüştiyesi'ne kayıt oldu.⁹²⁷ Aynı zamanda burada dedesinden İslam felsefesi, tasavvuf,

⁹¹⁸ Fevzi Çakmak'ın kesin doğum tarihini gösteren en eski belge 2 Aralık 1943'te yaklaşmakta olan emekliliği için hazırlanmıştır. Bu belge için doğum tarihini Çakmak, 12 Kanunisani (Ocak) 1876 olarak göstermiştir. (bkz: Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, s. 54.) Emekli Sandığı arşivi Nüfus kayıtlarında ise doğum tarihi 1292 senesi yazılıdır (bkz: Emekli Sandığı Arşivi, A0095902 numaralı dosya içerisinde; Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü, Cihangir Mahallesi, Cilt: 008/01 Sayfa: 3 Kütük Sıra No:11 numaralı belge)

⁹¹⁹ Nusret Baycan, "Mareşal Fevzi Çakmak", Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi, XVI, Ankara, 1989, 177.

⁹²⁰ E.S.A., A0095902 numaralı dosya. Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü, Cihangir Mahallesi, Cilt: 008/01 Sayfa: 3 Kütük Sıra No:11 numaralı belge.

⁹²¹ Nilüfer Hatemi, *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri*, İstanbul 2010,39.

⁹²² Hatemi, a . g . e . , 40.

⁹²³ Baycan, a . g . m . , 178.

⁹²⁴ Hatemi, a . g . e . , 40.

⁹²⁵ Hatemi, a . g . e . , 40.

⁹²⁶ Hatemi, a . g . e . , 40..

⁹²⁷ Hatemi, a . g . e . , 40.

divan edebiyatı aldı ve Namık Kemal, Celalettin Rumi, Ahmet Mithat ve Şinasi'nin eserleri ile tanıştı.⁹²⁸ Bu okulu bitirdikten sonra ise öğrenimine Kuleli Askerî Lisesi'nde devam etti. 1893'de Kara Harp Okulu'na geçti.⁹²⁹ Burada piyade sınıfı öğrencisi oldu.⁹³⁰ Bu okulda istibdat karşıtı çalışmalara katılarak gizli bir hücre kurdu.⁹³¹

Fevzi Bey'in kurduğu hücrede benzerlerinde olduğu gibi görev paylaşımı vardır: Haber alma, haber dağıtma ve irtibat noktası olarak değişik kimseler görevlendirilir. Gruba katılanlar hücre dışında kimseye bilgi vermemeye yemin ettirilirler. Gizlilik esasına dayanan çalışmalarda aynı hücredekileri kimselerin tamamını sadece bir üyenin bilmesine izin verilir. Fevzi Bey'in hücresi ise kendisiyle birlikte 5 kişiden oluşmaktadır.⁹³²

8 Ocak 1896'da Piyade subayı olarak Harp Okulu'ndan mezun olan Fevzi Bey başarı derecesi nedeniyle kurmay sınıflarına devam hakkını kazanmış, 16 Mart 1897'de üsteğmenliğe yükselmiş, 25 Aralık 1898'de de kurmay yüzbaşı olarak Harp Akademisi'ni bitirmiş ve Genelkurmay 4. Şube'ye atanmıştı.⁹³³

Onun başarılı öğrencilik yılları, Osmanlı Devleti'nde yönetimin en bozuk olduğu döneme rastlar. Birbirini takip eden harpler, iç ayaklanmalar, ekonomik ve sosyal durumun her gün biraz daha kötüye gitmesine neden olmuş, güçsüz ve yeteneksiz bir idare elinde işlemez hale gelen sistem içerisinde millet perişan olmuştu.⁹³⁴ Üsteğmen Fevzi Bey, Milli Mücadele kadrosunun diğer üyeleri gibi böyle bir ortamda yetişti. 1898'de kurmay yüzbaşı olarak ordu saflarına katıldı.⁹³⁵ 3 ay boyunca Harbiye Nezareti'nde çalıştıktan sonra 1899 Nisanında Metroviçe'de 18.Nizamiye Tümeni Kurmay Subaylığı'na atandı.⁹³⁶ 1902'de ise Makedonya isyanının bastırılmasında görev yaptı.⁹³⁷ 1906 yılında Albay rütbesine terfi ettikten sonra ertesi yıl Meşrutiyet'in ilanından sonra 35. Tugay Komutanlığı görevine tayin edildi.⁹³⁸ 7 Ağustos 1909'da çıkartılan Tasfiye-i Rütbe Kanunu gereğince ve emsaline göre erken terfi ettiği gerekçesiyle rütbesi binbaşılığa indirilmiş; 27 Temmuz 1910'da da Mürettep Kosova

⁹²⁸ Hatemi, *a. g. e.*, 40.

⁹²⁹ Baycan, *a. g. m.*, 179.

⁹³⁰ Hatemi, *a. g. e.*, 49.

⁹³¹ Hatemi, *a. g. e.*, 49.

⁹³² Hatemi, *a. g. e.*, 43.

⁹³³ Baycan, *a. g. m.*, 180.

⁹³⁴ Baycan, *a. g. m.*, 180.

⁹³⁵ Fevzi Çakmak, *Büyük Harp'te Şark Cephesi Harekâtı*, (haz: Ahmet Tetik) 2011,6.

⁹³⁶ Çakmak, *a. g. e.*,6.

⁹³⁷ Çakmak, *a. g. e.*,6.

⁹³⁸ Çakmak, *a. g. e.*,6.

Kolordusu Kurmay Başkanlığı'na atanmıştır.⁹³⁹ 29 Eylül 1910'da tekrar yarıbaylığa yükselmiş, 15 Ocak 1911'de Genelkurmay 5.Şube Müdürlüğü'ne atanmış, İşkodra Kolordusu ve çeşitli birliklerin kurmay başkanlıklarında bulunan Fevzi Bey, 3 Temmuz 1912'de Yakova Tümeni Komutanlığı'na, 6 Ağustos 1912'de Kosova Kuva-yi Umumiyesi Kurmay Başkanlığı'na, 29 Eylül 1912'de Vardar Ordusu Komutanlığı Hareket Şube Müdürlüğü'ne 6 Kasım 1913'de de 2. Nizamiye Tümeni Komutanlığı'na atanmış ve 24 Kasım 1913'de ikinci defa albay olmuştur.⁹⁴⁰

1914 Aralık ayında Fevzi Bey, Ankara'da bulunan 5.Kolordu Komutanlığı'na getirildi; Mart 1915'te generalliğe yükseltildi.⁹⁴¹ Fevzi Paşa tümen ve kolordu komutanlıklarındaki başarılı çalışmaları nedeniyle 2 Ekim 1915'de Harp Madalyası, 18 Kasım 1915'de de Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirildi; 26 Aralık 1915'te kendisine Almanya'nın 2.Demir Salip Nişanı verildi ⁹⁴² Aralık 1915'te yine Mustafa Kemal'in ayrılmasıyla Anafartalar Grup Komutanlığı'na atandı.⁹⁴³ 7 Eylül 1916'da 2. Kafkas Kolordu Komutanlığı'na atandı, bu güne kadarki başarılı hizmetleri nedeniyle, 21 Ekim 1916'da Alman Harp Madalyası verilerek, 11 Kasım 1916'da Muharebe Altın İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirildi, 3 Nisan 1917'de de Avusturya-Macaristan Devleti'nin İkinci Rütbeden Harp Alâmetli Askerî Liyakat Madalyası verildi.⁹⁴⁴ 5 Temmuz 1917'de Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığı'na, 9 Ekim 1917'de de Filistin'deki 7.Ordu Komutanlığı'na atandı.⁹⁴⁵ Ordu Komutanlığındaki başarılı hizmetleri nedeniyle, 23 Eylül 1917'de ikinci Rütbeden Kılıçlı Osmanî Nişanı, 8 Ocak 1918'de 1. Rütbeden Kılıçlı Mecidi Nişanı ile ödüllendirilerek, 19 Haziran 1918'de de kendisine Almanya'nın 1.Rütbeden Kron dö Prus Nişanı verildi.⁹⁴⁶

Suriye-Filistin Cephesi'nde Gazze-Bi'ru's-sebi'- Kudüs-Yay Muharebeleri'nde sevk ve idaresiyle ordu birliklerini imhadan kurtaran Fevzi Paşa, Temmuz 1918'de tümgeneralliğe terfi etti.⁹⁴⁷

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Fevzi Paşa, Aralık 1918'de Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne başkan olarak atandı. Bu dönemde Fevzi Paşa başta

⁹³⁹ Baycan, *a. g. m.*, 80.

⁹⁴⁰ Baycan, *a. g. m.*, 80.

⁹⁴¹ Çakmak, *a. g. e.*, 7.

⁹⁴² Baycan, *a. g. m.*, 181.

⁹⁴³ Çakmak, *a. g. e.*, 8.

⁹⁴⁴ Baycan, *a. g. m.*, 182.

⁹⁴⁵ Baycan, *a. g. m.*, 182.

⁹⁴⁶ Baycan, *a. g. m.*, 182.

⁹⁴⁷ Hatemi, *a. g. e.*, 8.

İzmir'in işgali olmak üzere birçok konuda tavrını gösterdi ve hükümeti uyararak önlem alınmasını istedi. Her türlü işgale karşı silahlı mücadelenin gerekliliğini vurguladı ancak bu hareketleri İtilaf Devletleri tarafından hoş karşılanmayarak baskılar sonucu hükümet tarafından 1.Ordu Müfettişliği'ne atandı.⁹⁴⁸ 3 Şubat 1920'de Harbiye Nazırlığı'na atanmış bu görevinde ve Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde halef, selef olduğu Cevat (Çobanlı) Paşa ile Anadolu'daki harekâtı bütün olanaklarıyla desteklediklerinden Cevat Paşa 16 Mart 1920'de Malta'ya sürülmüş, Fevzi Paşa'yı da makam odasına kadar gelen İngiliz subayları tehdit etmişlerdi.⁹⁴⁹ Bu durumda İstanbul'da daha fazla kalamayacağını anlayan Fevzi Paşa 27 Nisan 1920'de Ankara'ya geldi ve 3 Mayıs 1920'de Kozan Milletvekili sıfatıyla Millî Savunma Bakanlığı'na ve Bakanlar Kurulu Başkan Vekilliği'ne seçildi.⁹⁵⁰ Böylece Milli Mücadele'ye katılmış oldu.

Mustafa Kemal Paşa'ya 5 Ağustos 1921'de TBMM tarafından Başkomutanlık yetkisi verilirken Fevzi Paşa'nın Genelkurmay Başkanlığı'na daha fazla zaman ayırabilmesi için Millî Savunma Bakanlığı görevine Refet (Bele) Bey getirildi.⁹⁵¹ Sakarya Meydan Muharebesi'nde ve Büyük Taarruz'daki hizmetleri nedeniyle Mareşal unvanı aldı. 27 Mart 1923'te Afganistan Emimi Ala Hazret Gazi Amanullah Han tarafından İtriâli Nişanı ile ödüllendirildi.⁹⁵² Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 14 Ağustos 1923'te 188 oyla tekrar Genelkurmay Başkanlığına seçildi.⁹⁵³

31 Ekim 1924'te milletvekilliğinden ayrıldı. 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak hizmet etti, 12 Ocak 1944'te yaş haddini tamamlayarak emekliye ayrıldı.⁹⁵⁴ 10 Nisan 1950 tarihinde vefat etti.⁹⁵⁵

4.11.2. Kişiliği

Emekli Kurmay Albay Nusret Baycan, Mareşal Fevzi Çakmak hakkında hazırladığı araştırmasında Paşa'nın kişilik özelliklerini şu şekilde özetlemiştir:⁹⁵⁶

“Mareşal Fevzi Çakmak büyük bir asker, Türk ahlâk ve karakterinin seçkin bir siması, sevgi ve şefkatine güvenilen bir komutandı. Kararlarındaki isabet ve yanılmazlık, görüş ve düşüncülerindeki mantık ve doğruluğa dayanırdı. İnandığı

⁹⁴⁸ Hatemi, *a. g. e.*, 8.

⁹⁴⁹ Baycan, *a. g. m.*, 182.

⁹⁵⁰ Baycan, *a. g. m.*, 182.

⁹⁵¹ Hatemi, *a. g. e.*, 12.

⁹⁵² Baycan, *a. g. m.*, 184.

⁹⁵³ Baycan, *a. g. m.*, 184.

⁹⁵⁴ Baycan, *a. g. m.*, 184.

⁹⁵⁵ *E.S.A.*, A0095902 numaralı dosya. Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü, Cihangir Mahallesi, Cilt: 008/01 Sayfa: 3 Kütük Sıra No:11 numaralı belge.

⁹⁵⁶ Baycan, *a. g. m.*, 182.

konuların gerekçeleri çok kuvvetliydi Her türlü koşullar içinde hiçbir zaman karamsar olmamış, iyimserliğini davranış ve görünüşü ile çevresine de aşlamıştı. Konuşmaları sade fakat çok güçlü, pürüzsüz ve sürükleyici idi. Eleştirilerini özdeyişleriyle süslerdi. Çevresiyle ilişkilerinde içtenlik, dürüstlük vardı. Kin tutmazdı. Subayların özellikle kurmay subayların yetişmelerine, kişilik kazanmalarına önem verir, bu alanda çeşitli çalışmalar düzenlerdi. Onların bağımsız fikirler kazanmalarını, sorumluluk duygularının yükselmesini sağlamak için çabalar. Yurt savunması ile ilgili konularda fazla titizlik göstermesi, bazı çevrelerce yadırganmıştır. Ama Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde önemli yurt topraklarının elden çıkmasına tanık olmuş, İstiklâl Harbi'nde yurdun dört yanından saldıran düşmanlarla savaşmış bir milletin Genelkurmay Başkanı için bu titizliği fazla görmemek gerekir. Yaşamı çok sade, yurt sevgisi sonsuzdu. Okumaya çok meraklı olduğundan bürosunda da bu alışkanlığını sürdürürdü. Hastalandığı zamanlarda bile bürosunu terk etmez yandaki odada tedavi görür ve görevini sürdürürdü. Düşünceleri, önlemleri ve uygulamaları karmaşık değildi. Her problemi en basit yoldan, en doğru bir şekilde çözümler ve açıklardı. Otoriterdi; otoritesi korkuya değil, sevgiye dayanırdı. Atatürk ile karşılıklı sevgi ve saygıları sonsuz ve benzersizdir. Atatürk'ün inkılâp ve ilkelerini yaşamı boyunca bütün gücüyle desteklemiştir. Büyük insan ve büyük asker niteliklerini tam olarak temsil eden ve bu aziz yurda büyük hizmetler veren Mareşal Fevzi Çakmak'ın yarım asrı bulan fiili hizmetinin büyük savaşlar bölümü, Balkan Harbi'nde, kolordu ve ordu düzeyindeki birliklerin kurmay başkanlıklarıyla başlayıp, Birinci Dünya Harbi ve bunu takip eden İstiklâl Harbi'nin sonuna kadar on yıl çeşitli cephelerin muharebe meydanlarında sürmüş, bu sürede tümen, kolordu ve ordulara komuta etmiştir. Bu büyük birlik komutanlıklarında kazandığı tecrübeler onu, İstiklâl Harbi'nin çetin ve çok önemli görevlerine hazırlamış, bu mücadelede Atatürk'ün en yakın ve değerli yardımcıları arasında yer alarak millî ordunun yeniden tensik ve teşkilinde, sevk ve idaresinde iç ve dış olayların karanlık günlerinde feragat ve başarı ile çalışmıştır. Özellikle, Sakarya Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Muharebesi'nin hazırlanması, sevk ve idaresinde Başkomutan Atatürk'ün Genelkurmay Başkanı olarak çok değerli hizmetler görmüş ve mesleğinin en yüksek rütbesine erişmiştir. Cumhuriyet idaresinin Genelkurmay Başkanı olarak da Türk Ordusu'nun modern silâhlarla donatılması ve güçlenmesi için yirmi küsur yıl derin bir inanç ve şuurla çalışmıştır. Bu sayede, İkinci Dünya Harbi'nde sınırlarımıza dayanan müstevli ordular Türkiye Cumhuriyeti'ne

taarruz etmek cesaretini gösteremediler. Bu harpten sonraki kötü emelli siyasî tehditlere de devlet, kahraman ordusuna güvenerek tek başına ve bir an tereddüt etmeden büyük bir dayanma gücü ile karşı koydu.”

Özellikle eğitime büyük bir önem veren Fevzi Paşa, 1935 yılından itibaren Harp Akademisi’nde Birinci Dünya Savaşı’nda Doğu Cephesi harekâtını konu alan bir dizi konferans vermiştir. Toplam yedi konferansta Doğu Cephesi’ndeki kara, deniz, hava harekâtlarını ve lojistik destek faaliyetlerini, olayların oluş zaman ve dizinine uygun olarak, haritalar, krokiler ve çizelgelerle ele alıp anlatmıştır.⁹⁵⁷

4.12. İzzettin (Çalışlar) Bey

4.12.1. Hayatı

İzzettin Çalışlar 1882 yılında Ataullah Bey ve Esmâ Hanım’ın en küçük çocuğu olarak Yanya’da dünyaya gelmiştir.⁹⁵⁸ 1901 yılında Mühendishane-i Berri-i Hümayun’u, 1906’da ise Harp Okulu’nu bitirerek, kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur.⁹⁵⁹ İlk görev yeri 17. Seyyar Jandarma Alayı 1. Batarya Komutanlığı ve 21. Alay 1. Tabur Komutan Vekilliği olan İzzettin Çalışlar, 1909 yılında, Hareket Ordusu’nda görev yapmıştır.⁹⁶⁰ 1912-1913 yıllarında Balkan Savaşları süresince, Fatih Redif Tümeni, 14. Nizamiye Tümeni kurmaylıkları yapan, 7 Kasım 1913’de kıdemli yüzbaşılığa yükseltelen İzzettin Bey daha sonra Genelkurmay 3. Şube’de de Edirne Kalesi Komutanlığı’nda görev yapmıştır.⁹⁶¹

Birinci Dünya Savaşı’nda, Çanakkale Cephesi’nde ise Mustafa Kemal ile birlikte Gelibolu’da düşmana karşı savaştı, aynı zamanda hem burada hem de Kafkas Cephesi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın kurmay başkanı oldu.⁹⁶² 1920 yılının Temmuz ayında ise Milli Mücadele hareketine katılmak amacıyla Anadolu’ya geçmiştir.⁹⁶³ Milli Mücadele’de ise önce 20. Kolordu Komutan Vekilliği’ne ardından da 23. Tümen Komutanlığı’na sonra da 61. Tümen Komutanlığı’na atanmış; İsmet Paşa ile birlikte İnönü ve Kütahya Savaşları’na katılmıştır.⁹⁶⁴ 1921 yılında, İzzettin Bey Albay rütbesiyle 1. Grup Komutanı olarak Sakarya Meydan Savaşı’na sonra da Büyük Taarruz

⁹⁵⁷ Çakmak, *a. g. e.*, 12.

⁹⁵⁸ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya, İstiklâl Savaşları*, (Haz. İsmet Görgülü- İzzettin Çalışlar), İstanbul, 1997, 9.

⁹⁵⁹ Çalışlar, *a. g. e.*, 9.

⁹⁶⁰ Çalışlar, *a. g. e.*, 9.

⁹⁶¹ Çalışlar, *a. g. e.*, 9.

⁹⁶² Mango, *a. g. e.*, 626.

⁹⁶³ Mango, *a. g. e.*, 626.

⁹⁶⁴ Çalışlar, *a. g. e.*, 11.

sırasında Afyon'un alışlar köyünde başlayıp zmir'e kadar sürdürdüğü alışlar Muharebeleri'ne katılmıştır.

Cumhuriyet döneminde ise zmir Mahkeme yeliği ve 1923-1924 döneminde Aydın Milletvekilliği yapmış ancak daha sonra askerliği tercih ederek, milletvekilliğinden istifa etmiştir. 3.Ordu Komutanlığı sırasında 1930 yılında orgeneralliğe yükselmiş ve 1939'da emekli olmuştur. 20 Ağustos 1951'de vefat eden zzettin alışlar, Ankara Devlet Mezarlığı'nda yatmaktadır.

4.12.2. Kişiliği

Tüm hayatı savaşlar içinde geçen zzettin alışlar, Osmanlı Devleti, Alman İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun nişan ve madalyalarına hak kazanmış, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından da İstiklâl Madalyası ve Takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁹⁶⁵ alışlar Muharebeleri'ndeki başarisından dolayı Mustafa Kemal tarafından "alışlar" soyadı verilen zzettin alışlar 11 Eylül 1912'de Kevser Hanım ile evlenmiş ve Bedriye, Celal, Seniye ve Gündüz adında dört çocuğu olmuştur.⁹⁶⁶

⁹⁶⁵ alışlar, *a. g. e.*, 11.

⁹⁶⁶ alışlar, *a. g. e.*, 11.

SONUÇ

Milli Mücadele hem içerideki yönetim erkine hem de dışarıdan gelen işgalci güçlere karşı yapılan büyük bir fedakârlık, azim ve inanç önderliğidir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Türk halkı, yurdu düşmandan temizlemekle kalmamış geçmişinin kokuşmuş tüm müesseselerini de kaldırıp atmıştır.

Kendisi ve silah arkadaşlarının üstün askerî kabiliyetleri, her türlü kişisel tutumdan uzak tavırları, milletin İstiklâlîne ilk önceliğin verilmesi, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında oldukça etkilidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti'nin içerisinde yer aldığı İttifak Devletleri grubunun yenilmesiyle, artık bu şahsiyetlerin hayatında bambaşka bir sayfa açıldı. Vatansever, milliyetçi bu askerler, Mondros Mütarekesi'nin yol açacağı felaketleri önceden sezmişler ve İstanbul'dan Anadolu'ya geçerek burada Milli Mücadele'yi başlatmışlardı. Böylece her türlü kişisel ihtiraslar ve hırslar olabildiğince geri plana atılarak Türk milletini içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için canla başla savaşım verdiler.

Ne yazık ki, uyum içerisinde çalışan Milli Mücadele'nin kadrosu, siyasi hayatlarında birtakım ayrılıklar içerisine girmişlerdir. Özellikle cumhuriyetin ilanından sonra Mustafa Kemal Paşa'nın çevresindeki kişilerin değişmesiyle, Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadrodan birçoğunun siyasi hayatlarına belli bir süre ara verdiklerini görmekteyiz. Ancak unutulmamalıdır ki, bu değişimin nedeni kişisel hırs veya çıkar çatışmaları değil, Türk milleti için en doğruyu bulma yolunda gerçekleşen fikir ayrılıklarıydı.

Türk milleti, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarını hiçbir zaman unutmayacak ve onları daima minnetle anacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

Emekli Sandığı Arşivi; A0072141 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, Cilt No: 4881901 numaralı Nüfus Hüviyet Cüzdanı örneğini gösterir belge.

_____ A0072141 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, 24433 no’lu emekli maaşı tahsisini gösterir belge.

_____ A0072141 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, Cilt No: 4881901 numaralı Nüfus Hüviyet Cüzdanı örneğini gösterir belge.

_____ A0072141 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, 24433 no’lu emekli maaşı tahsisini gösterir belge.

_____ A0083.856 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, Cilt No: 7 no’lu nüfus kayıt örneğini gösterir belge.

_____ A0095902 no’lu Sicil Dosyası, Beyoğlu Nüfus Müdürlüğü; Cihangir Mahallesi, cilt: 008/01 sayfa: 3 kütük sıra: 11 no’lu nüfus kayıt örneğini gösterir belge.

_____ A0147189 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, İstanbul Şişli Nüfus Müdürlüğü. cilt: 0023, kayıt: 173 no’lu nüfus kayıt örneğini gösterir belge.

_____ 310036-3-190 no’lu dul ve yetim maaşı tahsisini gösterir belge.

_____ 120110.087 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, 26.12.1931 tarihli nüfus kayıt örneğini gösterir belge.

_____ 120110.087 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, 9.10.1928 tarihli belge.

_____ 120110.087 no’lu Emeklilik Sicil Dosyası, Hüsrev Gerede’nin Nüfus Hüviyet Cüzdanı örneğini gösterir belge.

_____ Bekir Sami Kunduh’a ait 22.II.1949 tarihli nüfus kayıt örneğini gösterir belge.

_____ Bekir Sami Kunduh’a ait, 3.11.1949 tarihli maaş ilmuhbirini gösterir belge.

Makale, yayınlanmamış tez, kitap ve diğer eserler:

ACUN, Fatma; “Tarih Boyunca Pontus”, **Milli Mücadele Döneminde Giresun Sempozyumu**, İstanbul, 1990, s.19-34.

AKÇA, Bayram; “Mustafa Kemal’in Askerlik Hayatında Çanakkale Savaşları’nın Önemi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 21, Sayı. 2 Aralık 2006, s.1-11.

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.

_____ ; **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, Ankara, 2011.

AKYÜZ, Yahya; **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Bilge Yayınları, Ankara 1975.

ALBAYRAK, Mustafa; "Türk- Alman ilişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu Yapımı", **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 6, 1995, s.1-38.

APAK, Rahmi; **Yetmişlik Bir Subayın Anıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ARIKAN, Zeki; "İşgal Sırasında İzmir'de Kurulan Bir Dernek" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 1989, Cilt:2, Sayı: 3, s.355-369.

ARMAOĞLU, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, (Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

ATAY, Falih Rıfkı; **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2010.

_____ ; **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010.

AVCI, Cemal; "İsmet İnönü'nün Lozan Dönüşü Demeçleri, (10 Ağustos 1923- 23 Ağustos 1923)", **Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3 Sayı: 12,1993, s.343- 356.

AVCI, Cemil; "Milli Mücadele Döneminde Türk- Ermeni ve Gürcü İlişkileri", **Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 14, 1994, s.4-12.

AYAN, Ergin; "Alman Subaylarının Hatıralarına Göre Çanakkale'de Mustafa Kemal", **Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi- The Journal of International Social Research**, sayı: 3 /11, 2010, s,90-98.

AYDEMİR, İzzet; **Muharecetteki Çerkes Aydınları**, Ankara,1991.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914**, Remzi Kitabevi, 1993.

_____ ; **Tek Adam**, Cilt: I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

_____ ; **İkinci Adam**, Cilt: I-III) , Remzi Kitabevi, 2011.

BAĞDATLI, Mustafa İsmail; “Kâzım Karabekir’in Uygulamalarında Yaşayarak Öğrenme ve Eğitici Drama,” **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 23, 2010, s.120-131.

BAYAR, Celal; **Bende Yazdım: Milli Mücadeleye Giriş**, Sabah Yayınları, İstanbul, 1997.

BAYCAN, Nusret; “Çeşitli Cephelerde Kâzım Karabekir”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Ankara, Sayı: 11, s.12-19.

_____; “Ali Fuat Cebesoy”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Ankara, 1989, Sayı:14, s.441-454.

BAYKARA, Tuncer; **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, IQ Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

BAYUR, Yusuf Hikmet; “Kuvâ-yı Milliye Devrinde Atatürk’ün Dış Siyasa İle İlgili Bazı Görüş ve Davranışları”, **Belleten**, Cilt: 20, Sayı: 80, 1956, s.670-701.

_____; **Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: I**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

BENHÜR, Çağatay; “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 2008,s.277-313.

BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı yayınları, İstanbul, 1977.

BİLGİN, Deniz; “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyu’nun tepkisi ve bunun Amerikan Basınına Yansıması”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 5 Sayı: 18 s.125-138.

BORAK, Sadi, “Atatürk’ün Biyografisinde Yapılan Yanlışlıklar”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt:1 Sayı:1, 1984, s.277-285.

_____; “Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar ve Kitaplığı”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 25,1992, s.78-87.

CEBESÖY, Ali Fuat; **Sınıf Arkadaşım Atatürk-Okul ve Genç Subaylık Anıları**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2001.

_____; **Milli Mücadele Anıları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010

_____; **Siyasi Hatıralar**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010,

COŞKUN, Alev; **Samsun’dan Önce Bilinmeyen 6 Ay, İşgal, Hüzün, Hazırlık**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇAKMAK, Fevzi; **Batı Rumeli’yi Nasıl Kaybettik?**, (Yayına hazırlayan: Ahmet Tetik) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

_____; **Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı, Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da, İran'da.** (Yayına hazırlayan: Ahmet Tetik) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

ÇALIŞLAR, İzzettin; **On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya, İstiklâl Savaşları,** (Yayına Hazırlayan: İsmet Görgülü- İzzettin Çalışlar), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

ÇAVAŞ, Raşit (ed.); **İnsan ve Asker Kâzım Karabekir,** Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

ÇELEBİ, Mevlüt; **Türk İnkılâp Tarihi,** Özal Matbaası, İzmir, 2007.

ÇELİK, Kemal; “Milli Mücadele’de İç İsyandar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi,** Sayı: 15, Ankara, 2007, s.30-46.

ÇİÇEK, Kemal; “Osmanlı Ermenilerinin 1915 Tehciri: Bir Değerlendirme”, **Akademik Bakış,** Cilt: 3, Sayı:6,2 010, s.6-18.

ÇOLAK, Mustafa; **Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları 1913-1918,** Fakülte Kitabevi, İstanbul, 2006.

DAL, Kemal; **Anayasa Hukuku Temel Kuralları,** Gazi Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara,1982.

DEĞERLİ, Esra; “*Türk-Bulgar İlişkilerinde Mustafa Kemal Atatürk (1919-1923)*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı: 18, Kütahya, 2007, 1-10.

DEMİRDEN, Ayşegül Yüzgeç; **Birinci Türkiye Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923),** (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.)

DEMİREL, Ahmet; **Birinci Mecliste Muhalefet- İkinci Grup,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

DEMİRÖZÜ, Damla, “Megali İdea'dan Ankara Antlaşması'na (1930) Eleftherios Venizelos” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Ankara, Cilt: 9, Sayı:35-36, 2005, s.291-313.

_____; **Savaştan Barışa Giden Yol: Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

DİRİNGİL, Selim; **Denge Oyunu- İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası,** Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul, 2004.

- DOĞANAY, Rahmi; “Çanakkale Zaferinin Türk ve Dünya Tarihi Açısından Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3 Sayı:12, 1993, s.360 -373.
- DÖNMEZ, Şerafettin; **Atatürk’ün Çağdaş Toplum Ve Din Anlayışı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2002.
- EFE, Ayla; “Almanya’ya Verilen İkinci Demiryolu İmtiyazı: Hububat Hattı”, **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı:18, Ankara, 1973, 95-117.
- ENGİNSOY, Cemal; “Amasya Protokolü Üzerine”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 25, 1992, s.29-36.
- ERDEM, Nilüfer; **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.
- EROĞLU, Hamza; **Türk İnkılâp Tarihi**, Akademi Yayınları, İstanbul 1982.
- ERTUNA, Hamdi; **Türk İstiklâl Harbi- (İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar)- Cilt:4**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1974.
- EŞREF, Ruşen; **Mustafa Kemal Çanakkale’yi Anlatıyor**, Karma Yayınları, İstanbul,2010.
- EYİCİL, Ahmet; “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, **Türk Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2006, 430-442.
- GÜLER, Ali; **Sarı Mustafa’m**, Truva Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜRLER, Hamdi, **Kurtuluş Savaşı’nda Albay Bekir Sami Günsav (Mayıs- Haziran 1919)**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- HATEMİ, Nilüfer; **Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- HATIPOĞLU, Murat; **Yunanistan’daki Gelişmelerin Işığında Türk- Yunan İlişkilerinin 101 yılı (1821-1922)**. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- ILGAR, İhsan; “Mustafa Kemal’in Çankaya Arşivindeki Mektubu”, **Yıllar Boyu Tarih**, Sayı: 12, 1981, 22-23.
- İLTER, Erdal; “Milli Mücadele’de Doğu Lejyon’un (Legion D’Orient) Fransız İşgal Bölgesindeki Fonksiyonu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara, 1993, Sayı: 3, s.419-436.

İNALCIK, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)** , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.

_____; **Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar- Klasik Dönem (1302-1306)** , Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İNAN, Afet; **Atatürk'ten Görüp Yazdıklarım**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1972.

_____; **Mustafa Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

_____; **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

İPEKÇİ, Abdi; **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Dünya Aktüel Yayınları, İstanbul, 2004.

KANDEMİR, Feridun, “Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Cafer Tayyar Paşa”, **Yakın Tarihimiz- Cilt III**, İstanbul, 1962, 161-178.

_____; “Rauf Orbay’ın Anıları”, **Yakın Tarihimiz- Cilt I-IV**, İstanbul, 1962.

_____; “Geçen Hafta Toprağa Verdiğimiz Hüsrev Gerede”, **Yakın Tarihimiz- Cilt I**, İstanbul, 1962, 124-128.

KARABEKİR, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1908)**, İstanbul, Emre Yayınları, 1982.

_____; **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Emre yayınları, İstanbul, 1993.

_____; **Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?** Emre yayınları, İstanbul, 1993.

_____; **Çocuk Davamız 1**, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

_____; **Hayatım**, Yapı Kredi yayınları. İstanbul, 2008.

_____; **İstiklâl Harbimiz**, Yapı Kredi yayınları. İstanbul, 2008.

_____; **I. Dünya Savaşı Anıları, Yapı ve Kredi Yayınları**, İstanbul, 2011.

KARAL, Enver Ziya; **Birinci Cihan Harbi'nden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1959.

_____; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

_____; “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batının Etkisi”, **Türk Ansiklopedisi- Cilt XV**, Ankara, 2006, 685- 692.

_____; **Atatürk'ten Düşünceler**, Odtü Yayıncılık, Ankara, 2003.

KARPAT, Kemal; **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Ulusallaşma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.

KASALAK, Kadir; “Sivas Kongresi Öncesinde Manda ve Himaye’nin Türk Basınında Tartışılması ve Komutanlar Arasındaki Yazışmalar,” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı:10, s.187-211.

KAYA, Halil; **Refet Bele’nin Askeri ve Siyasi Hayatı, (1881-1963)**, Bengi Kitap Yayın, İstanbul, 2010.

KAYIRAN; Mehmet; “Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 15, 1989, s.639-664.

KELEŞ, Zülâl; “Cafer Tayyar Paşa”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Sayı 17, 1990, s.56- 67.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; **Belgelerle Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na Giriş Süreci**, Erdem Yayınları, 1999.

KINROSS, Lord; **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, (Çeviren: Necdet Saner), Altın Kitaplar, İstanbul, 1996.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; **Kâzım Karabekir**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

KISIKLI, Emine; “Sivas Kongresi’nin Milli Mücadele’de Kamuoyu Oluşturması Açısından Önemi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 1, 1988, s.29-42.

KİTSİKİS, Dimitris; **Yunan Propogandası**, İstanbul, Meydan Neşriyat, 1964

KOCATÜRK, Utkan; **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1999.

KOÇAK, Cemil; **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

KÖPRÜLÜLÜ, İlden Şerif; **Birinci Dünya Savaşı’nda 3. Ordu, Sarıkamış Kuşatma Manevrası ve Meydan Savaşı**, haz: Sami Önal, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

KURAT, Yuluğ Tekin; “1878- 1919 yılları arasında Osmanlı- Rus ilişkileri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:7. 1992 s.136-139.

LARCHER, Maurice; **Kafkas Harekâtı**, (Çeviren: Can Kapyalı), Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.

LEWIS, Bernard; **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çeviren: Boğaç Babür Turna), Arkadaş yayınları, Ankara, 2009.

MANGO, Andrew; **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, (Çeviren: Füsün Doruker) Remzi Kitabevi, İstanbul, Kasım 2007.

MERT, Hasan; **18 Mart Şehitler Günü ve Çanakkale Zaferi**, İzmir, 2006.

OKYAR, Ali Fethi; **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980.

ONAR, Mustafa; **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları-Cilt I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995.

ORBAY, Rauf; “Şanlı Hamidiyenin Büyük Akını”, **Yakın Tarihimiz**, Cilt:3, Sayı:45, 1962, 100-102.

ORTAYLI, İlber; **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu**, Ankara DTCF Yayınları, Ankara,1981.

ÖKTEM, Haydar Rüştü; **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Yayına Hazırlayan: Zeki Arkan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

ÖZÇELİK, Mücahit; “Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Tarafsızlığı”, **Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:21, Konya, 2009, s.213-232.

ÖZEL, Sabahattin; - HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl Çakan; **Türk Devrimi Mülakatları**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

ÖZEL, Sabahattin; **Milli Mücadele'de Trabzon**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1991.

ÖZGÜLDÜR, Yusuf; “Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sander'se Osmanlı Ordusunda Alman Askerî Heyetleri”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı 4, s.297-307.

ÖZLÜ, Hüsnü; “Atatürk'ün Yazdığı “Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler” Adlı Eserin, Onun Liderlik Özellikleri Açısından Analizi,” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:6, Sayı:3, s.81-102.

ÖZTOPRAK, Salih; “Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu”, **Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı:3 , Ankara, s.81-102.

RAMSAUR, Reynoud; **Jön Türkler- 1908 İhtilalinin Doğuşu**, (Çeviren: Muhsin Önal Mengüşoğlu), Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.

SAKİN, Serdar; “Misak-ı Milli'nin Hazırlanışı ve Uygulanışı İle İlgili Görüşler”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 13, 2002, s,313-330.

- _____, “Ulusal Bir Devlet Kurucusu Olarak Mustafa Kemal”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: X15, Kayseri, 2003,191-205.
- SANDERS, Liman Von; **Türkiye’de Beş Yıl**, (çeviren Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası yayınları, İstanbul, 2010.
- SARIHAN, Zeki; **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- SAYILIR, Burhan; “Çanakkale Savaşlarında Yer Alan İtilaf Askerlerinin Dini Etnik Yapısı ve Sahip Oldukları Türk İmajı”, **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı XVIII, Ankara, 320-325.
- SEMİZ, Yaşar; “Atatürk ve Kâzım Karabekir Paşa, Bir Dostluğun Dargınlığa Dönüşmesi”, **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Mecmuası**, Sayı IV, 15-23.
- SHAW, Stanford; “Türk İstiklâl Harbi”, **Türk Ansiklopedisi- Cilt XV**, Ankara, 2002, 849-860.
- SOFUOĞLU, Ahmet, “İzmir’in İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu’da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:29, 2002, 131-142.
- SOYAK, Hasan Rıza; **Atatürk’ten Hatıralar**, Yapı- Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- SUDER, Metin; “Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişliğine Tayininde Damat Ferit Paşa’nın Rolü Var mıydı?” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Sayı: XLI, Ankara, 1990. 6-12.
- SUN, Zeynel Besim; “Cafer Tayyar Paşadan Hatıralar”, **Yakın Tarihimiz,-Cilt 4**, İstanbul, 1962, 162.
- SVORONOS,Nikos; **Çağdaş Helen Tarihine Bir Bakış**, (Çeviren: Panayot Abacı), Belge Yayınları, İstanbul, 1988.
- TANER, Vehbi; “Kâzım Özalp (1882-1968)”, **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Sayı: XXXI, Ankara, 1995, 163-167.
- TANRIÖVER, Hamdullah Suphi; **Dağ Yolu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- TANSEL, Selahattin; **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar- Cilt:1**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- TAŞKIRAN, Cemalettin; **Ana Ben Ölmedim- I.Dünya Savaşı’nda Türk Esirleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

- T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 1916-1918**, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara,1978.
- TEVETOĞLU, Fethi; **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Atatürk ve Çevresi Yayınları, İstanbul, 1971.
- TURGUT, Hulusi; **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad; **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Güney Matbaacılık, Ankara, 1972.
- TÜRKMEN, Zekeriya; “30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na Göre Türk Ordusu'nun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış”, **OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı XI, Ankara, 2000, 601-627.
- TOPUZ, Hıfzı; **Bana Atatürk'ü Anlattılar**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.
- UĞUR, Necdet; **İsmet İnönü**, Yapı- Kredi Yayınları, İstanbul, 2010,
- UMAR, Bilge; **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.
- _____ ; **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002.
- ÜNAL, Muhittin; Miralay **Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, Cem Yayınları, İstanbul, 1994.
- YALÇIN, Semih; “Mütareke Döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetleri (30 Ekim 1918- 19 Mayıs 1919)”, **Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara, Cilt: 17, Sayı 28. 173, 209.
- YAMAN, Mehmet Emin; “Başkumandanlık Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 9, 85-90.
- YAVUZ, Nuri; “Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”, **Akademik Bakış**, Sayı II, 2008, 139-140.
- YILMAZ, Reha; “*Birinci Dünya Savaşı Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Siyaseti*”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 6, s.140-144.
- YILMAZ, Veli; “I. Dünya Harbi ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk- Alman İttifak Antlaşması,” **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, Ankara, 1992, s.121-131.
- YORULMAZ, Şerife; “Çukurova'da Kuvâ-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”,

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Ankara, 2005, 340-351.

ZÜRCHER, Erik Jan; **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, (Çeviren: Nüzhet Salihoğlu) İletişim Yayınları, İstanbul,1987.

_____; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner Gönen) İletişim yayınları, İstanbul, 1996.

İnternet Sayfaları:

TBMM, Zabıt Ceridesi, Cilt:1, 23.04.1336.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001001.pdf>

(Erişilme Tarihi: 03.08.2012)

T.C DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Ermeni Olaylarına Genel Bakış, “1915’te Ne Yaşanmıştır?” http://www.mfa.gov.tr/1915_te-ne-yasanmistir-.tr.mfa (Erişim Tarihi, 03.05.2012)

T.C DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Ermeni Olaylarına Genel Bakış, “Tehcir’e Tabi Tutulan Ermeni Sayısı Kaçtır?” <http://www.mfa.gov.tr/tehcire-tabi-tutulan-ermeni-sayisi-kactir-.tr.mfa> (Erişilme Tarihi: 04.05.2012)

T.C DİŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Sayın Bekir Sami Kunduk’un Özgeçmişi, http://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_ozgecmisi.tr.mfa (Erişilme Tarihi: 15.02.2013)

ÖZGEÇMİŞ

1987 doğumlu olan Aşir Kayhan Kıycı ilk ve orta öğrenimini Zonguldak'ın Devrek ilçesinde tamamlamıştır. Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümünden 2009 yılında mezun olmuştur. 2009-2010 bahar döneminde Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında başladığı Yüksek Lisans eğitimini sürdürmektedir.